

NEOIOBĂGIA

Inscr. A. 23.624

C. DOBROGEANU-GHEREA

24106

DONATIUNEA
Biblioteca General ALEX. SOCEC

NEOIOBĂGIA

Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare

87585

BUCUREȘTI

Editura Librăriei SOCEC & Comp., Societate Anonimă

1910

BUCUREȘTI

24106 1956

CONJ.

1956

1956

2

B.C.U. Bucuresti

C87585

PREFAȚĂ

După liberarea țiganilor și, pe urmă, după liberarea iobagilor și introducerea întocmirii politico-sociale și juridico-sociale din Occident, pentru cei mai mulți dintre părtașii sau martorii acestor adânci schimbări sociale era evident că de-acuma ne-am prefăcut cu adevărat într'o țară civilizată, occidentală. Intocmirile politico și juridico-sociale le apăreau ca un fel de haină civilizată, care, înlocuind pe cea orientală, prefăce, *ipso facto*, pe oriental în civilizat.

Se înțelege că și în generația dela 48 au fost oameni cari vedeau mai clar și mai adânc, cari pricepeau că, prin schimbarea unui fel de port, ori cât de important ar fi asta în alte privinți — pentru că, într'un fel, se poate zice că nu numai *noblesse oblige*, dar și haina obligă — nu s'a schimbat de o dată și mentalitatea și sufletul omului și nici profundele relații sociale, în special economico-sociale. Aceștia pricepeau că sub cilindru și frac pot urma să trăească, foarte bine și frumos, o mentalitate și

un suflet *balcanic*, și relații sociale balcanice, ca să întrebuițăm și noi un termen obișnuit acum. Însă, ei sperau că noua întocmire se va realiza, va lua corp și suflet cu vremea, prin educația culturală și morală a masselor, prin școli și prin însăș funcționarea instituțiilor, căci, se înțelege, trebuie o vreme oarecare pentruca instituțiile să se adapteze la oameni și oamenii la ele.

Așa gândeau cei mai perspicaci.

Că realizarea unor întocmiri politice și a relațiilor de drept, nu atârnă numai de școală și educație, și nici măcar în primul rând nu atârnă de ele, aceasta n'o știa încă acea generație. Ea nu știa că baza unei societăți, bază care hotărăște de dezvoltarea ei și de caracterul acestei dezvoltări, e organizația și structura ei economică; nu știa că această organizație, felul producției și raporturile de producție izvorâte din ea, hotărăsc și relațiile politice și pe cele de drept—relațiile reale, de fapt, nu cele de formă; că formele politico-sociale — starea de drept — constituiesc numai o formă și rămân pentru mult timp încă o formă deșartă, dacă nu corespund structurii, felului și relațiilor economice de producere; că fondul economic hotărăște formele politico-juridico-sociale și nu viceversa. Acest adevăr, atât de mare și de adânc, nu l-a știut tinerimea revoluționară dela 1848 și nici n'avea de unde să-l știe, pentrucă nu-l știau nici dascălii ei cei mari, Michelet, Quinet și ceilalți.

Și când, după o vreme destul de îndelungată, s'a văzut, însfârșit, că instituțiile noi, pentru cea mai mare și mai numeroasă parte a țării, nu numai că nu dau rezultate pozitive, dar chiar în unele privințe dau rezultate direct negative; când

s'a văzut deslușit că instituțiile occidentale, pentru imensa majoritate a țării, rămân o formă deșartă și mincinoasă — cuvântul «minciună» s-a rostit încă depe atunci; — judecata opiniei publice a vremii, adică a acelor grupări și clase sociale cari puteau judeca și vorbi — imensa majoritate suferea și tăcea atunci cași acum — acea judecată s'a manifestat în trei feluri deosebite, — vorbim de principalele curente de judecată.

Unii, mai ales dintre aceia cari se uitau cu jind și cu regret la vremurile dispărute, acuzau de-a dreptul tinerimea revoluționară, care a adus din streinătate, din Paris, împreună cu cilindrul și fracul, și instituțiile occidentale, fără a se gândi că ele nu corespund deloc cu împrejurările din țara noastră, cu cultura ei înapoiată încă.

Alții, chiar dintre aceia cari au lucrat și au suferit pentru introducerea nouăi întocmiri, văzând rezultatele nule sau triste pentru cei mulți și năpăstuiți, nu învinuiau întocmirea politico-socială și instituțiile nouă, — pe cari le găseau drepte, bune, superioare și veșnic adevărate și, deci, oriunde aplicabile, — dar învinuiau pe oamenii cari au fost chemați să le aplice: «instituțiile sânt bune, oamenii sânt răi».

Și marele reprezentant al acestui fel de a vedea, C. A. Rosetti, a închis ochii amărit și plin de mustrare pentru foștii lui prieteni, cari au trădat revoluția dela 1848.

Însfârșit, alții — și cei mai mulți — optimiștii, demagogii, triumfătorii, aceia cari, mai ales, profitau depe urma nouăi stări de lucruri, negau pur și simplu evidența faptelor. Pentru ei nu era deloc adevărat că întocmirea nouă a rămas o formă

goală și mincinoasă pentru masele poporului, ale cărui suferinți, departe de a scădea, ar mai fi și crescut; nu era adevărat că s'a creat un imens contrast între o formă civilizată occidentală și un fond tot așa de oriental ca altădată; nu era adevărat că se formase un abis între țara orașelor și a satelor, de parcă ar fi fost două țări deosebite, abis care ducea la dezastruoase rezultate morale, culturale și materiale. Și, ziceau ei, dacă sânt la noi unele neajunsuri, ele sânt rezultatul firesc al unor întocmiri ce nu s'au adaptat încă pedepplin împrejurărilor reale ale vieții, sânt neajunsuri trecătoare; în general vorbind, însă, noi stăm mai bine decât oricine, la noi e mai multă dreptate și bunăstare decât aiurea, pentru că *«în România nimeni nu moare de foame»*, ca în alte țări cu o civilizație mai înaintată decât a noastră.

Din aceste trei curențe de judecată, două au dispărut acum, cel puțin sub formă de curențe sociale.

Primul e cel reacționar, care vedea tot răul în însăși introducerea instituțiilor burgheze occidentale și ar fi dorit reîntoarcerea, parțială măcar, la instituțiile de altădată. Curentul acesta nu mai există. Să nu uităm că fracțiunea cea mai conservatoare e azi sub conducerea acelu grup doctrinar-conservator, care, începând printr'o critică acerbă și nimicitoare a instituțiilor occidentale, a sfârșit nu numai prin a se împăca cu ele, dar prin a forma un partid special *constituțional*, având drept program tocmai cererea aplicării corecte a Constituției și a instituțiilor constituționale.

A dispărut acum și curentul optimist demagogic. Cu nimicirea acestuia s'a însărcinat în special 1907, tragicul 1907. Atâta bun a avut și acest

an, imens de rău și de trist, că acum nimenea nu mai îndrăznește să afirme că totul merge bine și frumos în fericita Românie. Anul 1907 a deschis o prăpastie înaintea ochilor celor mai neîncredători, a arătat că sânt chestiuni sociale, sânt probleme grozave, căroră trebuie să li se găsească soluția, sub pedeapsa celor mai mari și mai ireparabile dezastre. Și acum, afară de mici și neînsemnate excepții, toți sânt preocupați de găsirea soluțiilor, nu de negarea problemelor.

Incât, din cele trei curente de judecată a mai rămas numai unul, acela după care toate relele și în deosebi nerealizarea instituțiilor occidentale, abizul dintre țara legală și cea reală, se datoresc faptului că n'avem oameni, n'avem caractere. Dar și curentul acesta duce o viață jalnică și începe să dispară.

Dacă curentele cele vechi au dispărut sau dispar, altele le-au luat locul. În special curentul poporanist, sub multiplele și variatele lui forme și nuanțe — dela poporanismul conservator și antisemit, pânăla poporanismul democrat-înaintat — dominează acum opinia publică. Dar în general poporanistii, prin înseși clasele și interesele de clasă ce reprezintă, cași prin lipsa oricărui metode consecvente de cercetare, n'au putut și nu pot să vadă clar, în întregimea ei, chestia socială a țării, nici problema ei agrară atât de complexă; iară pe poporanistii democrați, cum sânt cei grupați în jurul revistei *Viața Românească*, metoda superficială și sentimentalo-fantazistă a poporanismului doctrinar rusesc îi împiedecă și pe ei să vadă clar problemele țării în general, și în special problema agrară, care mai ales le stă pe inimă.

Un alt curent, care încă acum douăzecișicinci de ani a avut o influență destul de însemnată asupra opiniei noastre publice, este cel socialist. Încă depe atunci el a arătat în literatura lui mai multă pătrundere și pricepere a chestiilor noastre sociale și a celei agrare, decât celelalte curente luate la un loc. Cauza, desigur, nu este în vre-o deosebită superioritate intelectuală a reprezentanților aceluși curent, ci în faptul că, pe de o parte, ei reprezentau și reprezintă interesele adevărate ale clasei muncitoare, iară, pe de altă parte, aveau o metodă de cercetare puternică și sigură: metoda socialisto-marxistă.

Dar și ei au căzut în unele greșeli și inconsecvențe. Și aceasta, din diferite pricini. Mai întâi, e viața socială așa de puțin deslușită, așa de puțin diferențiată, cum era încă la noi cu atâția ani în urmă. Apoi, e faptul că socialismul de atunci nu se liberase încă din mrejele poporanismului celui consecvent — doctrinar-rusesc — atât de superficial ca metodă dar și atât de ademenitor, care părea că ușurează, pentru țările rămase în urmă, realizarea unor idealuri pe cari cele înaintate nu pot încă să le realizeze. Insfârșit, socialiștii aveau o puternică metodă de cercetare luată dela socialismul occidental, dar trebuieau s'o aplice unui mediu atât de deosebit de cel din Occident. Unele greșeli și inconsecvențe erau, deci, inevitabile.

Cu toate acestea, literatura sociologică socialistă din țară e chiar dela început mult superioară literaturii sociologice a celorlalte curente.

Astfel, încă acum 17 ani, noi am înscris în programul agrar socialist desființarea tuturor rămașitelor feudale și a relațiilor de producție iobă-

giste, ceeace, îndeînitiv, constituie și idea centrală a acestei lucrări.

* * *

Dintre cei cari s'au ocupat și au scris asupra chestiei și problemei agrare, o mențiune specială merită, desigur, d. C. Garoffid. D-sa, în tripla calitate de om inteligent, fost socialist și însuș mare proprietar și arendaș, e unul dintre foarte pușinii cari au văzut mai clar în problemă noastră agrară. Cum se întâmplă, însă, așa de des, unele împrejurări cari i-au fost atât de favorabile, i-au fost în aceeaș vreme și defavorabile. Astfel, faptul de a fi fost socialist și de a fi mers odată la școala economiei politice socialiste și faptul de a fi un mare proprietar și arendaș, care, *de visu* și din propria sa practică, cunoaște starea și relașionile agrare din țară, au făcut ca d-sa să nu cadă în cursa economiei politice burgheze și, ceeace e mai meritos, să nu cadă în cursa economiei politice poporaniste, la modă acuma — economie politică pecăt de ademenitoare, peată de falsă și superficială. Din altă parte, însă, faptul de a fi mare proprietar și arendaș făcea uneori pe d. Garoffid, mai ales în primele d-sale lucrări, să fie tare confuz, să dea încă prea multă însemnătate cauzelor accidentale și cauzelor subiective ale omului, în special neajunsurilor subiective ale țărănimii, și, ceeace e mai important, să aibă încă preferinșe, justificări, pentru regimul nostru neoiobag în vigoare. Înșă, în meritoasa d-sale lucrare din urmă: *Problema agrară și deslegarea ei*, d. C. Garoffid, debărat de aceste neajunsuri, vede clar baza economică a problemei noastre agrare, cași solușia ei. Pe baza

însă, a economiei unei societăți și a unui anumit fel de producție, se creează grupe și clase sociale cari, prin raporturile și lupta lor, dau un anumit înțeles vieții sociale și, la rândul lor, explică acest fel de producție și existența lui. De această parte largă, sociologică, a problemei, nu se preocupă d. Garoffid. Dar în marginile problemei agrare, ca o problemă economică propriu zisă, d. C. Garoffid, o repetăm, vede destul de limpede problema, cași soluția ce o comportă, ceea ce e, desigur, un merit deosebit pentru d-sa.

Lucrarea de față e o încercare de aplicare consecventă a metodei socialiste sus pomenite la analiza economică și sociologică a problemei noastre agrare și a problemelor pe cari ea le implică, un studiu analitic economico-sociologic al regimului nostru agrar. Dacă această încercare, atât de fragmentară, e reușită sau ba, — și întrucât e reușită dacă e, — aceasta, bineînțeles, nu eu pot s'o judec. Din parte-mi, însă, pot să afirm cu toată siguranța, că nu m'a condus decât dorința de a afla și a spune *adevărul*. Dealtfel, îmi dau bine seama de toate neajunsurile acestei lucrări. De bună seamă, e prea fragmentară și dispartă, chestiile tratate împreună cu problema agrară, cași aceasta însăș, sânt prea fragmentar tratate. Cauza acestui neajuns e următoarea.

În gândul și planul autorului acestei lucrări era o operă largă, care avea să cuprindă chestia socială a țării noastre în întregimea ei, cu toate problemele vitale ce le comportă, și între cari una dintre cele mai vitale e problema agrară, importantă și vitală, desigur, dar nu unica vitală. Problema agrară face parte din vasta chestie socială a

țării, e cuprinsă în ea ca o parte într'un întreg, și nu invers cum par a gândi unii din poporaniștii noștri.

O astfel de lucrare asupra chestiei sociale a țării — o lucrare istorică, economică și sociologică în aceeaș vreme, — nu mi-a fost dat să fac. Adversitatea sorții și împrejurări protivnice, extrem de grele, m'au împiedecat dela acest plan atât de adecvenitor. Lucrarea de față, cași *Cuvinte uitate*, e un crâmpeiu din cea plănuită și are, deci, toate neajunsurile unei astfel de opere. Dacă împrejurările vor fi prielnice, voi căuta să complectez și să înlocuesc măcar prin alte câteva mici fragmente aceea ce era să fie lucrarea întreagă, bineînțeleș, pecăt se poate înlocui prin fragmente o operă unitară.

Inainte de a intra în materia propriu zisă a studiului, cercetăm cauza acelui dezacord constat deatâta vreme de noi cași de alții — și care cercetare e reluată acum de mulți alții — cauza dezacordului adânc, a abizului — mai ales la țară — dintre instituțiile noastre civilizate, dintre legile noastre occidentale și realitatea vieții, în bună parte orientală și semifeudală.

Inainte de această cercetare, dăm loc unui mic fragment: «Din evoluția societăților moderne», necesarmente foarte scurt și insuficient, care invederează, însă, pecăt e cu puțință în câteva cuvinte, metoda urmată în această lucrare și aplicarea ei. Cercetarea asta e necesară și ne va introduce pe nesimțite, dacă putem zice așa, în însuș obiectul studiului nostru: regimul nostru agrar neoiobag.

Se înțelege, din punctul de vedere al metodii ar fi preferabil și mai logic să începem prin expunerea însăș a acestei metode. Ar fi mai logic,

dar și mai arid și mai greu pentru cetitorii noștri. Drumul urmat e mai puțin logic, dar mai clar și, deci, preferabil pentru cetitori.

Terminul *raporturi de producție* sau *relații de producție*, ce întrebuițez atât de des în lucrarea asta, îl înțeleg în sensul cel mai larg. El înseamnă nu numai suma raporturilor sociale provocate de un anumit proces de producție socială, dar în parte conține și noțiunea de felul și înălțimea producției unei societăți.

Încă o observație asupra căreia atrag atenția cetitorilor: în lucrarea de față chestia agrară e tratată din punctul de vedere socialist. Dar în special despre atitudinea teoretică și activitatea tactică și practică a socialiștilor în această chestie, vom vorbi, de ne va fi dat să vorbim, în altă parte. Tot atunci vom vorbi și despre dezvoltarea noastră capitalistă și atitudinea teoretică, tactică și practică a socialiștilor români față de capitalism.

NEOIOBĂGIA

INTRODUCERE

Din Evoluția societăților moderne

Intocmirile politico-sociale își au originea și își iau formele din adâncimile înseși ale vieții materiale a societății, din producția însăși a vieții materiale, din modul de producere și distribuire a bunurilor sociale.

Așa spre pildă, să luăm societatea veche dinaintea și dela începutul dezvoltării feudalismului, erei feudale, cu celula ei atât de caracteristică: comuna rurală de atunci. Care e baza, structura și caracterul economic al acestei societăți? Baza vieții sociale de atunci e agricultura, și o agricultură primitivă. Toate articolele de natură industrială, necesare vieții, sânt și ele legate de agricultură, nu s'au diferențiat încă de ea, industria este casnică, aproape toate necesarele vieții se fac în aceeași familie. Diviziunea muncii, precum și schimbul — care e totodată unul din efectele și cauzele diviziunii muncii — sânt aproape embrionare. Gospodăria aceasta e naturală, ceea ce nemții numesc *Naturalwirtschaft*, adică, aproape toate necesarele vieții se produc și se consumă în gospodărie, nu

se schimbă; se produc mai ales valori de întrebuințare, nu valori de schimb, nu mărfuri. Dacă vr'o meserie se diferențiază ca atare — de pildă fierăria — atunci produsele ei sânt plătite mai ales în natură, în obiecte necesare vieții.

Necesitățile de organizație socială în această comună patriarhală — unde, dealtfel, s'au conservat încă rămășițe însemnate din comunismul primitiv — necesitățile acestea, cari se reduc la chestii de organizație administrativă, atât de simplă, ori la chestii de distribuirea dreptății, tot atât de simplă, sânt împlinite prin alegerea unuia din comună, care să fie administrator și judecător și care, cu vremea, capătă tot mai multă autoritate, abuzează de ea, acaparează toate puterile comunei și devine stăpân. Dar plata serviciilor judecătorului dela început, servituțile către feudalul de mai târziu, se fac tot în natură: în muncă sau în articole produse de țărani. Comuna trăește din propriile ei produse, schimbul cu alte comune fiind redus la minimum, și trăește o viață izolată, relațiile cu alte comune, cu lumea din afară, fiind cât se poate de reduse.

Este, însă, o necesitate socială imperioasă — afară de schimbul primitiv — care silește comuna rurală de atunci să intre în relații cu altele: este apărarea răsboinică de năvălirea vrăjmașilor. Pentru aceasta era necesară cooperarea concertată și concentrată a multor comune.

De aici a rezultat funcția unui conducător de rășboiu pentru mai multe comune, funcție socială care, prin abuzul de putere obișnuit, se preface în stăpânire, în dominare: peste feudații mici apare un stăpân mai mare, care stăpânește regiuni în-

tregi. Dar și către feudalul cel mare tributul se plătește, în cea mai mare parte, în natură sau în muncă, nu în bani, pentru că societatea aceea continua să fie bazată pe *gospodăria naturală*, nu bănească.

Este evident că într'o organizație atât de simplă și într'o asemenea izolare de lumea largă, moravurile au fost — și trebuiau să fie — simple; simple, dar aspre, în concordanță cu asprimea vieții materiale, cu asprimea naturală și socială a luptei pentru traiu.

Înălțimea intelectuală și culturală a unei societăți bazată pe o producție atât de săracă, trebuia să fie foarte redusă, iară mentalitatea oamenilor de atunci foarte mărginită, — mărginită prin izolarea socială, prin hotarele strâmte ale unei comune țărănești.

Acea societate n'a rămas pe loc, ci a urmat să se desvolte și să evolueze; iară forța motrice a dezvoltării ei ulterioare a fost dezvoltarea și progresul producerei de bunuri materiale, dezvoltarea producției și schimbului și a împărțirii bogățiilor. Îmboldul acestui progres a pornit chiar dela agricultură. Pe măsură ce se desvolta agricultura, se crea un surplus asupra nevoilor imediate ale comunei. Surplusul de producție face posibilă diferențierea meseriilor (fierărie, țesătorie, etc.). Și astfel apare mai deslușit acea formidabilă putere economică, menită să schimbe fața lumii: diviziunea muncii.

Această diviziune a muncii între agricultură și meserie, la rândul ei face să se mărească producția; iară mărirea producției și diviziunea muncii măresc schimbul între diferite comune. Schimbul desvoltându-se mai departe, provoacă o mai mare diviziune a muncii, aceasta mărește și desvoltă

schimbul și împreună măresc producția. Apoi, cucât se mărește producția, pe de o parte se mărește și schimbul și diviziunea muncii, iară pe de altă parte, se dă posibilitatea ca să se mărească populația. Și iată, avem un alt factor de o mare importanță: creșterea populației, care la rândul ei influențează și stimulează producția, diviziunea muncii, schimbul; înlesnește și lărgeste cooperația simplă și cooperația complexă și sporește, diversificază și face mai complexă cooperația socială.¹⁾

Și acești factori: progresul producției, schimbului și împărțirii produselor, precum și diviziunea muncii, — cooperația sub toate formele, — mărirea populației și a densității ei, acești factori constituiesc forțele cari, în profunzimea organismului social, influențându-se și stimulându-se una pe alta, lucrând fiecare în parte și toate împreună, prin relațiile și lupta de grupări și clase sociale, fac ca societatea să se desvolte și să evolueze, transformându-se treptat, dintr'o epocă și treaptă de desvoltare, în altă epocă și altă treaptă, mai înaltă.

Și astfel crește, se diversificază, se diferențiază, se mărește acest organism social, cuprinzând alte grupuri, — clase și categorii sociale nouă.

Întâi, se formează între mai multe comune un centru de schimb, un orașel, care e totodată un

¹⁾ Numim *cooperația simplă* aceea unde cooperatorii, conlucrătorii, lucrează alături aceeaș muncă, pentru producerea unui product, cum e în munca câmpului, la cosit ori secerat. *Cooperația complexă* e aceea unde cooperatorii lucrează munci deosebite pentru producerea aceluiăș product, cum e, spre pildă, într'o fabrică modernă. Însfârșit, *cooperația socială* este suma tuturor cooperațiilor, simple și complexe, pentru crearea productului social, național.

centru primitiv, de schimb și de producție, al micii industrii. Pe urmă, mici meserii se dezvoltă, pe baza și cu ajutorul puterilor sus arătate: un mic meșteșugar se preface în mic industriaș, un mic atelier în unul mai mare, acesta în mică manufactură și, în sfârșit, într'o manufactură mare, cu enorma ei diviziune a muncii, care înzecește, însutește, ba, uneori, înmiește forțele de producere ale individului.

Cu creșterea însemnată a producției, crește importanța și numerică și economică a orașelor. În orașe — de acum centre de producție manufacturată și centre de schimb — se formează grupuri nouă economice: patronii de ateliere organizați în corporații, negustorii organizați în ghilde, și lucrătorii, tot mai numeroși, organizați în bresle. Cu creșterea ulterioară a diviziunii muncii, producția se diferențiază și mai mult: unele orașe dau mai ales anumite produse, alte orașe dau alte produse, ceea ce mărește suma produselor și importanța schimbului. Și așa mai departe.

Și cucât crește și progresează producția economică, crește și organismul social, atât în numărul membrilor, prin creșterea populației, cât și în întindere, prin necesitățile economice ale diviziunii muncii și schimbului, cari au tendința să cuprindă un spațiu tot mai mare, ca să-și dea toate binefăcătoarele rezultate economice. Prin această întindere în spațiu și creștere în număr, se formează de acum organisme sociale puternice, mari, unitare: state, națiuni ¹⁾.

Acest organism e, în adevăr, un organism nou

¹⁾ Națiuni, nu în sensul chiar modern al cuvântului, dar oricum, națiuni.

creat prin forțele sociale indicate mai sus; nou nu numai prin mărimea lui, dar și prin relațiile sociale ce s'au dezvoltat într'insul, prin grupurile și clasele nouă, prin structura lui economică și socială, prin cultura lui, care a putut să se dezvolte numai pe baza acestei economii, acestei producții dezvoltate (luând cuvântul cultură în sensul cel mai larg: *die Kultur*); nou, deasemenea, prin moravurile și morala socială izvorite din aceste felurite relații nouă.

În acest organism, nou și vast și atât de complex în comparație cu cel vechiu-medieval de mai înainte, se dezvoltă funcții sociale noi și variate.

În societatea veche relațiile se mărgineau aproape exclusiv între membrii aceleiaș comune, diferendele juridice se mărgineau la diferende locale, iară necesitățile de administrație și de justiție puteau să fie îndeplinite de un om, — jude — ales din mijlocul comunei și care, mai târziu, devine stăpân feudal. Acum, însă, relațiile sociale între oameni s'au lărgit asupra unui teritoriu întreg, diferendele rezultate devin peste măsură de numeroase, variate și încurcate, așa că pentru îndeplinirea justiției se cere acum o organizație întreagă de anumiți funcționari: breasla judecătorească. Acelaș lucru se cere în administrație, acelaș lucru pentru organizația răsboinică, acelaș lucru se cere pentru îndeplinirea culturală și culturală (religioasă) a acestui vast organism social. Se creează, deci, funcții nouă, complexe și extrem de importante, se creează nouă mari grupuri sociale, clasa judecătorească, administrativă, culturală, militară, clase puternice cari, prin analogie cu orga-

nizațiile economice de atunci, s'au prefăcut și ele într'un fel de caste.

Noul organism, prin structura lui economico-socială, nu mai e difuz și dezorganizat ca altădată, când mai fiecare comună trăea propria ei viață, mai mult ori mai puțin independentă de celelalte. Acum toate părțile organismului social se leagă intim între ele, unele nu pot trăi fără altele, viața și funcționarea unora e condiționată de viața și funcționarea celorlalte. Astfel, un oraș în care, prin progresul diviziunii muncii, s'a concentrat manufactura industrială și s'a creat un centru de schimb, un oraș care trăește, deci, din industrie și comerț, nu poate sta nici o săptămână fără să fie aprovizionat din altă parte cu ale hranei; lăsat numai la propriile lui resurse, ar muri curând de foame. Schimbul de produse economice într'un asemenea organism poate, de bună seamă, să fie comparat cu circulația sângelui vivifiant în organismul omenesc. Această societate, deci, cu intima ei organizație și structură economică, dezvoltată pe bazele și prin factorii sus arătați, e un *organism social organizat*, e o unitate organică și, deci, și viața ei și funcționarea ei trebuiesc să fie unitare. Administrarea trebuie să fie unitară; tot așa distribuția justiției, a culturii, și tot așa organizarea armată pentru apărarea țării — căci acum e vorba de apărarea sistematică a unei țări întregi împotriva altei țări, acum e vorba de armate numeroase și organizate. Așadar, se cere neapărat o conducere unitară și pornită din acelaș loc — de aici formarea unei capitale și investirea unui monarh, a unui rege, care la început e numai un feudal mai tare decât alții — *primus inter pares* — iară pe urmă devine

89585

rege absolut. Și așa se întemeiază monarhia absolută, cu organele ei administrative, judiciare, culturale, culturale, militare, biurocrate, cu toate instituțiile politico și juridico-sociale caracteristice ei.

Monarhia absolută a fost, deci, o necesitate istorică; și nu numai o necesitate istorică, dar și o condiție a dezvoltării ulterioare a societății spre societatea capitalistă de azi. Ca s'o vedem, în câteva cuvinte măcar, să luăm faptul social arătat mai sus: importanța schimbului de produse în societatea depe vremuri.

Se înțelege, această importanță nu era încă așa de mare și vitală ca astăzi, când diviziunea muncii a pășit mult mai departe; totuși, atunci chiar, era atât de mare, încât am putut s'o comparăm cu circulația sângelui în organismul omenesc. Stingherirea acestei circulații însemna ruina pentru sate și dezastrul pentru orașe, iară oprirea ei însemna moartea.

Or, cu asemenea oprire a circulației, cași cu perturbarea întregii vieți sociale, s'au însărcinat cinstitele fețe boierești de atunci: clasa feudală. Ea, care avusese odată, dupăcum am văzut, o funcție necesară și utilă, deveni cu vremea — veșnica istorie a claselor stăpânitoare — din *funcționară* — stăpână și parazitată; și, *ipso facto*, din utilă ce fusese, ajunsese vătămătoare propășirii societății.

Pe deoparte, feudalii au robrit pe foștii membri liberi ai comunelor, prefăcându-i în servi. Pe de altă parte, ei și-au făcut un venit din vama prelevată asupra mărfurilor ce treceau pe teritoriile lor, vamă care apăsa greu asupra schimbului și circulației mărfurilor. Și tot așa de greu apăseau jafurile și hoțiile la drumul mare ale feudalilor. Insfârșit,

prin războaiele dintre dâșii și războaiele cu orașele — centre de meserii și comerț — cași prin tributurile ce storceau orașelor, prin toate acestea nu numai că împiedeau liniștita propășire economică a societății — care se dezvoltase într'un puternic organism economic — dar amenințau cu ruina întreaga viață socială.

Era, deci, o necesitate vitală înfrângerea și distrugerea clasei feudale ca atare. Tocmai această misiune a dat-o istoria monarhiei absolute. Aceasta, pe deoparte, era bazată pe organele ei organizate — pe clasele judiciare, administrative, militare, etc.; iară, pe de altă parte, era bazată pe ghilde, bresle, și în parte pe țărani, întrucât căuta, prin alianța cu orașele, cu burghezimea producătoare și negustorească, să-i apere împotriva feudalilor. Monarhia a intrat în luptă cu clasa feudală, a înfrânt-o și a încorporat-o în clasa servitorilor ei.

Și așa monarhia absolută, cu instituțiile corespunzătoare ei, a crescut organicește din dezvoltarea economico-socială a societății, a dat o organizație unitară țării și a curățit piedicile din drumul propășirii organismului social, care a putut să se desvolte mai departe pe bazele materiale sus arătate și într'un *tempo* tot mai repede.

Producția urmează să crească. Se intensificază agricultura, invenții nenumărate dezvoltă manufactura; crește și producția, și populația și diviziunea muncii sub toate formele ei. Schimbul devine mai intens, tot mai multe articole de producție sânt acaparate de manufactură, tot mai multe articole de consumație sânt sustrate din gospodăria naturală, așacă, din valori de întrebuințare, devin mărfuri, valori de schimb. Societatea se bazează mai

mult pe gospodăria bunăscă, se produc articole de vânzare pentru localitățile cele mai îndepărtate și pentru țările streine, iară perfecționarea navigației lărgeste mult câmpul schimbului și diviziunii muncii.

Intensifierea spontană a unuia din factori dă vînt tuturor celorlalți. Astfel, descoperirea drumului împrejurul Capului Bunei Speranțe dă un imbold puternic schimbului peste țări și mări, acesta stimulează producția și invențiile științifice, iară împreună diviziunea muncii. Tot așa e, — în proporții și mai mari, — cu descoperirea Americii. Afară de marele avânt pe care l-a dat tuturor factorilor de mai sus, a făcut și altceva foarte important: prin metalele nobile — aurul și argintul — cu cari a inundat Europa, a dat un puternic impuls desvoltării specific capitaliste a societății, — capitalism care se desvoltă în toată vremea acestei lungi evoluții, după-cum se desvoltă pas cu pas și clasa care îl reprezintă: clasa burgheză.

La început neînsemnat, caracterul capitalist începe să apară mai distinct, — abia perceptibil și foarte timid, însă din ce în ce mai distinct, — pe măsură ce se desvoltă procesul economic de mai sus. Mai întâi, apare sub forma de capital comercial și uzurar și apoi sub forma lui principală de capital în producție, care-i completează înfățișarea de sfântă treime.

Dar în această înaintare așa de însemnată, societatea e acuma reținută și împiedecată de monarhia absolută și de toate instituțiile ei, de-acum învechite. E cântecul vechiu, atât de vechiu!

Monarhia absolută, care a fost un rezultat necesar al desvoltării sociale și a stimulat și apărât

propășirea economică, din funcționară a societății se preface în stăpâna ei, din imbold al progresului se preface în cea mai mare piedică a lui. După ce a supus pe feudali și i-a prefăcut în servitorii ei, pe urmă, în alianță cu dânsii — deveniți clasa dominantă — și sprijinită pe toate organele ei administrative, juridice, etc., caută să escamoteze întreaga dezvoltare socială în propriul ei folos, devine tot mai mult un organism parazitar, corupt, corupător și degenerător, care caută să stoarcă toată seva organismului social.

Să vedem puțin mai de aproape, în ce constau piedicile pe cari monarhia absolută, cu întreaga ei organizație socială, le pune a dezvoltării capitalismului și, deci, însuș dezvoltării economico-sociale pe care acest capitalism o reprezenta. Și fiindcă constatările de aici sânt importante pentru cele ce vor urma în lucrarea de față, atragem asupra lor atenția deosebită a cetitorilor.

Capitalul și producția capitalistă cer ca toate bunurile produse în societate să ia forma de marfă. să fie vândute și cumpărate; ele cer ca până și produsul producătorului însuș să fie cumpărat de acesta ca marfă: lucrătorul fabricii de cisme să-și cumpere ca marfă cismele produse de el, și a. m. d.. Intr'un cuvânt: toate relațiile dintre oameni să fie relații bănești, întreaga gospodărie a societății să se prefacă din gospodărie naturală în gospodărie bănească. Or, feudalismul, prin relații de producție feudale, prin felurite servituți, dijme, tributuri naturale, etc., menținea în viață multe din relațiile vechi ale gospodăriei naturale și, deci, stătea în drumul capitalismului.

Dar ceva tot așa de important: dacă, prin înseși

forțele inerente lui, capitalismul prefăce toate bunurile în mărfuri, toate valorile de întrebuințare în valori de schimb, este însă un bun, o valoare, care mai cu seamă trebuie prefăcută în marfă, pentruca să poată exista capitalismul dezvoltat: e munca, forța muncitorului. Ca să se poată dezvolta capitalismul, trebuie ca posesorul forței de muncă să fie liber, independent, neîmpiedecat prin nimic de a-și vinde marfa lui: munca. Această marfă, care e însuș nervul capitalismului, trebuie să se afle cu grămada în piață, pentruca astfel capitalul să-și cumpere dintr'însa atâta cât îi trebuiește și s'o pună în valoare, s'o pună să lucreze. În societatea feudală, însă, sub monarhia absolută, masa cea mare a lucrătorilor, rezerva cea mare din care se putea lua marfa-muncă, la țară era legată de glie, era — într'un fel sau într'altul — serva feudalilor, iară masa lucrătorilor din orașe, prin analogie cu cea dela țară și în concordanță cu tot caracterul social al monarhiei absolute și al feudalismului, era organizată în corporații silnice. Aceasta, desigur, era o imensă piedică pentru dezvoltarea capitalismului.

Mai departe, monarhia absolută, prin monopolurile nenumărate, prin vămi, accize și tot felul de drepturi fiscale, pe cari le-a instituit în folosul său și al aliaților ei feudali, împiedeca libertatea tranzacțiilor și schimbului, circularea liberă a bogățiilor, absolut necesară dezvoltării capitalismului.

Înfățișat, capitalismul nu poate să sufere alt stăpân pe lângă el, fără a-și compromite propria existență. Așa, în societatea capitalistă, capitalul e acela care hotărăște ce și cât să se producă, — hotărâre condiționată de libera concurență, de ofertă

și cerere, — și tot el hotărăște distribuirea bogățiilor și distribuirea plusvalorii naționale. Această plusvaloare se împarte în proporția câtimilor capitalului ¹⁾ și,—micșorată de consumația personală a clasei capitaliste, — intră iarăși în producție, cu însușirea de capital productiv. Trecerea unei părți a plusvalorii în *capital productiv*, — din ce în ce mai mare și crescând, — pentru producția ulterioară, e doar cauza principală a progresului capitalismului, căci mai ales printr'insa a produs el acea cultură economică uriașă care este la baza civilizației burgheze.

Ei bine, monarhia absolută, ca stat, caută să acapareze venitul net, plusvaloarea națională, ca s'o împartă nu după normele capitaliste, după câtimea capitalului posedant, ci după titlurile de noblețe, după gradul de influență al curtenilor, după fantazia monarhului, după pofta de risipă a castei militare, administrative, judecătorești, a tuturor favoriților și privilegiaților.

Este, deci, evident că între monarhia absolută și feudali, de-o parte, și capitalismul și burghezime, de alta, s'a format prin însăș dezvoltarea organică a societății un antagonism de neîmpăcat, o prăpastie adâncă. O luptă aprigă, pe viață și pe moarte, trebuia să înceapă. Din această luptă, ori trebuia să iasă biruitoare monarhia absolută, ceea ce ar fi însemnat retrogradarea economico-socială și culturală a societății și decăderea ei; ori trebuia să fie biruitor capitalismul și atunci acesta, scăpat

¹⁾ De pildă: ai 100.000 de lei, iei, să zicem, 5000 lei din plusvaloarea națională întreagă; ai 200.000, iei 10.000 și a. m. d.

și liberat de toate piedicile feudale, să-și desfășoare acele nemăsurate puteri de înaintare economică, pe cari le comportă însuș principiul său¹⁾. Și capitalismul, tocmai pentru că reprezenta propășirea economico-socială, a învins feudalismul.

Se înțelege, în luptă n'au intrat abstracțiunile —feudalismul și capitalismul—ci oamenii și anume clasele sociale: de o parte burghezimea mare, mânănd în luptă burghezimea mică, deasemenea și pe meseriași, proletariatul orășenesc, — de altă parte castele monarhico-biurocrate, curtenii și clasa feudală cu armata lor și partea cea mai întunecată și abrutizată a țărănimii.

Burghezimea a învins.

Liberând societatea din lanțurile feudalismului, distrugând întocmirile politico și juridico-sociale ale acestuia, ea și-a creat instituțiile prielnice dezvoltării sale, conform intereselor ei de clasă dominantă, în acord cu caracterul economico-social, cu caracterul capitalist al societății.

Grație acestor nouă instituții și întregii organizații capitaliste a societății, burghezimea a realizat un progres uimitor în producția economică, în cultură, în civilizație, progres pe care Marx îl caracterizează așa de frumos în cuvintele ce urmează:

«Deabia o sută de ani, și ea a creat puteri de producție colosale, mult mai mari decât toate generațiile trecute la un loc. Supunerea puterilor naturii, mașinăriile, întrebuițarea chimiei în industrie, în agricultură, vapoare, drumuri de

¹⁾ Până când, la rândul lui, va veni în contradicție cu dezvoltarea economico-socială și va face loc unei alte organizații sociale, — celei socialiste.

fier, telegrafe electrice, doștelenire de continente întregi, navigabilitatea fluviilor, popoare ieșite parcă din pământ, — ce veac s'ar mai fi gândit că atâtea puteri de producție dormeau în sânul muncii sociale?».

Am zis că burghezimea a creat instituții conforme cu interesele ei de clasă dominantă, instituțiile politico-sociale și relațiile juridice, ce rezultă din caracterul economic al societății capitalistoburgheze.

În adevăr, care e principalul caracter economico-social al acestei societăți? Este libertatea sub feluritele ei forme. Societatea are la bază proprietatea individuală *liberă*. Producția e *liberă*, fiecare poate să producă ce și cât vrea; ea se conduce de legea economică a *liberei* concurențe. Prețul unei mărfi se hotărăște de legea ofertei și cererei *libere* (fiecare e *liber* să ofere și fiecare e *liber* să ceară orice și oricât, numai să aibă cu ce să plătească). Toate tranzacțiile sânt *libere*. Comerțul e *liber*. *Toate aceste libertăți, din relațiile economice de producere și distribuire a bogățiilor, formează și caracterizează liberalismul politic burghez, se reflectează în diferitele instituții politico-sociale ale burghezimii, iară în relațiile juridice ale epocii burgheze se regăsesc sub felurite forme de libertăți politice, sociale și individuale.*

În epoca burghezo-capitalistă, pentru întâia oară după mii de ani, dispăre silnicia din relațiile economico-sociale. Stăpân și salariat, sânt doi negustori liberi cari fac o tranzacție comercială: proprietarul mijloacelor de producere—fabricantul, moșierul—cumpără o marfă—forța de muncă a muncitorului, — iar muncitorul, stăpânul acestei mărfi, o vinde — ca pe orice marfă — cu prețul hotărit de

legea ofertei și cererei, și, în termen mijlociu, își primește valoarea mărfii lui. E o tranzacție ca ori care alta, nu numai liberă, dar și egală, în care cei doi contractanți intră liberi și egali¹⁾. Această nouă egalitate economică se reflectează în relațiile juridice din societatea burgheză sub formă de egalitatea *tuturor* înaintea legii, principiu esențial care stăpânește de acuma înainte toate relațiile juridice, căci este evident că dacă muncitorii, cel din urmă strat în piramida socială, se bucură de egalitate înaintea legii, cu atât mai mult, bineînțeles, straturile superioare lor.

Se înțelege, libertatea și egalitatea economică nu implică deloc egalitatea de avere materială și egalitatea condițiilor materiale de traiu. Dimpotrivă, epoca burghezo-capitalistă a dus această *inegalitate* pânăla un grad necunoscut încă de nici una din toate epocile precedente; dar asta e cu totul altceva. Epoca burgheză nici n'are însărcinarea istorică să rezolve imensa problemă a egalității condițiilor de traiu. Această problemă e a viitorului și va fi rezolvită de altă epocă istorică, de cea socialistă.

Și astfel, organicește, se dezvoltă din, prin și alături de dezvoltarea economico-materială, instituțiile și întreaga organizare socială a societății.

¹⁾ Ce robie nouă se ascunde sub această tranzacție liberă și egală, asta a tălmăcit-o, atât de strălucit, Karl Marx.

I.

INSTITUȚIILE LIBERALO-BURGHEZE IN ȚARA NOASTRĂ

Am dat o foarte mică schemă a dezvoltării societăților civilizate, dela cari am împrumutat și noi instituțiile noastre politico și juridico-sociale. Firește, această schemă e cât se poate de scurtă, și poate chiar confuză tocmai din cauza scurtimii ei. În câteva pagini nu puteam da o schemă clară, amănunțită și cuprinzătoare, a dezvoltării societăților civilizate în legătură cu instituțiile lor. Dar așa cum e, credem că ne va fi deajuns pentru dezvoltările noastre ulterioare.

Și înainte de toate se vede, cred, destul de clar, chiar din schema asta atât de scurtă, că în țara noastră nu numai că n'am avut o dezvoltare organică-socială, din care să fi rezultat necesarmente instituțiile occidentale ce am introdus, dar n'am avut nici împrejurări nici condiții sociale, fie obiective fie subiective, — în sensul celor arătate mai sus, — pentru introducerea lor.

Astfel, dacă privim țara noastră la începutul veacului trecut, găsim la țară, în sat, un nivel de producție economică și relații sociale ca în evul

mediu. Țăranul produce în casă toate necesarele vieții lui, boierul primește servituțile mai mult în natură—cereale, legume, țesături, miere, fructe, pui etc.—și în zile de muncă; gospodăria este în mare parte naturală. Această stare economică nu numai că nu se aseamănă cu cea capitalistă-burgheză, dar e mult mai înapoată chiar decât cea din timpul monarhiei absolute feudale.

Orașele constituesc un început mai serios de gospodărie bănească; acolo găsim ateliere, mici corporații medievale de breslași și negustori, caracteristice cel mult regimului feudal monarhic absolut la începutul existenței, nu în timpul dezvoltării lui.

Nu e vorba, însă, de o puternică producție economică, întovărășită de o enormă împărțire a muncii, dupăcum nu e vorba nici de un schimb vast, care să cuprindă toate colțurile țării și să se întindă peste mări și țări. Nu vedem capitaluri imense, sub toate formele lor, dupăcum nu vedem nici clase puternice—burghezime mare și mică și proletariat muncitor—nici *cultură* puternică izvoită dintr'o asemenea bogată viață economică și nici o clasă cultă numeroasă pusă în serviciul burghezimii.

De toate aceste puteri obiective și subiective,—sufocându-se în atmosfera întocmirilor feudale și sbătându-se cu puterea unor forțe elementare, pentru a rupe zăgazurile și a porni ca un șuvoiu spre altă viață, bazată pe alte întocmiri sociale,—de toate astea nici pomeneală.

Repet: nu erau în țară nici condițiile obiective nici cele subiective pentru întocmirea politico-socială a capitalismului: nici forțele economice cari

să necesiteze o asemenea transformare, nici clasele producătoare, numeroase și importante, cari s'o reclame.

Se înțelege, era o clasă producătoare, numeroasă și importantă, care gemea sub iobăgie: era țărănimea. Dar țărănimea dorea și reclama, nu introducerea instituțiilor liberalo-burgheze, ci desființarea iobăgiei; ea s'ar fi mulțumit mai curând cu monarhia absolută a unui Vodă care ar fi eliberat-o din iobăgie.

Și, totuși, instituțiile caracteristice capitalismului s'au introdus, și nu numai la noi ci și în alte state înapoiate, cari se găseau în condiții mai mult ori mai puțin similare, cum sânt de pildă Serbia și Bulgaria. Și atunci naște întrebarea: cari sânt acele însemnate puteri oculte cari au făcut să se introducă noua întocmire? Căci trebuie să fie puteri mari și însemnate acele cari sânt în stare să impună o întreagă transformare socială, în țări cari n'au în ele însele condițiile obiective și subiective proprii pentru o asemenea transformare.

Așa ar fi trebuit pusă chestia de vechii conservatori, iară nu cum au pus-o ei: o mână de *bon-juriști*, o mână de tineri, cari au învățat ori au petrecut la Paris, văzând cultura, bogăția, civilizația incomparabilă a Franței, și-au închipuit că toate acestea sânt produse numai de instituțiile ei, și atunci le-au introdus și în țara lor, unde se potriveau ca nuca în perete; aceste instituții au folosit foarte mult, materialmente și politicește, celor ce le-au introdus și clientelei lor, în schimb au fost dezaastroase pentru țară.

Aceasta e, în câteva cuvinte, felul criticii făcute de conservatorii vechi, întocmirii politico-so-

cială burgheze și celor cari au introdus-o. Și e o parte de adevăr în această critică și anume că noi n'am avut antecedente sociale lăuntrice asemănătoare cu cele din Occident, cari să fi necesitat introducerea nouăi întocmiri, și e iarăși adevărat că liberalii vechi au dat o importanță exagerată instituțiilor, socotind că ele produc civilizația și nu viceversa. Fetișismul instituțiilor și legilor a rămas și la urmașii lor într'o măsură atât de mare, încât a fost destul ca tinerimea generoasă să intre în partidul liberal, ca să se molipsească și dânsa de acelaș fetișism și să piardă clara pătrundere a lucrurilor pe care o avusese altă dată.

Dar dacă această parte a criticii e adevărată, în schimb concepția asta că transformarea politico-socială de atunci se datora numai tinerimei revoluționare, care n'a priceput nepotrivirea ei pentru țara noastră — și, deci, dacă ar fi priceput-o, transformarea nu s'ar fi făcut — întreaga această concepție e superficială, greșită, lamentabilă. Vezi bine! Un grup de tineri, entuziasmați de întocmirea liberalo-burgheză a Franței, face transformarea României într'un stat burghezo-liberal; pe urmă vine alt grup de tineri entuziaști, care, văzând că nouăle instituții au dat rezultate rele, transformă țara, din nou, într'un stat feudal, iară apoi, alți tineri entuziaști, văzând că nici așa nu merge, o prefac într'un stat socialist. Numai tinerime entuziastă și generoasă să fie, că transformarea se face ea, repede-repede.

Dacă vechii conservatori și mai ales junimiștii, cari au numărat printre ei inteligențe și talente brilante, înloc de a se opri la suprafață ar fi căutat adâncile forțe sociale cari au impus trans-

formarea, ei ar fi înțeles că tinerimea liberală de la 48 a fost numai exprimătoarea și mijlocitoarea acestor forțe; dacă ar fi priceput aceasta și ar fi pus astfel problema, critica făcută de ei instituțiilor noastre liberale ar fi fost altfel rodnică. Dar așa, după mulțime și mulțime de peregrinații, după critica aprigă a unui Costaforu, după imprecategoriile vehemente ale lui Eminescu, după râsul sarcastic al lui Caragiale, după glumele necruțătoare ale d-lui Carp, junimiștii formează partidul constituțional — al *adevăraților constituționali*. Apoi dacă era ca junimismul să ajungă aci, nu mai trebuia atâta critică.

* * *

După această digresiune cam lungă, să vedem noi cari sânt acele puteri sociale adânci, cari au făcut posibilă și chiar au necesitat transformarea noastră *liberalo-burgheză*.

În articolul *Cuvinte uitate* le-am rezumat în trei vorbe: *epoca istorică capitalistă*. Această epocă necesitează transformarea țărilor înapoiate în țări liberalo-burgheze. Și afirmarea asta am deslușit-o prin următoarele cuvinte: «*Țările rămase în urmă intră în orbita țărilor capitaliste înaintate; ele se mișcă în orbita acelor țări, și întreaga lor viață, dezvoltare și mișcare socială e determinată de viața și mișcarea țărilor înaintate, e determinată de epoca istorică în care trăim, de epoca burghezo-capitalistă. Și această determinațiune a vieții și mișcării sociale a țărilor înapoiate prin cele înaintate le este însăși condiția necesară de viață*».

Dar ca să vedem mai de aproape aceste puteri transformătoare, să luăm ca pildă țara noastră dela

începutul veacului trecut, pornind dela comuna ei rurală.

Aici, cum ziceam, domnea încă gospodăria naturală, se producea în mare parte pentru consumarea proprie, nu pentru schimb, se produceau valori de întrebuințare, nu valori de schimb. *Boierul*, feudalul nostru național, preleva în natură mai toate servituțile iobagilor — felurite produse agricole ori de industrie casnică — și în zile de muncă. Dar iată, intervine un fapt care revoluționează toată această viață patriarhală, feudală. Occidentul capitalist, după marea revoluție franceză și dobândirea instituțiilor prielnice, în puterica lui expansiune industrială are nevoie de piețe de desfacere pentru mărfurile sale și are nevoie de produse agricole pentru hrana populației sale. Și iată că negustorul occidental, sau reprezentantul lui din țară, vine și aduce bani sunători cu cari cumpără din sat grâu, porumb, iară pentru a-și lua îndărăt banii aduși, occidentalul trimete încoace mărfurile sale atât de variate, atât de ispititoare și atât de uimitor de ieftine.

Tranzacțiile se repetă, iară după tratatul din Adrianopol, care face Marea Neagră liberă pentru comerțul european, ele devin o regulă. Prin Galați și Brăila se duce grâul românesc ca marfă, iară în schimb vin alte mărfuri; și ele vin și pe uscat: din Lipsca și Brașov cu harabalele, iară mai târziu cu drumul de fier, din toată lumea.

Faptul intrării în relații de schimb cu Occidentul european, capitalist, are consecințe incalculabile pentru țară. *Mai întâi, ea începe să devină o țară producătoare de mărfuri, și din țară cu gospodărie naturală începe să devină o țară cu gospodărie*

bănească. Această schimbare care în Occident a necesitat veacuri de dezvoltare, de creștere organică socială, la noi s'a făcut într'un timp extrem de scurt. Dar prin aceasta țara nu intră numai în simple relații cu capitalismul și civilizația burgheză occidentală, ci ea devine un membru necesar al marelui divizion mondial al muncii, devine părtașa civilizației capitaliste: ea trimite Occidentului de-ale mâncării și primește dela el mărfurile industriale și culturale. Intr'o anumită măsură putem zice că nici capitalismul nu mai poate fără țara noastră, nici ea fără dânsul.

Participarea la civilizația Apusului folosește la început numai claselor superioare; celor producătoare le face mai mult rău. În special țărănimea n'are de ce să se bucure. În adevăr, cât timp am fost în gospodărie naturală și boierii își încasau redevențele în natură, exploatarea era limitată. Boierul lua din produsele țăranului numai cât îi trebuia pentru satisfacerea nevoilor lui și ale curții sale. Cu o cantitate mai mare n'ar fi avut ce face. Când, însă, vine noua formă de gospodărie, gospodăria bănească, și grâul devenit marfă se vinde pe bani, nu mai există limită pentru exploatare, afară numai de limita pusă de însăși natura, puterilor iobagului. *Dar tocmai această împrejurare face, între altele, necesară liberarea iobagilor din iobăgie.*

A doua urmare importantă, care decurge pentru țărănime din faptul începutului relațiilor de schimb cu țările capitaliste, este nimicirea industriei casnice țărănești.

Mărfurile aduse din Apus, atât de variate, mult mai frumoase în aparență decât cele naționale și având și farmecul noutății, sânt și uimitor de ieftine;

oricât de puțin ar socoti țăranul munca familiei sale din scurtele zile și lungile nopți de iarnă, produsele lui tot îi apar prea scumpe față de ieftinătatea mărfurilor streine.

Faptul că familia țăărănească devine lucrătoare numai timp de 4-5 luni de vară, cât ține sezonul agricol, și restul e supusă unui *chômage* forțat, — iară drumurile de fier, luându-i căărăușia, desăvârșesc acest proces; pe de altă parte prefacerea produsului țăărănesc în marfă și dispariția industriei casnice, toate acestea au o foarte mare influență dizolvantă asupra întregii vieți materiale și asupra moravurilor din sânul familiei patriarhale țăărănești.

S'ar mai putea aduce multe alte exemple, dar și acestea sânt îndestulătoare pentru a arăta ce adâncă influență, — bună sau rea, asta depinde de punctul de vedere din care o judeci, — a avut intrarea în relații de schimb cu streinătatea asupra vieții materiale, asupra relațiilor economice și asupra moravurilor satului, ce adâncă revoluție a făcut în viața satului prefacerea în marfă a produselor lui.

Și această influență și această revoluție au fost și mai mari în orașe, devenite cași în Apus centre de schimb și de aprovizionare și pentru sate. Firește, produsele primitive ale corporațiilor noastre semif feudale n'au putut deloc concura cu mărfurile streine, produse ale unei tehnice superioare, rezultat al unei dezvoltări de sute de ani. Banii streini năvăliți în orașe se întorc, deci, tot în streinătate, iară produsele naționale sânt măturate depe

suprafața pământului românesc, și împreună cu ele și instituțiile corporative medievale¹⁾.

Meseriașii din bresle ori au rămas fără existență, ori au intrat ca lucrători în acele ateliere pe cari concurența mărfurilor streine nu le atingea sau cari au putut rezista concurenței; deasemenea, parte din ei au devenit mici meseriași independenți, ori au intrat în atelierele nouă, înființate de streini; dar unii sau alții lucrau de acuma pe baze nouă, de acuma prețul produselor lor era hotărât de cheltuelile de producere și de legea cererei și ofertei, lucrau pentru piață sau după comandă, pe baza liberei concurențe însă.

Felul comerțului depinde de felul producerii și comerțul care se ocupă cu circularea și cu împărțirea produselor, fie a celor produse în streinătate, fie a celor produse în țară pe baze capitaliste, trebuie să se facă la rândul lui pe baze corespunzătoare. Organizația medievală de corporații negustorești dispare, comerțul e liber, el se face pe baza liberei concurențe; prețurile mărfurilor

¹⁾ Invinuirea pe care doctrinarii conservatorismului nostru o aduceau liberalilor și instituțiilor liberale, că lor se datorește desființarea corporațiilor, această invinuire și cererea de a se reînființa corporațiile, arată pânăla ce grad surprinzător lipsește în țară la noi priceperea celor mai elementare adevăruri din știința economică. Felul de producere și împărțire a bogățiilor în societatea modernă face imposibilă existența corporațiilor medievale, și într'o societate bazată pe libera concurență corporațiile sânt tot așa de imposibile cași iobăgia sau sclavajul. Și cât de puțin au de împărțit cu aceasta instituțiile liberale, arată spre pildă Rusia, care — slavă Domnului! — n'a avut aceste instituții și unde totuși corporațiile medievale au dispărut, cași la noi — și din aceleași cauze.

și cantitatea lor depind de aceeași lege și de legea liberă a ofertei și cererei, tranzacțiile economice sânt deci libere, schimbul deasemenea. Toate relațiile economice se revoluționează și, într'o țară înapoeată, începem să avem categorii economice, relații economice cași în țările capitaliste, unde ele, dupăcum am văzut, au necesitat introducerea instituțiilor liberalo-burgheze.

Dar este o categorie economică, este o valoare care, devenind marfă, necesitează mai cu seamă introducerea acelor instituții și acelor relații politice și juridice. Cum am văzut mai sus, aceasta e marfa-muncă, e forța de a munci a lucrătorului.

Am arătat că în [societatea capitalistă, unde toate produsele devin mărfuri, după liberarea definitivă a muncitorilor din servajul feudal și din lanțurile corporatismului medieval, lucrătorul devine om liber, iară forța lui de muncă devine o marfă liberă, pe care el o vinde în piață ca un negustor, cum se vând toate celelalte mărfuri, pe baza liberei concurențe și a cererei și ofertei. Libertatea economică a lucrătorului și prefacerea forței sale în marfă e faptul economic care se reflectează și care hotărăște chiar, în bună parte, senzul instituțiilor liberalo-burgheze; ea este aceea care hotărăște în relațiile de drept, *egalitatea tuturor înaintea legii*.

Or, după liberarea țiganilor din robie, după liberarea iobagilor și desființarea breslelor și corporațiilor, avem și noi, în parte cel puțin, aceeași prefacere a forței de a munci în marfă, aceeași tranzacție economică, relativ liberă și egală, între stăpân și muncitor, bineînțeles în orașe, pentrucă

la sate, dupăcum vom vedea, în fond raporturile au rămas în bună parte medievale.

Și astfel, intrând în relații cu Occidentul capitalist-burghez, devenind părtași la civilizația lui înaintată, el ne modifică toate procesele de viață, ne revoluționează toate raporturile sociale, economice și, împreună cu ele, moravurile de altădată. Și întrucât ne impune aceleași categorii economice, aceleași relații capitaliste, întrucât ne impune aceleași instituții politico-sociale și aceleași relații de drept.

Și . . . să nu uităm că mai este o marfă, o marfă *sui generis*, pe care ne-o trimete Occidentul capitalist: e marfa intelectuală, e cartea, cultura, care desăvârșește procesul, care la revoluția produsă în viața și raporturile materiale și economice, adaugă o altă revoluție produsă în capete.

Știu, această revoluție e departe de a fi atât de perfectă pe cât s'ar părea la suprafață. Relațiile economice libere sânt încărcate încă de resturi feudale — și încă de ce resturi! Moravurile, desigur, au fost revoluționate, dar sânt foarte departe de a fi ajuns la înălțimea țărilor civilizate, sânt pline încă de caractere orientale. Cultura e, în adevăr, apuseană, însă cât de superficială!

Dar în special, și mai cu seamă, și înainte de orice, noi n'avem acea bază materială largă pe care sânt așezate instituțiile, moravurile, cultura Occidentului, și fără de care acestea, mai mult ori mai puțin, atârnă în aer. Noi n'avem acel imens utilaj industrial și acea superbă industrie; acea minunată agricultură intenzivă, acele enorme capitaluri fixate în fabrici, în ateliere, în agricultură. N'avem această înălțime de producție, această bază

materială — și ăsta e un fapt principal. Cultura intelectuală se capătă ea prin învățătură, numai mijloace să aibă omul; moravurile se schimbă mai greu, desigur, dar în condiții prielnice schimbarea lor se face relativ destul de lesne; înfățișat, instituții politico-sociale, mai ales când e să rămână pe hârtie, se pot introduce cât de ușor. Dar a căpăta această bază însăși a instituțiilor, a moravurilor, a culturii occidentale, asta e greu, o, cât de greu! Pentru aceasta trebuie sacrificii, lupte, muncă grea, tenace, pentru aceasta trebuie generații.

Dar dacă n'avem baza însăși a unei societăți capitaliste dezvoltate, trebuie să lucrăm, să muncim ca s'o realizăm; dacă relațiile noastre economice, dacă moravurile noastre sânt încărcate de felurite resturi feudale, cari ne împiedecă dezvoltarea, trebuie să lucrăm ca să le nimicim. Și atunci, în această muncă de descotorosire de resturile feudale, în această muncă lungă și grea de realizare a unei vaste baze pentru viața noastră economico-socială și culturală, în această evoluție către un stat sau o societate capitalistă, — pe baza căror instituții politico-sociale, pe baza căror relații de drept trebuie să mergem: pe a celor medievale, monarho-absolutiste, sau a celor occidentale, capitaliste, liberalo-burgheze?

Bineînțeles că răspunsul nu poate fi îndoelnic. E de ultima evidență că ar fi o absurditate fără seamăn ca, pentru a desăvârși dezvoltarea capitalistă, să ne încărcăm cu niște instituții cari tocmai au împiedecat această dezvoltare. Și e, bineînțeles, și mai absurd, ca pentru descotorosirea noastră de resturile medievale — foarte mari și rele, de altfel — să introducem sau să conservăm tocmai

instituțiile feudale. Și este iarăși de ultima evidență că, tocmai pentru această înaintare și pentru această sfărâmare a resturilor feudale, ne trebuie instituții liberalo-burgheze, cari ajută la sfărâmarea resturilor de feudalism și cari ajută înaintarea noastră, progresul nostru economic.

În acest senz, dupăcum am zis în articolul citat, pentru țările înapoiate, semicapitaliste, instituțiile liberale au o importanță deosebită, pe care n'au avut-o pentru țările occidentale. Acolo capitalismul s'a dezvoltat sub instituțiile feudale și în luptă cu ele. Când burghezimea a învins și distrus feudalismul și și-a creat propriile ei instituții, capitalismul era acum dezvoltat, iară instituțiile nouă au contribuit numai la înflorirea lui ulterioară. Acolo deci, dacă putem să ne exprimăm astfel, instituțiile burghezo-liberale au mers la coada capitalismului; pecând în țările înapoiate, semicapitaliste, ele merg în fruntea lui deschizându-i și curățindu-i drumul.

Așadar, în rezumat: o societate înapoată, intrând în relații cu capitalismul occidental; acesta îi modifică procesul de viață socială, îi revoluționează toate raporturile economico-sociale și morale, îi produce adânci modificări culturale: — toate acestea nu numai justifică, dar necesitează instituții liberalo-burgheze, dupăcum le necesitează și propășirea ulterioară a acelei societăți.

Au fost, însă, și alte condiții foarte importante cari au necesitat introducerea instituțiilor liberalo-burgheze. Așa e chiar independența noastră națională, însăș crearea și existența statului român.

Țara românească a avut marea neșansă istorică să fie înconjurată de trei state puternice, cari

o strângeau ca într'un cerc de fier și dintre cari unul se socotea stăpânul ei de drept (Turcia), altul, stăpân de fapt (Rusia) și al treilea căuta să devină și una și alta (Austria). Firește că aceste state au opus o rezistență înverșunată la crearea statului român independent. Pe ce dar și pe cine, pe al cui sprijin putea să conteze țara împotriva unor adversari atât de puternici? Acest sprijin n'avea de unde să-l capete, decât dela Occidentul liberalo-burghez. Dar nu putea să-l capete o țară înapoeată, care s'ar fi încăpățânat să rămână iobăgisto-medievală, ci numai una care ar fi ținut să se transforme într'o țară capitalistă și liberalo-burgheză.

Și nu numai considerații morale, simpatii politico-sociale, joacă aici un rol hotărîtor, ci mai ales interesul material. Țările capitaliste atrag în orbita mișcării lor pe cele înapoeate, nu din interese ideale, ci mai cu seamă din interese foarte materiale, ca să le poată trimete mărfuri, ca să le prefacă în debușeu pentru produsele industriale de cari gem.

Dar o țară iobăgisto-medievală săracă, producând mai numai pentru propria sa întrebuințare (valori de întrebuințare, nu mărfuri) și, deci, neavând nici nevoie de schimb, o astfel de țară e un debușeu foarte slab. De aici efortarea țărilor capitaliste de a civiliza țările înapoeate, de a le imboldi la introducerea instituțiilor liberalo-burgheze. Acest interes material, la ideologii burghezimii se transformă și devine în realitate un simțimânt dezinteresat, în adevăr umanitar.

Așadar, instituțiile liberale au fost necesare pentru vieța țării ca stat independent. *Și într'un fel ele au fost necesare chiar pentru conservarea neamului românesc, ca atare.*

Dintre cei trei vecini pomeniți, cel mai periculos pentru existența însăși a neamului e, desigur, Rusia. În cazul unui dezastru al statului român, în cazul acaparării țărilor române de către Rusia, nu numai statul român ar fi fost distrus, dar și însuși neamul românesc ar fi fost în pericol de nimicire. Vedem doară ce-a pățit Basarabia. Într-o vreme atât de scurtă toți acești Crușevani, Puricikievici (Purice), Seladini, Krupenski, etc., au devenit cei mai abjecți servitori ai țarismului muscălesc, au devenit o pacoste nu numai pentru Basarabia, dar și pentru însăși Rusia, iară țărănimea a fost atât de abrutizată încât nici nu se gândește la neam. Această soartă o aștepta și pe Moldova și pe Muntenia.

În schimb, presupunând același dezastru — acapararea țărilor — din partea Austriei, statul independent ar fi fost deasemenea nimicit, dar ar fi putut să fie măcar vorba de distrugerea neamului? Zece milioane de români, în Austria poliglotă, ar fi rămas un neam puternic și poate în unele privințe chiar preponderent. E, deci, vădit că cel mai mare pericol pentru însăși existența neamului rămâne tot Rusia.

Or, pela mijlocul veacului trecut, Rusia se și simțea în țară la noi ca la ea acasă, consulii ei de fapt stăpâneau țara. *Similitudinea de religie, de organizație economică, de instituții, și mai ales similitudinea de clase conducătoare, toate acestea au făcut ca Rusia să socotească provinciile moldo-valahe ca o pradă ușoară.* Introducând instituții liberale și încă liberale înaintate, cari nu aveau nici-o asemănare cu cele rusești, chemând la viață o clasă conducătoare (burghezimea) așa de puțin asemănătoare cu boierimea rusească, România, nu numai că a pus o

stabilă între ea și Rusia, dar a săpat o prăpastie. A fost o lovitură abilă, genială, asemănătoare cu cea de acum a junilor turci. *Așadar, și condițiile economico-sociale rezultate din legăturile cu Occidentul european; și relațiile culturale; și necesitățile dezvoltării capitaliste ulterioare; și interesele conservării statului, independenței naționale și a neamului însuș, toate reclamau introducerea instituțiilor liberalo-burgheze.* Desigur, e greu ca niște instituții să se bazeze pe necesități mai mari.

Dar pentru cei cari nici de argumentele de mai sus nu vor fi convinși, aducem încă două luate din experiența țărilor vecine, o experiență parcă într'adins făcută ca să ne convingă de adevărul celor de mai sus.

Primul exemplu, foarte convingător, e Rusia. În Rusia, prin influența capitalismului occidental, s'au operat aceleași schimbări profunde, s'a făcut aceeaș revoluție în organismul economico-social, în relațiile economice, morale, și în starea culturală, cași la noi. Rusia, în aceeaș vreme cași noi, a fost silită să libereze pe țărani din iobăgie. Dar, cu toate aceste modificări adânci din organismul ei social, ea a rămas totuși, în deosebire de noi, cu instituțiile ei medievale de altădată, cu monarhia ei absolutisto-țaristă. Și rezultatul a fost că Rusia, acest colos cu nenumăratele lui resurse de vieață prin cari n'are egal, afară doar de Statele Unite ale Americii, Rusia, cea mai mare împărăție din lume, a ajuns pe marginea prăpastiei.

Al doilea exemplu e Turcia. Turcia a rămas în Europa, după instituțiile ei politice, o țară absolutisto-asiatică. Și cine nu știe că dacă n'a pierit de mult, o datorește rivalității puterilor cari nu se

înțeleg asupra împărțelii? Și cu toată această rivalitate, ea a fost, totuși, îmbucățită și, lucru caracteristic, când după întrevederea dela Reval s'a văzut limpede sfârșitul Turciei, junii turci tot instituțiile liberalo-burgheze le-au introdus ca să mai scape ce se poate scăpa din viața Turciei. Vor reuși oare? Cine știe? Eu, personal, mă îndoiesc. E și prea târziu.

«Nu'nvie morții, e'n zadar, copile!»¹⁾

M'am oprit poate prea mult la apărarea instituțiilor noastre liberalo-burgheze, pe cari nimeni nu le mai atacă serios. Mai departe se va vedea cât de absolut necesare au fost aceste desvoltări. Dealtfel, deși nu mai este vr'un curent politic apreciabil care să dea vina pe instituțiile liberale pentru toate neajunsurile vieții noastre sociale, deși înșiși juni-miștii—cei mai acerbii critici ai liberalismului—au devenit chiar *adevărați constituționali*, totuși, de câte ori te vei găsi într'un grup discutând nevoile și mizeriile țării, vei auzi voci declarând cu convingere și aplomb: «toate relele, domnilor, vin de acolo că ne-am dat prea curând instituții liberale, înaintate; țării acesteea i-ar mai fi trebuit cel puțin treizeci sau patruzeci de ani un arapnic rusesc». Să poftească dumnealor în Rusia ca să vadă unde a adus-o arapnicul rusesc.

¹⁾ Turcia musulmană, cu civilizația ei înapoeată, stăpânind popoarele creștine cu o civilizație mai înaintată — și aceasta în Europa — e o absurditate și logică și sociologică. Se înțelege că dacă Turcia ar fi știut încă de acum o jumătate secol, să-și introducă instituțiile europene și să trăească pe baza lor, desvoltarea ei, ca stat federativ balcanic, ar fi luat altă față.

Așadar, instituțiile occidentale au fost o necesitate pentru țara noastră și cei cari le-au introdus i-au făcut un mare serviciu. *Dar odată introduse instituțiile liberalo-burgheze, evident că trebuia să se stabilească o concordanță între ele și relațiile de producție și de organizare a ei* — a acelei producții pe baza căreia și din care trăește țara. Un dezacord în această privință, se înțelege, trebuia să aibă rezultate dezaastroase.

Și fiindcă am ajuns la *faptul social, la problema socială* în jurul căreia gravitează multe din desvoltările studiului acestuia, îmi voi permite aci să dau un exemplu hipotetic, exagerat, prea exagerat, dar care ne va ajuta să limpezim cele ce vor urma.

Să presupunem o țară unde acei cari lucrează pământul marilor proprietari agrari sânt ei înșiși proprietatea stăpânilor, cari pot dispune de viața lor, pot să-i vândă ca pe vite, și a. m. d. E o societate în care raporturile de producție sânt sclavagiste. Să presupunem acuma că o tinerime entuziastă și generoasă, adăpată la o civilizație înaintată, ar introduce toate instituțiile liberalo-burgheze, cu toate libertățile, cu egalitatea înaintea legii, cu votul universal direct, egal și secret, — dar introducând aceste instituții ar lăsa relațiile de producție cele vechi și sclavagiste, adică stăpânul în producție să fie stăpân absolut, să poată vinde pe robul său altui stăpân, etc.

Se înțelege că o astfel de organizație ar fi un *non-sens*, n'ar putea să existe nici o zi și s'ar întâmpla sau ca sclavii să sfărâme sclavia, devenind cetățeni liberi, în conformitate cu instituțiile libere, sau ca proprietarii de sclavi să sfărâme instituțiile

liberale, înlocuindu-le cu cele sclavagiste, — *pentru-că între instituțiile unei societăți și raporturile ei de producție trebuie să existe neapărat o anumite corelație și o concordanță lăuntrică.* Asta se înțelege dela sine.

Au înțeles-o, firește, întemeietorii liberalismului nostru și deaceia liberarea țiganilor din robie și a țăranilor din iobăgie a și coincident cu introducerea instituțiilor liberale. Dar după această schimbare a raporturilor de producere prin liberarea țiganilor și iobagilor și prin prefacerea lor în lucrători liberi și după introducerea și a instituțiilor corespunzătoare cu aceste relații nouă de producere, o altă problemă se ridică înaintea întemeietorilor statului liberalo-burghez român, o problemă mare, grea, vitală: e organizarea producției însăși a țării. E problema cea mai vitală, pentru-că o țară ca să trăească trebuie să producă; iară, pe de altă parte, această producție trebuie să fie organizată așa fel, ca să corespundă cu instituțiile cele nouă, căci în cazul contrar le compromite existența.

Să vedem cam în ce fel se putea face organizația producției agrare — bineînțeles că pe atunci numai asta conta, pe atunci mai ales eram o țară eminentemente agricolă — să vedem, deci, cam în ce fel se putea face acea organizație a producției, care să îndeplinească neapărata condiție de mai sus.

Să luăm de exemplu două tipuri de organizație, nu numai deosebite, dar chiar opuse: unul bazat pe marea proprietate rurală și altul pe cea mică.

În prima supoziție, marii proprietari rurali, foștii stăpâni ai clăcașilor, ar fi dominătorii producției. În acest caz liberarea iobagilor s'ar fi făcut

în mare parte fără pământ. S'ar fi dat pământ fruntașilor, aceloră cari aveau vite mai multe și cari, împreună cu răzeșii, ar fi format proprietatea mijlocie — și aceasta ar fi fost și un tampon și o apă-rătoare a mării proprietăți; s'ar fi dat pământ și celor mai înțoliți deși nefruntași, — dar tuturor cu titlul de proprietate exclusivă, quiritară, un drept care constituie una din principalele baze ale societății liberalo-burgheze în general, ale instituțiilor ei politico și juridico-sociale în special.

În ce privește majoritatea țăranilor, ei ar fi fost liberați fără pământ, trebuind să se mulțumească numai cu faptul că sânt liberați în mod gratuit de iobăgie și de toate servituțile ei.

Proprietarii de iobagi se prefăceau, deci, în mari proprietari de pământ; *pământul se prefăcea în capital*, iară foștii clăcași în mare parte în salariați, căroră li s'ar fi adăugit și acei dintre impro-prietăriți cari, neputând rezista ca mici proprietari, s'ar fi proletarizat.

Așadar, am fi avut o stare de lucruri ca în unele țări occidentale: deoparte, mari proprietari capitaliști, căptușiți de o proprietate mijlocie și mică, — adică o mare și mică burghezime rurală; — iară, de altă parte, salariații, vânzători ai forței lor de a munci.

Proprietarii mari, având în fața lor pe salariați — numai brațe de muncă (cei cari ar mai fi avut ceva vite și instrumente de muncă ar fi fost nevoiți să le vândă) — s'ar fi văzut siliți să-și muncească singuri moșiile cu inventarul lor — vite, pluguri, acarete, mașini agricole — acestea din urmă primitive la început, perfecționate mai târziu. Aceia dintre marii proprietari cari n'ar fi putut să se

adapteze la nouăle condiții de viața economică, ar fi fost siliți să-și vândă moșiile, ori să le arendeze pe termene foarte lungi la capitaliști-arendași, pentruca aceștia să bage capital în pământ, instrumente, acarete, etc.

Pe măsură ce s'ar fi lărgit piața de desfacere — prin dezvoltarea comunicațiilor și înmulțirea populației — s'ar fi lărgit și întinderile cultivabile și felul perfecționat de cultură cași în alte țări burgheze. Intreaga viață materială a națiunii s'ar fi bazat pe această producție, ea fiind aproape unica sursă de traiu pentru întreaga națiune cu toate organele și clasele ei.

Statul ar fi fost mai ales o emanație a acestor clase producătoare — proprietatea mare, căptușită de cea mijlocie și mică — și ar fi protejat și apărât din toate puterile această formă de organizare a producerii.

Tonul în stat fiind dat de burghezimea rurală, întreaga viață politică, culturală, etc., a statului s'ar fi dezvoltat și modelat în conformitate cu caracterul claselor dominante; instituțiile politico-sociale (având la baza lor o viață economică franc capitalistă-burgheză) ar fi fost, bineînțeles, cele liberalo-burgheze, cu tendința pronunțată de a favoriza clasele marelui burghezimi, în special clasa marilor proprietari de pământ.

Și pe aceste baze statul român ar fi urmat să se desvolte într'un stat industrial, capitalistoburghez.

Acum să ne înfățișăm supoziția a doua, adică să presupunem că țara, după liberarea iobagilor, ar fi fost organizată pe baza micii proprietăți țărănești.

În acest caz, tot pământul, asupra căruia, de altfel, țărănimea socotea că are drepturi de veacuri, ar fi trecut la țărani, cari, să zicem, l'ar fi răscumpărat pe prețuri foarte mici și termene foarte lungi. Pământul ar fi fost împărțit între țărani după puterea lor de a munci, după numărul brațelor dintr'o familie, după inventarul ce ar fi posedat și a. m. d. În felul acesta s'ar fi format o puternică proprietate mijlocie și mică.

Cu vremea, *proprietatea fiind absolută și, deci, alienabilă*, s'ar fi format și o mare proprietate (în condițiile acestea, destul de modestă și care ar fi putut fi mărginită întrucâtva prin lege) și un proletariat salariat din micii proprietari proletarizați.

La baza organizației producției ar fi fost, deci, mijlocia și mica proprietate țărănească. Având a plăti ratele răscumpărării către marii proprietari, având a susține statul și întreaga clădire socială ce s'ar fi format pe baza acestei producții agrare, țăranul ar fi fost silit să iasă din incuria lui orientală — produs al iobăgiei — n'ar fi fost lăsat să lucreze numai câte-o bucățică de pământ, ci ar fi fost nevoit să lucreze tot mai mult și mai bine, îndemnat mereu și de cerințele crescute ale pieții de desfacere și de cerințele crescute ale societății în dezvoltare și de înmulțirea populației și de propriile lui necesități personale crescânde. Clasele conducătoare s'ar fi format mai ales din burghezimea rurală (proprietari mai mari și mijlocii, burghezimea sătească), burghezimea negustorească și din birocrație, iară puterea centrală — regele — cum se întâmplă de obicei în societățile țărănești, ar fi avut mai multă autoritate reală decât în societatea bazată pe marea proprietate rurală.

Statul și clasele dirigente ar fi fost silit, din spirit de conservare, să-și concentreze toate sforțările pentru a face să prospereze această mică și mijlocie proprietate țărănească, principala resursă de viață a țării. Instituțiile țării ar fi rămas, bine înțeles, cele liberalo-burgheze de acuma, țara având toate caracterele și toate raporturile economice liberalo-burgheze, deși nu deplin dezvoltate, dar statul ar fi fost mai centralizat și puterea centrală mai mare. Cultura țării s'ar fi dezvoltat mai extenziv, având ca centru de preocupare școala primară rurală.

Intr'un cuvânt, în cazul al doilea dezvoltarea țării ar fi fost a unei democrații rurale asemănătoare cu a Serbiei, numai mai prosperă decât ea — având în vedere mai marile bogății naturale ale țării noastre — ar fi fost o dezvoltare cu toate avantajele și defectele unor țări agricole, a căror producție e bazată pe proprietatea mică și mijlocie țărănească. 1).

1) Apărătorii mării proprietăți la noi ne arată pe Serbia și sărăcia ei economică și culturală, ca un exemplu până unde poate să ajungă o țară bazată pe mica proprietate și producție rurală. Acești apărători se lasă înșelați de aparență. Adevărul e că nici economiceste, nici culturalicește, Serbia nu e mai săracă decât noi; mai curând dimpotrivă.

Ceeace înșeală, este că acolo și averile și cultura sânt împărțite mai egalitar decât la noi.

Sârbii n'au atâția milionari ca noi, dar în schimb starea țărănimii lor e incomparabil mai bună decât a țărănimii noastre; ei n'au două universități și n'au atâta spoală de cultură ca noi, dar nici atâția analfabeți.

Bineînțeles, facem abstracție aci de nenorocirile politice ale Serbiei, cari au și vor avea un cuvânt hotărîtor în dezvoltarea ei națională și socială. Și, iarăși bineînțeles, sânt foarte departe de a exagera bunătățile vieții ei economico-sociale: sânt socialdemocrat, nu poporanist.

Ar fi fost o țară țărănisită. Și iarăși, pe aceste baze diferite de cele de mai sus, țara s'ar fi dezvoltat într'o formă socială superioară, industrialo-capitalistă, liberalo-burgheză.

E evident că într'un caz sau în celălalt țara ar fi luat cu totul altă direcție în dezvoltarea ei, deși, fie într'un caz, fie într'altul, etapa mare de dezvoltare pe care ar fi avut s'o treacă ar fi fost tot capitalismul industrial dezvoltat; dar calea ar fi fost alta și chiar caracterul capitalismului industrial la care ar fi ajuns ar fi fost întrucâtva altul¹⁾.

Și este iarăși evident că judecata asupra unui tip de întocmire socială sau a altuia va atârna de punctul de vedere al aceluia care le judecă: democratul social sau poporanist va preferi tipul al doilea, — aristocratul și burghezul, tipul întâi. Dar pentru unul sau celălalt — și din orice punct de vedere le-am judeca — e vădit că o organizare sau alta dă puțința unei dezvoltări economico-sociale ulterioare și că relațiile sociale create de una sau alta sânt clare, logice, raționale, pecăi pot să fie în general logice și raționale relațiunile izvorite dintr'o organizație socială bazată pe proprietatea individuală și lupta de clasă, — și altă bază, bineînțeles, era imposibilă.

¹⁾ Cetitorii cari vor binevoi să tragă singuri toate concluziile cele mai depărtate, din cele două tipuri de dezvoltare socială schițate mai sus, vor vedea ce imens de deosebită ar fi fost țara noastră, dupăcum ar fi avut la bază o organizare de producție sau pe cealaltă, cât de deosebit ar fi fost felul ei de cultură, moravuri, întreaga ei fizionomie materială și morală etc. Și odată ajunși aci, vor recunoaște cât de hotărîtor este pentru întreaga viață culturală, morală etc. a țării, felul ei de producție, raporturile de producție economică.

Ceeace a realizat, însă, împrumutarea dela 1864 a fost un organism economico-social ibrid, absurd, monstruos, care nu era nici în folosul bine priceput al micii proprietăți, nici în al celei mari, ci în paguba amândurora ¹⁾.

S'a creat un organism economico-social neviabil, incapabil de o dezvoltare ulterioară, s'a creat pentru viața societății românești (a statului român, cum se obișnuiește să se zică), o bază economico-socială pe care era cu neputință să trăească, *tale-qualē*, dar încă să propășească!

Să vedem, în adevăr.

¹⁾ Bineînțeles, vorbim de interesele marei proprietăți ca o categorie economică, nu de interesele trecătoare ale marilor proprietari, cari, dimpotrivă, au fost strașnic de avantajați de această împrumutare—și doar pentru ei s'a și făcut. E foarte important, mai ales la noi în țară, de a face această deosebire între marea proprietate rurală, ca o categorie economică și interesele ei permanente, și între interesele momentane și trecătoare ale marilor proprietari. Interesele acestor din urmă și a celei dintâi pot, nu numai să nu coincidă, dar să fie chiar uneori opuse.

II

LIBERAREA ȘI IMPROPRIETĂRIREA ȚĂRĂNILOR.

La împroprietărirea foștilor clăcași dela 1864, țăranii au primit în total aproape un milion opt sute de mii de hectare, cam un sfert adică din întinderea arabilă a țării. Celelalte trei sferturi—afară de pământul moșnenilor, răzeșilor, — au rămas în mâinile proprietarilor și ale statului.

La 1864 li s'a dat țăranilor: la 71.912 frunțași 413.201 hectare, la 202.075 de mijlocași 882.737 hectare, la 134.132 pălmași 384.758 hectare, în total, deci, la 467.840 familii țărănești s'a dat 1.766.258 hectare sau, în mijlociu, 3,9 hectare de familie țărănească. Dintre împroprietăriți, frunțașii au primit, în mijlociu, aproximativ 6 hectare de familie țărănească, mijlocașii $4\frac{1}{2}$ și pălmașii $2\frac{1}{2}$. 60.000 de țărani au fost împroprietăriți numai cu loc de casă și grădină.

Din aproape jumătate milion de țărani împroprietăriți, numai unii dintre cei 72.000 de frunțași puteau în condiții prielnice să-și întemeieze de bine de rău o gospodărie temeinică și serioasă. Dar ceilalți, imensa majoritate, cari au primit foarte

puțin pământ, din capul locului au fost puși în imposibilitate de a-și face o *adevărată* mică gospodărie țărăneasă. Cu atâta pământ, ei n'ar putea-o face nici azi; cuâtât mai puțin au putut-o atunci, când cultura era și mai primitivă. Nu mai vorbim de cei 60.000 de țărani, împroprietăriți numai cu loc de casă și grădină.

Dar în afară că s'a dat puțin, s'a dat și pământul cel mai prost: râpe, pietrișuri, nisipuri, lut; apoi, li s'a dat pământul cel mai depărtat de sat și,— monstruoșitate fără seamăn, — fără delimitare, ceea ce a fost un izvor de certuri și procese¹⁾.

¹⁾ «După ce pământurile date foștilor clăcași au fost integral plătite, ar fi fost firesc ca fiecare să fie pus în stăpânirea parcelei sale și să i se dea la mână documentul de proprietate. Nu s'a urmat așa. Și din această cauză, nesfârșite neînțelegeri, certe, bătăi, ba chiar omoruri au fost și sânt, așa încât unii, înloc de a câștiga pământul plătit, au ajuns la pușcărie și alții s'au sleit cheltuind, s'au sărăcit umblând prin judecăți, pentru pământul lor. Și la judecăți, s'au întâmplat cazuri că nu cel cu drept, a câștigat» . . . — « . . . Toate acestea — și câte alte turburări și nedreptăți n'ar fi avut loc, dacă statul făcea, ceea ce dator era, adică delimitarea individuală a proprietății sătenești» (I. G. Bibicescu, *In chestiunea agrară*, pag. 35, 36).

Nu mai vorbim de înșelătoriile directe ale proprietarilor cari, după obiceiul pământului, au căutat și au izbutit să eludeze legea de împroprietărire. Iată ce zice un mare proprietar și un conservator, dar om cinstit și bun cunoscător al vieții agrare, Gr. Păuceșcu, citat de d. I. Bibicescu:

«Toți oamenii abili, toți oamenii vicleni s'au opus la împroprietărire, sub cuvânt că au învoieli particulare și mulți au isbutit să înlătore aplicarea legii rurale.

Vi s'a spus că în Moldova, clăcașii au fost gonțiți cu totul depe unele proprietăți ca să nu-i apuce legea rurală făcând clacă.

Pe urmă, pământurile date n'aveau de multe ori drumuri, cari să ducă la ele, astfel că țăranul avea pământ dar nu putea să ajungă la el; drumul către pământul țăranului trecea prin proprietatea mare, ceea ce a devenit mai târziu un mijloc ușor, eficace și feroce de aservire a țăranului. În multe locuri s'a dat pământ țăranilor, dar adăpătorile de vite au rămas în mâna proprietății mari — un alt mijloc feroce de aservire.

Astfel, țăranii au primit pământ puțin, absolut neîndestulător pentru formarea unei gospodării țărănești, au primit pământul cel mai prost, — nisipuri, luturi, râpi, — au primit pământ prea depărtat de locuințele lor, înconjurat de pământ boieresc, fără putință de a ajunge la el decât cu învoirea boierului, au primit de multe ori pământ fără adăpători pentru vite, cari au rămas iarăși în mâna proprietarilor mari. S'a făcut, deci, parcă anume ca această proprietate mică țărănească, nu numai să nu se poată desvolta și înflori, dar nici să nu poată trăi măcar.

Tendința ascunsă, dar destul de lămurită a acestei prime împroprietări, era, deci, să facă imposibilă viața neatârnată a unei mici proprietăți, să pună pe cei împroprietați în imposibilitate de a trăi din proprietățile lor ci, într'un fel sau într'altul, să fie în dependența economică

În părțile noastre, mulți proprietari au luat biletele de clacă dela locuitori ca să poată susține că n'au făcut clacă și prin urmare n'au dreptul la împroprietărire; pe alocurea proprietarii le-au vândut câte-o mică bucată de loc și legea rurală i-a găsit proprietari» (I. G. Bibicescu, *În chestiunea agrară*, pag. 30).

a marilor proprietari, spre a fi nevoiți să lucreze și moșiile acestora¹⁾.

Să vedem acuma situația ce s'a creat marci proprietăți prin împroprietărirea dela 1864.

Am zis că pământul care s'a dat țăranilor a fost neîndestulător pentru formarea unei mici proprietăți cât de puțin raționale. Așa e. 4 ha. în mijlociu nu erau de ajuns pentru o familie țăărănească, având în vedere primitiva cultură extenzivă de atunci. Nu erau de ajuns, bineînțeles, pentru o gospodărie rațională și pentru un traiu omenesc.

Țăranul de atunci însă — cași cel de acuma, de altfel — avea cerințe foarte mici, era învățat să trăească în mizerie. Ca să-și scoată existența mizerabilă obișnuită, îi ajungeau patru ha., ba și mai puțin ceva. Să nu uităm că atunci condițiile economice ale traiului țăranului erau incomparabil mai ușoare decât acuma. Drumurile de fier

¹⁾ Ca să se vadă spiritul care a domnit la efectuarea împroprietarilor, e interesant să mai cităm și următoarele din cartea d-lui Bibicescu :

«Și să nu se uite aceasta, căci e semnificativ — cel dintâi care a contribuit, cu puterea exemplului rău, a fost statul; el — adică cei cari în numele statului lucrau — a dat și pământuri rele, și pământuri lipsă; unora le-a dat mult mai târziu după ce s'au tăiat pădurile și *obligând pe săteni a le defrișa cu cheltueala lor*; ba încă unora nu li s'a dat deloc, nici la 1864, nici de atunci încoace, așacă până astăzi, după un răstimp de peste 40 de ani, sânt încă țărani foști clăcași, cari nu-și au pământul. Și, lucru și mai curios — acei oameni n'au avut pământul, *dar au plătit prețul lui, au plătit și plătesc chiar impozitul pământului, deși nu l-au avut, deși nu l-au muncit, deși folosul, presupusul folos pe care trebuieau să-l aibă depe urma pământului, niciodată n'a intrat în punga lor*» (I. G. Bibicescu *În chestiunea agrară* pag. 31).

nu erau, deci țăranul avea, ca un izvor de câștig, cărăușia; avea pentru iarnă mica industrie casnică, nedispărută încă de tot pe atunci; avea imășuri comunale nearate încă; avea încă servitute asupra pădurilor; iară birurile erau mai mici, incomparabil mai mici decât acuma.

În aceste condiții excepționale, lăsat în voia lui, putea să-și scoată cele necesare — pentru traiul lui obișnuit atât de sărac — nu numai din 4 ha. dar și din mai puțin. Și era natural psihologicește ca țăranul liber după veacuri de robie, stăpân pe pământul lui, stăpân pe voința lui, să se apuce să-și lucreze în primul rând pământul său.

Însă, în acest caz ce se făcea proprietatea mare aproape cu totul lipsită de brațe? — căci doar nu putea fi muncită de vr'o 60.000 de țărani împroprietăriți numai cu casă și grădină, și nici în resturile de timp ale țăranilor împroprietăriți. Evident că în asemenea condiții proprietatea mare — pentru generații încă, până s'ar fi înmulțit populația — ar fi suferit o mare depreciare. Depe întinsele lor moșii rodnice dar nelucrate proprietarii ar fi fost osândiți să se uite cu melancolie cum țăranii își scot existența lor mizerabilă din petecile de pământ inferior, însă al lor.

Dar statul, întreg organismul social, țara?

Acestea se găseau într'o situație tot așa de grea cași proprietatea mare. Statul și întreaga supraconstrucție socială, aveau ca resursă de viață aproape exclusivă producția agricolă. Or, aceasta urma să se facă în cea mai mare parte pe pământurile împroprietăriților și moșnenilor, cam pe un sfert și ceva adică din suprafața cultivabilă a țării, restul aparținând statului și proprietății mari.

În aceste condiții clasele dominante, cu stat en tot, nu puteau să se desvolte.

Iată dar situația economico-socială creată țării la 1864. Țărănimea și mica proprietate fără putința de a prospera, marea proprietate lipsită de înalte și statul, organismul social, supraconstrucția socială lipsite de putința de a se desvolta.

Frumoasă creație!

Și pentruca această frumusețe să fie mai trainică s'au luat și măsuri ca să nu se mai schimbe, declarându-se inalienabilitatea pământurilor țărănești.

Știu că întrucât privește pe ideologii naivi, această inalienabilitate a fost dată cu scopul lăudabil de a împiedeca proletarizarea țărănimii, după-cum știu că întreaga întocmire economico-socială schiloadă dela 1864 nu era rezultatul unui plan bine chibzuit al reformatorilor în cap cu Cuza și Kogălniceanu, ci un rezultat al luptelor înverșunate dintre clasele și grupările sociale de atunci. Dar în acest studiu analitic e vorba de analiza economico-socială, nu de judecata istorică.

Prin întocmirea dela 1864 s'au și dat în germene toate contradicțiile, toate anomaliile, toate antagonismele, cari s'au desvoltat atât de trist pe urmă și cari au ajuns la atâta monstruoșitate în vremea noastră. Anul 1864 purta în sânul său anul teribil 1907.

Așadar, întocmirea dela 1864 n'a dat o bază rațională pentru desvoltarea țării, ci dimpotrivă i-a luat acestea orice putință să se desvolte pe baza dată. Dar o societate trebuie să trăească, trebuie înainte de toate să -și creeze condițiuni pentru traiul material. Dacă condițiile oferite de

întocmirea juridică și economică nu sânt prielnice, atunci alături de ele sau chiar împotriva lor societatea își creează altele, — iar instrumentul cu care se făuresc e același în dealungul istoriei: e lupta de clase.

Cari clase trebuiau să între în această luptă, se vede lămurit: în primul rând țărănimea mică proprietară deoparte, și boierii mari proprietari de cealaltă; și tot așa de evident era și obiectul și subiectul acestei lupte.

De o parte era țărănimea, care căuta să fie lăsată în pace, ca din petecul ei de pământ, de multe ori inferior, să-și scoată subzistența sărăcăcioasă, chit ca rămășița de vreme câtă i-ar mai rămânea s'o închirieze boierului pe bani gata.

De altă parte erau marii proprietari, cari trebuiau să caute neapărat să capete îndărăt pe vecii lor iobagi; să capete îndărăt brațele de muncă pentru moșiile lor, brațe fără de cari acele moșii deveneau *non-valori*.

Acestea erau principalele clase în luptă.

Și rezultatul final al luptei era ușor de prevăzut, cuatăt mai mult cucât unul din luptători — marea proprietate — avea un aliat așa de puternic ca *Statul*. Căci statul era cel mai mare proprietar al țării — avea milioane de pogoane — și, deci, interesele lui ca mare proprietar erau absolut identice cu ale marei proprietăți. Afară de asta, statul în bună parte era expresia însăș a marei proprietăți, și prin faptul că marea proprietate era clasa cea mai bogată, și prin faptul că însăș Constituția, prin legea electorală, a dat statul în bună parte în mâinile acestei clase.

E adevărat că statul nu reprezenta *numai*

marea proprietate; și mai ales atunci avea încă un deosebit prestigiu în țară și o însemnată putere în stat: cea tinerime revoluționară ideologă dela 1848, care săvârșise chiar transformarea noastră dintr'un stat iobago-feudal într'unul constituționaloburghez. Dar și această tinerime era un slab aliat pentru țărănime — și iată de ce.

În adevăr, care era mijlocul ca să se ajute radical țărănimea și să se facă posibilă și existența și dezvoltarea statului român? — (înțelegând prin *stat* întreg organismul social — țara). Am arătat-o mai sus. Dacă era vorba de împroprietărit țărănimea, trebuia dat țăranilor deodată, și o mare parte din pământul țării în proprietate individuală, și trebuia dat și capitalul pentru întemeierea micilor gospodării agricole. Odată gospodăriile întemeiate în felul acesta, statul ar fi trebuit să le dea tot sprijinul ca să se poată dezvolta. Atunci țăranii având pământ suficient și inventarul necesar, multe din proprietățile mari rămase fără brațe dela sine ar fi trecut la țărani, și în felul acesta țara ar fi putut să se dezvolte pe baza proprietății rurale mici, pe baza proprietății țărănești.

Aceasta, însă, dupăcum am zis, ar fi însemnat o țară țărănistă. Dar tinerimea dela 48 n'avea deloc idealul acesta. Ea visa o țară civilizată, de un tip mai înalt, asemănătoare cu cele din Occidentul european, într'un cuvânt o țară burghezo-capitalistă, nu una țărănistă. Și dupăcum am văzut, tinerimea aceasta nu știa că drumul care duce spre o asemenea societate, — fie dela tipul țărănist, fie dela tipul marei proprietăți rurale, — e lung și greu; nu știa că acolo se poate ajunge, nu prin propagandă, învățatură, decrete, etc., ci prin creștere organică;

și că această creștere e condiționată în primul și esențialul loc de dezvoltarea puterilor de producție și că acesta e un lung și dureros proces de dezvoltare și de luptă.

Și chiar dacă tinerimea n'ar fi fost victima unor concepții greșite, totuși ea nu putea fi de mare folos țărănimii, pentru că tinerimea cu adevărat ideologă și dezinteresată, în frunte cu M. Kogălniceanu, forma o pătură foarte subțire, prea puțin numeroasă. În ce privește grosul, numărul cel mare al păturii revoluționare, constând din boiernași cu fiii lor, din slujbași și din păturile burgheze așa rudimentare cum erau, apoi aceștia, conștient sau inconștient, nu erau mânați de vre-o ideologie dezinteresată, ci de interes, de ură și invidie împotriva boierimii celei mari, căreia doreau să-i ia locul. În grosul acestei păturii revoluționare trăea în germene spiritul lui Titircă Inimă-rea, liberal-sadea, căpitan în garda civică, mâncător de ciocoi, pe cari, în calitate de proprietar și arendaș liberal-național, avea să-i înlocuească.

Așadar, țărănimea pe atunci n'avea și nu putea să aibă nici un aliat, nici unul care s'o ajute realmente în lupta ei, să-i reprezinte interesele adânci de clasă; iară țărănimea ea însăși era o clasă incultă, inconștientă, fără spirit de independență, ci dimpotrivă având în sânge și oase supunerea, umilința, indolența, fatalismul, toate neajunsurile rezultate dintr'o robie seculară.

Și, deci, ceea ce s'a întâmplat trebuia să se întâmple în mod fatal. Țara noastră, neputând sta cu nici un chip pe baza nouă pe care a fost așezată, s'a îndreptat către cea veche, feudalo-iobăgăstă.

Țăranii, mai ales cei cu pământ mai puțin și

mai prost și situat departe de casele lor, cei fără de drumuri și adăpători, trebueau să ceară pământ dela proprietari și arendași. Apoi mai toți țăranii aveau nevoie de bani: pentru biruri, cari începuseră să crească simțitor, pentru ratele răscumpărării clăcii și pentru alte necesități izvorite din împrejurările nouă; și cui aveau să se adreseze pentru bani decât iarăși proprietarilor și arendașilor? Aceștia, bineînțeles, dădeau bani țăranului, dar nu ca unui salariat — ceeace, după cum vom vedea mai jos, ar fi fost preferabil pentru țăran — ci ca unui învoit; și dădeau țăranului și pământ, însă nu conform relațiilor dintre marele proprietar și micul fermier, adică sub forma de arendare capitalistă, pe termen lung — ceeace ar fi presupus cu totul alte relații de producție — ci sub formele iobăgiste ale dijmei, rușfeturilor și servituților de tot felul. Și astfel, din primul moment au început să se restabilească vechile relații de producție iobăgiste. Recolta mizerabilă dela 1865 și groaznica secetă dela 1866 au putut numai să grăbească acest proces.¹⁾

Dar dece proprietarii mari nu primeau pe țăran să lucreze ca salariat ci ca învoit, sau dece nu-i dădeau țăranului pământ în condiții asemănătoare unui fermier din Occident, dece adică exploatarea a luat, totuși, formele vechi iobăgiste cu un amestec capitalist, neo-iobăgiste cum vom

¹⁾ „Recolta proastă în anul 1865, în care, din pricina aplicării legii rurale, se făcuse prea puține semănături, fu aproape cu desăvârșire distrusă de secetă în anul 1866; popușoi nu se făcură aproape deloc. Țăranii fură siliți să cumpere popușoi și, în lipsă de popușoi, orz, pentru hrana lor, dela proprietarii și arendașii cari aveau produse vechi prin magazii, și deoarece nu aveau bani pentru a achita acele produse,

vedea mai departe, și nu forma franc burghezo-capitalistă? E ușor de înțeles dece.

Mai întâi, în general vorbind, o trecere bruscă dintr'un fel de producere și de exploatare economico-socială într'altul e foarte greu de făcut. Adaptarea, mai ales în domeniul vieții economico-sociale, se face cu mare greutate. Pentru forma burghezo-capitalistă a culturii marilor proprietăți teriene cu munca salariată, trebuie capital, trebuie inventar agricol propriu, trebuie pricepere în agricultură, și proprietarii și arendașii de atunci mai ales n'aveau nimic din toate acestea. Pe urmă, nici țăranul,

se tocmiră să le plătească în muncă repartizată pe *cinci ani*. Prețurile cu cari cumpărau produsele erau foarte ridicate adevărate prețuri de foamete, încă mărite de o camătă nemiloasă; apoi, claie peste grămadă, prețurile muncii lor erau deobiceiu cele mai scăzute.

„Cunosc țărani pe cari i-ași putea numi și nu țărani bețivi și leneși, ci gospodari harnici și cumpătați, cu ajutor în casă, cari au muncit 15 ani pentru a achita datoria contractată, în iarna anului 1866—1867, pentru cumpărarea popușoilor trebuitori hrănilor familiei lor. Deabia în vara anului 1881 se izbăviră de cele depe urmă rămășiți.

„Și odată cu seceta grozavă care bântuica țara, venise și noua sarcină a ratelor răscumpărării clăcii. Sumele acelor rate, însemnate prin ele înseși pentru acele vremi de bani puțini și rari, devenise cu desăvârșire împovărătoare prin faptul secetei, în urma căreia țărani care nu făcuse nici măcar cele trebuitoare mâncării, nu aveau pe ce prinde bani. De oarece perceptorul nu aștepta, țărânimea fu de iznoavă silită să se adreseze proprietarilor și arendașilor, atât pentru achitarea *banilor pământului*, cum ziceau sătenii, cât și pentru acea a birului curent. Aceasta fiind o a doua ipotecă asupra muncii lor, ea fu contractată cu condițiuni și mai grele decât cea dintâi; prețurile cu cari de astădată era plătită munca fură și mai mici decât acele din întâiul contract.“ (R. Rosetti, *Pen-truce s'au răsculat țărani*, pag. 450)

deabea declarat mic proprietar, deabea împroprietărit, n'ar fi consimțit cu nici un preț să se prefacă în salariat; el avea aspirațiile lui proprii, puternice, să devină mic proprietar, independent și de sine stătător. Și tocmai deaceea n'ar fi consimțit, mai ales la început, nu numai să devină salariat, dar nici mic fermier.

Însă, ceea ce mai ales era hotărîtor pentru întoarcerea la vechea iobăgie sub nouăle forme burgheze, la neoiovăgie, deci, e faptul că această formă de producere și exploatare economico-socială *convenea de minune și clasei proprietarilor mari și arendașilor de atunci și, mai mult, convenea clasei proprietarilor mari și marilor arendași ce s'au format în urmă, chiar pe baza acestei forme nouă de producere și exploatare economico-socială, pe baza neoiovăgiei.*

Dacă nu dela început, apoi în curând s'ar fi impus țaranului salariatul, capitalurile s'ar fi găsit deasemenea pentru cultura marilor proprietari, dupăcum au fost găsite în urmă pentru luxul și risipa marilor proprietari prin fundarea Creditului fonciar rural. Deasemenea și aptitudinile necesare s'ar fi dezvoltat, iară cei recalitrânți și incapabili sau neadaptabili ar fi fost nevoiți să-și vândă moșiile altora mai apti să le conducă, dupăcum de altfel și sub neoiovăgie clasa veche boierească a fost mai toată expropriată de noua clasă burghezo-neoiovăgică. Principala cauză, deci, a reîntoarcerii la iobăgie sub o altă formă nouă, la neoiovăgie, erau interesele marilor proprietari și arendași de atunci și din urmă, pentru că neoiovăgia, ca sistem de exploatare a muncii, cum vom vedea clar mai departe, reprezintă niște avantagii extraordinare pentru clasa exploatatoare, niște avantagii pe cari

nu le avea nici iobăgia veche și pe cari nu le are nici capitalismul burghez occidental.

Aceste interese, deci, ale marilor proprietari și arendași, ale clasei dominante agrare, au hotărît mai ales reîntoarcerea la iobăgia de fapt. Zicem interesele marilor proprietari și arendași și nu interesele marei proprietăți, care, dimpotrivă, sub formă nouă curat capitaliste s'ar desvolta și ar înflori mult mai bine decât sub formă neoiobage. Dar cum am zis și mai sus, interesele marei proprietăți, ca o categorie economico-socială, interesele ei teoretice, abstracte, permanente, nu sânt totdeauna identice cu interesele vremelnice, practice și reale ale marilor proprietari și arendași. Uneori aceste interese sânt chiar opuse, cum s'a întâmplat tocmai la noi.

Deci, interesele clasei dominante agrare, atât de puternice într'o țară eminentemente agricolă mai ales, ele au hotărît reîntoarcerea la iobăgia veche sub alte forme. Și afară de aceste interese sânt și altele, s'ar putea zice toate interesele sociale coalizate — afară, bine înțeles, de cele ale țărănimii — cari au hotărît, au impus și au consfințit această reîntoarcere la iobăgism și la relațiile de producție în fond iobăgiste. Mai întâi, bineînțeles, era clasa boierilor, a marilor proprietari, care — chiar dacă prin noua organizație economică i s'ar fi dat puțința de-a exista ca o clasă burgheză dominantă — încă ar fi avut tot interesul să se întoarcă la raporturile vechi, pentru menținerea cărora se lupta cu atâta înverșunare; dar avea cuatăt mai mult interesul acesta, când prin noua stare de lucruri ea se prefăcea aproape în non-valoare, neavând brațe. Apoi era clasa bur-

gheză ce se ridica în urma introducerii instituțiilor nouă și care avea toate aspirațiile, — poate pentru moment la unii instinctive încă, — de-a înlocui vechea clasă boierească. Insfârșit, era statul, care avea interese vitale ca să se reînființeze raporturile economice vechi și aceasta în dubla calitate de cel mai mare proprietar rural — având, deci, interese comune identice cu ceilalți proprietari — și de stat propriu zis, care reprezintă interesele claselor dominante și care nu putea să se desvolte pe baza creată.

Astfel, toate puterile sociale trebuiau să fie împotriva țărănimii.

Ca excepție au rămas doar domnitorul Cuza și Mihail Kogălniceanu cu partizanii lor, cari pe deoparte prea au luat în serios schiloada creație economică, iară pe de altă parte și-au luat în serios rolul de apărători ai țărănimii ¹⁾.

¹⁾ Țin să amintesc din nou că această lucrare e o analiză economico-socială, nu de judecată istorică, dupăcum e, spre pildă, remarcabilul studiu al d-lui R. Rosetti. Dacă ar fi să cercetăm a cui e vina reintroducerii iobăgiei, ar trebui să exceptăm pe Cuza și Kogălniceanu și pe adepții lor sinceri. Aceștia au avut cel puțin intenția să elibereze cu adevărat țărănimea. Imprejurările economico-sociale, pe deoparte, puterea clasei dominante, pe de alta, au fost mai tari decât ei. Dealtfel, tot aici trebuie căutată și una din cauzele hotărâtoare ale detronării lui Cuza. Doamna Elena Cuza a avut dreptate când în interviewul acordat *Adevărului* a spus că adevărata cauză a detronării a fost problema agrară; decât, explicațiile date sânt greșite. Doamna Elena zicea că proprietarii se temeau că le va lua Cuza moșiile și le va da țăranilor și de frica asta au pus la cale detronarea lui. Aceasta nu este exact. Legea dela 1864 fusese votată, improprietărea făcută — și cu câte greutate! — și proprietarii știau foarte bine că nici prin gând nu-i putea trece lui Cuza ca să le mai ia moșiile (afară de partea stabilită prin lege) și

A mai fost câte un ideolog incorigibil ca C. A. Rosetti, care deasemenea a luat caldă apărare a țărănimii, fără să priceapă însă unde e adevărata ei boală, adevărata ei durere. Și a fost înlăturat din viața publică. Nu-i vorbă, în orice caz ar fi fost înlăturat, dar altfel rodnică i-ar fi fost activitatea dacă ar fi priceput întreaga și monstruoasa contracție economico-socială a nouăi alcătuiți.

Așadar, împotriva acestei reînvieri a iobăgiei rămânea să se lupte țărănimea însăși.

Și ea s'a luptat, sau mai bine zis s'a sbătut, în mari și nesfârșite dureri, cu jertfe groaznice,

să le dea țăranilor; și dacă i-ar fi venit în gând așa ceva, n'ar fi permis-o Europa. Nu, de asta nu se temeau proprietarii. Dar ei se temeau cu drept cuvânt că, date fiind sentimentele țărănofile ale lui Cuza și autoritarismul lui, el va pune piedici reintroducerii raporturilor de producere iobăgiste. De aceea s'au asociat la detronarea lui. Și doar nu e o simplă întâmplare că legea tocmelilor agricole, cerută cu atâta insistență încă din 1864 și depusă la cameră tocmai peste un an, fu votată după o lună dela detronarea lui Cuza, nu fără a fi fost și înăsprită în acest scurt interval. Se înțelege că actorii direcți ai detronării, cum au fost C. A. Rosetti și alții, au putut să aibă — și au avut — alte motive justificate. Dar dacă Vodă Cuza, în afară de țărănimea pe care o avea de partea sa, ar fi avut și clasa puternică, economică dominantă, boierimea, atunci ar fi putut să fie de zece ori mai autoritar și mai... craiu, iară liberalii de o sulă de ori mai pudici (evenimentele istorice explicate prin pudicitate — ce mai istorie!), tot domnitor ar fi rămas și nimeni n'ar fi încercat aventura nebună de a-l detrona.

Scriind acestea, trebuie să mărturisesc că, acum un sfert de veac, vorbind de formidabila înșelare a țărănimii săvârșită cu împroprietărirea dela 1864 și după împroprietărire, făceam părtași conștienți și pe Cuza și Kogălniceanu. Mai târziu m'am încredințat că intențiile lor fuseseră democratice, dar că n'au putut rezista unor împrejurări mai tari decât ei.

s'a sbătut și... se sbate încă, pentru a scăpa de această iobăgie de fapt, ascunsă sub un văl subțire de liberalism occidental de drept. Era, deci, fatal ca iobăgia de fapt să se reintroducă; și dacă ea s'a reintrodus nu numai cu fondul, dar și cu formele vechi, — nu vorbim de cele juridice, — cauza e că-i mai ușor să reintroduci forme vechi decât să le schimbi. Pentru a schimba mai trebuie puțină originalitate, bătaie de cap și muncă creatoare; pentru a reintroduce numai, trebuie rutină, tradiție, inerție, tot calități cu cari au strălucit întotdeauna clasele noastre dominante iobăgiste.

Dar dacă s'au reintrodus relațiile de producție iobăgiste, apoi era logic ca și instituțiile politico-sociale și relațiile de drept tot cele vechi, feudale, să se reintroducă, pentru că relații de producție feudale alături de instituții și relații de drept liberalo-burgheze, asta e o absurditate și un *non-sens* aproape grotesc. Și, totuși, acest *non-sens* a devenit o realitate — și *trebuie* să devină în condițiile sociale date.

Am văzut ce puteri sociale au provocat reînființarea relațiilor de producție iobăgiste. Să vedem acuma cari au fost condițiile și puterile sociale, cari în acelaș timp au fixat instituțiile și relațiile de drept liberalo-burgheze ce fuseseră introduse.

Mai întâi e însăș țărănimea. Țărănimea a putut de fapt să fie adusă — pas cu pas și prin tot felul de mijloace — în iobăgia economică veche; dar să readuci *de jure* pe iobagul liberat în iobăgia de drept, aceasta ar fi fost pur și simplu o imposibilitate, țărănimea s'ar fi ridicat ca un singur om. Mai sus am arătat condițiile sociale, interne și externe, cari impuseseră întemeierea

instituțiilor liberalo-burgheze; firește, aceleași condiții se opuneau cu hotărîre la desființarea pomenitelor instituții.

Insfârșit, s'ar fi opus — și cu ultima energie — și grupările revoluționare ridicate după 48, alcătuite în parte din oameni mânați de un interes cât se poate de material, dar și din ideologi de adâncă convingere. Cei dintâi pricepeau ori simțeau foarte bine că numai într'o societate cu forme liberalo-burgheze, dar cu fond semiobăgăst, vor putea ajunge să ia locul vechei boierimi; deci, ei erau partizani aprigi ai instituțiilor liberale. Cei alții erau încredințați că principalul lucru sânt instituțiile occidentale, cari, ele, vor prefăce țara într'o țară civilizată, oricari ar fi — pentru moment — relațiile economice; pentru ei, problema țării era în prima și chiar ultima instanță o problemă politică, astfel că ar fi putut să tolereze orice, numai o atingere adusă formelor politice, nu.

Deci, neapărat, fatal, instituțiile politico-sociale trebeau să rămână intacte; dar tot atât de neapărat și de fatal relațiile de producție trebeau să revină, de fapt, la relațiile de producție iobăgiste.

Prin urmare, iată două stări sociale — una economico-socială, alta politico-socială — cari amândouă au fost necesarmente impuse țării noastre în raporturile agrare: *instituțiile politico-sociale burgheze și relațiile de producere semif feudale; două stări sociale cari nu numai nu concordă între ele, dar își sânt profund antagonice, se exclud una pe alta.* Realitatea vieții sociale știe să creeze monstruoziități pe cari fantazia cea mai bogată nu și le-ar putea închipui.

Și pe baza unei asemenea monstruoziități trăim

noi de o jumătate de veac; într'însa își au originea multe, profunde și dureroase anomalii, nu numai din viața economico-socială a satelor noastre, dar și din viața lor morală și culturală; și tot într'însa își au originea multe și însemnate anomalii dureroase din viața țării întregi.

Dar să urmărim pe scurt cum s'a reîntrodus și consolidat iobăgia de fapt în relațiile de producție ale satelor noastre.

III

IN NEOIOBĂGIE

Anii 1864—1866 au fost luna de miere a liberalismului ideolog al celor dela 48. Constituția politică belgiană, una din cele mai liberale din Europa, a fost introdusă în țările românești. Câte speranțe frumoase — și în scurtă vreme cât de crud înșelate! Chiar dela început s'a văzut că nu merge, că nu merge deloc. S'a arătat, dupăcum ar fi fost ușor de prevăzut, că mașina e schiloadă, că nu poate funcționa, că pe bazele economico și politico-sociale întocmite producția nu poate înainta, că se periclitează multe și puternice interese.

Țăranul declarat liber, stăpân pe persoana sa, pe proprietatea și munca sa, a înțeles să uzeze de această libertate spre a-și munci înainte de toate propriul său pământ, așa de neîndestulător și de așa proastă calitate, ca să scoată de acolo satisfacerea neînsemnatelor sale nevoi. Numai întrucât îi rămânea vreme de prisos înțelegea să se mai angajeze și la alții, și asta pe ales, unde și cum i-ar fi convenit mai bine. Marii proprietari și statul riscau să întâmpine cele mai formidabile greutăți în cultivarea moșilor.

Măsurile indirecte de constrângere pentru a sili pe țăran la muncă nu erau încă bine satornicite și desfășurate; contractul agricol, în toată frumusețea lui și în toate colorile lui schimbătoare, nu apăruse încă: ne aflam, doar, la începutul acestui regim economic. Arvuna de un pol, dată de cu iarnă ca să asigure o muncă de doi poli la vară, s'a impus dela primii pași, pentru că țăranul, deși nu ieșise încă bine din gospodăria naturală, avea nevoie de bani pentru biruri, pentru ratele răscumpărării clăcii și pentru alte nevoi. Dar țăranul lua arvuna și la primavară se ducea să-și lucreze pământul său, chit ca pentru arvună să lucreze în timpul ce-i va prisosi; ori se ducea să lucreze unde găsea mai convenabil, chit ca arvuna s'o plătească în bani cu procente. Cum puteai să-l aduci cu sila la muncă pe el, om liber? Să-i faci proces și să-l condamni la daune? Dar chiar câștigarea procesului ar fi fost o slabă mângâiere, pentru că un proces durează și până atunci grâul s'ar fi scuturat de zece ori. Condițiile noastre fizice și climaterice cer muncă intensă în timp scurt. Cum să-i ceri țăranului, om liber și stăpân pe munca sa, ca tocmai vremea cea mai urgentă să lucreze lanurile boierești, iară numai în timpul prisosit să-și zgârie și pământul propriu? La acest rezultat nu se putea ajunge pe baza dreptului comun: Codul Napoleon presupune pe lucrător ca vânzător liber al mărfii sale, care este forța sa de a munci.

Atunci ce era de făcut? Trebuea un corectiv grabnic și el a și fost găsit acolo unde trebuea căutat: la stat, în intervenția statului. Numai statul cu puternica lui organizație era în stare să readucă pe fostul iobag ca muncitor pe moșiile boie-

rești. Dar țăranul e om liber, egal cu toți ceilalți înaintea legii, stăpân pe munca sa! Dar când oare interesele economice profunde ale claselor dominante s'au oprit în fața unor asemenea fleacuri?

Se înțelege, cererea de intervenție era și atunci motivată prin acele argumente fariseice pe cari din vremea ceea le auzim mereu. Țăranul e lenș, bețiv, deprins cu biciul, nu pricepe libertatea, nu știe să se folosească de ea. Și mai ales țăranul e ignorant, încult; ăsta e cel mai mare cusur al lui: nu-și pricepe nici propriile interese și astfel pune în primăjdie și interesele sale și pe cele superioare ale statului. Negreșit, dacă țăranul ar fi fost om cult, luminat, ar fi muncit moșiile boierești; dar așa, încult și ignorant, se încapătăna să-și muncească pământul propriu. Intr'un cuvânt, țăranul e un *minor* și ca atare trebuie supravegheat. Doar nu veți susține ca un copil de zece ani să fie lăsat de capul lui, să fie tratat ca cetățean liber, egal înaintea legii, etc., etc.

Deci, statul trebuia să intervină. Și statul a intervenit și rezultatul acestei intervenții a fost: prima lege de *protecție a muncii (!?)*, prima lege excepțională menită să readucă și să consfințească relațiile de producție iobăgiste pe țăramul constituționalismului belgian-occidental, în țară la noi.

* * *

Ca să ne dăm seama cam ce înseamnă această primă lege de protecție a muncii, trebuie mai întâi să vedem cari sânt caracterele esențiale ale iobăgiei. Acestea sânt mai cu seamă trei.

Primul e fixarea locuitorului de pământul pro-

prietarului. Această fixare e un semn distinctiv al iobăgiei, servajului; în rusește ea a dat chiar numele servajului întreg: *krepostnicestvo*. Și românul știe perfect aceasta, când prin fixarea către pământ, prin *lipitul pământului*, caracterizează cea mai cumplită sărăcie a plugarului: *sărac lipit pământului*.

Al doilea caracter distinctiv al iobăgiei este munca silită, în deosebire de munca liberă din epoca salariatului.

Al treilea caracter e felul special al relațiilor de producție și al relațiilor de exploatare dintre stăpâni și lucrători, e forma exploatării. În epoca salariatului exploatarea e bazată pe bani: stăpânul cumpără forța de muncă a muncitorului și îl pune să reproducă o valoare mai mare decât cea plătită, — de aici câștigul stăpânului. În epoca servajului exploatarea se face în natură, în obligații naturale: dijme, rușfeturi, fel de fel de servituți, obligații de muncă cu palmele, cu carul, fel de fel de tributuri în natură din gospodăria țărănească — ouă, pui, mușchiu de porc; iară când există încă industria casnică, pânzeturi, etc.

Acestea sânt cele trei caractere mai ales esențiale și distinctive ale iobăgiei. Vom vedea îndată cum chiar prima lege de protecție a muncii realizează în bună parte iobăgia și în fond și în formă.

Înainte de toate trebuie observat, însă, cu tot dinadinsul, că prima condiție esențială a servajului — legarea de pământ — a fost realizată întrucâtva chiar prin împrumutarea dela 1864, și anume prin *inalienabilitatea pământului*. Având o bucată de pământ inalienabil, vite, plug, țăranul e legat din tată în fiu, pe vecie, e lipit satului

său; iară pământul lui fiind și insuficient, e robit și moșiei proprietărești.

Acesta e adevăratul scop și înțelesul adânc al stabilirii inalienabilității pământurilor țărănești.

Se înțelege, de formă se dădea altă explicație. Nu mă îndoiesc că mulți au dat-o în toată sinceritatea. Și astăzi încă cei mai mulți cred că inalienabilitatea a fost introdusă ca o măsură de pază împotriva neprevăderii și prostiei țăranului, care altfel ar putea să se proletarizeze; și iată o jumătate de veac decând clasele noastre dominante se tem strașnic de proletarizarea țăranului. Bineînțeles că se tem numai din solitudine — obișnuită de altfel — pentru interesele lui — săracul de el! — căci sântem doar frați de aceeaș nație.

Dar inalienabilitatea a stabilit numai în mod incomplet prima condiție a iobăgiei, pentru că deși țăranul e în adevăr legat de pământul său, fiul său, însă, și alți membri ai familiei sale pot merge și aiurea să caute de lucru; ba însuș țăranul în vremea ce-i rămâne liberă s'ar putea duce la muncă unde i-ar conveni mai bine. Legea din 1866 remediază acest neajuns grav pentru proprietar și restabilește de-abinelea toate condițiile esențiale ale iobăgiei.

Astfel, chiar dela început, articolul 2 sună:

«Numai comuna respectivă poate să legalizeze tocmelele locuitorilor de sub jurisdicțiunea sa; ea poate să legalizeze tocmeala și a unui locuitor strein, dar numai când acesta ar înfățișa un certificat din partea comunei în care locuște, doveditor că el este liber de a săvârși asemenea tocmele».

Sper că e destul de clar senzul grav al acestui

articol. Nici un locuitor de acum înainte nu mai poate munci nicăieri în țara românească, decât dacă are învoirea autorității comunale de care depinde. Or, autoritatea comună, după obiceiul pământului, e însuș boierul în persoană. Astfel că locuitorul nu mai poate lucra decât pe moșia boierului, afară de cazul când acesta îi dă voie să lucreze aiurea. Acum legarea de pământ este completă, căci cu învoirea stăpânului putea să lucreze omul oriunde, nu numai pe timpul servajului, dar și când era în robie autentică.

Cu împlinirea celui de al doilea caracter esențial al iobăgiei — munca silită — se însărcinează aceeași lege, prin articolul 13 (numărul fatal) și articolul 14. Art. 13 sună astfel:

«Primarii sânt datori prin ajutorul consilierilor comunali, vătășilor, dorobanților, secretarilor, să îndemne pe muncitorii agricoli, cari au contractat în conformitate cu legea de față, a-și îndeplini tocmelile, la vremea când și locul unde, și după chipul cu care s'au legat prin tocmeli.

«In cazul când muncitorul nu lucrează după tocmeală primarul împreună și cu consiliul comunal, cercetează în acea zi chiar reclamațiunea și constatând faptul adevărat, deodată cu încheierea procesului-verbal pentru aceasta îl va *executa* la îndeplinirea tocmelei.

«Primarii cari nu va *executa* pe locuitori la timpul prevăzut aicea mai sus, se vor supune la amendă în folosul cassei comunale dela 50—100 lei. Această amendă însă nu-i va scuti dela răspundere de daune interese către cel vătămat, conform legii».

Ceeace între altele e neprețuit în acest articol, e tonul fariseic, care de acuma înainte va servi de model pentru toate aceste legislații protectoare ale muncii. Primarii sânt datori, zice legea, să *îndemne* pe locuitori la munca moșiei boierești. Dar

cum să-i îndemne? *Prin dorobanți*, adaugă, elegant și degajat, legiuitorul. Dulce îndemnare!¹⁾ Iară dacă vr'un primar excepțional—care, prin vr'o minune, n'ar fi în serviciul proprietarului—ar refuza să *îndemne* cu dorobanții pe locuitori, e amenințat—sau *îndemnat*, ca să ne exprimăm în limbajul dulce al legiuitorului—cu 100 lei amendă, ba chiar cu ruina completă printr'un proces de daune interese.

Dar legiuitorului nici această dulce îndemnare prin dorobanți nu-i pare deajuns și deaceea a adăugit și articolul 14, care sună astfel:

¹⁾ Printre mijloacele de-a *îndemna*—foarte numeroase și foarte variate—era și acesta: când țăranul fugea departe, de unde feciorii boierești și vătășei nu-l puteau aduce pe sus, atunci îi maltratau nevasta, pânăcând omul era silit să se întoarcă (Vezi R. Rosetti: *Pentruce s'au răscolat țărăni*, p. 451). Torturarea nevestii, în scopul de-a aduce la lucru pe bărbatul ei, nu e numai desființarea totală a legii și a relațiilor legale, dar e o desfășurare de cruzime, care poate să-și găsească egalul doar în cruzimile cari au întovărășit robia negrilor din America. Și la maltratarea femeii, se mai adaugă, implicit, și alt mijloc, deasemenea relevat de d. Rosetti: acela că speriau copiii. Deaceea de multeori, odată cu plecarea țăranului, pleca și toată familia lui. Dar și atunci se găsea soluția: «dacă nu găsea pe nimeni acasă și n'avea pe cine să bată, strica ce găsea: străchini, scaune, și apoi pleca după om. Oamenii astfel *executați* erau duși de feciorii boierești pe lanul proprietarului sau a arendașului și acolo, sub soarele arzător, cu usturimea biciului vie pe spinarea lor, prășeau în tăcere, blestemând în inimă ceasul în care se născuse, blestemând pe acei care-i silea să-și lase popușoi, hrana familiei pe anul viitor, să se piardă în buruieni. Și asemenea lucruri se petreceau în fiecare an, ce zic, aproape în fiecare zi pe vremea prașilei, pe sute de moșii din Moldova apoi, deși pe o scară mai mică, se mai repetau și în vremea secerei». (*Id.*, pag. 452).

«Primarul prin mijloacele executive de cari dispune va aduce îndată pe datornic la munca pentru care s'a tocmnit: când el se va îndărătnici, reclamantul poate prin concursul primarului și în ființa unui consilier al comunei, ori secretarului ei, iară în lipsa lor chiar a doi martori, să tocmească pentru săvârșirea acelu lucru alți oameni cu orice preț».

Așadar, dacă minorul s'ar încăpățâna să-și lucreze propriul său pământ tocmai în timpul când boierul are mai mare nevoie de muncitor, atunci primarul, nu numai că-l va îndemna dulce prin dorobanț, adică îl va aduce legat la muncă, dar prin doi simpli martori va putea să-i vândă și cenușa din vatră.

Dar se va zice: de ce s'a tocmnit țăranul la boier? era doar liber să n'o facă! Această obiecție ar putea s'o facă un strein, care nu cunoaște țara; un român—cinstit vorbind—n'o va face. Mai întâi, imensa majoritate a țăranilor n'a avut nicio-dată pământ suficient și are întotdeauna nevoie de boieri. Țăranii sânt, deci, întotdeauna siliți să se învoească. Dar afară de asta, nu se știe ce va să zică o învoeală în țară la noi? Ba, țăranul, având absolută trebuință de un pol pentru bir sau altă nevoie urgentă, a pus o cruce pe-o hârtie din al cărei conținut n'a priceput o boabă; ba, într'un contract agrar colectiv a fost iscălit cu o cruce de alții; ba, s'a trezit iscălit cu o cruce, fără să știe de unde i-ă venit pacostea asta, — și astfel crucea, veșnicul simbol al durerii, a servit la răstignirea țăranului român.

Prin art. 2 al legii din 66, deci, țăranul a fost legat pământului, iară prin art. 13 și 14 ale aceleeaș legi s'a introdus munca silită.

In ce privește a treia condiție a iobăgiei, atât de importantă în cazul de față: relațiile în natură, — acestea au rămas: dijmă, despre care încă Gr. Ghica Vodă știa că «implică o idee de servitudine și de vasalitate»¹⁾, rușfeturi, servituți, zile de muncă, chiar și claca sub alte forme; — toate acestea au rămas tot așa ca în iobăgie — deci iobăgie aproape curată.

Decât, statornicind iarăși iobăgia, legiuitorul și-a adus aminte de alt bocluc, de Constituția noastră belgiană, care prin toate articolele și senzul ei intim se revoltă și protestează împotriva acestei legislații feudalo-iobăgiste. Ce te faci dar cu Constituția, care rămâne doară baza tuturor legilor și tuturor relațiilor de drept în țară? Ce te faci cu țăranul, care ar putea să apeleze la pactul fundamental al țării împotriva tuturor acestor articole de lege, cari neagă însăși Constituția? Ei bine, legiuitorul nostru dela 1866, cu eleganța și dezinvoltura pe cari i le-am văzut, desființează pur și simplu Constituția la țară, înlocuind-o cu legea iobăgistă. Ultimul articol al acestei faimoase legi stabilește următoarele:

«Nici o altă jurisdicție, nici o altă autoritate afară de cea cuprinsă în legea de față, nu se va putea amesteca în procedurile atingătoare de tocmeli pentru lucrări agricole».

Ați înțeles toată grozăvia acestor cuvinte? Primarul — adică tot proprietarul sau arendașul — va «îndemna» prin «dorobanț» și «prin toate mijloacele executive de cari dispune», și nu va mai fi nici o altă autoritate sau jurisdicție și nici o altă dreptate decât a lor. Primarul și Dorobanțul! Nu e numai iobăgie, dar e o iobăgie în unele privințe

¹⁾ R. Rosetti: *Pentruce s'au răscolat țăranii*, pag. 274.

mai rea decât cea dinainte, pentru că atunci era cel puțin o jurisdicție și o autoritate corespunzătoare la cari țăranul putea să mai apeleze. Pecând acum? Acum Constituția e desființată, iară în locul ei e primarul (adică proprietarul și arendașul) și dorobanțul. Prin legea din 66 statul și clasele noastre dominante au deschis larg porțile de fier ale iobăgiei și au împins într'însa țăranimea română.

Și statul și clasele dominante au făcut mai mult decât atâta. După ce au introdus relații de producție iobăgiste, au reușit să convingă opinia publică, pe toți naivii și neștiutorii, că toate acestea au fost făcute chiar în interesul țăranimii și țării. Și credința aceasta a rămas dominantă și acuma, — dovadă strălucită cum clasele stăpânitoare știu să impună societății nu numai interesele lor, dar și *aspectul* ideologic sub care vor să le prezinte.

Un exemplu caracteristic în această privință ni-l dau chiar d-nii C. Tănăsescu și St. Grigorescu, conștiincioșii culegători ai legilor tocmelilor agricole, din cartea cărora am făcut și citatele de mai sus. După ce tipăresc legea dela 1866, o caracterizează astfel:

«Legea tocmelilor agricole din anul 1866 liniște spiritele, aduce siguranța în raporturile dintre părți și stimulează dezvoltarea forțelor productive a munci. Prin ea se dă libertatea sătenilor de a se învoi cu proprietarul oricum vor crede ei de cuviință, limitând însă timpul pentru care se vor face învoielile».

Nu mă îndoiesc că d-nii C. Tănăsescu și St. Grigorescu nici n'au avut nevoie nici n'au dorit să falsifice adevărul; nu, nu l-au priceput; și în cartea lor ei exprimă numai opinia curentă, imprimată de clasele dominante. Dealtfel, înșiși d-nii

culegători ai legilor, imediat după ce dau caracteristica de mai sus a legii din 1866, aduc două exemple cari îi caracterizează minunat rezultatele. Iată întâiul exemplu:

„Un caz de asemenea natură s'a întâmplat la Brăila, unde mai mulți locuitori s'au învoit unul pentru altul să facă munca proprietarului. Întâmplându-se ca unul să nu execute munca, s'au vândut boii celorlalți pentru despăgubirea proprietarului.

„In al doilea an, locuitorii au contractat cu proprietarul însă cu condiția ca să nu mai garanteze unul pentru altul. Proprietarul a zis: «bine, dar să prevedeți în contract cuvântul «solidar». Locuitorii întrebând ce înseamnă aceasta, li s'a răspuns că solidar înseamnă «trăească arendașul». Locuitorii crezând că așa este au contractat și neexecutându-se toate muncile li s'au vândut averile». (pag. 156—157).

Și iată și al doilea exemplu:

«O astfel de invoeală cămătărească s'a făcut în județul Brăila, prin care s'a impus unui om ca să lucreze pe an 39 de pogoane, să care 300 chile la Brăila și să facă și 30 zile cu palmele, și cu clauza că dacă nu va face toate acestea să dea, la sfârșitul anului, 1600 lei ștraf arendașului». ¹⁾ (pag. 157.)

D-nii Tănăsescu și Grigorescu socotesc aceste întâmplări ca excepții, fără să priceapă că în sociologie cași în gramatică excepțiile confirmă regula.

Se înțelege că e o exagerare stupidă acest contract, care impune unui singur om munca a cel puțin trei oameni și pentru cazul — bineînțeles, absolut sigur — de neexecutarea învoielii, îi impune un ștraf de 1600 lei. Este evident că

¹⁾ Aceste exemple au fost citate și în parlament de Lascar Catargiu, care le-a garantat autenticitatea. (Vezi R. Rosetti: *Pentru ce s'au răsculat țărani*).

munca impusă putea să fie redusă la jumătate, că tot n'ar fi fost în stare s'o facă, iară ștraful la 300 de lei, spre pildă, că tot n'ar fi fost în stare să-l plătească vreodată, așacă tot avea să rămână veșnic dator și, deci, veșnic învoit și, deci, veșnic iobag al arendașului. Dece dar această exagerare de 1600 lei ștraf, pe care n'ar putea să-l plătească nici zece țărani, exagerare care, indefinitiv, nu servește la nimic ?

Aici e un caz patologico-social de desfrânare sadică a exploatării și cruzimii, care se trezește în sufletul unui om când celălalt îi e dat în stăpânire, legat de mâni și de picioare; este acea desfrânare sadică a cruzimii și exploatării, care doarme în adâncimile sufletului chiar și al omului civilizat, și se trezește în el când, în centrul Africii, vine în contact cu negrii, dați fără nici o rezervă în stăpânirea lui. Acest contract le caracterizează pe toate celelalte.

Încât privește înșelarea țăranilor prin cuvintele radicale de *colectiv*, *solidar*, etc., apoi acestea sânt doar și mai tipice. Cu vremea, numai, sistemul s'a perfecționat și contractul a devenit un labirint de atâtea articole, specificări de munci și obligații, încât și economistului i-ar trebui multă vreme, spre a se domiri; dar încă țăranului! Țăranii pun o cruce, dacă nu pune altul pentru ei, și rămân învoiți pe vecie, învoiți, cum zic culegătorii noștri, «așa dupăcum cred ei de cuviință». S'ar părea că d-nii Tănăsescu și Grigorescu trăesc în altă țară, nu în țara românească.

Ceeace trebuie să ne mire cu drept cuvânt, e că, având la dispoziție legea din 1866, care în fond restabilește de bună seamă iobăgia, proprie-

tarii și statul au simțit nevoia de-a mai înăspri acea lege, până într'atâta, ca să nu rămână îndoială nici pentru un copil că avem de a face cu o iobăgie deghizată. Se vede că țăranului român prea îi intrase în cap și în inimă liberarea din iobăgie, prea se încrezuse într'insa și, cu toată îndemnarea dulce prin dorobanți, a înțeles — ca mic proprietar — să-și muncească înainte de toate propriul său pământ, iară ca muncitor să se tocmească unde i-ar veni mai bine. Ce te faci dar cu această «îndărătnicie» — vorba legiuitorului — o îndărătnicie generală a unui popor întreg? Un singur lucru rămânea de făcut: împotriva minorului să se mobilizeze armata și cu forța armată să fie tirat în vechea iobăgie. Aceasta o face legea dela 1872.

Legea dela 1872, care în analele legislației muncii va rămânea pe veci celebră — tristă și urită celebritate, — pregătindu-se să dea ultima lovitură iobagului liberat, îl ia, chipurile, sub protecția ei. Astfel, un articol din lege sună așa:

«Consiliul comunal *este în drept* să refuze legalizarea unui act de tocmeală pe dată ce munca pentru care se învoiește un locuitor e mai mare decât ceea ce ar putea lucra el și familia lui».

Va să zică, țăranul și cu familia lui trebuie să lucreze boierului numai atâta cât pot, cât încapă în pielea lor, iară cât nu pot, nu trebuie să lucreze, că nu permite legea. Nu-i vorbă, acest articol mai are și alt senz, în adevăr protector pentru țăran, căci angajându-se peste măsura puterii sale, țăranul rămâne veșnic dator boierului și astfel veșnic învoit. Dar cine judecă dacă învoeala e sau nu peste măsură? Primarul, adică boierul. Asta e una la

mână. Și afară de asta, nu există oare destule mijloace piezișe pentru a prefăce pe minor într'un învoit pe vecie? Așa e, spre pildă, arvuna de un pol care, nu se știe cum, pânăla primăvară se prefăce în doi. Dar mai caracteristic decât toate e felul sancțiunii, care se dă articolelor cari privesc și chipurile susțin interesele țăranilor. Pecând un primar, care ar legaliza tocmeala unui locuitor strein de comuna sa, e supus pedepsii și amenințat de procese ruinătoare, când e vorba, însă, de proteguit interesele sătenilor, legiuitorul, cum vedem în articolul de mai sus, zice dulce și frumos: «Consiliul comunal *este în drept* să refuze legalizarea». Prin urmare, dacă vrea, refuză, iară dacă nu, legalizează; depinde de el și de proprietarul și arendașul respectiv. Cum vedem, legiuitorul, om vesel, face și comicării pe socoteala țăranilor. Dar mai elocvent e faptul că până și acest articol «protector» — așa anodin și ridicol cum e — le-a părut incomod proprietarilor, arendașilor și statului. Și de aceea, prin legea dela 1882, spre marea amărăciune a d-lor Tănăsescu și Grigorescu, a fost abrogat.

Se înțelege că statul, devremece a introdus articolul protector de mai sus și câteva similare, pentru săteni, trebuea să facă ceva și pentru proprietari, arendași și pentru sine însuș, pentrucă, dupăcum se știe, statul îndreptățește deopotrivă toate clasele sociale și nu poate să fie pentru unii mumă, iară pentru alții ciumă. Și legiuitorul face câteceva și pentru ei. Și anume. Mai întâi, întărește fixarea de pământ prin următorul articol:

«Sânt de drept nule îndatăce ar aduce vătămare unei a treea persoane: învoielele ce s'au făcut cu locuitorii din comune streine, fără să fi prezentat certificatul prevăzut la art. 2»

După aceasta, legiuitorul dela 1872 strecoară următorul articol blând și nevinovat:

«In caz când, după îndemnul și execuțiunea consiliului comunal, locuitorii vor arăta îndărătnicie sau vor dosi din comună, consiliul îndată va cere dela subprefectura locală a-i trimită ajutor de dorobanți necesari în executarea locuitorilor îndărătnici sau fugari, în comptul vinovatului».

Articolul acesta barem are avantajul că descopere adevăratele raporturi de producție, fără perdea și fără rușine. Aici e vorba pe șleau de locuitorii cari dosesc dela stăpânii lor, de fugarii ce trebuiesc aduși cu sila, de armata care era mobilizată spre acest sfârșit. Aici și d-nii Tănăsescu și Grigorescu au înțeles că legea dela 1872 a reînviat vechea iobăgie, munca sub biciu și a. m. d. —«o adevărată robie»¹⁾. De fapt este aci mai mult decât întoarcerea la iobăgie, căci este pur și simplu întronarea unui regim *sclavagist*. Dar încurând d-nii Tănăsescu și Grigorescu se consolează cu asta, că legea dela 1882 iară a desființat robia și a introdus deplina libertate a tranzacțiilor.

Aceia cari ar dori să se lămurească mai bine asupra rezultatelor faimoasei legi dela 1872, să citească *Românul* depe vremuri. Acolo vor vedea cum pe câmpiile țării sătenii erau cărați rânduri-rânduri, ba legați cot la cot și duși de dorobanți, ba legați cu lanțul de gât și duși de călărași. Nu

¹⁾ Inainte de introducerea acestui articol în legea tocmeților, când rolul de-a executa pe «îndărătnici» îl aveau numai vătășii, cari nu puteau să-i aducă de departe, ei recurgeau la un mijloc foarte practic, dupăcum am văzut: luau la bătaie pe nevasta fugarului, și atâta o băteau până-când omul se vedea silit să se întoarcă. (Vezi R. Rosetti: «Pentruce s'au răsculat țărani», pag. 451).

erau tâlhari sau ucigași aceștia, ci țărănimea română târâtă în iobăgie, din care, în naivitatea ei, se credea scăpată. Acolo, în *Românul*, vor vedea cum muncitorii erau închiși noaptea în hambare speciale și păziți cu strajă ca să nu fugă — și alte frumuseți de acestea. Și vor mai vedea cum C. A. Rosetti, acest suflet nobil și mare, era uluit și zăpăcit de toate aceste grozăvii. El credea doară atât de sincer că erau destule instituții occidentale ca să prefacă țara într'o țară civilizată, occidentală; și totuși vedea libertatea — și țăranii duși în lanțuri la muncă; egalitatea — și lucrătorii închiși în hambare, ca să nu fugă dela lucru; fraternitatea — și românul lucrând sub biciul logofătului și dorobanțului. Da, puterile elementare economice sânt ceva mai tari decât formulele umanitare¹).

Și pecând Rosetti acuza pe foștii săi prieteni de luptă, aceștia se puneau vârtos pe lucru, pentru organizarea acestui *unicum social*: un stat bazat pe iobăgia de fapt, având instituțiile cele mai liberalo-burgheze.

¹) D. Sebastian Moruzi, într'un articol publicat în revista *Indrumarea* din noembrie 1908, ne dă documente foarte interesante din arhivele unei primării rurale. E o întreagă corespondență urmată în anul 1873, între proprietara moșiei Vascani și primăria comunei Ruginoasa. E vorba de oameni, cari rămăseseră datori proprietarei în 1860 și dânsa cere să fie trecuți în contracte pe anul 1874, deoarece până atunci «uitase» să-i treacă; de oameni plecați la lucru în alte județe, cari sânt aduși pe sus și siliți să lucreze *dublu* decât dătoarează, iară pe urmă mai sânt și reclamați ca să plătească daune; de ajutorul de primar, în unire cu consilierul circumscripției și vătăjelul primăriei, delegați de primar «să steie încontinuu pe lan pentru a executa oamenii». Și totuși proprietara, veșnic nemulțumită, declară că se «inspăimân-

Afară de execuția cu armata, au mai contribuit la consolidarea semi-iobăgiei și contractele colective solidare. După cum s'a văzut și din exemplul citat mai sus, prin aceste contracte toți erau răspunzători pentru fiecare în parte și dacă unul nu se ținea de așa numita învoială liberă și — vorba legii — *dosea din comună*, atunci răspundeau cei rămași pentru fugar. Prin acest sistem se vâra spionajul și vrajba printre contractanți, toți să păzeau unul pe altul ca să nu «dosescă».

Zece ani a trăit țărănimea sub această lege excepțională, sub această *mică stare de asediu*, cum s'ar numi în Rusia; zece ani țăranul a fost târit de doboranț sau călăraș, legat cot la cot, închis în hambare, bătut, torturat; zece ani a suferit el acest regim liberal, părintesc, până când s'a convins, în sfârșit, că liberarea lui din iobăgie era un cuvânt deșert, că în fond el era și trebuia să rămână iobag, că sforțările de a se libera efectiv erau și rămăneau zadarnice. Și când s'a convins de toate acestea, smerit și-a făcut cruce, și-a zis că așa vrea Dumnezeu, așa i-a fost scris și... s'a supus inevitabilului.

Și atunci, bineînțeles, mica stare de asediu a devenit de prisos și legea din 1882 a desființat-o.

Nu-i vorbă, pentru abolirea execuțiunii brutale

tează» când vede că «autoritatea competentă nu există», că «angajații bat târgurile în zi de lucru și d-v. stați cu nepăsare», «încât — zice ea — mă găsesc înconjurată numai de salariații mei, cum eram cu 15 ani în urmă».

Cum vedem, ceea ce e mai caracteristic din toate documentele astea, este că în 1873, după legile protectoare, proprietara vorbește cu groază de starea de lucruri care a fost cu 15 ani înainte, când legile *protectoare* nu existau și dânsa era „înconjurată numai de salariații ei“.

prin armată pledau și alte motive, pe cari le și invoacă legiuitorul de atunci. Astfel, cum zice el, forțele productive ale țării, după legea dela 1872 nu numai că n'au crescut, dar încă au scăzut, țăranul a sărăcit, raporturile dintre țărani și proprietari au devenit mai încărcate ca oricând. Se înțelege, munca de sub biciu, munca robului, e mai puțin productivă decât a omului liber; se înțelege, sărăcirea și degenerarea țăranului — a unicului factor de producție într'o țară agrară — și a instrumentelor lui de muncă — a vitelor lui — amenința cu ruină și țara și chiar pe marii proprietari ca clasă.

Dar aceste lucruri mai adânci puteau să le vadă și să le priceapă oameni ca d. P. P. Carp; clasa noastră dominantă agrară, însă, nu s'a sinchisit niciodată de interesele ei permanente de clasă și nici de ale statului, ci numai de interesele ei imediate. Deaceea nici n'ar fi fost posibilă abolirea micii stări de asediu a legii dela 72, dacă practicește ea n'ar fi devenit de prisos. Dar țăranul se supusese inevitabilului și de acuma era suficientă legea tocmelilor dela 66, cu feluritele adause ulterioare, cu dulcea îndemnare la muncă prin primar și doro-banț, cu lipirea de pământ prin certificat, care de fapt îi făcea imposibilă munca în altă parte decât pe moșia de care era legat. De acuma înainte era suficient contractul agricol — încurcat și de neînțeles — pe care țăranul puneă crucea fără să știe ce conține, — **contract care nu este altceva decât confirmarea vechilor servituți într'o formă contractuală**, — și care-l robea pe ani; de acuma erau suficiente toate aceste condiții, prin cari s'a reintrodus iobăgia veche și, deci, mica stare de asediu se putea desființa, mai ales că era și prea jenantă, prea scotea la iveală

dăinuirea vechei iobăgii, înăsprită încă prin întreaga forță armată a organizației moderne a statului.

Nu-i vorbă, desființarea aceasta s'a făcut numai de formă, căci de fapt «îndemnarea» prin primar și dorobanț, prevăzută în legea dela 66, însemnează în practică aproape acelaș lucru cași execuția silită armată. In cartea sa *România agricolă*, d. dr. George Maior, unul din cei mai buni cunoscători ai vieții noastre agricole, ne dă următorul tablou sugestiv :

«Dacă întâlnești oameni în drumul tău, te îngrozești de aspectul lor — cu fețele leșinate de foame, cu hainele lor rupte și murdare, cu vitele leșinate, cași ei, — iară pândarii, vătafii și ispravnicii, stând în jurul lor, înarmați pânăla dinți — cu puști, revolve, cu iatagane și hangiare la brâu — încurajându-i și ținându-i la muncă și dreptate» (pag. 43).

Acestea erau relațiile în 1895, când e tipărită cartea d-lui Maior, va să zică 13 ani dupăce legea din 1882 desființase în aparență execuția silită armată. Dar afară de asta, tot restul acelei legi din 82, cași toate legile agricole ulterioare, cași toate legile și regulamentele pentru regularea relațiilor între țărani și stăpâni, toate consfințesc și consolidează relațiile de producție iobăgiste cele vechi.

* * *

Sistemul neoiobăgiei, care s'a stabilit dela 1866 încoace, a pus pe țaran, ca material exploatabil, la discreția absolută a proprietarului și arendașului, a permis și a făcut posibilă și rentabilă o exploatare a țaranului mult mai intenzivă și mai exagerată decât o permitea regulamentul organic. Mulți, mai ales dintre stăpânii noi, logofeții și cârciumarii și țăranii îmbogățiți, prefăcuți în mari proprietari și

arendași, folosindu-se de aceste condiții extraordinar de lesnicioase de a storce *ad libitum* pe țăran, au început să împingă exploatarea, dupăcum am văzut, pânăla niște proporții absolut odioase, cari amenințau însăși existența poporului ca atare. *Dânșii au uitat cu desăvârșire că mai e nevoie și altădată de țăran.* Deaceea statul, deși reprezentant al intereselor marelui proprietăți — dar al intereselor ei mai permanente — statul, chiar în interesul bine priceput al sistemului neoiobăgist, a trebuit să ia măsuri împotriva abuzurilor strigătoare de exploatare a țăranului.

De aici legislația de ocrotire, care formează partea a doua, al doilea caracter al legilor de tocmele agricole și care institue o serie de măsuri de protejire a țăranului împotriva unei exploatări prea din cale afară odioase. Această a doua parte, deși menită nu să distrugă, ci mai curând să consolideze sistemul, ar fi fost, totuși, încâtva de folos țăranimii, dacă măsurile prescrise ar fi devenit realitate. Dar tocmai asta n'a fost posibil, din cauza faimoasei noastre neaplicări a legilor, care rezultă din însăși fictivitatea stării noastre legale. Cauza acestei fictivități o vom vedea mai jos, dar că legile folositoare țăranilor nu se aplică deloc, asta e un adevăr pe care absolut nimeni nu-l mai pune la îndoială. O știu și d-nii Tănăsescu și Grigorescu, cari se entuziasmează de bunele intenții ale legiuitorului nostru, dar sânt nevoiți să constate cu melancolie că toate intențiile bune rămân absolut platonice.

«Am făcut — zic ei — o vorbire generală asupra legii tocmelelor agricole și am văzut că în general legea cuprinde dispoziții bune, dar nu se păzesc. — Aplicarea cu strictetă a

dispozițiilor ei ar face ca tocmelile agricole să nu mai fie așa împovărătoare pentru țărani.

«Legea tocmelilor agricole care a avut de scop să moralizeze și pe țăran și pe arendaș, punând ordine în diferite invoieli, rămâne fără nici un efect, aproape în toată țara și aceasta din cauză că ea se eludează în mai toate dispozițiile ei, iară sancțiunile ce ea prevede nu au nici un efect, pentru că nu sânt reale»¹⁾.

Se înțelege că d-nii Tănăsescu și Grigorescu, ca tot românul, au și o soluție împotriva acestui rău imens și profund care se cheamă nerealizarea legilor, și anume: în locul primarului, cu supravegherea executării legilor să fie însărcinat inspectorul comunal. Pur și simplu.

Un fost prefect, care în această calitate a putut să se convingă *de visu* de aplicabilitatea legilor în țară la noi, a scris un foarte interesant articol într'un ziar din Galați, *Votul Universal*, asupra acestui subiect. În legile existente, zicea autorul (articolul a apărut înainte de 1907), sânt multe dispoziții proteguitoare cari, cinstit aplicate, ar fi de un mare folos pentru țăranime; din nenorocire, însă, continua d-sa, acea parte a legii care e împotriva țăranului se aplică strașnic, iară aceea care e în favoarea lui nu se aplică deloc²⁾. După multele și nenumăratele discuții, anchete, acte, tipărite în urma răscoalelor din 907, constatarea

¹⁾ *Tocmelile agricole sub diferite legiuiri*, de Const. Tănăsescu și St. Grigorescu, București 1906, pag. 195.

²⁾ D. Seb. Moruzi, care deasemenea a fost prefect în diferite rânduri și în diferite județe, spune acelaș lucru:

«E de observat totodată că toate părțile legii tocmelilor agricole, cari vin în avantajul locuitorilor, sânt căzute în dezuetudine». (Seb. Moruzi, citat de d. Bibicescu : *In chestiunea agrară*, pag. 74).

Votului universal a devenit o banalitate. Or, aceasta înseamnă că din două părți esențiale, cari constituiesc legile ce regulează relațiile dintre țărani și stăpâni, partea aceea care întărește sistemul în vigoare — vechile relații iobăgiste — se aplică cu cea mai mare strășnicie, iară aceea care caută să mai înfrâneze revoltătoarele abuzuri ale sistemului de relații iobăgiste, nu se aplică deloc.

Ne-am oprit atât de mult asupra legilor de tocmeli agricole, pentru că din analiza lor se degajează mai cu ușurință acest fapt de-o mare importanță — și care dominează aproape întreaga noastră viață economico-socială dela țară — *că în relațiile noastre economico-sociale după 1864, cași până atunci, domnesc deopotrivă relații în fond iobăgiste*. Acesta este un adevăr de imensă importanță, numai priceperea lui adâncită dă putința de-a înțelege problema noastră agrară în toată întinderea ei, cași soluția ce ea comportă.

Știu că această afirmare a mea va stârni foarte multe contraziceri, pentru că e o axiomă socială, îndeobște admisă, că la 1864 au fost liberate iobagii și de atunci încoace s'au stabilit relații nouă în țara noastră, s'a stabilit proprietatea quiritară, libertatea muncii, deci, relații economice liberalo-burgheze cași în Occident. Aceasta se admite deobiceiu. Incolo, se înțelege, opiniile diferă foarte mult. Pentru reprezentanții intereselor mării proprietăți, liberarea iobagilor dela 1864 și împrumietărirea lor a rezolvit problema odată pentru totdeauna. Democrații și poporaniștii noștri văd foarte bine și o spun, că împrumietărirea dela 1864 a fost înșelătoare, că țăranul a fost pus să plătească pământul care-i aparținea de drept și că

în schimb i s'a dat pământ și puțin și prost, că exploatarea lui e acum mai neomenoasă chiar decât în timpul iobăgiei, toate acestea le văd și pricep bine democrației și poporaniștii noștri. Dar ei sânt tot atât de convinși că iobăgia noastră, afară de oarecari vestigii, s'a desființat la 1864 și că de atunci avem relații de producție economico-burgheze. Și pe acest fel de a pricepe lucrurile se întemeiază și felul lor de a înțelege problema agrară și — cum vom vedea mai jos — remediile ce propun, soluțiile ce dau pentru rezolvirea problemei.

E straniu în cel mai înalt grad cum afirmațiile de natură economico-socială, dictate de interesele de clasă dominantă, devin — pentru zeci de ani — axiome politico și economico-sociale, chiar și pentru cei cari în fond sânt împotriva intereselor acestor clase dominante. Când cetești remarcabila operă a d-lui Radu Rosetti, *Pentruce s'au răsculat țărani*, și vezi cum relațiile de producție de acum au rămas aceleași cași pânăla 1864, dar absolut aceleași în fond și în formă, aceleași până și în abuzurile lor, — cum e măsurarea cu prăjina falsă, globirea vitelor, închiderea drumurilor, adăpătoarelor, etc., — te întrebi cu mirare: cum a putut să subziste aproape o jumătate de veac această adevărată erezie, că 1864 înseamnă desrobirea muncii țărănești și o eră cu totul nouă, eră de relații de muncă liberă în raporturile noastre agrare?

Se va obiecta, desigur, că deși în mare parte relațiile de producție după 1864 au rămas în adevăr cele de mai înainte, este însă și o deosebire importantă, rezultată din desființarea boierescului în Moldova, a clăcii în Muntenia și a relațiilor ju-

ridice servagiste cari le comportă ¹⁾; și dacă totuși exploatarea țaranului și mizeria lui au rămas aceleași ori au fost chiar mărite, aceasta încă n'ar dovedi nimic, pentrucă ceea ce deosebește epoca feudală de epoca burgheză este tocmai faptul muncii silite deoparte și al muncii libere de alta, iară nu gradul atârnării economice sau exploatării. Se înțelege că așa e. Se înțelege că, spre pildă, dacă țaranii noștri ar fi fost liberați de boieresc și clacă, nu numai cu pământ puțin și prost, dar chiar fără o fărâmă de pământ, atunci atârnarea lor economică și poate și mizeria lor puteau să fie și mai mari decât înainte, și totuși ei ar fi fost în adevăr liberați, întrucât munca lor ar fi devenit marfă, întrucât ei ar fi devenit stăpâni absoluți pe munca lor, liberi s'o vândă când, cui și cum ar fi vrut, pe baza legii cererei și ofertei, pe baza liberei concurențe. Atunci ei ar fi devenit în adevăr cetățeni liberi, ale căror relații cu toți concetățenii lor ar fi fost regulate de noua lege liberalo-burgheză, de Codul lui Napoleon; atunci legea din 1864 ar fi însemnat în adevăr un hotar despărțitor între două epoce istorice deosebite și s'ar fi putut vorbi de munca liberă, de o eră nouă — nu-i vorbă și atunci destul de tristă și mizerabilă — în relațiile agrare.

Dar oare așa s'a întâmplat? Am văzut în deajuns că nu. Pe hârtie legea dela 1864 liberează pe iobag, îl face proprietar quiritar, îi declară

¹⁾ Vom vedea mai jos cum regimul ilegalității, rezultat al noiei întocmiri, compensează cu prisosință, pentru regimul nostru semiiobag, neajunsul desființării formelor juridice ale iobăgiei.

munca liberă și îl supune în toate relațiile cu toți cetățenii — deci și în relațiile de muncă cu boierii și arendașii — legilor comune ale țării, Constituției liberalo-burgheze și Codului Napoleon. Decât, după această liberare pe hârtie reîncepe iobăgia de fapt. Mai întâi legea îi mărginește dreptul de proprietate, distruge chiar însăși noțiunea de proprietate quiritară. Ce fel de proprietar quiritar e acela care n'are dreptul să vândă, să hipotecheze, să dispună de proprietatea sa? Pe urmă se introduc de fapt relațiile cele vechi de producție, cu toate dijmele, rușfeturile, servituțile diferite, adică niște raporturi economice, cari poartă în sine în mod logic și necesar relații de muncă silită și cari produc și relațiile juridice cutumiere (nu cele scrise) corespunzătoare — adică iobăgiste.

Și atunci ce mai rămâne din toată această liberare? Rămâne încă un fapt foarte important, măcar pe hârtie dacă nu în realitate, și anume Constituția, legea comună, Codul lui Napoleon, cari regulează relațiile dintre toți cetățenii, deci și dintre țărani și boieri. Și iată, vine o lege, o lege excepțională, — poreclită lege de protecție a muncii, de protecție a minorului — legea tocmelilor agricole, care declară abrogate și Constituția și toate legile liberale și Codul lui Napoleon, le declară nule și neavenite întrucât privește relațiile economice dintre țărani și proprietari și arendași. Și această lege excepțională nu e făcută pentru câteva luni, ca toate legile de excepție, — deși la început s'a pretextat că e menită să funcționeze un timp scurt, până se vor deprinde țăranii cu noua stare de lucruri, — nu, ea durează de 45 de ani, cu tendința bine lămurită de a fi socotită ca o lege definitivă și veșnică. Și atunci

te întrebi încă odată, plin de mirare și stupefacție: ce-a mai rămas din așa numita liberare? E o părere și o iluzie și atâta tot. Desființarea boierescului și clăcii? Dar în locul lor au fost introduse obligații și greutăți iobăgiste mult mai mari și nu de fapt numai, ci consacrate prin legi cari ordonă până și execuția silită prin armată. Se înțelege că prin desființarea boierescului și clăcii se face în adevăr o deosebire între iobăgia veche și cea nouă, dar sigur e că asta din urmă tot iobăgie a rămas, *neoiobăgie* cum vom vedea, dar tot iobăgie.

* * *

Dacă clasa țărănească n'a fost liberată din iobăgie sau a căzut în neoiobăgie, dacă ea a fost înșelată la împrumut și încă și bruma de proprietate ce i s'a dat a fost știrbită și mărginită prin inalienabilitate, este însă o altă clasă importantă, care prin legea dela 1864 a fost în adevăr împrumutată din gros, a devenit proprietară quiritară, a devenit liberă și independentă, scăpând de toate obligațiile și servituțile erei noastre iobăgiste și trăgând imense foloase din această împrumut și liberare.

Această clasă e a boierilor, a marilor proprietari.

Dupăcum a dovedit atât de luminos d. Radu Rosetti, țăranii au avut întotdeauna dreptul de proprietate asupra pământului lucrat de ei. În orice caz, era un lung și interminabil proces în această privință între ei și boieri, un proces pendinte. Legea dela 1864 a curmat scurt acest proces, declarând pe marii proprietari stăpâni asupra întregului pământ al țării, afară de al statului, de cel de mână moartă și de cel răzeșesc. Pământul ce s'a dat apoi

țăranilor, aceștia l-au plătit boierilor ca unor proprietari. Astfel, dar, legea dela 1864 a împroprietărit pe proprietarii mari cu aproape tot pământul țării. Cred că pentru o țară mică cum e a noastră o astfel de împroprietărire e destul de frumoasă. Dar legea le-a făcut mai mult. Dupăce i-a proclamat stăpâni absoluți, proprietari quiritari, i-a scăpat și de toate servituțile iobăgiei. În adevăr, iobăgia — mai ales una mitijată cum a fost cea dinainte de 64 — nu este o robie, un sclavaj; dacă ea presupune servituți de ale țăranilor către boieri, apoi are drept corolar anume servituți și obligații de ale boierului către țăran. Astfel, dacă țăranii datorau boierilor boierescul și claca, în schimb boierii erau datori să dea țăranului pământul de muncă, obligație de care căutau tot mai mult să scape, dar care a rămas neclintită pânăla 1864. Pe urmă, boierii aveau obligația să dea pământ fiilor de țărani când se însurau.

Aceste servituți, atât de neplăcute marei proprietăți, au fost desființate de legea din 1864 și marea proprietate a devenit în adevăr quiritară, liberă și independentă. Ea a devenit absolut liberă, mai liberă chiar decât în Occident, pentrucă, spre pildă, în Germania sau în Englitera e stingherită încă de felurite rămășițe de feudalism, pecând la noi e absolut liberă, poate fi vândută, revândută, a devenit o marfă liberă, un capital liber, — sub forma lui liberalo-burgheză, — a devenit în unele privinți un *capital mai caracteristic și mai pur burghez decât în Occident*.

Iată, deci, în ce parte legea dela 1864 a realizat împroprietărirea adevărată, libertatea în toate formele ei, în forma capitalistă occidentală pură. Dar în fața acestei forme occidental-capitaliste,

în fața *capitalului* marei proprietăți, nu stă o formă capitalistă de muncă corespunzătoare, munca liberă salariată, ca în Englitera sau Belgia de pildă; ci munca în fond iobăgistă, subformă de așa numita muncă învoită, munca silită. În felul acesta noi avem un regim economic agrar dublu, un regim extraordinar: pe deoparte capitalist, pe de alta iobăgist, — *un regim capitalisto-iobăgist*, adică un regim ridicol, absurd, odios, care fatal duce la cele mai dezastruase consecințe economice, morale și politico-sociale, un regim monstruos, care dacă poate să existe de o jumătate de veac, se datorește numai faptului că prezintă avantaje extraordinare pentru clasa noastră economică dominantă.

În adevăr, orice regim economic, chiar pentru clasa dominantă, alături cu anumite avantaje reprezintă și neajunsurile corespunzătoare, acestea fiind un corolar al celor dintâi. Așa, spre pildă, regimul iobăgist, pentru clasa dominantă economică — boierimea — a avut marele și dulcele avantaj al muncii robite, silită, dar și un dezavantaj corespunzător: anume obligațiile și servițurile către țărani. Tot așa în regimul capitalist-burghez occidental, — în forma lui clasică, — clasa capitalistă are un mare avantaj: capitalul e absolut liber, exploatarea capitalistă e absolut liberă față de muncă, n'are nici o obligație față de ea; în schimb are nu dezavantaj corespunzător: că munca e deasemenea liberă și capitalul trebuie să trateze cu ea, — în formă cel puțin, — dela egal la egal.

Regimul nostru dublu, însă, — capitalisto-iobăgist, — are din iobăgie dulcele avantaj al muncii silită (adică așa zise învoite), fără dezavantajul

vre-unei obligații, servituți, față de ea — și are din regimul capitalist absoluta libertate de exploatare a muncii, fără să îndure dezavantajul unei munci libere. În schimb, clasa muncitoare, țărănească, în acest dublu regim are din iobăgie dezavantajul muncii silite, fără să aibă avantajele obligațiilor boierești față de ea, iară din regimul capitalist are dezavantajul unei libertăți nețărâmurite de exploatare, fără să aibă avantajul unei adevărate libertăți a muncii.

Se înțelege că toate manifestările și rezultatele unui astfel de regim economic ibrid și absurd, nu pot fi decât anormale și absurde cași el însuș. Așa, spre pildă, să luăm faptul social de o importanță așa de mare, cum e intervenția statului în raporturile dintre stăpâni și muncitori. Sub regimul capitalist această intervenție a statului servește în adevăr la protecția muncitorului, micșorează exploatarea muncii și *stirbește, reduce, mărginește libertatea nemărginită de exploatare a stăpânului*; sub regimul neoiobag (iobăgisto-capitalist), creându-se necesarmente o stare latentă de ilegalitate, de neaplicabilitate a legilor (dece, vom vedea clar mai jos), intervenția aceasta sau nu servește absolut la nimic, întrucât e vorba de protecția țărănimii, sau, mărind regimul de ilegalitate, mai mărește încă libertatea nemărginită de exploatare a stăpânului. Aceasta o vom vedea mai departe.

Cu alte cuvinte, prin acest dublu regim capitalisto-iobăgist clasa noastră economiceste dominantă a reușit să realizeze toate avantajele amânduror regimurilor pentru dânsa și toate dezavantajele amânduror regimurilor pentru țărani. Prin acest sistem

clasa noastră dominantă a reușit să realizeze ceva unic pentru ea, un regim de roze fără spini, iară spinii, numai spinii, au rămas țărănilor: împlețiți în cununi dese, de o jumătate de veac ei sângerează fruntea țărănimii române.

* * *

Acest regim dublu se arată în toată frumusețea lui, mai clar chiar și mai izbitor în Moldova decât în Muntenia. Mulțămită influenții Poloniei, dezvoltată relativ capitalisticeste și faptului că proprietarii mari au început încă din timpul iobăgiei să lucreze o parte din pământ pe socoteala lor proprie, mulțămită deasemenea stabilirei mai de demult în Moldova a industriei spiritului, o industrie strâns legată de agricultură,—relațiile dintre boieri și țărani au devenit încă din timpul iobăgiei *în parte bănești*. După liberarea iobagilor și clăcașilor, raporturile dintre proprietari și arendași deoparte, și țărani de alta, au luat în Moldova o formă de relații în bani, astfel că un strein, necunoscând țara și judecând după aparențe, ar socoti aceste relații asemănătoare celor capitaliste din Occident. Țăranul ia pământ dela boier sau arendaș, nu în dijmă, ci în arendă pe bani («îl cumpără pe un an», cum se zice în Moldova). Deasemenea și munca țăranului pentru boier se face tot pe bani, plătinându-i-se cu bucata, dacă putem zice așa: atâta pe prăjina de seceră, de arat, de prășit, și de multe ori țăranul lucrează cu instrumentele lui, cu vitele lui. Această formă de relații de producție e asemănătoare aceleea din industria capitalistă, a muncii cu bucata și a muncii la domiciliu. Acestea sânt, cum se știe, cele mai detestabile forme de ex-

ploatare capitalistă și proletariatul din țările burgheze luptă cu toată energia pentru desființarea și înlocuirea lor prin lucrul cu ziua, prin salariatul franc.

Dar oricât de detestabilă ar fi forma *aceasta* bănească de relații de producție și exploatare, ea e totuși o formă capitalisto-burgheză. Odată, însă, forma această capitalistă stabilită, începe încărcarea ei cu un fond iobăgist. Mai întâi intervine categoria învoelei, învoeala de cu iarnă, când, după vorba țăranilor din Bălteni citată mai departe . . . «când murim de foame . . . și eram forțați de ger și de foame să ne învoim cu 20 de bani pe zi». Pe urmă intervine întreaga legislație a muncii agrare și toate raporturile sociale iobăgiste izvorite din aceasta și din relațiile economice agrare, intervine munca silită, legarea de pământ, pe cari le-am văzut mai sus. Pe urmă intervine contractul agricol, căruia legislația muncii agrare, de care am mai vorbit, i-a dat o mare extindere, l-a consfințit și l-a întărit, contractul agricol cu toate nenumăratele lui clauze, specificări, subînțelesuri și curse nenumărate—arma teribilă de aservire iobăgistă a țăranului.

Mai departe. Țăranul ia pământ dela proprietar sau arendaș, nu în dijmă ca în Muntenia ci în arendă anuală, pe bani. Dar pe urmă, în contract, în acești bani pentru pământ sânt exprimate și specificate felurile munci pe cari trebuie să le facă țăranul: atâtea zile de muncă cu brațele, atâtea zile de cărat, atâtea de prășit, secerat, servituți în natură. Servituțiile iobăgiste în schimbul pământului luat de țăran rămân, deci, atât numai că sânt exprimate în bani—relațiile de producție

iobăgiste sânt îmbrăcate într'o haină bănească, capitalistă. Neoiobăgia, deci,—adică amestecul de formă capitalistă și de fond iobăgist, — e și mai caracteristică în Moldova decât în Muntenia, unde prin învoielile în dijmă subzistă încă nu numai fondul, dar în parte și forma iobăgistă.

Proprietarii, deci, și arendașii din Moldova au folosul celei mai detestabile forme de exploatare capitalistă—lucrul cu bucata—plus folosul ce rezultă din aservirea iobăgistă a țăranului; de aci se înțelege ușor de ce țăranul moldovean e și mai mizer ca cel muntean, care prin învoeala cu dijma are totuși unele neînsemnate avantaje din vremurile iobăgiei *sans frases*.

Dacă forma capitalistă, bănească, a relațiilor agrare din Moldova își arată partea ei pur negativă față de țăranime, întrucât privește exploatarea ei, aceeaș formă capitalistă, bănească, își arată, însă, partea ei pozitivă față cu agricultura țării. Forma aceasta bănească face ca, din toată țara, tot prin unele părți din Moldova să fie o agricultură relativ mai omenească.

Am zis — și aceasta se pricepe dealtfel și *apriori*, — că un astfel de regim economic trebuie fatal să dea rezultate economico-materiale, morale și politico-sociale absurde și nenorocite.

La cercetarea acestora trecem acuma.

IV

REZULTATELE ECONOMICE ALE NEOIOBĂGIEI

E delă sine înțeles că acest sistem unic, care cumulează avantajele exploatărei a două sisteme, trebuia să se prefacă într'un adevărat eden pentru exploataitori și într'un adevărat infern pentru cei exploațați. E cunoscut istoricește, și e o lege economică chiar, că sub orice regim exploataorii caută să stoarcă delă exploațați cât mai mult, și numai obiceiurile consacrate sau legi speciale sau împotrivirea organizată a celor exploațați pun frâu lăcomiei. Astfel, cine ar dori să vadă până unde a putut merge uneori exploatarea sub regimul capitalist, să cerceteze *Capitalul* lui K. Marx. Acolo va vedea cum capitaliștii englezi prin lungirea zilei de muncă, prin mărirea intenzității ei și prin scăderea salariilor, reușeau să reducă la minimum răsplătirea muncii și la maximum stoarcerea ei.

Prin combinația, însă, a capitalismului cu iobăgismul, regimul nostru național a reușit să realizeze și in această privință niște lucruri extra-

ordinare. El a realizat nu numai munca rizibil plătită, semigratuită, dar chiar uneori munca gratuită; mai mult, o muncă ce nu numai nu primește nici o remunerație, dar mai plătește ea pe deasupra.

Chiar dela începutul acestui regim, prin fel de fel de învoieli încurcate, remunerarea muncii a putut să fie așa de redusă, încât acum un sfert de veac, făcându-se socoteala exactă de ce primeau țărani după învoielele stabilite la o moșie din județul Bacău, s'a constatat că ei primeau 5 parale pe zi. Pe vremea aceea apărea în streinătate o revistă socialistă *Dacia Viitoare*, sub direcția d-lui A. Bădărău. Această revistă a deschis o subscripție spre a bate o medalie comemorativă cu însemnarea «5 parale pe zi», iară faptul, adus mai târziu la cunoștința unui congres socialist internațional, a produs mare senzație. Dar totul progresează în lumea asta; au progresat și învoielile agricole. Și astfel, după unele contracte agricole — de așa numită tovărășie — date la iveală de anchetele recente, rezultă următoarele: învoeala e făcută una și una — o jumătate din recoltă ia țăranul și o jumătate proprietarul sau arendașul; dacă faci însă o socoteală exactă, dacă socotești sămânța pe care o dă țăranul, munca vitelor lui, uzajul inventarului lui, și mai socotești toate rușfeturile, dările în natură către arendaș, munca de atâtea zile cu palmele, atâtea la cărat și a. m. d., și dacă ții seamă și de încărcarea țăranului la socoteală și de creșterea neconținută a datoriei lui către arendaș, atunci reese clar că țăranul, nu numai că nu e plătit *cu nimica*, dar — cum am zis — uneori

mai dă el ceva pe deasupra, pentru cinstea de a munci¹⁾.

Se înțelege că astfel de contracte sânt excepționale; dar chiar ca excepție ele par o imposibilitate, un *non-sens* economic, o absurditate. Este evident că sub orice regim economic o parte din munca muncitorului, măcar cât de mică, trebuie să-i fie lăsată lui ca să aibă cu ce trăi, căci altfel moare, dispăre și împreună cu el dispăre și exploatarea. Cum poate, deci, țăranul neoibag, nu numai să muncească gratis, dar să mai și plătească pe deasupra? Deunde să mai plătească el stăpânului dacă nu primește nimic dela el? Acest *non-sens* economic se explică prin faptul că neoibagul nostru nu e numai un fel de salariat, care-și vinde munca prin învoielile încurcate cu stăpânul său, dar e și un fel de proprietar, ca să-i zicem așa, are o bucată de pământ proprie, pe care o lucrează în resturile de vreme ce-i rămân după ce lucrează ogorul boieresc. Când țăranul neoibag are ceva mai mult pământ, atunci strictul necesar vieții și-l scoate din propriul său pământ, iară când acel strict necesar — prin complexul de condiții mi-

¹⁾ D. Seb. Moruzi constată următoarele: «Cu acest sistem vedem deseori și avem în minte numeroase exemple: un sat dator, după 6 ani, cu 70.000 lei, atunci când întreaga valoare anuală a muncilor agricole nu trece de 6.000». (Citat de d. Bibicescu: *In chestiunea agrară* pag. 61).

Iar defunctul C. Ressu a spus în Cameră, în 1893:

„Și în privința acestei lăcomii, nu e iarăși un secret că s'au văzut proprietari cari și-au cultivat pământul, în timp de 10 și de 15 ani, numai cu dobânda banilor luați de țărani cu 15 ani în urmă”. (Citat de d. Bibicescu: *In chestiunea agrară*, pag. 58).

zerabile în cari trăește țăranul — e redus la un minimum, atunci încă poate să mai rămână un plus, care e încasat tot de stăpân.

Dar nu numai asemenea contracte excepționale, ci și cele mai obișnuite, deîndată ce sânt bine și exact analizate, arată cât de ridicol e plătită munca țăranului. Contractele agricole culese și tipărite de guvernul liberal după răscoale și despre cari d. Panu zice, cu drept cuvânt, că fac să ți se ridice părul în cap¹⁾, dovedesc pedepplin că dacă munca țăranului neoiobag, în mijlociu, nu e gratuită, apoi desigur că e absolut rizibil plătită. *Această semigratuitate, însă, a muncii țăranului e posibilă, dupăcum am văzut, numai atunci când țăranul e totodată și mic proprietar pe un petec de pământ.*

De aici se vede de câtă însemnătate a fost și este pentru marea proprietate ca țăranul să fie mic proprietar. Numai cu această condiție e posibil idealul și edenul exploatării prin munca aproape gratuită. «Țăranul nostru nu e proletar ca în Occident; e proprietar și el», zic cu emfază și satisfacție apărătorii regimului economic neoiobăgist. Emfaza și satisfacția sânt foarte explicabile: numai

¹⁾ Se înțelege că aici nu putem analiza contractele tipărite într'un volum compact de 624 pagini, format mare.

Dar, ca o pildă, iată ce găsim chiar în primul contract agricol (pag. 9), asupra duratei zilei și condițiilor de muncă în regimul nostru agrar.

«Vom merge în muncă întotdeauna înainte de a răsări soarele, și seara vom sta până ni se va da voie de oameni de serviciu ai moșiei și vom merge a munci în orice punct al moșiei și pe orce vreme, fără a obiecta că este departe sau timp urât».

prin acest fel de mică proprietate e posibilă munca semigratuită, iară prin felul acesta de muncă s'a făcut posibil în bună parte acel câștig ușor, nebun, realizat de arendași și acea tot atât de nebună creștere a rentei pământului.

Din nenorocire, munca semigratuită n'are drept rezultat numai câștigul și creșterea rentei, ci deo parte sporul mizeriei și degenerării țărănimii, de altă parte mizeria și starea de inapoiere a producției ¹⁾

Pentru progresul și perfecționarea agriculturii se cer capitaluri puse în ameliorări, în sămânță, în îngrășăminte, în mașini perfecționate, etc. Se înțelege, însă, că proprietarii și arendașii vără prea puține capitaluri și aduc prea puține mașini costisitoare,—a căror întreținere și mănuire deasemenea costă mult,—când au la dispoziție munca vie

¹⁾ Iată, după d. Gh. Maior, care este starea țaranului după ce și-a isprăvit sezonul de muncă :

«Țăranul nostru a lucrat vara întreagă cu oamenii familiei sale și cu vitele sale, parte la arendaș și parte la sine, s'a hrănit numai cu buruicni, și toamna el nu are atâta recoltă, cât îi trebuiește pentru sine și pentru vite, ca să iasă din iarnă, și nici datoriile nu le-a stâns, datoria a rămas aproape aceeași și perpetuează la arendaș și proprietar, vitele îi sânt depuse amanet la creditul agricol.

«Întreaga lui recoltă constă din un cărucean două de mohor, 2—3 cărucene de paie de grâu, și niște coceni de porumb. Cerealele abia are să-i ajungă până la Crăciun, nu treț până pe la Bobotează; porumb, rar sânt țărani, cari să mai aibă până pe la Paști și după Paști.

«Și puținele cereale, ce le adună n'are unde să le păstreze; cerealele cele rămase după semănat sau le bagă într'o groapă în pământ, ori că trebuie să le vândă mai pe nimica la cărciumarul din sat, ca să se plătească de biruri cu ele». (*România Agricolă*, pag. 82).

semigratuită. Dar munca mizerabil plătită e și mizerabil efectuată. Încât munca semigratuită — rezultat al sistemului nostru economic — are de urmare mizeria producătorului și mizeria producției. Mai jos acestea se vor vedea mai clar.

Și regimul nostru economic și relațiile de producție izvorite din el, influențează în sensul lor chiar acele cazuri excepționale de relații mai clar capitaliste, cum e închirierea sau arendarea pământului pe bani gata. Astfel în Prahova, în apropiere de Ploiești, pământul se închiria până la 1907 ¹⁾ cu 50 lei pogonul și mai mult. Și asta nu pentru grădinărie — ceea ce ar fi fost foarte explicabil, având în vedere vecinătatea unui oraș mare ca Ploieștii — ci pentru grâu și porumb. Or, producția mijlocie a unui pogon de porumb în împrejurimile Ploieștilor e de 1¹/₄ chile, iară prețul mijlociu cu care vinde țăranul chila de porumb e de 40 de lei. Dacă mai adăugim valoarea cocenilor de 6 lei la pogon, iară de altă parte dacă ținem seamă de costul săminții dată de țăran, de amortizarea inventarului și cheltueala cu inventarul viu, vedem că țăranul, nu numai că dă proprietarului sau arendașului *valoarea întregului product brut* al pământului, dar îi mai dă și ceva pe deasupra.

Cum e posibilă și această absurditate economică? Iată cum. Mulțămită dezvoltării industriei pe valea Prahovei, mulțămită îndeosebi industriei petrolifere, marilor rafinării de petrol, etc., țărani

¹⁾ În cele precedente, cași în cele ce urmează, avem în vedere relațiile agrare până la răscoalele din 1907. Despre relațiile ce s'au stabilit după răscoale, prin nouele legiuiri așa numite socialiste sau quasisocialiste, vom vorbi mai departe într'un loc special.

din jurul Ploieștilor găsec de lucru mai tot anul — și cu brațele și cu vitele lor—și câștigă relativ destul de bine. În felul acesta capătă posibilitatea să muncească o parte din vară gratis, că au de unde să trăească. Se va întreba, desigur, cine-i silește la asta, când le-ar veni mult mai bine să cumpere porumbul de care au nevoie? Dar ei își fac altfel socoteala, în parte dreaptă, în parte iluzorie. E adevărat că porumbul țăranului se vinde în mijlociu cu 40—50 lei chila. Dar când îl cumpără trebuie să-l plătească cu 60 și, după obiceiul țării, și cu ceva lipsă la cântar. Afară de asta, țăranul speculează nu asupra anului mijlociu, cum ar fi rațional, ci asupra aceluși an excepțional când se fac două chile la pogon și prețul e ridicat. Apoi mai intervin și obiceiul, tradiția, inerția intelectuală: din tată în fiu țăranul a muncit pământul; neam de neamul lui nu s'a hrănit numai cu porumb cumpărat. Ar fi și rușine!... Și astfel, din domeniul general al relațiilor neoioabăgiste deprecierea muncii se întinde, prin creșterea excesivă a rentei, și în acele domenii unde relațiile sânt mai clare, unde pământul e arendat pe bani gata. Această depreciere, această semigratuitate a muncii ca rezultat al regimului economic neoioabăgist, e un fenomen de cea mai mare importanță, despre care vom avea ocazia să mai vorbim.

Alt rezultat tot așa de important al acestui regim este *proletarizarea neoioabăgistă a țărănimii*. Zic proletarizarea neoioabăgistă, nu simplă, pentru că a noastră, rezultat al unui regim ibrid, neoioabăgist, e o proletarizare cu totul deosebită, *sui-generis*. Fenomenul proletarizării țărănimii de mult a preocupat pe oamenii de stat și pe economiștii

noștri, dar nimeni nu-l credea atât de vast și atât de general. Se credea că i s'a pus capăt prin inalienabilitatea pământurilor și prin împrumăturile succesive ale însurățeilor. Și iată, din statistica făcută mai ales după răscoale de d. Creangă, se constată că imensul număr de patru sute de mii de țărani sânt proletarizați — sau aproape (copărtași la mici petece de pământ). După d. A. Carp, fost ministru al domeniilor, acest număr trece de jumătate milion. Aproape o jumătate din țărănimea noastră proletarizată sau semiproletarizată! Aveau de ce să fie uimiți prevăzătorii noștri oameni de stat.

Dar care este explicația acestui fapt extraordinar? Aceea care fără multă bătaie de cap sărea singură în ochi, e *înmulțirea populației*; și ea a și fost adoptată imediat. Se înțelege că înmulțirea populației e un fapt de mare importanță. Dar dacă vom cerceta țărănimea română și raportul dintre ea și pământul ce se găsește în mâinile ei, atunci vom constata că la 1864, în timpul împrumăturilor, pământul care s'a dat atunci țărănimii era de aproximativ un milion opt sute de mii de hectare; de atunci până acum pământul țărănimii, prin împrumăturile succesive, plus pământurile cumpărate de țărănime pe socoteala ei, a sporit cu aproximativ 40—50%. Populația satelor, însă, a sporit aproximativ cu 60—70%. Deci numai în marginile acestor 20% s'ar mai putea explica o proletarizare mai gravă a țărănilor.

De unde provine, deci, această proletarizare cu totul nemăsurată? Ea s'ar putea explica prin concentrarea pământului, prin moșteniri, zestre, etc., și, deci, prin creșterea proprietății mijlocii pe socoteala celei mici. Dar nici această creștere a pro-

prietății mijlocii nu ne-o arată statistica. Atunci care-i explicația? Doar n'a intrat pământul țărănesc în pământ!

Sânt mai multe explicații ale acestui fenomen atât de important. Prima, bineînțeles, e și înmulțirea populației; aceasta, însă, cum am văzut, explică numai în parte fenomenul. A doua explicație ne-o dă fărâmare și deplasarea micii proprietăți rurale sub regimul nostru neoioăgist. *Proletarizarea se mai datorește și faptului că din capul locului țărani au avut prea puțin pământ, se datorește și condițiilor generale neoioăgiste.*

Să dăm un exemplu explicativ. Stan are 9 pogoane de pământ și 3 fii. Gheorghe, fiul lui Stan, va moșteni, deci, 3 pogoane. Să zicem că Gheorghe, însurându-se cu o fată dintr'un sat vecin, ia ca zestre încă 3 pogoane, iară dela un unchiu fără copii moștenește încă 3. Iată-l, deci, pe Gheorghe proprietar al unei întinderi de 9 pogoane cași tatăl său Stan. Dar acest pământ e împărțit în trei Petece situate în locuri diferite și depărtate. Și băgați bine de seamă — o particularitate foarte importantă — că Gheorghe e o materie învoibilă, e un neoioag: cea mai mare și potrivită parte a timpului de muncă trebuie să lucreze la proprietar sau arendaș, iară pentru resturile de timp are trei Petece de pământ, în diferite locuri, câteodată în diferite sate! Dacă pământul ar fi alienabil, Gheorghe și-ar vinde Petecele după prețul curent și, sau ar întregi unul din ele, sau ar cumpăra o proprietate mică întregită, cam în întinderea celor trei Petece; dar pământul e inalienabil¹⁾ și astfel pentru Gheorghe

¹⁾ E adevărat că legea, prin excepție, permite vânzarea către foștii clăcași. Dar această permisiune e îngrădită cu

aceste trei petece devin aproape nonvalori. Ce alt poate el face decât să-și arendeze pământul cu un preț derizoriu cămătarilor satului, ori să-l vândă ilicit pe un preț ridicol — cu toate urmările mizerabile ce comportă o astfel de vânzare și o astfel de arendare? În acest exemplu se vede clar ce rezultate absurde ne dă regimul nostru agrar neoiobăgist. Regimul succesoral burghezo-capitalist permite o asemenea fărâmițare a proprietății mici, dar aceasta prin înmulțirea populației. Dacă, însă, populația rămâne aceeași și pământul nu se concentrează în mai puține mâni, atunci proprietatea mică — înafară de mici modificări în întinderi — rămâne aceeași. Noi am luat regimul succesoral dela capitalism și inalienabilitatea dela iobăgism și combinându-le am ajuns la acest rezultat bizar că la noi, chiar când raportul între întinderea pământului și populația sătească ar fi neschimbat și când pământul nu s'ar concentra în mai puține mâni, totuși proprietatea mică s'ar fărâmița, s'ar preface în nonvalori, iară țaranul chiar având pământ s'ar preface într'un fel de proletar.

Altă cauză importantă a proletarizării țărănimii sânt arendările pământurilor țărănești. Și acest fenomen a fost cunoscut de mult și s'a căutat — firește fără folos — să se ia măsuri împotriva lui. Dar nu se știa că arendările au luat proporții atât de imense. Sânt foarte elocvente încheierile la cari ajunge în

atâtea greutateți insurmontabile, încât e prefăcută într'un drept absolut iluzoriu și vânzările sau nu se pot face, sau se fac în mod ilicit, cu toate nenumăratele urmări rele ale unor asemenea vânzări, cum e nesiguranța pentru ambele părți, procesele fără număr în perspectivă, etc.

această privință d. C. Garoffid într'un aricol din *Convorbiri literare*. D. Garoffid e unul din foarte puținii cari văd mai clar în chestia agrară — are și avantajul de a fi mare proprietar, arendaș și inspector agricol, așacă are toate elementele practice pentru judecățile d-sale. Și d-sa făcând niște calcule foarte interesante, prin cari corijează datele d-lui Creangă, ajunge la stupefiantul rezultat că între 17 și 26% din totalul micilor proprietari țărani își arendează pământul, și numărul acestora ajunge la cifra enormă de 171,000!!! Din publicația ministerului agriculturii și domeniilor asupra rezultatelor date de legile din 1881 și 1889 pentru vânzarea moșiilor statului în loturi mici, se constată că aproape 17% (16,67%) din cumpărătorii pământurilor nu și le cultivă singuri. Așadar, datele oficiale sânt mai optimiste.

Cauza pentru care constatarea acestor arendări făcute pe termene extrem de lungi, prin contracte consecutive — este atât de grea, e că acei cari le fac au tot interesul să le ascundă, iară informațiile statistice sânt date tocmai de acei cari au tot interesul să tăgăduască exactitatea cifrelor, adică tocmai de acaparatorii pământurilor țărănești sau de prietenii lor. Dar presupunând chiar că cifrele date de d. Garoffid sânt exagerate pentru momentul de față, peste câțiva ani ele vor fi desigur întrecute.

Care să fie explicația acestor arendări? Pentru apărătorii regimului nostru economic, cauza acestor arendări trebuie căutată în însuș caracterul țărânului, în lenea, beția, indolența, nesocotința, în demoralizarea lui.

«Cum voiți să explicați arendările prin alte

cauze — zic ei — când acelaș țăran, care arendează pământul său cârciumarului cu 6 lei pogonul, se duce pe urmă la arendaș și ia pământ cu 25 de lei pogonul?”

Știu că țăranul nostru e departe de a fi tipul unui gospodar harnic, socotit, econom ș. a. m. d. Un astfel de țăran nu poate fi produsul regimului nostru agrar. Ce este cu viciile țăranului, cum trebuiesc ele tălmăcite în măsura în care există, acestea le vom vedea mai pe urmă. Țăranul nostru nu e un înger, asta e sigur. Dar a explica un fenomen așa de general cum sânt arendările, prin indolența, nesocotința, demoralizarea țăranului, este un *non-sens*. Prin asta s'ar putea explica numai cazuri excepționale. Pentru un fenomen așa de frecvent trebuie să fie cauze economice adânci. Iată-le.

În regimul nostru economic agrar țăranul, chiar când are pământ mai mult sau mai puțin îndestulător pentru gospodăria lui, încă nu e lăsat în voie să devină gospodar. El e învoit, târât pe ogorul boieresc, unde e silit să muncească vremea cea mai prielnică pentru muncile agricole. Pentru pământul lui trebuie să se mulțamească cu rămășițele de timp, încât chiar având o întindere, care în alte condiții economice l-ar putea hrăni, în actualele condiții îi rentează foarte puțin. Dacă mai intervin și alte condiții îngreuetoare, cum e spre pildă marea îndepărtare a pământului de casă și de acel pământ ce-l are în dijmă, dacă pământul se împuținează, atunci munca lui devine pur și simplu nerentabilă, atunci îi convine mai bine să ia tot pământul cât îl poate el lucra într'un singur loc, dela arendaș. Afară de

asta, țăranul nu cetește tratate de economie socială, nu face analize economice, dar el simte instinctiv, și simte bine, că petecul lui de ogor îl lipește pământului, îi ia libertatea mișcărilor și îi îngreuează căutarea unor condiții de muncă mai prielnice aiurea; el simte, iarăși, că petecul lui de pământ îi prefăce munca depe ogorul boieresc în muncă semigratuită. Și când începe să-și dea seama mai mult ori mai puțin clar de toate acestea, atunci la cea dintâi ocazie, la o nevoie urgentă, se desparte de pământul său. În ce privește condițiile mizerabile de arendare, apoi acestea depind de totalul condițiilor în cari se fac în general toate tranzacțiile țăranului sărac.

Aicea dar e cauza adâncă a acestui fenomen atât de stupefiant al arendărilor în massă: *sub regimul neoiobăgist, în anumite condiții, pământul țăranului, la care el ține atât de mult, ajunge o sarcină pentru dânsul*. Bineînțeles, aceasta nu exclude cazurile izolate când arendările se fac din cauza beției și demoralizării. Neapărat că aceste arendări făcute deobicei pe termene foarte lungi, — prin mai multe contracte succesive, — au adesea drept rezultat că țăranul nu-și mai vede pământul, se proletarizează.

Insfârșit, o cauză de proletarizare mai sânt și vânzările ilicite. Oricât ai opri vânzările prin inalienabilitatea pământului, necesitățile rezultate din procesul vieții economice sânt mai tari decât legea și vânzările tot se fac.

Iată, deci, un șir întreg de cauze economice adânci, cari fac ca procesul proletarizării țăranimii să ia proporții atât de mari. S'au împroprietărit țăranii la 64, s'au împroprietărit succesiv însurăței,

pământurile date au fost declarate inalienabile, toate acestea pentru a evita proletarizarea țărănimii, iară rezultatul e că aproape o jumătate din țărănime s'a proletarizat — sau semiproletarizat.

Dar proletarul țăran român se deosebește profund de proletarul agricol din Occident. Proletarizându-se, țăranul român nu devine, decât în cazuri excepționale, salariat ca cel din Occident, ci rămâne tot țăranul neoiobag, care ia pământ în dijmă, muncește absolut în aceleași condiții acuma — fiind proletar, cași atunci când era proprietarul unui petec de pământ.

Ceeace face, însă, originalitatea acestei proletarizări e că țăranul, deși proletar fără de pământ, este totuși proprietarul inventarului agricol: plug, vite, acarete (ca vai de ele). În Occidentul capitalist marea proprietate, nu numai că trebuie să îngrijească de muncitorii proletari agricoli, argați, etc., dar trebuie să îngrijească mai ales de inventar și în special de inventarul viu, lucru pecăt de costisitor peată și de greu. La noi marea proprietate s'a descărcat de toate cheltuelile și grijele acestea pe spinarea țăranului și aceasta chiar când țăranul nu mai are pământ deloc. Se poate o absurditate mai mare? Țăranul proletar, bătut de oameni și de Dumnezeu, țăranul desculț și flămând, care la Paști nu mai are porumb în casa lui, acest țăran, din munca de 4—5 luni pe an câte sezonul nostru agricol, nu numai că trebuie să hrănească și îngrijească tot anul o familie întreagă, *dar trebuie tot el să hrănească și să îngrijească în tot anul și vitele*; — *chiar când nu mai are pământ, el trebuie să rămână depozitarul, hrănitorul și conservatorul vitelor*

*necesare mării proprietăți*¹⁾. La așa rezultat poate ajunge numai un regim economic neoiobăgist! Firește că la un om sărac și flămând nici vita nu poate fi decât tot flămândă; de aici urmează degenerarea și a țărănimii și a vitelor necesare agriculturii. Intre țărani nu se mai găsesc soldați după măsură, țărănimea dă o înspăimântătoare cifră de bolnavi de pelagră — o sută de mii — iară când te uiți la acele ființe mici, uscate, sfrijite, căroră țăranul le zice cai și boi, îți par niște viețuitoare din altă speță animală.

Altă urmare a regimului neoiobăgist este agricultura proastă, primitivă. Agricultura e făcută doar de țărănime și aceasta, în majoritatea ei, e slăbită, degenerată fizicește și demoralizată sufletește. Apoi, afară de puține excepții, agricultura se face cu inventarul țărănesc, cu vitele țărănești complet degenerate și ele. Iși poate oricine închipui *apriori* cum va fi făcută agricultura în condițiile acestea; când studiezi, însă, de aproape aceste condiții, vezi că nu sânt numai neprielnice, dar sânt

¹⁾ „După ancheta ministerului de domenii din 1899 rezultă că 92% din vitele existente în țară sânt ale țărănilor și numai 8% ale proprietarilor mari și arendașilor. Statistica animalelor domestice din 900 găsește că repartitia cailor și boilor între micii și marii cultivatori e următoarea: marii exploatare posedă 63%, iară țărăni 87%. Numărătoarea plugurilor și carelor confirmă aceste date: din 517.463 pluguri de toate felurile, marii cultivatori nu stăpănesc decât 7.4%; din 589.308 care și căruțe marea agricultură nu are decât 4.2%. Aproape toate atelagiurile sânt țărănești și pierderea care rezultă din întrebuițarea lor tot a țărănilor e. Dacă marea cultură ar trebui să cultive cu vite proprii de mult ar fi dispărut“. (C. Garoffid, *Problema agrară și deslegarea ei*, pag 60).

grotești și te miri că agricultura se mai face și așa cum se face.

Se știe că un agricultor, fie și un proprietar mic, trebuie de cu vreme să-și facă un plan sistematic, să-și împartă câmpul pentru diferitele semănături, ocupându-se de fiecare la vremea ei, să aleagă pentru fiecare muncă momentul potrivit, mai ales la noi unde clima e așa de schimbătoare și nesigură. Și toate acestea sânt necesare, nu numai pentru o agricultură intenzivă și rațională, dar pentru orice agricultură, fie și extenzivă cum e a noastră. Or, țăranul nostru așa numit mic proprietar e un neoiobag și în această calitate e învoit la proprietar sau arendaș și uneori la doi, trei odată, iară în contractul fiecărei învoieli e scris invariabil că *la prima chemare* trebuie să se prezinte la muncă. Am întrebat pe un arendaș inteligent din Moldova, care mi se plângea de greutățile ce întâmpină cu țăranii din cauza acestor multiple învoieli, l-am întrebat la care din arendașii ce l-au învoit se duce țăranul mai întâi. «Apoi la care-l apucă mai întâi; deobicei, acela al cărui partid el a putere, că are administrația în mână», mi-a răspuns arendașul. Așacă țăranul neoiobag, apucat ba de unul, ba de altul, muncește mai toată vremea prielnică — atât de scurtă! — pe lanurile boierești, iară propriul său pământ și-l muncește în picăturile de vreme ce-i mai rămân, dacă-i mai rămân. Iși închipue oricine dacă în așa condiții țăranul mai poate, nu să-și alcătuească un plan de mai nainte, nu să facă agricultură bună, dar măcar s'o facă proastă, cum o fi. În felul acesta nu se poate face agricultură deloc.

Pentru înlăturarea acestui rău — adică dispa-

riția agriculturii depe pământurile țărănești, ceea ce ar fi fost un inconvenient tot atât de mare pentru proprietari și arendași cași pentru Stat — legiuitorul a fixat două zile pe săptămână cari trebuie să rămână pe seama țăranului. Această lege, — de natură nu neoiobăgistă, ci deadreptul iobăgistă, — după obiceiurile țării, niciodată n'a fost observată; dar chiar de ar fi fost! Cum se poate face agricultură cu două zile pe săptămână anume precizate? Dar dacă tocmai zilele acestea n'au fost bune de lucru? Bineînțeles că în așa condiții groțești nu se poate face o agricultură care să pretindă acest nume și atunci se întâmplă ceea ce trebuie să se întâmple: țăranul, după ce ară prost din cauza inventarului mizerabil, apoi propriul său pământ îl ară prea târziu, seamănă tot așa, prășește porumbul când s'a îngălbenit, îl strânge de crud, seceră grâul când s'a scuturat și a. m. d. Nu e agricultură, ci o caricatură groțească.

Și în acest fel sânt lucrute aproape jumătate din pământurile țării românești, pentru că cele arendate sânt lucrute tot atât de mizerabil. Ba chiar mai mult de jumătate. Astfel în Moldova țăranul închiriează, arendează («cumpără») se zice acolo) pământul pe seama sa; prețul închirierii se preface pe urmă în diferite munci, pe cari țăranul le săvârșește pe câmpul boieresc sau arendașesc. Bineînțeles, primele munci și în vremea cea mai prielnică, țăranul le face pe pământul arendașului, unde e dator să se prezinte la prima chemare și numai în resturile de vreme lucrează pământul ce-a arendat, întocmai cum face cu propriul său pământ. În aceeași categorie intră toate pământurile din Muntenia luate în dijmă la tarla sau,

după desființarea acestui fel de dijmă, închiriate pe bani.

Rămâne încă de văzut partea cea mai mică a țării, rămâne acel pământ care e lucrat fie în dijma de valma (așa numita tovărășie, de n'ar mai fi fost!), fie pe seama marei proprietăți. Acest pământ e în adevăr mai bine lucrat; îndeosebi categoria din urmă. Aici, barem, sânt părți interesate ca munca să fie mai bine făcută: la munca în dijmă e interesat și țăranul și stăpânul, iară la munca pe lanurile proprietății e interesat numai stăpânul, care însă, având toată puterea economico-socială, poate înrâuri ca munca să fie mai bine efectuată. Dar și aci sânt neajunsuri grave, proprii regimului nostru economic. Mai întâi și aceste pământuri sânt lucrate de acelaș țăran, — atât de redus și fizicește și moralicește, — și de obicei cu acelaș inventar țărănesc și tot cu munca robită sau semi-robită, inferioară muncii libere. Apoi, cum vom dovedi mai jos, regimul nostru economic produce relații anarhice, relații de vrăjmășie, cari aduc pe țăran să prefere a-și face un rău sie-și decât să facă un bine stăpânului. Dar mai este o cauză importantă a inferiorității muncii pe pământurile marei proprietăți: este că munca se face de lucrători cari își au și sămănăturile lor, fie pe pământurile lor proprii, fie pe cele luate în arendă sau în dijmă dela marii proprietari; și numai cu entuziasm nu poate să muncească omul ogorul altuia, când știe că în vremea asta al lui se părăginește.

Nu e de mirare, deci, că nici pe proprietățile mari nu se poate obține o muncă pasabilă măcar, decât prin cele mai mari strășnicii de supraveghere. Și toate acestea sânt adevărate și pentru

pământurile date în dijmă. Deși de astă dată există un fel de tovarășie și, îndeșnitiv, ambele părți sânt interesate, totuși rezultatele nu se schimbă mult, pentru cuvântul — iarăși — că țăranul își are și pământul său propriu, așacă antagonismul rămâne în picioare. D. V. M. Kogălniceanu face următoarea justă observație:

«Trebue să se știe că în anii de belșug săteanul nu produce la pogon nici atâtea produse câte produce arendașul sau proprietarul în anii de secetă, în anii răi ; și această disproporție e cu atât mai mare cucât săteanul e mai sărac. încât anii de abundență devin mai periculoși chiar decât anii mijlocii, prin faptul că atunci țăranul abea poate să se cere, să strângă și să ducă la treierat recolta proprietarului sau arendașului, iară a sa se scutură pe câmp»¹⁾.

Și în aceste condiții absurde și grotesci se face așa zisa agricultură a țării, într'o țară eminentemente agricolă!

Se va obiecta, desigur, că rodnicia pământului nostru, cu toate aceste neajunsuri, e încă destul de bună. Astfel, d. I. Lahovary caută să arate că produsul grăului pe hectar la noi nu e cu mult inferior țărilor occidentale, unde există o cultură intenșivă sau semiintenșivă. Incă o dovadă că statisticile sânt făcute ca să demonstrezi cu ele ce-ți place și ce-ți convine. Natural, dacă iei de pildă producția unui an foarte îmbelșugat cum e anul 1906, cu impozanta cifră a recoltei de 40 de milioane hectolitri de grâu, atunci putem să ne comparăm cu unele țări înaintate în agricultură; dacă luăm însă anul 1904, în care am atins cifra sărmană de 18 milioane hectolitri, atunci rămânem în coada tuturor țărilor agricole. Ce să-i faci, așa

¹⁾ *Chestiunea țărănească*, pag. 34, 35.

e statistica! Adevărul e că în rezultatele cele bune ale recoltei noastre n'are nici un merit nici țărănul, nici arendașul, nici proprietarul, ci unicul merit îl are meșterul Dumnezeu. Dumnezeu ne-a dat un pământ fertil, mănos, în multe părți nu de mult deștelenit; și dacă tot Dumnezeu ne dă și vreme prielnică la arat, semănat, secerat și cules; și dacă tot el ne dă și ploi suficiente la timpul necesar, atunci recolta e în adevăr bună, — meritul lui Dumnezeu. În ce-l privește pe om, apoi el, prin regimul nostru economic — opera sa proprie, face tot ce-i stă în putință ca să compromită opera dumnezească, și dacă, totuși, nu reușește întotdeauna, vina nu e a lui, — că bunăvoința nu-i lipsește.

Afară de agricultura absurdă și de multeori grotească, o altă urmare foarte gravă a regimului nostru economic este *agricultura prădalnică*, de altfel strâns legată de cea dintâi. Prin agricultura prădalnică înțeleg acea agricultură care scoate an cu an elementele hrănitoare din pământ, fără a pune nimic la loc, și care stoarce mereu pământul, fără a-i face și îmbunătățirile cari îi trebuesc. Dacă nu îmbunătățești pământul prin asolamente, guno-ire, îngrășăminte chimice, etc. și dacă nu-i dai irigații, atunci el începe a se secătui și din ce în ce țara merge spre ruină. O astfel de agricultură se face la noi și alta, cu regimul nostru economic agrar, nu se poate face.

Să luăm spre pildă mica proprietate, care ocupă aproape jumătate din pământul arabil al țării. În Occident micul proprietar trăește din propria sa gospodărie agricolă. El îi dă toată munca sa, toate grijile sale, acolo sânt toate speranțele lui.

El trăește toată viața din acest pământ și după moartea lui vor trăi copiii săi. Această legătură între pământ și țaran produce pe deoparte interesul elementar, foarte limpede și lămurit, de a face pământului toate îmbunătățirile — îngrășare, irigații, etc. — iară pe de altă parte produce calitățile necesare în om pentru facerea acestor îmbunătățiri: sobrietate, economie, prevedere, tenacitate, continuitate în muncă și a. m. d. Dar la noi? Am văzut cum imensa majoritate a micilor proprietari țărani nici nu se ocupă exclusiv de pământul lor, ci îl lucrează printre picături, pe apucate, *când li se dă voie*. Ba am văzut chiar că de cele mai multe ori aceste pământuri îmbucătățite servesc mai mult ca să împiedece libertatea de mișcare a țaranului, robindu-l marei proprietăți și servesc ca să reducă pânăla semigratuitate remunerarea muncii lui, — încât uneori țaranul caută să scape de bucățica sau bucățelile lui de pământ, arendându-le. E, deci, absurd și nedrept în cel mai mare grad că se acuză țaranul de gospodăria lui prădalnică.

Se înțelege că pământurile arendate cămătarilor satului nu vor fi nici peată îmbunătățite. Arendașul-cămătar caută să stoarcă din pământ tot ce poate, nu să-l îmbunătățească.

Rămân încă pământurile marei proprietăți, cari ocupă mai mult de jumătate din pământurile arabile ale țării. Din aceste pământuri o bună parte sânt arendate și deobicei pe termene scurte — 3-5 ani — așa că în niciun caz nu i-ar conveni arendașului să facă îmbunătățiri, cari sânt foarte costisitoare și în genere dau rezultate tocmai după ani de zile. Pe urmă, arendașul nu e doar un

fermier capitalist ca în Occident. Afară de unele excepții din Moldova, el n'are nici unelte și nu pune nici capital în exploatare. Pentru arenda pe care o plătește proprietarului el își cumpără și își asumă drepturile neoiobăgiste ale proprietății mari — amestecul de drept capitalist și iobăgist: *dreptul capitalist de-a uza și abuza de pământ, de a-l stoarce cât va putea fără a-i da ceva în schimb și dreptul iobăgist de-a uza și abuza de țăran, de a-l stoarce cât va putea, dând cât mai puțin posibil în schimb*. Interesul ideal al arendașului este să stoarcă pânăla ultimul pic rodnicia pământului și puterea de viață a țăranului și vitelor lui, astfel ca la plecare să lase moșia stearpă și satul fără vite. *In arendașia neoiobăgistă, gospodăria prădalnică — erijată în întocmire sistematică — își atinge culmea și apogeul¹⁾*.

¹⁾ D. Gh. Maior, în cartea citată, ocupându-se de felul pe care-l practică arendașii, zice:

«Știința și cultura au rămas izolate de partea practică a vieții și ocupațiunii românului. Intreaga noastră economie conzistă în principiul, că solul trebuie să producă încontinuu, fără restituțiune; boul din jug care muncește ziua întreagă și țăranul, care de primăvara pânăce dă zăpada muncește până-i vin stele verzi înaintea ochilor, este neproductiv, și deci și merită soarta, ca să se hrănească cu știr, lobodă și alte buruieni, și numai arendașul improvizat din cărciumar, maslinar și bragagiu, este om productiv. Aceste păreri bizare le poți auzi la noi foarte des și dela oameni, cari trec de oameni de oarecare seriozitate». (pag. 26).

Și în altă parte :

«... Făcui cunoștința unui arendaș, care avea două moșii în arendă decâte 1000 de pogoane fiecare, și o pădure în exploatare. Stătea de 15 ani deja în acea moșie, și mie îmi era frică să stau în casa lui până voi scrie un raport, ca să nu se dărâme casa pe noi» (pag. 59).

Mâi sânt de văzut pământurile marei proprietăți cultivate de însiși proprietarii lor. S'ar crede că cel puțin aci este posibilă și rentabilă o altă cultură decât cea prădalnică. Din nenorocire nu-i așa. Mai întâi, o parte a moșiei — și adesea cea mai mare parte — e dată țăranilor, fie în dijmă, în Muntenia, fie în bani, în Moldova, și anume pe câte un an. Pe acest pământ orice îmbunătățire este exclusă. Doar nu se va apuca țăranul să îngrașe pământ strein care circulă din mână în mână. Rămâne, deci, o parte mică lucrată de proprietari pe socoteala lor și care e în adevăr mai bine lucrată decât restul. Dar nici aici nu se pot face îmbunătățiri. Lanurile boierești deobicei își schimbă destinația, și pământul, care anul acesta a fost lucrat pe seama boierului, anul viitor sau peste doi-trei ani e împărțit țăranilor. Dar chiar dacă un proprietar ar opri o parte mai rodnică a moșiei ca s'o lucreze întotdeauna pe seama sa, încă n'ar putea face îmbunătățirile necesare, pentru că și pământul lui e lucrat în mare parte cu uneltele și vitele țăranului, căci deobicei el n'are gospodăria sa proprie; iară îmbunătățirile presupun neapărat o gospodărie proprie, cu vite, argați, instalații¹).

¹) Iată ce zice d. Maior și despre îmbunătățirile făcute de proprietari:

«Proprietarii dela 1864 n'au putut face nici o singură îmbunătățire pe moșiile lor, dar s'au distrus și ruinat aproape cu totul cele puține, ce erau atunci. Nici o singură baltă, ori mocirlă nu s'a secăt, nici o singură pădure nu s'a plantat din nou, ori ameliorat. Luncile depe lângă cursurile apelor, odinioară atât de bogate și frumoase, s'au prefăcut azi în prunduri sterile și râurile în torenți sălbatici de munte, din

Așadar, e evident că afară de puține și onorabile excepții — mai ales în Moldova, unde unele moșii sânt lucrute mai sistematic și în parte cu inventar propriu — întreg pământul țării se găsește sub *cultura prădalnică*. Și această gospodărie prădalnică, prin care an cu an se stoarce pământul, nu se datorește ignoranței, lenei, relei-voințe, neprevăderii, indolenței agricultorilor în genere, ci mai ales relațiilor agrare de producție, regimului nostru neoiobăgist, care o face inevitabilă; iară aceste defecte, — întrucât ar contribui cu adevărat la existența gospodăriei prădalnice, — sânt și ele un produs al aceluiaș regim neoiobăgist. Nu oamenii, — sistemul e de vină.

Și câteodată această gospodărie devastatoare ajunge la lucruri cari te uimesc. Când treci cu trenul în serile de toamnă, de multeori vezi focuri uriașe, parcă ar fi sate incendiate. Și când, alarmat, întrebi ce însemnează aceste focuri, ce sate s'au aprins, ți se răspunde: «nu sânt sate, s'a dat foc la niște girezi». Scurt. Când se face destul fân de nutreț, atunci se dă foc șirelor de paie, înloc să se răspândească prin lanuri și să

cauza devastării pădurilor, cari au pus tot pietrișul și țărâna în mișcare; iară la șes și câmpie ele sânt prefăcute în eleșteie, pentru producția de stuf și pește pentru arendaș și proprietar, deși ele nu sânt decât un focar de friguri de baltă, cari decimează populațiunea rurală cu miile, sau o fac incapabilă de muncă pentru o mare parte a verii. Și totuși stuful nici a suta parte nu valorează din ceeace pământul acela ar putea produce ca pășune sau fânaț, dacă ar fi secat și zvântat, iară peștii din eleșteu se înveninează și omoară prin gunoiul, ce se aruncă în eleșteu, ca să facă pod de trecut peste el». (pag. 33-34).

se dea pământului măcar o mică parte din ce i se ia. Focul, simbolul devastării!¹⁾

Când vezi cum pământul se stoarce atât de neomenos, cum îngrășămintele gratuite zac aruncate prin șanțuri, cum paielor li se dă foc, cum pădurile — aceste mari rezervoare de umezeală, apărătoare de inundații — se distrug cu nemiluita, când vezi cum rodnicia pământului e stoarsă an cu an și svârilită peste hotare, ca în schimb să ne vină «articles de Paris» și un lux demoralizător; când vezi cum, în concordanță cu gospodăria prădalnică agrară, întreaga gospodărie a țării, cași a statului, se face în chip tot atât de risipitor și prădalnic, te întrebi cu grijă, amestecată cu groază: ce vânt de nebunie s'a abătut asupra țării acestea, de parcă se'ntrece care mai de care s'o ruineze mai curând?

Nu e un vânt de nebunie, ci e un detestabil regim economico-social, care în mod necesar își produce efectele inevitabile, prin acea necesitate de fier, după care anume cauze trebuie neapărat să producă anume efecte.

¹⁾ În anii din urmă, din lipsă de nutreț, nu se mai ard paietele ci se întrebunțează ca hrană pentru vite. În anul, însă, în care nutrețul va fi abundent, această operație a arderii paielor va reîncepe, căci sistemul de-a întrebunța paietele pentru îmbunătățirea pământului n'a intrat încă în uzul agriculturii noastre neoiobage.

PROBLEMA ILEGALISMULUI

și rezultatele morale, culturale, juridice și politice ale neoioabăgiei.

Am analizat până acum principalele efecte economice ale regimului nostru agrar, așa cum se manifestează din relațiile lui de producere. Să-i analizăm acum efectele morale, culturale, juridice, politice.

Starea morală — în sensul larg al cuvântului — a unei țări atârnă în primul loc de organizația ei economică — în special de felul și relațiile economice de producție. Acesta e un adevăr, care a intrat adânc în conștiința cercetătorilor de azi și care e admis tacit chiar de acei cari nu sânt marxiști, cari combat chiar pe Marx. Frumoasa carte a d-lui Radu Rosetti e până la un punct pătrunsă de acest adevăr; adeseaori cel puțin d-sa caută ca din organizația economică, din relațiile de producție să deducă și stările morale, intelectuale și juridice ale poporului, — și asta fără a cunoaște pe Marx; cel puțin nu-l pomeneste nicăieri.

Da, Marx e acuma în aer, — n'ai ce să-i faci.

Din cercetarea stării economice din vremea iobăgiei d. Rosetti deduce stările morale, sufletești, ale țărănimii de atunci. În privința aceasta ar fi de citat pagini întregi. Cetitorii le vor găsi în opul pomenit; noi vom da numai rezumări de acolo. D. Rosetti citează din memoriul prințului Mihaiu Sturdza adresat lui Nesselrode următorul pasaj care în câteva cuvinte caracterizează minunat starea țărănimii din timpul iobăgiei:

«Da, starea țăranului moldovan și muntean este ticăloasă; privit ca o ființă care nu trebuie să existe decât pentru capriciile altuia; aproape redus la starea abjectă de bestie (brute); părăsit în prada lăcomiei tuturor slujbașilor, începând dela cler, dela cel mai înalt diregător pânăla cel mai mic dabilar; împilat deopotrivă și de proprietar și de arendaș, și după toate aceste se mai învinovățește pe acest biet țăran că este nepăsător și leneș! Mă pun numai cu groază în locul lui. Simt ca un om care este sigur să nu aibă niciodată nimic în propriu, un om dezamăgit prin o tristă experiență și știind că înzadar ar urma să verse fără cruțare sudoarea frunții lui spre a putea strânge ceva bani pe cari jaful ar veni fără greș să li răpească, zic că acest om nu poate resimți decât scârbă către orice ban ce ar pune de o parte și că el poate privi ca folos numai banii ce-i sustrage lăcomiei pentru a merge să-i bea la crășma proprietarului. (pag. 33, 34).

Și din această stare ticăloasă a țăranului, product al iobăgiei, reiese o stare morală și sufletească pe care d. Rosetti o caracterizează astfel:

«Dacă nu se poate tăgădui că țăranul român din regat este un element economic slab, mai adesea nesilitor, neîmbitor de muncă, neștiind a strânge și a aduna, nu este mai puțin adevărat că împrejurările politice în cari s'a dezvoltat țăranimea noastră au fost cu deosebire prielnice dezvoltării acelor cusururi» (pag. 35).

Și în altă parte :

«Țăranul român de înainte de 1830 se poate caracteriza în chipul următor : deștept și vioiu la minte, bun la inimă, blând, pașnic și supus pânăla exces, dar cu desăvârșire lipsit de cultură, fără încredere în sine, ne iubitor de muncă, nedoritor să-și schimbe soarta, bănuitor, fără conștiință de neam, prefăcut, superstițios. Astfel îl făcuse împrejurările istorice, astfel îl făcuse dușmanii din afară, astfel îl făcuse lăcomia Domnilor și aceea a clasei stăpânitoare». (Pag 40).

Și d. Rosetti vorbește de pasivitate, de lipsă de energie, de supunere oarbă către oameni și împrejurări, de ură adâncă și neîmpăcată împotriva clasei stăpânitoare, și a. m. d.

Cetind caracterizarea stării țărănimii din timpul iobăgiei, făcută de Mihail Sturdza și descrierea stării ei morale, făcută de d. Rosetti, orice om, care cunoaște cât de puțin starea de azi, este izbit de marea asemănare dintre ce a fost atunci și ce este acum. Și e natural să fie așa, pentru că, dupăcum am văzut, starea economică și relațiile de producție rămânând în mare parte aceleași, și starea morală a țărănimii trebuia să rămână aceeași. Nu-i vorba, e cam riscat a vorbi de *lenea* țărânului, când, îndeșnitiv, el produce aproape întreaga noastră bogăție națională; dar că e indolent, nepăsător, nechibzuit, superstițios la culme, lipsit de energie și de dorința de a-și schimba soarta, toate acestea sânt în mare parte adevărate, acum cași mai înainte, și se explică perfect prin starea lui economică și de atunci și de acum.

Așa, dupăcum am văzut, legea dela 1864 a vrut, chip, să prefacă pe țăranul român într'un mic proprietar ca în Occident. Or, la un asemenea mic proprietar se desvoltă o anumită psiho-

logie, cu anumite defecte și calități proprii acestei stări economice: deoparte acea iubire pasionată, exclusivă, aproape brutală, pentru proprietatea lui, un egoism împins până la brutalitate; orizontul intelectual și moral foarte redus; de altă parte chibzuința, cumpătarea, zgârcenia chiar, tenacitatea și energia la muncă, prevederea.

Dacă țăranul nostru ar fi fost prefăcut realmente în mic proprietar, aceste însușiri s'ar fi dezvoltat și într'însul. Dar sub mantia liberalismului el a fost prefăcut iarăși într'un iobag. El este o materie învoibilă, asupra lui apasă un contract agricol pe care în bună parte nici nu-l înțelege; el trebuie să se prezinte la muncă la prima chemare, altfel e adus de primar sau jandarmul rural; pământul lui și-l lucrează când îi permite contractul agricol; muncește în mod semigratuit, întotdeauna e îndatorat. Cu un cuvânt, e înconjurat de forțe sociale cari dispun de dânsul, cărora trebuie să se supună orbește, după ce prin însuș felul ocupației sale agricole e supus altor forțe oarbe, forțelor naturii. Rob al împrejurărilor sociale — atât de complexe și implacabile — și rob al forțelor naturii, — mai ales într'o agricultură atât de primitivă, — cum puteau să se desvolte în el alte însușiri decât cele ale robului, cum puteau să se desvolte în el voința, mândria, energia, prevederea, chibzuința? Știind că orice ar face tot în mizerie va trăi, îi dispăre orice imbold de luptă pentru îmbunătățirea sorței, se desvoltă într'însul indolența. Dubla robie în care zace îl prefăce în fatalist, superstițios, prefăcut și supus ca robul, și întreaga lui psihologie se rezumă în aceste cuvinte stereotipe și caracteristice: «așa vrea Dumnezeu».

In aceste trei cuvinte e cuprinsă o întreagă concepție morală și filozofică a robiei.

Am zis mai sus că starea morală a țărănimii a rămas în bună parte aceeași cași în timpul iobăgiei, pentru că relațiile economice de producție au rămas în bună parte aceleași. Dar în bună parte nu vrea să zică în totul. Sânt și elemente nouă din viața, capitalisto-burgheză, cari s'au introdus în viața țărănimii. Țăranul e neoiobag, dar, cu toate astea, el nu produce numai valori de întrebuințare — pentru hrana familiei — ci produce și pentru vânzare; condițiile economice în cari trăește nu mai sânt numai naturale, ci sânt și bănești. Apoi țăranul intră în legături dese cu lumea din afară; ba, prin mărfurile ce cumpără și vinde, e în legătură indirectă și cu streinătatea. Insfârșit, vin drumurile de fier, telegraful, școala, presa și a. m. d. de înrăuresc psihologia și întreaga viață morală și materială a țăranului. Despre caracterul acestei înrâuriri vom vorbi mai jos. Aci vrem să stăruim asupra unui fapt de primordială importanță, care a avut o influență decizivă asupra vieții satelor noastre: *e profundul dezacord, e abizul dintre ceea ce am numit altădată starea formală de drept și starea reală de fapt*, abizul dintre instituțiile noastre occidentale politico-juridice deoparte, și realitatea vieții sociale de altă parte. Cu acest prilej îmi voi permite să citez un pasaj din articolul meu *Cuvinte uitate*:

«La noi, acum mai bine de patruzeci de ani, era cam următoarea stare reală de fapt: o treaptă economică de dezvoltare foarte înapoeată, relații economice semif feudale, moravuri semiorientale, o stare culturală primitivă; pe acest fond social, pe

această stare reală de fapt, s'a altoit o stare formală de drept luată din Occident, o stare de drept care corespundea și era produsă de o stare de fapt, de o stare economică, morală și culturală incomparabil superioară nouă. Dar odată cu introducerea acestei întocmiri politico și juridico-sociale superioare, nu s'a schimbat în mod corespunzător și organizația și relațiile economice; dimpotrivă, acestea au rămas în bună parte semif feudale; și tot așa și relațiile cari izvorăsc dintr'insele au rămas și ele aceleași.

«De aici a urmat un dezacord profund între starea noastră formală de drept superioară și starea reală de fapt inferioară, un dezacord, care a avut de rezultat, că starea noastră legală a rămas, cel puțin în parte, nerealizată, a rămas numai pe hârtie. Rezultatul — de o foarte mare importanță pentru întreaga noastră dezvoltare socială — a fost că, pe lângă regimul legal, s'a creat un regim de ilegalitate, sub care, în parte cel puțin, trăim și acuma».

Acest pasaj și câteva dezvoltări ce-l urmau au avut darul să stârnească în ziarele noastre o întreagă polemică, ceea ce nu prea se întâmplă la noi când e vorba de chestii teoretice economico-sociale. Motivul pentru care pasajul de mai sus a fost atât de remarcat este că, el cuprinde o constatare de cea mai mare importanță pentru întreaga noastră viață socială. Aceasta au simțit-o chiar și cei cari nu-și puteau desluși bine în ce anume constă această importanță. Pentru acea constatare ziarul conservator *Epoca* era cât pe ce să mă treacă între teoreticianii conservatorismului român. Adevărul e că conservatorii români și în special doctrinarii conservatorismului boieresc, junimiștii, au fost cei dintâi

cari au inzistat asupra dezacordului dintre starea noastră reală de fapt și starea formală de drept, dintre realitatea noastră semiioabagă și instituțiile occidentale, cari mai ales la sate au rămas în mod absolut literă moartă; și tot ei au arătat măcar unele din neajunsurile adânci cari rezultă din acest dezacord. Până aci sânt, în adevăr, perfect înțeles cu doctrinarii conservatorismului nostru. Dealtfel, era și foarte natural ca mai ales conservatorii, reprezentanții vechii clase boierești, să fie aceia cari să pună în lumină acel dezacord și neajunsurile ce rezultă din el. Cum am văzut și cum vom mai vedea, acest dezacord a fost una din bazele pe cari s'a dezvoltat tocmai burghezia noastră agrară, clasa cea nouă economică, dominantă, căreia această stare de lucruri i-a servit minunat. Dimpotrivă, boierii cei vechi, întrucât n'au putut să se adapteze nouelor condițiuni, au suferit și în bună parte au dispărut chiar, ca clasă socială, dela suprafața vieții economice. Era, deci, foarte natural ca ei sau doctrinarii lor să facă o critică acerbă noiei stări de lucruri și să releveze cu vehemență acest contrast izbitor dintre realitatea noastră orientală și aparențele mincinoase occidentale.

Dar care e soluția? Care ar fi modul de a înlătura această dureroasă contradicere socială?

Pot fi două moduri: sau reduci starea de drept pânăla starea de fapt, sau ridici starea de fapt pânăla înălțimea celei de drept. Prima soluție a fost a conservatorilor, a două este a mea. Nu găsiți o oarecare deosebire? La orice întroducere de instituții nouă liberale, doctrinarii conservatorismului protestau, aducând dealtfel un argument destul de solid: dece să mai întroducem instituții, unele mai liberale

decât altele, dacă — nepotrivite cu realitatea noastră socială — ele tot vor rămânea o minciună? Pentru mine instituțiile noastre nu sânt destul de liberale, le-aș dori mult mai democratice, le-aș dori completeate cu votul universal; iară ca să nu rămână o minciună din cauza nepotrivirii cu realitatea vieții, doresc schimbarea și reformarea acestei realități — în special a celei economice — pentruca aceasta să fie pusă în acord cu starea democratică superioară de drept. Cred că e clar și că poziția mea ca socialdemocrat față de această problemă, nu numai că nu e asemănătoare cu a conservatorilor, dar nici deosebită nu e, ci diametral opusă.

Și tot așa de opus e și felul de a pricepe cauzele fenomenului. Pentru doctrinarii conservatorismului cauza lui e în faptul că n'am fost pregătiți culturalicește pentru noile instituții, că li se opuneau moravurile, deprinderile, mentalitatea de altădată. E, desigur, o parte de adevăr în această aserțiune și eu însumi am relevat-o; dar nu asta e cauza primordială și decizivă, lucru pe care de asemenea l-am demonstrat în capitolele precedente. Moravurile se opun numai vremelnic realizării noilor instituții politico-sociale; curând ele li se adaptează foarte bine. Moravurile fiind rezultatul unei anume organizații economice și al instituțiilor politico-sociale corespunzătoare ei, nici nu pot să se schimbe fără schimbarea acelei organizații și acelor instituții; și, deci, a face să depindă schimbarea instituțiilor sociale de o prealabilă schimbare a moravurilor, însemnează în fond a amâna schimbarea la calendele grecești, a nu mai introduce niciodată noile instituții—ceeace și era—incon-

știent sau conștient—gândul unora din conservatorii noștri vechi.

Ceeace face, însă, în adevăr ireductibil contrastul dintre realitatea vieții sociale și anumite instituții politico-sociale este organizația economică, relațiile economice de producție. Acestea, fiind un fapt social primordial și generător, nu se pot adapta cu ușurință la fapte sociale derivate.

O anume organizație economică, felul de producție și anume raporturi economice de producție, cari formează baza stării de fapt, a realității sociale, trebuie să aibă o anumită stare de drept; dacă aceasta din urmă nu corespunde celei dintâi, atunci rămâne pe hârtie, nerealizată, duce o viață de aparență.

Aici e nodul întregii chestiuni,—cum am arătat și în pasajul citat mai sus. Acel pasaj, care atunci va fi părut prea puțin limpede, acuma, după toate desvoltările din această lucrare, sper că e perfect clar. Este evident acuma că după 1864, mulțămită condițiilor istorice arătate în capitolele precedente, s'a reintrodus în viața satelor noastre o realitate economică în bună parte iobăgistă,—neoiobăgistă, cum am numit-o,—în contrast adânc cu instituțiile politico și juridico-sociale liberalo-burgheze, două stări cari trăesc alături fără să se confunde, aproape fără să se întâlnească, întocmai ca două linii paralele.

Primul rezultat al acestei anomalii a fost întronarea la sate a *regimului de ilegalitate*. Asupra acestui regim am scris în articolul citat. Reproduc de acolo:

«Urmările acestui regim de ilegalitate au fost foarte deosebite pentru felurilele clase sociale. Pentru clasele dominante și oligarhia politicianistă,

regimul de ilegalitate avea de urmare (și are încă, deși nu în aceeași măsură) că aceste clase și această oligarhie pot uza și abuza de lege, o pot și eluda în relațiile lor cu cei mai mici și mai umili, și în special cu poporul muncitor.

«În țară la noi domnește, în relațiile dintre cei mari și tari deoparte, și cei mici și slabi de alta, nu legea, ci bunul plac și interesele celor tari: aceasta e, cred, un fapt care nu mai cere nici o dovadă. Cei tari nu sânt legați de lege în relațiile lor cu cei mici (vorhim bineînțeles relativ nu absolut), ei își valorează interesele lor față de cei mici după lege dacă le convine, în afară de lege dacă le e util. Aceasta a ajutat la prosperarea materială a claselor oligarhice, nu însă și la prosperarea lor morală, sufletească și culturală, nu, deloc, dimpotrivă! Asupra claselor muncitoare acest regim de ilegalitate a avut o influență dezastroasă.

«Clasele muncitoare (mai ales cele sărace dela țară) trăeau și trăesc încă lipsite aproape de protecția legii, scoase de fapt din lege, cel puțin întrucât privește relațiile lor cu cei tari (nu e vorba bineînțeles de absolut). Cei slabi n'au cele mai elementare garanții legale personale, n'au garanția legală a persoanei lor, a averii lor, a familiei lor, a muncii lor, acele garanții legale personale, fără de cari însăși viața e depreciată și pierde orice valoare.

«Pentru a arăta ce influență dezastroasă a avut și are acest fapt asupra vieții morale, sufletești și culturale a poporului muncitor, și bineînțeles și asupra energiei lui de muncă și a vieții lui materiale, ar trebui scris un articol special, care ar fi pecăt de lung, peată de trist».

Acest articol îl voi scrie aci.

* * *

Voiu supune analizii diferite fenomene foarte importante din vieța satelor, cum e neaplicarea legilor, lipsa totală de administrație — neajuns intim legat de cel dintâi — drepturile politice ale țăranilor și altele.

Administrația noastră sătească detestabilă și anarhică — sau lipsa totală a unei administrații organizate — și desăvârșita neaplicare a legilor, fenomenul acesta extraordinar de anormal preocupă de mult toate clasele sociale, toate partidele politice, începând dela cei mai extremi reacționari pânăla socialdemocrați incluziv, iară un om de valoare d-lui Carp a făcut chiar din rezolvirea acestei probleme rezolvirea problemei noastre agrare, mai mult: rezolvirea problemei țării.

D. P. P. Carp e o excepție printre oamenii noștri politici. Om cult, inteligent, minte corectă, căreia îi repugnă minciuna și demagogia sub orice formă, d. Carp e și un om de stat în adevărata accepție a cuvântului, adică un om care, mai presus de interesele momentane proprii, de rudenie sau chiar de clasă, urmărește interesele permanente ale clasei dominante și, deci, și ale organizării statului, care în mare parte reprezintă tocmai acele interese. Ca om de stat, d. Carp a presimțit și prevăzut dela început toate neajunsurile profunde, cari vor rezulta din faptul gravei contraziceri dintre ceea ce am numit starea reală de fapt și starea formală de drept. Din această presimțire și prevedere a urmat critica acerbă făcută întregii stări nouă de lucruri

de către grupul junimist, al cărui suflet politic era d. Carp — aci este miezul și însemnătatea criticei sociale junimiste.

Dar alături de această critică negativă, cari erau tezele pozitive ale conservatismului nostru? Cum ar fi trebuit organizat statul român și ce trebuia făcut acuma? După conservatorii doctrinari, ceea ce mai cu seamă era greșit în transformarea statului român, era repeziciunea, *tempo* cu care s'a făcut. Instituțiile europene trebuiau introduse, dar pas cu pas, picătură cu picătură, până vor prinde și se vor înrădăcina bine în moravuri; iară în ce privește starea reală a țării, cu iobăgia ei, apoi și asta trebuia înlăturată pas cu pas, nu distrugând tot edificiul, ci înlocuind cărămidă cu cărămidă, pentru că numai în felul acesta se conservă echilibrul social. Or, această transformare lentă înseamnă în fond dăinuirea vechii iobăgii, dându-i-se și o stare de drept corespunzătoare. Nu e vorbă, în felul acesta echilibrul social ar fi fost conservat în adevăr, decât, *merci* pentru așa echilibru și *merci* pentru așa conservare! Dealtfel n'am de gând să fac aci critica junimismului, ceea ce ar implica o critică, nu numai a vederilor lui politice și economico-sociale, dar și a celor filozofice și literare. Aci, într'o lucrare asupra problemei agrare, spun numai ceea ce este în legătură strictă cu această problemă.

Am văzut că d. Carp și junimismul, după câțiva ani de crâncenă opoziție împotriva liberalismului și a instituțiilor nouă, s'au împăcat perfect cu ele. Care a fost cauza acestei împăcări? Să fi fost, după obiceiul țării, interese personale, interesul personal de a se învoi cu învingătorul, de a face ca-

rieră, de a deveni șef de partid? Nu, nu din astfel de aluat e făcut un P. P. Carp.

Cauza sau cauzele acestei împăcări sânt următoarele.

D. Carp a trebuit să se convingă de necesitatea întocmirilor occidentale în țară la noi, așa-cum această necesitate a fost arătată mai sus. Or, un om de stat contează cu necesități sociale și nu cu preferințele sale proprii. Această cauză putem s'o numim intelectualo-socială.

A mai fost și altă cauză, poate și mai importantă, de natură economico-socială. Am spus mai sus că noua noastră întocmire, neoiobăgia noastră, a găsit vechea clasă dominantă — boierimea — nepregătită în lupta pentru existență, incapabilă pentru această luptă, ceea ce a făcut ca o bună parte dintr'nsa să dispară de pe arena socială. Tocmai această inferioritate în luptă a făcut ca boierimea noastră și reprezentanții ei politici, conservatorii, între cari era și d. Carp, să ducă o luptă atât de aprigă împotriva noiei întocmiri. Dar cu vremea o parte din boierime a dispărut, iară cea rămasă s'a adaptat perfect nouelor împrejurări. Acești adaptați — și între ei și d. Carp — împreună cu boierii cei noi ieșiți dintre avocați, negustori, cârciumari, feciori boierești, arendași, au format noua clasă dominantă, clasa agrarienilor, al căreia cel mai cult, mai luminat și mai prevăzător reprezentant este d. Carp. Or, această clasă — firește, mai ales dominantă într'o țară eminentemente agricolă — nu numai că în desvoltarea ei n'a fost împiedecată de întocmirea nouă, dar tocmai pe baza acestei întocmiri s'a desvoltat. Noiei clase i-a mers strașnic de bine pe baza neoiobăgiei, al căreia unul din principalele elemente

constitutive erau instituțiile nouă burghezo-occidentale. Îmbogățirea — îmbogățirea ușoară — a mers crescând, averile — aproape fabuloase pentru o țară așa de săracă — sporeau ca din pământ, renta pământului se urca vertiginos. În asemenea condiții a te mai ridica împotriva noii stări de lucruri, ar fi fost să te ridici împotriva întregii tale clase, să rămâi fără partizani, absolut izolat. E drept, d. Carp a dovedit, nu odată, că pentru așa ceva nu-i lipsea curajul; dar vorba e că a recunoscut singur necesitatea socială neînlăturabilă a noilor instituții, iară pe de altă parte — cum se întâmplă atât de des inteligențelor celor mai clare -- a confundat creșterea vertiginosă a bogăției clasei sale cu creșterea bogăției țării. Nu odată d. Carp a spus în parlament că urcarea rentei pământului arată și e întovărășită de creșterea avuției țării.¹⁾ Toate acestea au făcut ca d. Carp să se împace cu noua stare de lucruri. Dar om prea mândru și corect ca să se mulțamească cu aparențe, urînd demagogia și minciuna, și-a zis, că dacă e vorba să fim constituționaliști, atunci să fim constituționaliști sinceri. Și tocmai aceasta l-a făcut să-și numească partidul *constituțional*.

Despre ideile politico-sociale ale d-lui Carp, în general, vom avea poate prilejul să mai vorbim

¹⁾ Această aserțiune a d-lui Carp e o greșală bazată sau întovărășită de un adevăr, cum se întâmplă de obicei cu greșelile. Se înțelege că renta pământului poate să crească din ridicarea producției, a productivității muncii și a creșterii avuției țării, dar ea poate să provină și din creșterea populației — aceasta e chiar cauza clasică a creșterii ei — și chiar din *sărăcirea* țării.

Asupra teoriei rentei, în românește, vezi lucrarea mea: *Karl Marx și economiștii noștri*.

când vom vorbi despre orașe și despre problema țării. Aci însă avem a face cu satele și pentru sate constituționalismul d-lui Carp înseamnă aplicarea legilor, administrația bună, cinstită și civilizată. La aceasta a și redus d. Carp rezolvirea întregii probleme agrare. Ideea aceasta a făcut *fortune*, cum zice francezul și a avut norocul să fie acceptată, într'un fel sau altul, de toate partidele și de toți oamenii cari cunosc țara și nevoiele ei. Astfel *Epoca* găsea chiar că între ideile d-lui Carp și ideile mele ca socialdemocrat nu e mare deosebire, pentru că și eu văd în aplicarea legilor și în administrația corectă, bună și civilizată, un mare progres în viața țării.

Cauzele pentru cari toată lumea a primit această idee a d-lui Carp sânt numeroase. Mai întâi e, desigur, și asta, că aici e o bubă adevărată a țării, pe care toți au simțit-o. Ce și cum și unde, asta n'au priceput-o toți, dar de simțit a simțit-o oricine cunoaște țara. Pe urmă mulți au văzut satele din țările civilizate, — sate cari își au, desigur, neajunsurile și mizeriile lor, dar în comparație cu ale noastre sânt adevărate paradise, — și au constatat acolo și o administrație bună, corectă, organizată. Și atunci — cum se întâmplă de obicei cu oamenii nedepriși să se descurce și să judece logic în complexele chestiuni sociale — văzând două fenomene coexistente, au și dat pe unul drept pricina celuilalt. Atâta numai că aceia cari judecă așa n'au priceput că nu viața socială a satelor occidentale e produsul administrației bune, ci mai curând viceversa: viața socială a satelor, ca produs al vieții sociale generale, face ca administrația să fie așa cum este.

Dar cecece mai ales a făcut ca ideile d-lui

Carp în forma lor generală ¹⁾ să fie aprobate de toată lumea, este că prin aplicarea legilor și prin bună administrație fiecare în parte înțelegea altceva. Așa de pildă, pentru mine acestea însemnează a grăbi în mod simțitor dizolvarea și transformarea tuturor rămășițelor feudale, deci, a ajuta prefacerea statului nostru neoiobag într'un stat burghez civilizat, care la rândul lui este o etapă necesară către statul socialist. De aici se vede că dezideratul meu, absolut pașnic și legal în mijloacele sale, este revoluționar în rezultatele la cari țintește. Dimpotrivă, pentru d. Carp aplicarea legilor și administrația bună însemnează crearea unor norme legale în toate raporturile sociale din viața satelor, pentru consolidarea statului nostru așa cum este el acum, ceeace ar fi în primul rând în interesul permanent al claselor dominante și îndeosebi al clasei agrariene. În intenția d-lui Carp aplicarea legilor și administrația corectă au, deci, un senz eminent conservator. Pentru mulți din agrarienii noștri, cari cer și ei aplicarea legilor și mai ales o administrație bună, aceste cereri însemnează un lucru pecăt de nostim, peatât de original. Ilegalismul și anarhismul administrativ, cari au ajutat atât de mult la prosperarea agrarienilor și la îmbogățirea lor repede și ușoară, au dat și rezultate rele pentru dânșii, uneori chiar primejdioase pentru persoana și averea lor. Așa fiind, în intenția lor aplicarea legilor și administrația bună a d-lui Carp ar

¹⁾ Zic în forma lor generală, pentru că în formele lor speciale, în aplicarea lor practică, în propunerile d-lui Carp pentru realizarea ideilor d-sale, cum sânt de pildă celebrele căpitănate, ele n'au fost admise de nimeni, în afară de d. Carp însuș.

însemna *consolidarea ilegalismului, legalizarea destrăbălării administrative*, însă în așa fel, ca de aici să rezulte toate foloasele cele vechi, fără neajunsurile și chiar primejdiile pe cari — uneori — le implică o asemenea stare de lucruri.

Însă, cu toate că felul de-a înțelege idea d-lui Carp e atât de diferit, totuși acceptarea ei, măcar în forma de generalitate, de către opinia publică, e un mare avantaj pentru omul de stat, căci îi ușurează foarte mult realizarea ideii. Și cu toate astea, au trecut zeci de ani și nimic nu s'a realizat. D. Carp a fost de atâtea ori ministru, a fost d-sa însuș șeful administrației; au fost și alți miniștri — ca răposatul V. Lascar, om inteligent, energic și practic — cari au priceput întreaga importanță a ideii d-lui Carp și au căutat să o realizeze; s'au preschimbat în tot felul plășile administrative; s'au schimbat pomojnicii în subprefecți, subprefecții în administratori de plasă; s'au înlocuit netitrații cu licențiați; s'au votat legi și iară legi, legi cu duiumul, legi cu ridicata — și degeaba: starea de lucruri nu numai că nu s'a îmbunătățit, dar poate că s'a mai înrăutățit.

Dece? Care e cauza acestui fenomen extraordinar?

Prima explicație, care s'a dat mai cu seamă din partea grupării junimiste, a fost asta: n'avem administrație pentru că n'avem administratori. Românul nu e capabil sau nu e capabil încă să administreze. Era o vreme când această explicație era *en vogue* și dela Capșa pânăla cea din urmă cafenea din provincie, auzeai pe cei cari pun la cale treburile publice repetând pe toate tonurile: «Nu, domnule, prea curând ne-am dat Constituție; ne-ar

trebui încă cel puțin cincizeci de ani cnutul rusec». «Ba nu, zicea altul — ceva mai occidental — ne-ar trebui ca să ne ia Austria cel puțin pentru vr'un secol, ca să ne învețe să ne administrăm și pe urmă să ne dea drumul să trăim independenți». «Dați-ne, spuneau junimiștii, dați-ne 32 de oameni, dar oameni, 32 de prefecți, dar prefecți, și schimbăm fața țării». Așadar, n'avem administrație *faute d'administrateurs*.

Explicația aceasta e tot peată de contrară bunului simț, pecăt e de contrară evidenței faptelor. Românii incapabili să organizeze administrația? Dar atunci cum au organizat alte servicii ale Statului, mai complexe și mai grele, cum e al drumurilor de fier? Numai cine are o idee măcar aproximativă de ce înseamnă drumurile de fier, știe câtă muncă enormă cer serviciile lor, câtă energie, persistență, pricepere, îndemânare, cât devotament și câte cunoștințe speciale desfășoară toți aceia cari iau parte la funcționarea lor, dela macagiu până la inginerul superior. Și noi am găsit în țară zeci de mii de oameni pentru a conduce și îndeplini acest imens și complex serviciu social, cel mai complex din câte există în societatea modernă — și n'am fi găsit câteva sute de buni administratori? Asta e o glumă.

Cu vremea tema incapacității românului de a se administra a trebuit să dispară măcar în parte (cu totul n'a dispărut nici acuma), și pe deoparte evidența faptelor, pe dealtă parte și ideile de luptă de clasă aduse de socialismul teoretic, au făcut să se dea de altă cauză a fenomenului în discuție, o cauză mai adevărată și mai adâncă: înseși clasele dominante — iară, întrucât e vorba de sate, în-

deosebi cele agrare — însuș statul și cu deosebire oligarhia care îl ține în mână, împiedecă și aplicarea legilor și organizarea unei administrații corecte, care să le aplice. Așa le cer interesele. Nu-i vorbă, aceste interese sânt momentane și prin procedarea asta se pune în pericol și existența statului organizat și interesele permanente ale clasei. Dar la noi omul nu se gândește la interesele viitoare ale copiilor săi, dar încă la ale clasei ori ale statului! *Après nous le déluge!*

Această explicație, care corespunde realității, a fost atacată de cei interesați din clasele dominante. S'a găsit însă un om din rândurile lor, — și încă dintre cei din vârful piramidei sociale, — care a recunoscut adevărul și a căutat să aducă și remediile necesare. Acesta e tot d. Carp.

Remediile d-lui Carp au fost multe și variate. Pe seama celui din urmă — celebrele căpitănate propuse după revoltele din 1907 — adversarii au cheltuit multă ironie. Adevărul e, că nici nu se putea o soluție mai superficială la o problemă mai adâncă. Și cu toate astea d. Carp a fost perfect logic, și din punctul d-sale de vedere nici nu putea propune altă soluție. În adevăr, odată ce d. Carp constatase — cu francheța d-sale obișnuită și cu sinceritatea d-sale aproape brutală — că tocmai clasa noastră dominantă și statul nostru politicianist el însuș împiedecă aplicarea legilor și administrația adevărată, cui putea să se adreseze d-sa pentru curmarea răului? Acelorași clase dominante, aceleeaș oligarhii politicianiste? Dar d. Carp are prea multă logică și are prea mult respect pentru seriozitatea vederilor sale, ca să le prefacă într'o glumă. Atunci cui să se fi adresat? Claselor domi-

nate, muncitoare? Dar d-sa nu e democrat și cu atât mai puțin socialdemocrat; nici ideile, nici sentimentele d-sale de clasă nu-i permiteau să se adreseze păturilor muncitoare, în cari dealtfel n'a avut niciodată un pic de încredere. Atunci cui? Rămânea încă un factor important, care altădată jucase un rol preponderent și hotărîtor în societate: regele. Și în adevăr, primul gând al d-lui Carp a fost acesta: investirea regelui cu puteri mai mult ori mai puțin discreționare, absolutiste, încredințându-i-se organizarea țării întregi, rezolvirea tuturor problemelor, lecuirea tuturor anomaliilor— în primul loc a celor agrare — instituirea, cu un cuvânt, a ceea ce nemții numesc un absolutism luminat. Dar, din cauzele văzute mai sus, d. Carp a fost silit să abandoneze aceste planuri. Dealtfel, unde duce absolutismul ca dirigitor al unei societăți moderne, d. Carp a putut s'o vadă în regimul țarist din Rusia, unde starea lucrurilor e mai rea decât la noi. Și atunci cui era să se adreseze pentru realizarea ideilor sale? Evident că n'avea cui. Și astfel, în disperare de cauză, a inventat șease căpitani și șease căpitănite. Șease crai dela răsărit, cărora să le fie încredințată rezolvirea problemei în chestie. Dece șease și nu șeasezeci, se înțelege dela sine: românul nefiind apt pentru administrație, un bun administrator e o excepție și, firește, e mai ușor să găsești șease astfel de oameni excepționali decât șeasezeci, ori măcar treizeci și doi, numărul prefectilor de azi.

Foarte bine, dar acești căpitani vor avea de operat o prefacere adâncă în relațiile țării, operă în fond revoluționară. Pe cine se vor sprijini căpitanii în săvârșirea acestei opere atât de grele?

Pe clasele muncitoare, nu; aceasta-i exclus din gândul d-lui Carp ca o iluzie și utopie. Pe clasele dominante și oligarhia politicianistă iară nu, căci tocmai pentru a înlătura influența acestora ar fi să se institue căpitănatelile. Insfârșit, pe puterea absolută regală și a unei biurocrații corespunzătoare iarăși nu, pentru că acestea nu există. Pe ce putere, deci, se vor baza cei șase crai dela răsărit în săvârșirea operei lor? Pe nici una. Nu vor avea nici o bază, vor sta atârnați în aer și la prima încercare mai serioasă de a se amesteca în profundele relații sociale și a lovi în interesele clasei dominante și ale oligarhiei politice, vor fi răsturnați, se vor duce de-a berbeleacul. Asta e clar ca lumina zilei.

Așadar, soluțiile d-lui Carp sânt mai mult decât ineficace. Rămâne, totuși, un merit al d-sale că a văzut problema, a afirmat-o și a căutat s'o rezolve. În schimb, partidele noastre politice așa numite istorice și oligarhia politicianistă, n'au văzut ori n'au vrut să vadă problema, poate din nedestulă perspicacitate, dar mai cu seamă pentru că asta ar fi fost împotriva intereselor momentane ale claselor dominante pe cari le reprezintă. Firește, nu se putea tăgădui că legile rămân literă moartă, că administrația la țară nu există, că între instituțiile noastre occidentale și realitatea vieții e o prăpastie; dar acesta ar fi un fenomen trecător, de puțină importanță, care cu vremea, cu formarea unui personal administrativ mai bun, cu votarea unor legi nouă, va dispărea dela sine. Iară d. Carp pentru ideile sale a fost întotdeauna taxat ca un original, un paradoxal, sau ca un reacționar incorigibil, care nu cunoaște spiritul vremii, ceea ce,

dealtfel, e în parte adevărat. Dar nu oligarhia politicianistă avea dreptul să facă aceste aprecieri, pentrucă ea niciodată n'a ajuns la înălțimea nici a priceperii, nici a corectitudinii d-lui Carp și în fond era și este mai reacționară decât dânsul.

O altă grupare a văzut problema în toată întinderea ei. Indrăznesc să cred că a văzut-o mai adânc decât d. Carp și a căutat să-i dea și soluția corespunzătoare. E gruparea socialistă.

Zic socialistă, dar nu fostsocialistă; foștii socialiști, prin faptul că au intrat în partidul liberal, au trebuit, neapărat, să uite problema, căci dacă ar fi căutat s'o afirme, s'o agite și să-i urmărească deslegarea în sânul partidului liberal, s'ar fi dus de-a berbeleacul din partid, cum s'ar fi dus și căpitanii d-lui Carp din înălțimile eterice unde ar fi vrut să-i plaseze d-sa.

Gruparea socialistă, adevărat socialistă, deci, a simțit și văzut problema în toată întinderea ei și a căutat să-i dea o soluție în conformitate cu vederile ei socialiste. Dacă clasele dominante și statul politicianist oligarhic, cari au puterea în mână și economicește și politicește (prin legea electorală în vigoare), nu numai că nu statornicesc relații legale normale, dar chiar le împiedecă, atunci trebuie deplasată puterea politică la clasele muncitoare, cari sufăr mai ales de această stare de lucruri, și cari, deci, au tot interesul să rezolve problema spre binele lor. Prin urmare: votul universal¹⁾. La această soluție acum în urmă s'au

¹⁾ Altădată socialiștii au dat o soluție, dacă nesuficientă și ea, apoi mai logică, după mine, decât cea de mai sus și anume: organizarea pe baze legale a poporului muncitor dela sate într'o putere politică și care, pricepând întreaga

mai asociat unii dintre democrații burghezi și poporanistii înaintați, așacă ea poate fi socotită acum ca soluția întregii noastre democrații.

Această soluție, din punctul de vedere formal logic e ireproșabilă. Dar nu toate câte sânt ireproșabile din punctul de vedere formal logic, sânt tot așa de adevărate din punctul de vedere real istoric, al realității vieții. Și soluției propuse de democrați, conservatorii i-au dat o replică, ce-i drept nu lipsită de un sâmbure de adevăr. În condițiile speciale ale țării noastre, toate instituțiile occidentale, între cari și dreptul electoral—restrâns, dar în tot cazul un drept electoral—au rămas o minciună. Votul universal în aceste condiții ar fi o minciună mai mult—și ca atare cum va putea el să aibă virtutea de-a schimba o stare reală de lucruri? Este, cum am zis, o parte de adevăr în această obiecție; și oricât de folositor ar fi sufragiul universal în multe și nenumărate privințe—ca factor politic deciziv, însă, *în condițiile actuale* ar rămânea încă multă vreme o aparență pentru vieța satelor.

Greșeala conservatorilor, cași a democraților, este că s'au oprit în drum în cercetarea lor și constatând un fapt social, o cauză socială, n'au căutat să urmeze mai departe cercetarea; constatând că înseși clasele dominante și oligarhia politicianistă împiedecă statornicirea unor relații legale normale la sate și perpetuează anarhismul administrativ, nu și-au pus întrebarea: de unde provine

însemnătate pentru dânsul a rezolvirii problemei în discuție, să ceară dânsul statornicirea relațiilor legale și normale, prefacerea stării de drept occidentale în realitate. Aceasta a fost ideea conducătoare a organizării celebrelor cluburi țărănești. Despre această însă vom mai vorbi altădată.

acest fapt social anormal? Cum se poate ca tocmai organele cari fac legi — și prin urmare au nevoie de domnia legilor — să împiedece executarea lor? Dacă și-ar fi pus această întrebare, ar fi trebuit să-i caute răspunsul; și găsimu-l, ar fi găsit și adevărata soluție. Aceasta vom încerca s'o facem noi acum.

Dar mai întâi câteva considerente teoretice. Și să nu se sperie cetitorii: ne vom mărgini la câteva cuvinte; eu însumi evit disertațiile teoretice și le reduc la strictul necesar, ca să nu îngreuez peste măsură această lucrare.

* * *

Am zis mai sus că odată cu dezvoltarea materială a societății se creează o anumită organizație economică, anumite relații de producție și de împărțire a produselor, pe baza cărora se formează o anumită *cultură*, în sensul larg al cuvântului. Organizația economică a societății punând pe oameni în anumite relații zilnice, rezultă din aceste relații anumite reguli de conduită, moravuri, anume norme sociale, cari se prefac apoi în legi scrise. Și astfel, alături de starea economică și culturală se creează o corespunzătoare stare de drept, mai întâi cutumieră, pe urmă scrisă.

Se creează, însă, e un cuvânt impersonal; toate acestea nu se creează singure, sânt create de oameni. Cari anume sânt oamenii cari creează starea de drept în societățile istorice? Sânt clasele superioare, clasele dominante ale societății, mai întâi pentru că ele sânt clasele conducătoare, apoi, pentru că ele au inteligența și cultura necesare și afară de asta ele, mai ales, sânt interesate la crearea legilor și

formarea unei stări de drept menită să consfințească organizarea de fapt a societății și, deci, să consolideze și să fortifice privilegiile lor de clasă. Cum procedează clasele dominante, cum împărțind justiția își fac lor partea cea mai bună și—folosindu-se de influența pe care starea de drept la rândul ei o are asupra stării de fapt — își măresc peste măsură privilegiile în dauna desvoltării sociale, despre toate acestea nu putem vorbi aici. Ceeace ne interesează e faptul banal de adevărat că clasele superioare și dominante sânt acele cari creează legile, starea de drept scrisă, și asta, în primul loc în vederea consolidării sau măririi privilegiilor lor de clasă. Având un interes atât de vital în existența și funcționarea stării de drept, în executarea legilor, clasele dominante pun în mișcare în scopul acesta toate puterile pământești și cerești.

În primul loc e formidabila organizare a statului, a căruia una din principalele rațiuni de a fi este să dea sancțiune legilor. Prin organele lui judecătorești statul pronunță pedeapsa, prin cele executorii o aduce la îndeplinire. Administrația e una din principalele funcțiuni ale statului pentru supravegherea, sancționarea și aducerea la îndeplinire a acelorasi relațiuni de drept. Dar se vede că statul n'a fost suficient pentru a sancționa puterea legilor și atunci a fost chemată în ajutor o altă mare forță socială, care rezultă din relațiile oamenilor între ei, din conduita omenească: morala publică. Morala trebuie la rândul ei să dea o sancțiune legilor, să acopere cu disprețul public înfrângerea lor și astfel călcarea legii devine nu numai un fapt pedepsibil, dar și o *rușine*. Și n'a fost de ajuns nici atâta, și atunci clasele stăpâni-

toare, isprăvind cu toate puterile pământești, au apelat la cer : religia la rândul ei a venit să sancționeze legile și astfel călcarea lor a devenit, nu numai un fapt pedepsibil și o rușine, dar și un *păcat* pedepsit pe lumea cealaltă. Pe lumea asta cel ce calcă legea stă la pușcărie, e acoperit de rușine și oprobriul public, iară pe cealaltă lume va arde în iad într'un foc nestins.

În felul acesta clasele privilegiate, bineînțeles conduse în primul rând de interesele și privilegiile lor de clasă, au putut nu numai să garanteze realizarea legilor, a stării de drept, dar să inoculeze în sânge și oase o aversiune aproape fiziologică împotriva călcării legilor. Un furt spre pildă, — pentru marea majoritate a oamenilor de acuma din țările civilizate normal organizate, — devine nu numai psihicește, dar fiziologicește repugnant, — o aversiune care se și moștenește.

Așa se petrec lucrurile, dacă există o corespundere între organizația economică și starea de drept. Dacă se întâmplă, însă, că această corespundere nu există, dacă din diferite pricini se introduce o stare de drept, care nu numai nu corespunde, nu e în armonie cu starea de fapt, dar e chiar în contradicție cu dânsa, atunci, bineînțeles, echilibrul social e rupt și toate relațiile sociale merg de-andoasele. Și atunci, firește, clasele privilegiate n'au interes să apere legea și s'o inoculeze societății, ci dimpotrivă au tot interesul s'o reducă la neputință. Atunci statul, care reprezintă interesele claselor dominante, dar a cărui funcție principală e paza legii, va fi pus într'o poziție de duplicitate : pe deoparte, — în aparență, — să impună respectul legii, pe de alta, — în realitate, — să impună căl-

careia ei; atunci toate relațiile sociale merg de-a-ndoasele, cum zice neamțul: *alles ist auf den Kopf gestellt*.

Cam aceasta s'a întâmplat în țara noastră.

Dar pentruca toate astea să nu pară prea teoretice, prea abstracte și prea exagerate, să le ilustrăm printr'un exemplu. Se știe că elementul principal, baza însăș a stării de drept burghezo-capitaliste occidentale, este libertatea individuală și egalitatea înaintea legii, fără de cari acea stare de drept devine iluzorie, inexistentă. Inchipuiți-vă acuma că justiția și administrația sătească — administrația e și ea un auxiliar al justiției — ar începe să trateze pe țăran și pe boier ca egali înaintea legii. A înjurat boierul pe țăran sau țăranul pe boier, a pălmuit boierul pe țăran sau țăranul pe boier, — ambele delictе să fie socotite ca absolut identice¹⁾. Se știe că în ziua de azi de multeori stăpânul, spre a nu pedepsi el singur pe țăran pentru o vină reală sau imaginară, îl trimite legat la primărie ca să fie închis în beciu și unde, deobicei, e astfel tratat încât trebuie să fie *scos* de acolo — căci singur nu mai poate să iasă — și rămâne pentru o vreme mai mult sau mai puțin îndelungată incapabil de muncă. Să presupunem acuma că și țăranul,

¹⁾ După legea *reală* cutumieră, iobăgistă, de acuma, pentru un așa fapt boierul n'are cea mai microscopică răspundere. Afară de foarte rare excepții, nu s'a întâmplat ca boierul — sau reprezentanții săi: arendașul, etc. — să aibă de dat vr'o socoteală, pentrucă au maltratat pe țăranii ca pe vremea iobăgiei. În caz, însă, de lovirea boierului de către țăran, acesta sau ar fi fost ucis îndată, ca robii de odinioară, sau ar fi fost — după vorba românească — *omorât în batăi* și făcut pentru toată viața incapabil de muncă.

pentru o vină reală sau imaginară a boierului, l-ar duce pe acesta legat la primărie, în beciurile căreia să fie supus aceluiaș tratament, iară administratorul ar trata ambele cazuri în mod egal, ca două delikte egale de abuz de putere. Nu este evident că o asemenea procedare a administrației ar fi socotită ca provocare la revoltă? Un asemenea administrator în timpul răscoalelor ar fi fost scos înaintea frontului și împușcat pur și simplu ca un instigator prins asupra faptului, iară în timpuri liniștite ar fi destituit în douăzecișipatru de ore, dacă nu și pus sub observație medicală, spre a se constata dacă e în toate mințile.

Lăsând, însă, la o parte asemenea exemple drastice și extreme, cine nu vede că tratarea țăranului ca om liber, egal, suveran, — adică aplicarea legii fundamentale la sate, — ar face imposibilă însăș producția țării, care se face prin relații iobăgiste? Am arătat cum tocmai pentru a înlătura legea fundamentală — consolidând neoibăgia — și a da un lustru de legalitate relațiilor iobăgiste — atenuând puțin prăpastia formată între starea de drept și starea de fapt — s'a creat o lege specială, o lege de excepție: legea tocmelilor agricole. Mai mult, această lege n'a fost înființată pentru o scurtă vreme ca orice lege excepțională, ci — tocmai pentru că dă un element de legalitate neoibăgiei ilegale — vedem că trăește de 45 de ani, ba are chiar și pretenția ca pe baza ei să se rezolve problema agrară.

Și astfel noi avem la țară trei stări de drept: mai întâi e legea fundamentală occidentală pe baza căreia se legiferează, — chipurile, baza vieții noastre legale; apoi legea cutumieră, cea reală,

care izvorăște din adevăratele relații de producție și de forță, — va să zică, până acum două stări de drept, cari se contrazic atât de profund încât se anihilează reciproc; și însfârșit, o lege de excepție, pe baza căreia se legiferează deasemenea și care, la rândul ei, le contrazice mai mult sau mai puțin pe primele două.

Și mai avem pretenția să se aplice legile? Cari legi?

Pentru a mai aduce o potriveală oarecare în acest labirint de contraziceri a trei stări de drept diferite și neîmpăcate, facem singurul lucru care se mai poate face: votăm la legi nouă, mereu și într'una. Această manie a legiferării e deasemenea un *unicum* al vieții noastre sociale, și e deasemenea un rezultat al anormalităților profunde ale acestei vieți. Nicăieri, de când există regimul parlamentar, nu s'au votat atâtea legi, cu atâtea articole și aliniate, ca la noi. Și nicăieri opinia publică nu încurajează atât de mult această manie legiferătoare. Cum dojenesc gazetele noastre pe câte un ministru, care de doi ani decând e în guvern a prezintat numai trei legi, cu 80 de articole și aliniate, pecând predecesorul său în tot atâta vreme a făcut să se voteze șese legi, cu 150 de articole! Și mai ales când se întâmplă vre-o perturbare socială, începem să legiferăm cu nemiluita. Astfel, după revoltele din 1907, dupăcum se știe, s'au votat 15 legi, cu vr'o mie de articole și aliniate. Adică, bănuiesc că sânt atâtea articole; de știut nu știu nici eu, cum nu știu nici deputații cari le-au votat, nici administratorii cari trebuie să le aplice.

Sociologii noștri se miră adesea de această manie legiferătoare, cu atât mai mult cucât e cu-

noscut și recunoscut faptul neaplicării legilor. Ei nu văd că tocmai aci e una din cauzele acestei legiferări supraabundente.

Când legile se aplică strict, ele modifică relațiile dintre oameni și dintre clase, lovesc sau favorizează o mulțime de interese, pot să provoace nenumărate perturbări. Deaceea și legiuitorul deschide ochii de o sută de ori înainte de a da o nouă lege; și deaceea sânt și atât de rare schimbările de legi în țările civilizate și deaceea și legiferarea e atât de puțin abundentă acolo.

Dar când știi sau simți în mod inconștient că legile nu se vor aplica, atunci dece n'ai vota cât de multe și cât de liberale? Arăți că te affi în treabă, îți dai aere de reformator, — și, pe deasupra, totul se petrece parcă ar fi lucru foarte serios. Democrații propun o lege, o apără cu foc; conservatorii îi acuză că distrug toate bazele societății, că sânt revoluționari; democrații acuză pe conservatori că sânt reacționari ruginiți, cari n'au uitat nimic și n'au învățat nimic. Insfârșit, totul se petrece ca în Franța, ca la Paris. Pe urmă legea se votează, cu unele concesiile făcute conservatorilor, ca să nu se înăsprească prea tare luptele și antagonismele sociale. Odată votată, legea e trimeasă pomojnicului—depozitarul general—care fără s'o citească o pune *ad acta* și aplică legea cea necrisă și nevotată, care rezultă din relațiile economice reale dela țară.

Dealtfel, această hipertrofie a legiferării are cauze mai adânci și o însemnătate socială mai mare decât s'ar părea.

Este nevoie de ea pentru a liniști spiritele. Omul s'ar putea defini: un animal care speră. Și

neoiobagului nostru,—oricât l-ar fi înșelat în speranțe legile votate,—la fiecare lege nouă îi reînvie speranțele, ceea ce contribuie la liniștirea spiritelor; și lucrul acesta e atât de necesar într'un regim neoiobăgist, care—cum vom vedea mai jos—produce în chip firesc o stare de spirit excitată și tulbure!

Altă însemnătate—și cea mai mare pentru întocmirea noastră neoiobăgistă—a acestei hipertrofii legiuitoare, este tocmai că face imposibilă aplicarea legilor. În adevăr, legile noastre, după ce că sânt multe, apoi—și chiar din cauza asta—sânt nestudiate, făcute fără cunoașterea condițiilor locale. Deabea au sosit o serie de legi, cari n'au fost încă adâncite și nu li s'a dat încă nici un început de executare, și vin altele și altele. Apoi, vine alt guvern, cu alte idei și concepții, și încep să sosească alte legi, în contradicție cu cele dintâi și cari se bat cap în cap unele cu altele. În acest labirint de legi cu sute și sute de articole și aliniate, mintea cea mai ageră și genială s'ar pierde și chiar dacă ar avea tot interesul n'ar putea să le aplice; dar încă mintea administrației noastre, care nu e nici atât de ageră și genială și e condusă de un interes contrariu?

Dacă contradicția profundă dintre starea reală de fapt și cea formală de drept face, în principiu, imposibilă realizarea celei din urmă, hipertrofia legiferării adaugă la imposibilitatea principială o imposibilitate tehnică, dacă putem să ne exprimăm astfel; o imposibilitate practică; și bineînțeles, în aceeaș măsură în care împiedecă realizarea unei stări de drept, ajută la întărirea celei de fapt, rezultată din raporturile de fapt neoiobăgiste, din rapor-

turile de forțe reale. Firește, sânt mulți oameni de bună credință cari, îngrijați de relațiile anarhice și nenorocite ce domnesc la sate, cred sincer că prin legi, printr'un surplus de legi, vor aduce remediarea acestui rău profund; decât, interesele de clasă și mersul istoric real al lucrurilor se servesc adesea mai mult de naivitatea și bunăcredința unora, decât de șiretenia și reaua credință a altora.

Însfârșit, altă însemnătate socială a acestei manii legiferătoare este că dă un lustru de legalitate faptelor celor mai ilegale ale executorilor legii, în special ale administrației. Afară de unele ilegalități prea bătătoare la ochi, prea vădite și cunoscute ca atari, toate celelalte apar contribuabilului român ca lucruri legale, deoarece el nu le poate controla. Indefinitiv, în acest noian de articole și aliniate cine știe dacă nu există și unul, care să permită administratorului să facă ceea ce face, oricât ar părea aceasta de ilegal, nedrept și absurd? Pentru interesele administrației, cum vom vedea, această legiferare supraabundentă e de mare preț.

Dupăce ne-am oprit atâta la fenomenul neaplicării legilor, să mai spunem câteva cuvinte și despre administrația noastră ca funcție socială.

* * *

Administrația e o funcție a statului; ea supraveghează și impune normele de viață și relațiile legale. Nu ea creează aceste norme; ele sânt create de anume relații de fapt — în primul loc de organizația economică, de felul și de relațiile de producție — și consfințite de-o anume stare de drept. Când, însă, din anume cauze istorico-sociale aceste norme nu există, — cum am văzut că e cazul în

vieața satelor noastre, — atunci bineînțeles că administrația nu poate să le aplice. Administrația în acest caz e lipsită de funcția și de vieața ei firească; prin forța împrejurărilor ea trebuie să ducă o vieață nenormală și să îndeplinească funcții lăaturalnice, adică, înloc de a impune norme legale, să supravegheze păstrarea normelor reale, neoiobăgiste. Am văzut unde ar ajunge administratorul, care ar trage concluziile logice și necesare din legea noastră fundamentală și ar căuta s'o aplice în toate consecințele ei. Dealtfel și statul, trimițând pe administrator la sat — în mod oficial pentru introducerea și supravegherea normelor legale de vieață — printr'o convenție tacită, îi dă a înțelege ca să nu-și prea ia rolul în serios, ci să fie băiat deștept și cu tact și să lucreze după împrejurări. După împrejurări, adică: după împrejurările reale dela țară, după raporturile reale de forță de acolo, după puterea economică și politică a proprietarilor și arendașilor, după partidul din care fac parte, etc.

Ce voiți dar să fi făcut și biata administrație? In virtutea legii superioare, care se cheamă lupta pentru conservarea vieții, ea s'a dat cu cei tari și mari, cu clasa dominantă neoiobagă; în serviciul acesteea și-a pus puterea primită dela stat, și astfel a dat neoiobăgiei o bază reală de putere, în locul celei legale care-i lipsea. Pe vremea aceea clasele dominante agrariene n'aveau nici o critică de făcut administrației noastre.

Incurând, însă, administrația a băgat de seamă ce putere lăuntrică latentă i se dăduse, grație împrejurărilor speciale țării noastre. Ea nu este ca în alte țări servitoarea țării, a statului, a legii; și puterea ei nu este mărginită prin lege, ci ea sin-

gură, prin puterea ei de fapt, suplinește legea, și în locul acesteea dă sancțiune celei mai importante funcții sociale: producerea bunurilor vieții — bineînțeles întrucât e vorba de agricultură, căci, amintim încăodată, în acest studiu tratăm problema agrară. Statul dă administrației însărcinarea să lucreze *după împrejurări*. Dar cine să aprecieze aceste împrejurări? Tot administrația. În felul acesta, deci, administrația devine, întrucât privește satele, cea mai mare putere în stat. Și când ea și-a dat seama de aceasta, atunci, în virtutea legii biologice generale, că orice ființă caută să scoată din mediul ambiant cea mai mare sumă de foloase posibile, administrația a început să-și întrebuițeze marea putere în propriul ei folos: a început să se emancipeze, să se constituie într'un corp autonom parazitar, să practice exploatarea pe propriul său compt, nu numai pe comptul claselor producătoare dominante. De atunci a și început critica administrației din partea claselor noastre dominante, în special din partea agrarienilor noștri.

Se înțelege, în primele timpuri administrația a pornit să-și exerciteze puterea numai asupra claselor inferioare, supuse, muncitoare, — pe cari clasele dominante le crezuseră un domeniu propriu al lor, — exploatându-le nemilos. Curând, însă, a început să pună la biruri și pe clasele privilegiate. Mai întâi cu oarecare rezervă, ținând socoteală că trebuie să lucreze *după împrejurări*: când întâlnea un personaj de seamă, membru în partidul dela putere, ferea în lături, dar în schimb proprietarii și arendașii cu mai puțină trecere la guvern, — mai ales cei din opoziție și mai cu seamă cei streini — plăteau pentru toți. Dar cucât puterea

administrației creștea, cu atât pretențiile ei deveneau mai exagerate și cu atât concursul pe care-l dădea neoiobăgiei era și mai prost și mai scump. Și atunci protestările împotriva administrației — «rea și destrăbălată» — începură să devină mai energice.

Este adevărat că pe atunci clasele dominante agrare erau destul de puternice, ca să poată înfrunta administrația și chiar s'o nimicească. Dar se găseau într'o situație grea, fără deslegare posibilă, într'un cerc vițios: aceeaș administrație, din ce în ce mai nesuferită prin exigențele ei, rămânea totuși una din pietrele unghiulare ale edificiului neoiobăgist, grație căreia țaranul liberat fusese reîntors în iobăgie; și cucât neoiobagul acesta devenea mai recalitrant și regimul întreg tot mai șubred — cum se va explica mai jos — cu atât trebuia o administrație din ce în ce mai puternică — și aceasta devenea la rândul ei din ce în ce mai incomodă.

Administrația se prefăcea, deci, zi cu zi, într'o clasă nouă, rivală, care pe deoparte susținea clasele dominante și pe de alta le disputa puterea, iară agrarienii improșcau cu critice din ce în ce mai amare «această administrație rea, destrăbălată, coruptă, cum nu mai există în nici o țară civilizată din lume».

După sguduirea dela 1907, când odată cu temeliile neoiobăgiei se părea că s'au cutremurat și temeliile înseși ale țării, puterea administrației a sporit de necrezut. Milioane și milioane alocate la bugetul ei, mii și mii de noi funcționari, drepturi peste drepturi. Deacuma înainte ea tinde să devină o adevărată clasă dominantă, care crește peste capul clasei dominante producătoare și începe să o trateze nu ca egală, dar chiar ca infe-

rioară, începe să se amestece în afacerile ei, îi dictează cum să producă, ba chiar și modul și mărginile exploatării. Din acel moment clamoarea agrarienilor — a acelor cari văd ceva mai limpede și mai departe decât alții — nu mai cunoaște mărgini; o clamoare dezolată, care durează încă, împotriva acelei *administrații socialiste* (vorbă să fie!), care pune în primejdie finanțele statului prin sumele ce înghite, care dezorganizează producția prin amestecul ei arbitrar, care provoacă o perturbare generală în relațiile de clasă și duce țara la dezastru.

Nu-i vorbă, lăsând la o parte exagerările, multe din învinuiri sânt drepte și temeinice. Dar agrarienii noștri uită sau se fac că uită, care e originea puterii acestei biurocrații de stat și acestei administrații, pentru cine și în folosul cui au fost ele făcute și crescute; ei nu știu sau se fac a nu ști că biurocrația și administrația aceasta sânt *ale tale dintru ale tale*.

Și dacă administrația a devenit nesuferită chiar pentru clasa dominantă producătoare, se poate închipui măcar cât de păgubitoare, rea, primejdioasă, ce năpastă a ajuns ea pentru țărănime, pentru neoiobăgimea română? Relațiile legale și deci și garanțiile legale de altădată, din vremea iobăgiei, oricât de neîndestulătoare erau și ele, au fost desființate; relațiile și garanțiile legale, foarte largi dealtfel, după legea cea nouă, la sate nu s'au realizat, nu există. A rămas, deci, numai starea reală și brutală de fapt, care se aplică țăranului, lăsată și ea la aprecierea unei administrații destrăbălate, fără scrupule, neînfrânată de lege și de norme legale. Și ceea ce agravează încă starea asta

grozavă, e că țăranul vine în contact mai ales cu administrația cea inferioară — primarul, notarul, jandarmul rural — incultă, crudă, și care are de răsbunat asupra țăranului și propria sa robie și obidă. Neexistând norme legale de vieață, acțiunea administrației care le înlocuește pe acestea, oricât ar fi de arbitrară, devine legală numai prin faptul că e făcută de un însărcinat al statului, de un om în uniformă.

Țăranul sărac e dat pe mâna acestei administrații, cu singura condiție ca să fie pace la sate, ca neoiobăgia să funcționeze în liniște. Și în felul acesta orice opunere din partea țăranului, orice crâcnire, oricât de justificată, e socotită ca opunere împotriva autorității, ca revoltă, și ca atare reprimată cu strășnicie și cruzime. Poate jandarmul, din propriul său interes, să facă orice act revoltător de ilegal, orice silnicie asupra persoanei țăranului; e destul să spună că acesta se opunea autorității, că e un element tulburător — și omul administrației este absolvit. Din multele cazuri de bătăi și torturi săvârșite de jandarmii rurali și cari uneori se isprăvesc cu moartea, sânt unele cari nu se mai pot ascunde, ies la iveală și trebuie judecate. Dar și atunci judecata complezentă, după obiceiurile pământului, condamnă pe jandarm la două-trei luni pușcărie, pentrucă jandarmul, făcând moarte de om în beciurile primăriei, a făcut-o în exercițiul funcțiunei și o condamnare dreaptă ar da nas țăranului și ar ucide prestigiul autorității. Incât, din cele două robii ale țăranului: economică și administrativă, n'ai putea spune care-i cea mai grea. Și astfel dacă, pelângă motivele economice arătate, adăugim și pe cele administrative, vom în-

țelege și mai bine de ce nu poate fi vorba de înjghebarea unei gospodării normale țărănești. Țăranul român nu strânge, ci bea cea din urmă para, pentru că tot nu el, ci oamenii administrației vor avea parte de economiile lui.

Ne spun istoricii că în vechime țărănimea noastră nu putea să-și întemeieze o familie și o gospodărie trainică, pentru că hoardele barbare ce se revărsau asupra țării îi distrugeau gospodăria și-i răpeau nevestele și fetele. Dar istoricul imparțial de mâne va spune că, din câte invazii s'au revărsat asupra satelor noastre, cea mai grea a fost invazia jandarmului rural. De celelalte mai scăpa românul fugind în munți, ascunzându-se în păduri, și după trecerea puhoiului iară se'ntorcea acasă. «Apa trece pietrele rămân» zice o vorbă înțeleaptă depe vremurile acelea. Acuma, însă, de administrația actuală n'ai unde să te ascunzi. Apa trece și acuma, nu-i vorbă, dar jandarmul rămâne—și încă cum!

Da, desigur, problema neaplicării legilor, cași a anarhiei administrative dela noi, sânt foarte importante probleme teoretice și formidabile probleme practice. Dar prin împărțirea țării în șase căpitănate nu le vei rezolvi, dupăcum nu le vei rezolvi prin altă împărțire în plăși, sau prin schimbarea de nume a subprefecțiilor în administratori de plasă.

Înțelegerea și deci rezolvirea acestor probleme trebuie căutată în adâncimile vieții noastre sociale și în contradicțiile acestei vieți: în neoiobăgia noastră, în felul și în relațiile de producție ce o caracterizează, în contradicția adâncă dintre capitalismul și iobăgismul nostru, dintre șerbia de

fapt și instituțiile occidentale de drept — și în alte contradicții sociale adânci, cași în sentimentele și moravurile sociale ce urmează din ele. Și totacolo trebuie căutată înțelegerea și rezolvirea celor mai multe din celelalte probleme ale vieții noastre agrare.

* * *

Așa, spre pildă, să luăm problema politică la țară.

Că țăranul e lipsit de orice drepturi, că drepturile electorale, așa restrânse cum sânt, nu e lăsat să și-le exercite în nici un fel, acestea sânt adevăruri cunoscute și recunoscute de toți oamenii și de toate partidele. În privința asta — ca în multe dealtfel — e foarte caracteristic ceeace s'a petrecut după revoltele dela 1907. D. D. A. Sturdza, primul-ministru și șeful partidului liberal, a declarat solemn, că după dezastrul întâmplat trebuie să se prefacă, însfârșit, colegiul al treilea din minciună — vorba răposatului Costaforu — în realitate, trebuie lăsată țăranimea să-și aleagă în voie reprezentanții ei. D. Carp, șeful partidului conservator, declarase întotdeauna că colegiul al treilea e un miraj, e ceva neexistent. Insfârșit, d. Take Ionescu, șeful celui de al treilea partid de guvernământ, polemizând împotriva votului universal, se întreba: pentru ce să mai alergăm după acesta, când n'am știut să realizăm nici sufragiul restrâns? Înainte de-a alerga după votul obștesc, zicea d-sa, ar fi mai bine să prefacem colegiul al treilea în realitate. Și d-sa și-a luat angajamentul ca venind la putere să să-vârșească această minune.

Iată, deci, pe toți șefii noștri de partide, aceia cari dețin puterea statului, declarând fără jenă că

de patruzeci și mai bine de ani decând avem Constituția, țărani n'au fost lăsați niciodată să se folosească de drepturile lor electorale atât de restrânse, niciodată n'au fost lăsați să-și aleagă deputații, ci în locul lor alegea administrația, iară colegiul al treilea a rămas pururea un colegiu-minciună. Nu e oare aceasta caracteristic în cel mai mare grad? Dar însfârșit, vorba românului, păcatul mărturisit e pe jumătate iertat; și mai bine mai târziu decât niciodată.

Va să zică, d. Sturdza s'a obligat ca de astădată să lase pe țărani să-și aleagă reprezentanții. Nimeni nu s'a îndoit de sinceritatea dorinței d-lui Sturdza, nici de întreaga d-sale autoritate; și eu personal nu mă îndoiesc nici acuma. Și, totuși, d. Sturdza a prezidat alegerile, și poate niciodată administrația nu votase atât de fățiș în locul țărănilor sau prin țărani. Alegerile s'au făcut de către administrație și nici un țaran n'a fost ales de țărănime. Ba, pardon: s'a ales un țaran, unul singur la Iași, de către d. Stere, care după limbajul nostru politic avea acolo «situația».

De acest rezultat au rămas uimiți chiar politicienii. «Nu mai înțeleg nimic, îmi spunea un tânăr și simpatîc poporanist; de ce nu-i lasă măcar acuma pe bieții țărani să-și exercite dreptul lor? Admițând chiar — lucru imposibil — c'ar intra în Cameră 38 de țărani intransigenți și cu idei subversive, ce ar putea să facă aceștia față cu ceilalți 150 de deputați și cu Senatul?» Și de aceeaș părere cu poporanistul nostru, pecăt ni s'a afirmat, era întreg guvernul. Și totuși nici un țaran n'a fost ales. De ce? Dacă simpatîcul poporanist a cetit cu atenție cele ce preced, atunci o știe; iară dacă tot

n'o știe, îmi va permite să i-o mai spun odată, pentru că adevărurile importante e bine să fie repetate oridecâteori.

Avem o viață economică reală bazată pe iobăgie și avem instituții politico-sociale occidentale, liberalo-burgheze, cari se potrivesc cu cea dintâi ca nuca în perete, cari sânt chiar în complectă contradicție cu ea, așa încât a realiza la sate instituțiile occidentale, ar fi a pune în primejdie existența neoiobăgismului. Nu se poate să ții pe țaran în cele mai importante relații ale vieții lui în iobăgie, iară pe de altă parte mai în fiecare an, în timpul alegerilor — căci sânt cam dese — săptămâni întregi, cât ține campania electorală, să-i vorbești că el e cetățean liber, e talpa țării, e buricul pământului, e poporul suveran pe spinarea căruia se ține tot edificiul social, etc. etc.. Nu se poate întinde așa de mult coarda contradicției, căci *à la longue*... se rupe. După revoltele din 1888, ofițerii cari le-au reprimat, însărcinați cu anchetarea lor, au dat vina în bunăparte pe agitația subversivă și demagogică electorală ¹⁾. Nu știu ce-au înțeles ofițerii noștri prin termenii «subversiv» și «demagogic»: un element de demagogie e necesarmente legat de orice agitație electorală; dar ceeace, desigur, nu vor fi înțeles anchetorii este, că în împrejurările reale din satele noastre orice agitație electorală, cât de legală, produce efectele unor agitații subversive. Deaceea după represiunea din 1907, în care țaranii fuseseră tratați întocmai ca robii Romei răsculați sub conducerea lui Spartacus, guvernul n'a îndrăznit să deschidă

1) V. M. Kogălniceanu: *Chestiunea țărănească*, anexe.

la sate o campanie electorală, care presupune: agitația liberă, cuvântul liber și chiar exagerările de limbaj libere. Drept vorbind, ar fi fost și prea din cale afară. Deoparte «ororile inutile», iară de alta: țăranul talpa țării, buricul pământului, leul care trebuie numai să se scuture ca să-i cadă lanțurile, poporul suveran dela care emană toate puterile statului (și cea militară) și alte mezeluri din limbajul electoral. I-a fost frică guvernului, și din punctul său de vedere guvernamental a avut dreptate. Și deaceea și la 1907 tot administrația a ales pe reprezentanții țărănimii, exceptând Iașii, unde d. Stere a ales un țăran... tot cu administrația.

Și iată de ce îndrăznesc a face o proorocie d-lui Take Ionescu: nici d-sa nu va putea să-și fie angajamentul luat de a preface colegiul al treilea în realitate. Nu zic că nu va dori, zic că nu va putea. Și nu va putea, pentru că d-sa nu e social-democrat, ci conservator-democrat și, deci, trebuie să conserve temelile edificiului nostru agrar, care e bazat pe neoiobăgie și, ca om de stat și conducător de guvern, trebuie să le conserve chiar când nu i-ar plăcea personal. Or, alegeri libere pentru țăran, cu tot cortejul de drepturi pe cari le implică — libertatea cuvântului, a asociației, etc. — asta înseamnă a-l preface în cetățean — chiar în limitele legii electorale de azi — adică a-l face om cu toate garanțiile legale ce decurg din Constituția țării; iară țăranul-cetățean — înseamnă că s'ar alege praf din toată neoiobăgia noastră.

Și tot de aici se vede de ce clasele noastre dominante și oligarhia noastră politică n'au dat, nu dau și nu vor da de bunăvoie votul universal. În privința aceasta sânt foarte interesante

o serie de articole apărute în *Ordinea*, care nu e numai conservatoare ci și democrată, drept care admite votul universal, însă . . . pentru alții. Sufragiul universal — zice în substanță *Ordinea* — e bun pentru alte state europene, fie mai înaintate în cultură decât noi, cum e Franța sau Germania, fie mai înapoate decât noi, cum e Bulgaria sau Serbia; dar noi, în organizația noastră de stat, avem un ceva, un fel de *secret*, care ne face unica țară unde votul universal nu se poate introduce. Și *Ordinea* umblă — cum zice rusul — alături și împrejurul chestiei, căutând să-și explice sieși și altora secretul acesta, dar nu-i dă de rost. Cred că acumă are să i se limpezească și *Ordinei* secretul.

Da, se înțelege, gazeta conservator-democrată are dreptate, sântem o țară unică și excepțională, în care votul universal nu poate să devină o realitate, pentru că sântem unica țară europeană (Rusia și Turcia sânt țări mai ales asiatice), care la baza ei are încă șerbă, — mitijată, dar, totuși, șerbă de fapt. Or, e absurd ca, pe deoparte, să conservi această șerbă, făcând din ea chiar baza *ordinei* de stat, — cum o face *Ordinea* în concordanță cu titlul ei conservator, deși nu-i dă mâna s'o spună, — iară pe de altă parte, să-i dai șerbului votul universal, egal și direct. În acest caz, sau votul universal va desființa șerbă, — *recte*: neoiombăgia, — sau această din urmă fiind mai tare va preface și votul universal într'o minciună. Această din urmă eventualitate oligarhia noastră n'ar putea-o primi cu neplăcere: o minciună socială mai mult — când, slavă Domnului, avem destule—nu supără deloc; și unde pui că ne putem da aparența unui stat și mai democratic decât Belgia? Decât, sufragiul universal

e cam greu de mânuit pentru a-l preface în minciună. Și apoi întreaga noastră ordine de stat — nu cea *conservatoare*, ci cea *democrată*, occidentală — prin însăși contradicția ei cu ordinea de fapt neo-iobăgistă, îi face acesteea multe greutăți și, după cum vom vedea mai jos, îi sapă chiar existența. Și votul universal ar întări această ordine democratică, — fie chiar numai în orașe la început, — și ar adânci și mai mult prăpastia existentă la sate între starea de drept și starea de fapt; mai mult, el ar împinge la extrem toate anomaliile ce rezultă din dublul regim capitalisto-iobăgist de azi, grăbind astfel tocmai prăbușirea acestui regim.

Este, deci, evident că niciodată clasele noastre dominante nu vor da de bunăvoie sufragiul universal. Și tocmai de aceea *socialdemocrația și democrația burgheză cea sinceră și adevărată, având tot interesul în înlocuirea, nu în menținerea regimului neo-iobăgist, trebuie să lupte cu toată energia pentru dobândirea votului universal.*

Cât despre *Ordinea*, dacă n'a priceput toate astea, e din cauză, cum ar zice *Faust*, că «două suflete trăesc în pieptul ei» — adică un suflet conservator și unul democrat și «cari vor să se despartă unul de altul».

Dacă această despărțire ar deveni o realitate, dacă sufletul democrat s'ar despărți definitiv de cel conservator, atunci și *Ordinea* ar secunda lupta democrației române pentru dobândirea votului universal.

VI

REVOLTELE ȚĂRĂNEȘTI

Dintre urmările regimului nostru economico-social, una din cele mai triste sânt, desigur, revoltele țărănești. În 1907 ele au înscris o pagină din cele mai tragice și mai sângeroase în istoria țării — și istoria le va judeca. Istoria va judeca evenimentele dela 1907, va judeca vina fiecăruia și va da fiecăruia după meritele lui. Asta e sigur. Lucrarea aceasta, însă, nu e istorică ci sociologică. Ea caută să se domirească asupra cauzelor adânci ale fenomenelor sociale din viața noastră agrară și, deci, neapărat și asupra cauzelor adânci ale acestui fenomen tragic, care se cheamă revoltele țărănești. Problema ce avem de rezolvat e tot atât de importantă ca judecata istoriei — în unele privințe mai importantă încă.

Ceeace izbește și trebuie să izbească dela prima vedere pe oricine, care e cât de puțin familiarizat cu analiza fenomenelor sociale, e periodicitatea răscoalelor țărănești. Răscoalele la noi au ceva comun cu crizele economice din societatea capitalistă, explicate de Karl Marx: ele au aproape

aceeaș periodicitate, izbucnesc cam la distanța de zece ani și devin tot mai violente, cu tendința, însă, de a scurta această distanță, pentru a deveni cu vremea mai liniștite, dar cronice.

Și nu trebuie să ne mire această asemănare, de altfel superficială și aparentă. Aici cași acolo e vorba de *crize sociale* cari se plămădesc în adâncul vieții din antagonismele și contradicțiile sociale și cari la un moment dat trebuie să izbucnească.

Însăș periodicitatea fenomenului ar fi trebuit să dea de gândit claselor noastre dominante și guvernanților și sociologilor noștri, că n'avem de a face cu un fenomen accidental. Dar clasele noastre dominante și guvernanții noștri nu sânt sociologi, iară sociologii noștri nici atâta, și deaceea, la fiecare izbucnire a revoltelor, indignarea, uimirea, zăpăceala și dezorientarea sânt la culme. Indignarea și uimirea au fost nemărginite mai cu seamă la primele revolte, când lipseau încă precedentele.

Cum? revolte țărănești la noi, *unde nimeni nu moare de foame*, unde țărani sânt proprietari cu toții, unde n'avem proletariat? A, înțelegem în Apus, unde e atâta mizerie, unde e un proletariat puternic, — și doar de asta e proletariat, ca să facă răscoale! — dar la noi? Așa vorbeau conducătorii noștri. Și drept vorbind, aveau oarecare cuvânt să fie uimiți și indignați.

În streinăătate țăranul, țăranul mic proprietar — chiar când e stăpân pe un petec de pământ — e nu numai un element de ordine, dar un element conservator, reacționar. Mica proprietate desvoltă într'însul pasiunea proprietății și anume a celei individuale; iară orizontul strâmt în care își trece vieța, izolarea de lumea largă și sgomotoasă, mo-

notonia unui traiu socialmente strâmt, dar fizicește sănătos, îi desvoltă aversiunea pentru orice inovație. Câte revoluții n'au căzut în Occident, izbindu-se de rezistența încăpățanată a țaranului! Țaranul mic proprietar a ajuns desperarea inovatorilor. Până și socialdemocrația germană, atât de puternică și penetrantă, a desperat de acel *Bauernschädel* al țaranului german, refractar la orice inovație și la orice idee îndrăzneată. Și la noi, dimpotrivă, acest balast al ordinii sociale se preface în element de răsturnare și când îi vine la îndemână, ia ciomagul și se năpustește să dărâme conacul boieresc!

De unde această anomalie nemai pomenită, cuatăt mai stranie, cuatăt mai uluitoare, cucât sântem unica țară în Europa, afară de Rusia, care avem privilegiul trist al revoltelor țărănești? — căci nu le au nici țările occidentale superioare nouă în cultură, nici cele din Orient, ca Serbia și Bulgaria, cari ne sânt inferioare.

Răspunsul dat din capul locului la această întrebare a fost: trebuie să fie o mână streină la mijloc. Și această mână streină a fost găsită în iconarii și jugănarii ruși. Răspunsul acesta, așa ridicol cum era, a servit de minune claselor dominante agrare, pentrucă masca adevărata cauză și pentrucă prezinta oarecare verosimilitate, având în vedere acțiunea Rusiei în Orientul Europei. Așadar, jugănarul! Se părea că jugănarul muscal stârpind zburdălnicia vitelor, o comunica țărănimii române. Se înțelege, n'o făcea din proprie inițiativă, ci era trimis de țar, ca să-i dea prilejul să se amestece în afacerile noastre interne.

Cum s'ar zice, Țarul și Jugănarul!

Țarul și jugănarul au făcut mulți ani acest ser-

viciu benevol de a sluji de cauză și explicare a răscoalelor. Ce n'ar fi dat guvernanții noștri la 1907 ca să se găsească în țară un singur jugănar! Dar ia-l de unde nu-i! Nu-i vorbă, s'ar fi putut interveni pe cale diplomatică să obținem vre-o doui-trei, dar ar fi venit prea târziu, — *post festum*. Și atunci, în desperare de cauză, au fost înlocuiți prin socialiști, sindicaliști, potemkiniști — și anarhistul dela Toulouse.

N'avem de gând să povestim istoria revolte-
lor dela 1907; ar fi totuși păcat să lăsăm să dispară în neantul vremii un fapt așa de caracteristic cum e acela cu anarhistul dela Toulouse. La șoferul francez al uneea din căpeteniile politice ale țării s'a găsit o scrisoare dela Toulouse, în care se zicea că în primăvara anului 1907 au să se întâmple lucruri mari în țara românească. De aici primul acord care s'a făcut între partide, că revoltele au fost provocate de niște anarhiști din Toulouse... probabil prin telepatie. Firește, acordul acesta, ca toate acordurile dealtfel, a ținut numai câteva zile. Pe urmă au venit instigatori fantastici, îmbrăcați în călugări, călăreți mascați cari străbăteau satele agitând steaguri bizare; și înfârșit d-nii Vasile Kogălniceanu și Vălescu. Trebuie să fim dreپți cu opinia noastră publică și să recunoaștem că asemenea gogoși copilărești n'a putut înghiți nici ea.

Și fiindcă în cele din urmă trebuia să se ivească măcar o parte de adevăr, aceasta a fost descoperită, înfârșit, de cercetătorii noștri și în special de poporaniști și admisă repede de opinia publică: pricina revoltelor este marea mizerie a țaranului, nemiloasa lui exploatare.

Faptul în sine este exact, desigur, e în afară de orice îndoială; dar ca o cauză explicătoare a revoltelor, el reprezintă un adevăr dublat de o greșeală sau o greșeală dublată de un adevăr, — și greșelile de acest fel sânt cele mai grave, pentru că într'insele elementul greșelei se strecoară sub învelișul adevărului. Mizeria e cauza revoltelor. Se înțelege;—întrucât revoltele se petrec pe fondul mizeriei, pentru că o populație bine înțolită și prosperă nu e nebună, doar, ca să distrugă acea stare de lucruri care-i produce prosperitatea. E deci evident că revoltele nu pot izbucni decât pe fondul mizeriei; dar mizeria în sine și prin sine nu e o cauză activă de producere a revoltelor, ci dimpotrivă: mizeria ajunsă la un anumit grad — și doar mizeria țăranului nostru întrece orice grad—tâmpește mintea, adoarme sufletul, distruge energia și spiritul de revoltă, duce la resemnare și supunere oarbă—stare psihică diametral opusă aceleea care duce la revolte.

La această obiecție sociologii noștri n'au găsit nici un răspuns valabil și astfel răscoalele, ca fenomen sociologic, riscau să rămână neexplicate, când apăru remarcabila operă a d-lui Radu Rosetti: *Pentru ce s'au răsculat țărani?*

Opera aceasta e la rândul ei un *unicum* și o surpriză, după cum în general sântem o țară a surprizelor. În toiul unei literaturi sociale foarte abundente de altfel,—mai ales după 1907,—dar din care o parte caută să mascheze adevărul, iară alta plânge sincer, dar neputincios, suferințele țăranului, apare o carte scrisă de un boier de neam — și de neam vechiu—care pune chestia pe adevăratul teren, îi caută explicația în relațiile econo-

mico-sociale, în lupta de clase, silindu-se s'olămuirească istoricește și economicește. Este adevărat că chestia agrară la noi a fost tratată în același fel de socialiști, de mișcarea socialistă veche, încă de acum un sfert de veac. Și multe lucruri pe cari le spune d. Rosetti au fost spuse de atunci, uneori cu mai multă pătrundere; dar acele au fost uitate chiar de foștii socialiști și, afară de asta, celor spuse le lipsea acea bogată și largă documentare istorică, prin care se deosebește remarcabila lucrare a d-lui Rosetti. Spiritul care pătrunde opera d-lui Rosetti e prea puțin al nostru. D. Rosetti și în această operă rămâne boier de neam, însă un boier bun, drept, cuminte și luminat, care deplânge lăcomia și jaful boierimii vechi. Le deplânge însă ca om drept, dar și ca boier luminat, căci de ar fi procedat boierimea la timp, cu dreptate și cumințenie, am fi avut acum și o țărănime bine situată și o boierime puternică, așa cum sânt iunkerii prusaci. Idealul acesta al iunkerismului prusac nu ne încântă defel în cartea d-lui Rosetti, dar ne încântă faptul că d-sa caută să spună adevărul, și cel istoric și cel actual.

Pentru explicația fenomenului de care vorbim acuma, opera d-lui Rosetti are defecte însemnate. Primul e în legătură cu însăși calitatea d-sale de istoric, care-l face să dea prea mare importanță faptelor istorice, trecutului istoric, în producerea revoltelor. Faptele istorice, din nenorocire—și uneori și din fericire—se uită ușor și, deci, nu pot avea atâta putere încât să fie producătoare de revolte. Revolta pune în mișcare întreaga viață pasională și afectivă a omului, răscolește toate urile și cruzimile, ceea ce nu poate fi un produs al me-

moriei, ci-i trebuie cauze imediate, actuale. Și în Occident țărănimea a fost cândva deposedată de pământul ei și de drepturile ei medievale asupra lui—și acolo nu vedem răscoale. E adevărat că la noi faptele sânt mai recente, datează numai de o jumătate de veac și, deci, au mai multă influență asupra vieții actuale; dar acea influență covârșitoare pe care le-o dă d. Rosetti, n'o au. Firește, d-sa se ocupă și de fapte și cauze actuale. Și dacă și în această parte a lucrării rămâne tot istoricul luminat, corect, imparțial, mărginindu-se la fapte și cauze adevărate, nu închipuite, și nu vorbește nici de țar și jugănar, nici de potemkiniști, nici de oameni mascați—greșește, însă, prin aceea că nu dă cauzelor actuale nici rândul, nici spațiul cuvenit. Și mai prezintă un defect, și încă unul capital: nu procedează științificește, ca sociolog: din massa de cauze prime și imediate nu caută—printr'o anume metodă științifică—să scoată cauzele generale ale fenomenului, legea însăș a producerii lui. Deaceea faptele și cauzele sânt înșirate fără sistem, fără indicarea valorii lor relative; și deaceea, iarăși, cu toate calitățile acestei opere, ea nu ne dă răspunsul la întrebarea pe care d. Rosetti a pus-o ca titlu chiar al cărții: «Pentru ce s'au răsculat țărani?» Avem multe răspunsuri, — *răspunsul* nu-l avem.

Acest răspuns vom căuta să-l dăm noi, măcar în câteva cuvinte. Zicem «în câteva cuvinte», cu toată importanța subiectului, pentru că studiul acesta, scurt prin sine însuș, caută totuși să cuprindă, măcar fragmentar și necomplect, cât mai mult din problema agrară și nu numai una din manifestările ei, oricât de importantă ar fi, dealtfel. Pentru

a da răspunsul cuvenit, vom întrebuința metoda comparativă, comparând țărănimea noastră, muncitorimea noastră agricolă, cu cea din Occident. Metoda aceasta a fost întrebuințată atât de des pentru întunecarea chestiei; — de ce n'ar fi întrebuințată uneori și pentru luminarea ei?

Ne punem, deci, întrebarea: de ce țărănimea noastră se răscoală împotriva mării proprietăți, iară cea occidentală nu? Răspunsul, după desvoltările de mai sus, e clar: pentru că țărani din Occident sânt mici proprietari de pământ, cari trăesc din pământul lor și au foarte puțin de împărțit cu marea proprietate¹⁾. Țăranul mic proprietar nici nu lucrează la proprietarul mare, nici nu este exploatat de dânsul; fiecare în parte e stăpân pe pământul său și își vede de treburile sale. Aceia cari, în adevăr, vin în contact cu marea proprietate și sânt exploatați de ea; aceia ale căror interese sânt antagonice, în adevăr, cu ale mării proprietăți, aceia sânt lucrătorii agricoli, proletariatul agrar. Deci, întrebarea pusă în prima ei formă — cum se pune de obicei la noi — e absurdă; ea trebuie pusă altfel, și anume: cum se întâmplă că muncitorimea agrară din Occident,

¹⁾ Acolo unde s'a conservat meteiajul și relațiile de producție mai mult ori mai puțin asemănătoare cu ale noastre, acolo nu se produc revolte din cauză că această categorie de țărani e foarte mică în comparație cu restul țării, că acolo există o stare legală care ne lipsește, că revoltele acolo ar avea împotriva lor, nu numai statul și clasele dominante, dar pe însăși clasa puternică țărănească de mici proprietari de pământ, etc... Vezi desvoltările de mai jos. — Dealtfel, și acolo, când există relații de producție asemănătoare cu ale noastre, dacă și nu sânt revolte, neorândueli și conflicte turbulente, uneori sângeroase, sânt destule.

că proletariatul agrar de acolo — deși proletarul e un revoluționar prin natura lui, un revoluționar înăscut, că să zicem așa — cum se întâmplă că el nu face răscoale, pecând țărănimea noastră, da? Și pusă astfel, întrebarea e în adevăr plină de învățăminte. Să vedem.

Proletarul, ca o categorie economică, nu e un accident — e un rezultat și un produs firesc și necesar cași capitalistul. Dupăcum capitalismul s'a dezvoltat în mod necesar și organic, tot așa și clasele din societatea capitalistă, și tot așa și relațiunile dintre aceste clase și moravurile și legile — starea de drept care le consfințește. E un tot care se ține în mod organic. În mod necesar și organic, munca în societatea capitalistă devine o marfă, care — ca orice marfă — se vinde după valoarea ei: cheltuelile de producere. Și dacă muncitorul agricol capătă un preț natural, egal cu valoarea mărfii lui — munca — iară administrația moșiei se ține de condiții și-i dă hrana cuvenită, etc., atunci salariatului agricol nici nu-i dă prin gând să aibă altă pretenție. Izbucnirea unei jacherii a salariaților agricoli, — deobicei veniți de aiurea, din altă provincie chiar, — cu scopul de a ruina instalațiile și a pune mâna pe pământ, e cu desăvârșire exclusă, ca o absurditate.

Dar iată că salariatul, proletarul agricol — ca și alți proletari — bagă de seamă sau i se explică precumcă prețul muncii lui conține un *truc*; că peste valoarea muncii lui, peste prețul mărfii lui, el produce o valoare în plus, o plusvaloare, pe care și-o aproprie capitalul; că exploatarea urmează să existe, sub altă formă, în societatea capitalistă și că între capital și muncă e un antagonism

neîmpăcat. Și odată cu priceperea răului în toată întinderea lui, odată cu priceperea *problemei sociale în societatea capitalistă*, proletarul începe să priceapă și deslegarea acestei probleme, soluția ei: *trecerea în stăpânirea națiunii a capitalului productiv*—a tuturor instrumentelor de producere: pământ, mine, fabrici, uzine, etc. — *naționalizarea sau socializarea lor*. Și când proletarul agricol pricepe toate acestea, el devine socialist, socialdemocrat, și ca atare, revoluționar în adevăratul și profundul înțeles al cuvântului; revoluționar, nu prin mijloacele violente, — acestea se pot întrebuița *mai ales* pentru scopuri profund reacționare, dupăcum în scopurile cele mai revoluționare se pot întrebuița mijloace extrem de pașnice și legale, — ci revoluționar prin scopul care-i devine ținta vieții: transformarea societății pe alte baze economico-sociale, menite să însemne o eră nouă în desvoltarea omenirii.

Ei bine, proletarul acesta revoluționar va deveni el oare un revoltat și va porni el oare jacheria împotriva marelui proprietăți teriene? Și mai puțin decât proletarul ignorant și inconștient. Căci, mai întâi, ce l-ar îndemna la aceasta? Ura și resentimentele împotriva capitalistului proprietar al moșiei? Dar proletarul conștient, socialdemocrat — și întruatăta revoluționar — n'are de împărțit în definitiv cu capitalistul, ci cu capitalul. Antagonismul e între capital și muncă. Acela care exploatează este capitalul, — aproape impersonal, — și *el* trebuie transformat din *individual* în social. Persoana capitalistului e cu totul indiferentă: nu va fi unul, va fi altul.

Atunci poate proletarul agricol socialist va porni în jacherie pentru a pune mâna pe pământ

și a-l împărți între proletarii agricoli, obiectivul mai ales al jacheriei? Dar lasă că, în calitate de lucrător mai inteligent, el pricepe toată imposibilitatea materială de-aș ajunge scopul, având în vedere puterile imense ce s'ar opune, — între cari, pelângă uriașa forță organizată a statului, ar fi și toți proprietarii de pământ, deci și țărănimea proprietară, — dar, afară de asta, în țările civilizate o asemenea împărțire e și o absurditate și o imposibilitate tehnică: cum o să împărți o moșie modernă? Să ia fiecare câte o bucățică de instalație, de mașină perfecționată, de construcție, de irigație? Dar presupunând imposibilul și absurdul, presupunând că proletariatul agricol ar reuși să pună mâna pe moșii și să le împartă, care ar fi rezultatul? S'ar înmulți considerabil proprietarii individuali și individualiști, micșorându-se proletariatul; s'ar mări simțul și puterea de rezistență a proprietății individuale, micșorându-se tot pe atâta simțul și puterea proletariatului socialist și puterea clasei proletare. În caz, deci, de reușită a jacheriei, rezultatul ar fi profund burghez, reacționar și anti-socialdemocrat, — nu revoluționar.

Așacă, oricum ai privi lucrurile, răscoala este o imposibilitate în Occident și, deaceea, pentru țările capitaliste era jacheriilor a dispărut pentru totdeauna, — e o tristă reminiscență.

Dar la noi?

Antagonismul dintre capital și muncă există și la noi, există întrucâtva și la sate, întrucât în anume timpuri țăranul lucrează ca salariat, își vinde munca pe bani. Inșă, ca în toate țările mai puțin dezvoltate capitalisticește, antagonismul acesta e mult mai *personal*, e un antagonism direct între

stăpân și slugă. Va să zică noi, cu toată înapoerea noastră, nu numai că avem antagonisme capitaliste, dar le avem încă și mai înrăutățite.

Însă, noi mai avem și alte antagonisme, acele cari decurg din semiobăgia noastră. Țăranul nu e salariat decât în mod excepțional, căci în fond el e semiobag. Lupta de interese, antagonismele profunde și nenumărate ce decurg din această semiobăgie, cetitorul poate să și le înfățișeze comparând contractul salariatului occidental, care intră să muncească cu salariul de atâta, cu contractul agricol semiobag al nostru, acest talmud al exploatării neoibage, cu obligațiile lui întortochiate, cu rușfeturile lui, cu articolele lui nenumărate, cari conțin, fiecare în parte, câte o cursă, și constituiesc un izvor de răstălmăciri și neînțelegeri fără sfârșit. Făcând această comparație, cetitorul va vedea clar ca lumina zilei cu cât sânt mai multe, mai variate, mai adânci, antagonismele și vrăjmășiile semiobăgiei noastre față de ale salariatului agrar occidental. Dar nu e numai atât. Semiobagul nostru este, chipurile, și mic proprietar. Și de aici altă serie de antagonisme și vrăjmășii, pe cari proletarul occidental nici nu le visează. Să se gândească numai cetitorul la acest țăran, care în timpul cel mai prielnic muncește pământul proprietarului, pecând al său stă nelucrat, să se gândească la ce se petrece în sufletul acestui țăran. Și să se mai gândească cetitorul la toate acele conflicte de vecinătate, la închiderea și chiar împușcarea vitelor țăranului intrate pe pământul boieresc, la confiscarea apei de adăpat, la conflictele pentru pășune, etc., și-și va da seama ce sentimente de ură și răsbunare plămădesc toate aceste

conflicte, necunoscute în Apus,—și se va pătrunde de adâncă pricepere a oamenilor noștri de stat, cari ziceau: «înțelegem răscoale în Occident, unde există proletariat agricol, dar nu la noi, unde țăranii sânt proprietari și unde nimeni nu moare de foame».

Avem, deci, conflicte cari provin din regimul capitalist și conflicte cari provin din regimul semi-iobăgist. Dar mai avem și o a treia serie de conflicte: cele cu caracter de-adreptul iobăgist. Am vorbit pe larg de dispoziția legii din 1872, care prevede ca țăranul care *va dosi* dela muncă să fie adus legat la stăpân, și care mai prevede și pedepse pentru aceia cari i-ar da de muncă — adică exact tratamentul depe timpul sclavajului negrilor din America. Și am arătat cum această dispoziție, atenuată apoi — în formă — prin legea din 1882, în practică a rămas în vigoare sub toate legiurile ce-au urmat. Este, iarăși, ușor de priceput ce sentimente pot însufleți pe țăranul adus legat de jandarm și pus să muncească sub gârbaciul logofeșilor.

Iată, deci, *simultan* trei soiuri de antagonisme, atât de absurde și atât de adânci.

Ei bine, s'ar părea că nu e deajuns, căci mai avem și un al patrulea soi de antagonisme, — în unele privințe cele mai importante — cari provin din regimul nostru special, regimul neoiobăgist, amestecul capitalist-iobăgist, pe care l-am văzut în ce constă.

S'a zis de multe ori — și cu mult drept cuvânt — că una din cauzele revoltelor noastre e că țăranului i-a intrat în cap că tot pământul e al lui, că el are drept asupra pământului boierului. Cauza acestui fenomen, spun agrarienii noștri, e sistemul

nenorocit inaugurat la noi de a împărți mereu țăranilor pământurile statului: în felul acesta li s'a băgat în cap că ei au un drept asupra pământului în general. E, desigur, un grăunte de adevăr în aserțiunea asta, însă numai un grăunte. D. Radu Rosetti vede mai adânc, d-sa explică această credință a țăranului istoricește: țăranul a fost deposedat de pământul asupra căruia de sute de ani avea drept și deaceea, firește, își pretinde dreptul său cel vechiu. Dar nici explicația d-lui Rosetti nu cuprinde decât o parte de adevăr, căci, dupăcum am zis, reminiscențele istorice sânt prea slabe ca să producă ele singure o revoltă sufletească atât de adâncă, aprinsă și activă, încât să se manifeste prin răscoale.

Nu, cauza acestei credințe înrădăcinate și puternice, nu e atâta în trecutul istoric, cât în relațiile de producție prezente, în relațiile zilnice cari hotărăsc întreaga viață sufletească a țăranului, și voința și sentimentul și intelectul lui. Dacă țăranul ar fi om cult și ar cunoaște istoria economică a omenirii, el ar ținea regimului nostru economic neoiobăgist cam următorul logos: «de fapt d-ta mă lipești pământului cași pe vremea iobăgiei, îmi impui relații de dijmă cași atunci, un contract agricol cu condiții și relații asemănătoare cu cele de atunci și, deci, am și eu un drept asupra pământului cași atunci. Odată ce sânt de fapt lipit pământului, trebuie să am anumite drepturi asupra pământului de care sânt lipit. Așa a fost oricând și oriunde au existat raporturi de producție similare. Ce fel de treabă e asta? Când e vorba de exploatarea mea, îmi aplici regimul iobăgist, iară când e vorba de drepturile mele asupra pământului, cari decurg de aici, îmi

invoci regimul quiritar și regimul capitalisto-burghez. Apoi ce fel de dreptate e asta? O fi dreptate boierească poate, că țărănească nu e». Și desigur, vorbind astfel, țăranul ar avea sfânta dreptate. Proprietarul, însă, răspunde scurt și deslușit: «am cumpărat moșia de veci, cu anume drepturi asupra ei, deci fac cu ea ce vreau. Lucrez singur moșia, dacă vreau, o închiriez, dacă vreau și cui vreau. Ce ai d-ta cu proprietatea mea?». Și are și el dreptate din punctul său de vedere. El a cumpărat, doară, și stăpânește moșia pe baza dreptului de proprietate capitalisto-burgheză, care e baza însăș a întocmirii noastre de stat modern; și acest stat îi garantează stăpânirea pe *această* bază de proprietate, nu pe baza feudală, -- că altfel nu dădea pe moșie prețul pe care l-a dat.

Aceste conflicte de interese se văd și mai bine în chestia pășunelor. În Occident nici vorbă nu poate fi de vr'o pretenție a țăranului asupra pământului de pășunat: proletarul agricol n'are ce face cu el, iară micul proprietar nici nu se gândește că s'ar putea atinge de lucrul proprietarului mare, dupăcum acesta nu se gândește să se atingă de al proprietarului mic — dreptul de proprietate al fiecăruia fiind strict și hotărît limitat. Am văzut, însă, că în regimul nostru neoiobag există și monstruoșitatea asta că țăranul, chiar când nu mai are deloc pământ, chiar când e proletar, tot el și numai el trebuie să aibă vitele necesare spre a lucra pământul marei proprietăți; dar de aici în mod logic urmează pretenția justificată a țăranului, de a avea dreptul de servitute asupra pământului de pășunat al marei proprietăți. Țăranul cult din exemplul nostru ar putea, cu oca-

zia asta, să țină și următorul logos regimului nostru neoiobag: «mi pui în spinare imensa greutate și grijă a creșterii, întreținerii și pazei vitelor, de cari eu nu am nici o nevoie, neavând pământ și chiar dacă am un petec, tot pământul marei proprietăți trebuie să lucrez în primul loc cu ele. Vitele nu-mi sânt, deci, necesare mie, care am numai greutatea lor, ci marei proprietăți; se cuvine, deci, ca să am dreptul de servitute asupra pășunelor acestei proprietăți, că doar n'am să hrănesc vitele cu aer. Asta e și drept și logic și istoricește așa a și fost totdeauna când au existat relații similare». Proprietarul însă răspunde: «am cumpărat moșia ca proprietar și statul îmi garantează această proprietate. Dar ce fel de proprietar aș fi dacă țăranii ar avea dreptul, unii la pământ de arătură, alții la pământ de pășune, și a. m. d.? Aș fi un proprietar de carnaval». Și astfel și unul și altul are dreptate din punctul său de vedere, *pentru că fiecare se bazează, în judecata și în apărarea intereselor sale, pe un alt regim economic*¹⁾. Ei nu invoacă, deci, fantazii avocățești, ci realități economice, pentru că aceste două regimuri coexistă în adevăr în organismul nostru social. *Dar antagonismele de clasă, și sentimentele de ură și vrăjmășie ce rezultă din ele, niciodată nu sânt atât de puternice ca atunci când cei în luptă cred, fiecare în parte, că au perfectă dreptate, bazând-o pe realități economico-sociale.*

Și cât de puternice sânt aceste antagonisme și

¹⁾ Se înțelege că țăranii nu vorbesc atât de deslușit și logic ca în exemplul nostru. Dar toate acestea ei le simt adânc — fie și instinctiv — și le pricep — fie și nedeslușit. Și de aici izvorăsc nenumărate antagonisme între proprietar și țăran.

sentimente de vrăjmășie, se vede bine tocmai în timpul răscoalelor. Atunci țăranul, exasperat de atâta nedreptate, nu mai cere nici pământ în dijmă, nici dreptul de servitute asupra pășunelor, ci caută să pună mâna pe pământ, pur și simplu, îndemnat la aceasta și de exasperarea sentimentului de dreptate veșnic rănit, și de împărțirea periodică a pământului de către stat, și de reminiscențele istorice.

Iară statul și proprietarii răspund cu gloanțe.

Iată, deci, acele cauze adânci cari fac *posibile* revoltele țărănești: sânt contradicțiile economice, anomaliile sociale, antagonismele grămădite în regimul nostru agrar.

Dar dacă acestea sânt cauzele cari creează atmosfera prielnică revoltelor, sânt altele cari o fac și mai încărcată și cari prefac revoltele din *posibile* în *foarte probabile*. Aceste cauze rezidă în *lipsa de sancțiune a celor de mai sus*.

Am vorbit de marea putere și stabilitate ce dă unor organizații sociale, unor întocmiri de fapt, unor relații de producție economică, sancțiunea lor prin lege, morală publică, religie, de cari întotdeauna clasele dominante s'au servit în acest senz. Această sancțiune poate avea un caracter progresiv sau retrograd, dupăcum va fi și întocmirea pe care o consfințește. Dar nu vorbim de caracterul social al acestei sancțiuni, ci de enorma ei putere. Ea e atât de mare, încât poate prefaca oamenii în eroi ce disprețuesc moartea, dar poate și să-i degradeze, să-i pervertească, să-i degenereze pânăce să-și piardă și simțul animal de conservare. Se știe, de pildă, cum la popoarele barbare robii ajung să se fălească cu robia lor, să-și iubească lanțurile, iară după moartea regelui sânt arși de vii, ca să-și ser-

vească stăpânul și pe lumea cealaltă — și s'ar crede dezonorați dacă n'ar fi arși.

Or, această mare putere socială — sancțiunea legală, morală, religioasă — n'o are regimul nostru agrar neoiobag. Cum am văzut, el n'are și nu poate să aibă sancțiunea legală. *Țăranului nu i s'a inoculat simțul legii și legalității, ci dimpotrivă i se inoculează zi cu zi, pas cu pas, simțul ilegalității și fărădelegii.* El e lipsit de protecția legii, trăește în afară de ea, — ca în vremurile primitive, — e redus la propriile lui forțe, trebuie să se apere cum poate. Și deaceea, când îi vine la îndemână, apucă și el ciomagul. Noi am văzut mai sus că această domnie a ilegalității atârnă de adânci cauze sociale. Din aceleași cauze îi lipsește regimului nostru economic și sancțiunea moravurilor și moralei publice. Asta nu înseamnă că la țară nu există anume moravuri și o anume morală publică; se înțelege că există, — dar nu sânt favorabile ci defavorabile regimului nostru economic. Astfel, d. R. Rosetti, un excelent cunoscător al satului, zice că acolo orice ce rău făcut boierului sau arendașului e absolvit de mai înainte, e socotit ca o faptă morală. Se înțelege că proprietarul și arendașul plătesc țăranului cu vârf și îndesat, și orice rău făcut țăranului îl socotesc ca un bine. E o morală și relații de morală *à rebours*. Și tot așa, și din aceleași cauze, îi lipsește regimului nostru agrar sancțiunea religioasă.

Incât, țăranul român îndură regimul agrar neoiobag, cu toate urmările lui, nu pentrucă-l socotește drept, după lege; nu pentrucă-l socotește moral, după omenie; nu pentrucă socotește că însuș Dumnezeu îl vrea așa; nu, el rabdă regimul neoiobag, — așa cum un popor cucerit rabdă do-

minația cuceritorului strein — cât timp n'are încotro. Și când are încotro, sau crede că are, -- atunci apucă ciomagul.

Această lipsă de sancțiune legală, morală, religioasă, a regimului nostru agrar e de cea mai mare importanță în producerea revoltelor. Și totuși, e probabil că revoltele nu s'ar produce dacă, în afară de cauzele numeroase, puternice și adânci, înșirate mai sus, n'ar mai exista încă și... instigatori și instigații.

Da, desigur: instigatori și instigații!

Am arătat mai sus cât de puțin favorabilă e viața sătească pentru orice inovații, schimbări, revoluții, revolte, pe cari neagra mizerie a țărănimii le face și mai puțin probabile fără instigatori și instigații. Guvernării noastre aveau, deci, perfectă dreptate când, la orice izbucnire de revolte, căutau instigatori; numai atâta că n-au știut unde să-i caute. Există, în adevăr, instigatori sau un instigator mare și puternic, cu o organizare întinsă în toată țara, cu ramificații în fiecare sat, cu agenți aproape în fiecare colibă țărănească; un instigator altfel puternic decât aceia pe cari îi căutau guvernării: este însuș statul cu întreaga lui organizație de stat modern burghezo-democrat, este statul care prin organele lui, prin organizațiile lui democratice, face aceste instigații.

Și ca dovadă luăm unul din cele mai importante organe și organizații de stat: armata noastră. Să nu creadă cetitorii că vrem să facem glume și paradoxe. Acestea ar fi de rău gust — ca să nu zicem o vorbă mai aspră — când ne aflăm la capitolul revoltelor țărănești și mai ales după 1907. Lucrarea aceasta caută, în mod obiectiv și cinstit,

să descopere și să spună tot adevărul. Glumele le las oamenilor mai glumeți decât mine și pretextelor mai puțin triste.

Armata noastră, după principiul ei, e o instituție eminentemente democratică; nu socialdemocratică — ceea ce ar presupune milițiile și înarmarea poporului — ci burghezo-democratică. Mai întâi e democratic principiul obligativității serviciului pentru toți deopotrivă. Nu e vorba nici de o armată de mercenari, nici de o armată de privilegiați, ca în evul mediu. E adevărat că în armata noastră există încă un privilegiu — micșorarea termenului de serviciu — dar acesta e un privilegiu al culturii, un privilegiu burghezo-democratic și el. Bacalaureatul fiu de țăran face serviciul redus, pecând bogătașul nebacalaureat face trei ani.

Și iată-l pe flăcăul din sat, luat din mediul său strâmt și tâmpitor și adus în cazarmă. Aici, înaintea ochiului lui sufletește se desfășoară o întreagă viață nouă. Mai întâi, deosebirea enormă care există în genere între viața de sat și cea de oraș, deosebire accentuată încă la noi prin relațiile sociale, prin faptul că în oraș s'au realizat, în parte cel puțin, instituțiile occidentale capitalisto-burgheze, pecând la țară au rămas cele iobage. În cazarmă flăcăul nostru începe să învețe carte; el capătă cisme și manta, pecând acasă umbla desculț și gol; în fiecare dimineață i se dă ceaiu, în fiecare zi o fiertură de carne — ceea ce n'au la țară nici frunțașii satului. La viața nouă ce se desfășoară înaintea soldatului ia și el parte. El e concentrat ca să păzească ordinea, ba împotriva manifestațiilor boierilor din opoziție, ba împotriva studenților naționaliști, ba împotriva lucrătorilor sindicalști. Atâtea

lucruri nouă, pline de un nou înțeles, cari revoluționează capul și sufletul țăranului! Dacă e deștept, flăcăul ajunge sergent și sergentmajor. Atunci începe să trăească o vieță de adevărat boier. E superior acuma și, la rândul lui, are robi la dispoziție, cu cari — în treacăt fie zis — se poartă mult mai rău și mai crud decât superiorii, cei mari, ofițerii — iarăși povestea propriilor umiliri de răsbunat. Ca superior are sub ordinele sale și pe boieri, pe bacalaureați, cari, pentru a se sustrage obligațiilor grele ale serviciului, îi intră în voie prin daruri și-l poftesc la petreceri de tot felul. Cași boierii bacalaureați, el are amante în Dealul Spirii, cetește gazete, se ocupă de politică, trăește vieța orașului cu tot binele și răul ei: cu partea ei luminătoare, cultivătoare, deschizătoare de orizonturi nouă și largi, dar și cu toate stricăciunile ei.

Și după trei ani de asemenea învățătură, iată-l întors în sat. Ce va deveni el acolo? Uneori, dacă anume împrejurări îi sânt favorabile, intră în rândurile burghezimii sătești și în acest caz rolul lui în revoltele țărănești îl vom vedea mai jos. Aceasta, însă, e o excepție. Deobiceiu el se face plugar ca orice alt țăran, adică devine iară neoiobag. Dar acum nu mai este naivul și neștiutorul deprins cu toate mizeriile satului. Nu, el e alt om. A fost relativ bine îmbrăcat, bine hrănit, a avut galoane strălucitoare și a avut robi sub stăpânirea lui; a muștruluit până și pe boierii bacalaureați și a făcut berbantlăcuri împreună cu ciocoi. Cum va putea el acum să muncească o vieță întrăgă, gol și flămând, sub arapnicul feciorului boieresc și jandar-mului rural? Și *nota bene*, el e un om mai cult, a cetit gazete și le cetește și acum la primărie, pri-

cepe ceva din legi și din marea ilegalitate dela țară; simte mai clar toate anomaliile profunde din viața satelor și contrazicerea dintre instituțiile occidentale și regimul neoiobag, — și mai știe și să mânuească armele și să comande în luptă.

E, deci, clar ca lumina zilei că acest fost sergent va deveni un revoltat, un revoltat sistematic, un conducător și tălmăcitor al nemulțumirilor surde și inconștiente ale țărânimii. Și cu toate astea, cum s'au mirat guvernânții—și cu ce mirare sinceră!—când la 1907 în capul revoltaților s'au găsit șefi de garnizoană și în special foști sergenți din armată. Mare mirare!

Se înțelege că ceea ce e adevărat pentru sergenți, e adevărat — deși într'o măsură mai mică — și pentru caporali și pentru simplii soldați. Pentru toți, cei trei ani de școală dela cazarmă devin apoi, în viața satului neoiobag, o școală de revoltă.

Se va zice, poate, că exagerăm această influență răzvrătitoare a cazarmii, deoarece într'insa soldatul tot viața de rob neoiobag o duce. E adevărat că viața neoiobagă dela sat se resfrânge și în viața de cazarmă, unde se petrec ilegalități, nedreptăți, bătăi și torturi, unde se cheltuesc fondurile alocate pentru hrana soldatului cu argintăria pentru masa ofițerilor, etc. etc. O știu. Și tocmai aceasta micșorează influența cultivătoare și revoltistă a cazarmii; n'o distruge însă, ci o micșorează numai. Dacă n'ar fi această resfrângere a neoiobagiei în viața militară, dacă în cazarmă *ar domni legea*, atunci între viața din cazarmă și cea din sat ar fi o prăpastie atât de mare, încât de mult s'ar fi prăbușit într'insa neoiobagia noastră. Dar și așa cum este, viața militară e un factor răzvrăditor de cea mai mare putere.

Fundatorii statului nostru modern au simțit foarte bine prăpastia ce s'a creat în țară la noi între instituțiile occidentale, mai mult ori mai puțin realizate în orașe, și viața dela sat, rămasă în bună parte iobagă; au simțit foarte bine că în mod real aceste două feluri de viață nu pot să co-existe fără coliziuni grave și deaceia le-au izolat una de alta, au ridicat între ele un zid chinezesc. Și, iată că statul el însuș *e nevoit* prin instituția democrato-occidentală a armatei să aducă în orașe *întreaga populație bărbătească a satelor*, pregătind astfel el însuș acele coliziuni grave! *O contrazicere necesară și fatală, care decurge din alte profunde contraziceri ale vieții și organizației noastre sociale.*

Să luăm acuma ca pildă o altă instituție democratică și anume presa, — presa liberă, așa numita a patra putere în stat. Influența presei asupra pregătirii și producerii revoltelor e îndeobște cunoscută și afirmată, dar deobicei se țintește presa ultrademocratică sau socialistă; chiar și un om cu vederi relativ atât de clare, cum e d. R. Rosetti, insistă în mod cu totul deosebit asupra influenței ideilor și presei socialiste sau ultrademocratice în producerea revoltelor. Se înțelege că această influență există. Decât, ea nu e ceva specific presei socialiste, ci presei în general ca atare; ba chiar presa socialistă are mai puțină influență în această direcție decât cea liberală sau conservatoare.

Să ne explicăm. Las la o parte că presa social-democratică și socialdemocrația română în genere, întotdeauna au căutat să explice poporului muncitor, că în țară la noi calea revoltelor nu poate să ducă la îmbunătățirea stării lui nenorocite, ci, dimpotrivă, l-ar duce la o robie și mai grea. Dar evi-

dent că nu fiecare broșură și nu fiecare număr al gazetei socialiste va repeta aceste sfaturi, și, deci, presa socialistă și cea ultrademocratică trebuie să aibă cu totul altă influență. Fie.

Dar întreb: presa cea mai ultraextremă ce lucru revoluționar poate să-i spună țaranului și pe care acesta să nu-l știe? Li va spune că originea proprietății mari la noi e foarte puțin ortodoxă și că la baza ei este răpirea și înșelăciunea? Dar și d. R. Rosetti—care afirmă aceasta și o dovedește cu date istorice — și împreună cu d-sa toți aceia cari cunosc țărănimea, din orice partid ar fi ei, știu că ideea aceasta e înrădăcinată în conștiința țaranilor. Va spune presa socialistă și chiar cea revoluționară, că pământul trebuie să fie al aceluia care îl muncește, că proprietarul și arendașul sânt paraziți cari trăesc din munca țaranului, că legile sânt făcute în scopul de a robi poporul muncitor? Dar, iarăși, și d. Rosetti și toți aceia, dar absolut toți, cari cunosc țărănimea, știu că ea crede toate acestea fără să i se mai spună, că au fost anume condiții istorice cari i-au băgat în cap ideile acestea, că în mintea și în sufletul țaranului trăesc idei și sentimente, cari întrec cu mult tot ce-ar putea să-i spună cel mai extrem socialdemocrat sau ultrademocrat.

Ceeace reține dela revoltă pe țărănimea noastră nu sânt ideile, tradițiile, nu e respectul proprietății, respectul legii, etc. — toate acestea, dupăcum dovedește analiza istorică a d-lui R. Rosetti și analiza economico-sociologică din studiul acesta, țărănimea n'are de unde să le aibă—ci este frica și forța organizată a statului; relațiuni, deci, de forță brutală, nu de idei și convingeri. Or, în presa socialistă țaranul va ceti, — afară de idei și cuvinte, cari ar putea

să aibă o influență răsvrătitoare și pe cari le știe el singur destul de bine,—va ceti că muncitorimea dela orașe e obijduită cași cea dela țară, că socialiștii sânt persecutați, că întrunirile lor sânt oprite, că propagandiștii lor sânt arestați, maltratați, trimiși la urma lor, -- și atâtea altele pe cari le știm cu toții. Bineînțeles că pentru țărani toate astea nu vor fi un imbold la revoltă, dimpotrivă.

În schimb, să vedem care va fi influența presei partidelor noastre politice, ba chiar a presei oficioase, care nu numai că nu e oprită la sate, dar, după obiceiul țării, e impusă de prefectii respectivi.

În aceste gazete, ce se primesc și la primărie — abonată în mod oficial — țăranul va putea ceti tot ce se petrece în lumea asta largă. Aceasta, însă, este cea mai eficace propagandă antiobagă. Între altele, țăranul va ceti despre mișcarea și revendicările feniilor din Irlanda împotriva landlorzilor, despre mișcările revoluționare ale țăranilor din Sicilia, despre revoluția rusească și mișcările țărănești de acolo; va ceti discursurile din Dumă ale partidului muncii (*trudoviki*), prin cari se cere și se dovedește necesitatea trecerei pământului întreg în mâinile țăranilor, sau discursurile socialiștilor-revoluționari cu cererea de confiscare a întregii mari proprietăți teriene și naționalizarea ei, și a. m. d. Și toate acestea le va ceti într'o gazetă impusă de stăpânire. Se va obiecta că ziarul guvernamental nu le aprobă, ci le dă numai ca simple informații, ca orice ziar modern. Dar se poate crede serios că țăranul va face aceste distincții subtile? Admițând, însă, că le-ar face, să vedem ce zice gazeta din parte-și și din partea partidului dela putere, pe care-l reprezintă.

În articolul de fond — dacă gazeta e liberală — țăranul va ceti că boierii, ciocoi, în trecut au căutat să vândă țara streinilor și dacă mai avem acum o țară românească, o datorim țăranimii, care ne-a păstrat și limba și țara; va ceti că boierii s'au opus din răspuțeri liberării țăranilor de clacă și i-au înșelat la împrumut, dându-le nisipuri și râpe; că și acuma tot ei, proprietarii și arendașii conservatori, dau țăranimea pe mâna streinilor cari o despoaie și, astfel, pregătesc pacostea răscoalilor; că, decâteori vin ciocoi la putere, dau jaf în vistierie, apasă poporul muncitor cu biruri grele, etc. (Vezi articolele de fond din gazetele liberale).

Dacă gazeta e conservatoare — conservatorii fiind la putere — atunci țăranul va ceti că liberalii, decâteori vin la putere, împănăază administrația cu creaturile lor, cari jefuesc și pradă fără milă, risipesc nebunește banii țării, apoi fac împrumuturi, pun biruri grele și duc țara la peire; mai află țăranul că liberalii, din politicieni de mâna a treea, s'au trezit peste noapte milionari și că liberalii sânt foștii cârciumari, avocaței s'au slugi boierești, cari jefuind și pe boieri și pe țărani și-au făcut moșii, domenii mari (aici urmează o serie de nume proprii doveditoare), și azi exploatează neomenos pe țărani; încât, faptelor cași demagogiei lor datorim grozăvia asta a ráscoalilor. Și a. m. d. (Vezi articolele de fond din gazetele conservatoare).

Trecem peste partea de adevăr sau de exagerare cuprinsă în aceste recriminări reciproce. Întrebăm, însă, pe orice om capabil de o judecată dreaptă: se poate compara, măcar pe departe, influența răsvrătitoare a *acestei* prese cu a celei

socialiste? E, doar, vorba de lucruri spuse, nu de vr'o gazetă oprită, persecutată, ci de gazeta impusă de prefect; e vorba de lucruri spuse în fiecare zi de însăș stăpânirea, adică de singura putere organizată a statului, care ar putea să oprească revoltele. Și atunci nu sânt toate acestea, în condițiile speciale ale țării noastre, cel mai puternic imbold la revolte?

Este, însă, o altă gazetă, și mai importantă decât oficioasele stăpânirii: o lege, chiar, nu poate să devină lege dacă nu e tipărită în acea gazetă. E *Monitorul Oficial*, gazeta lui Vodă însuș, nu a acelui Vodă constituțional pe care-l știm noi, ci a acelui Vodă absolut pe care și-l închipuiesc țaranii, și care poate — numai dacă vrea — să ia pământul dela boieri și să-l dea țăranilor. În acea gazetă, obligătoare pentru orice primărie, țăranul cetește desbaterile parlamentare. Ce sânt desbaterile noastre parlamentare, știm cu toții. Desbaterile din toate parlamentele conțin o mare doză de demagogie; cele din parlamentul nostru conțin o doză și mai mare, pentrucă parlamentul nostru, neavând funcțiuni reale de îndeplinit — și am văzut de ce — ca să-și susțină prestigiul de parlament modern, împrumută măcar frazeologia parlamentelor streine; o împrumută și o exagerează. În parlamentul nostru un proprietar sau arendaș, înainte de a pleca la moșie, unde în calitate de stăpân de robi aplică neoiobagului învoielile cunoscute, ține să pronunțe un discurs patriotic, democrat și poporanist, în care veștejește exploatarea neomenoasă a țăranimii, — bineînțeles de către streini, venetici, — a acelei țăranimi care ne-a păstrat moșia cea mare și limba și obiceiurile, etc., etc. Și politicianul de-

mocrat, care-și face cariera politică, tună și fulgeră împotriva exploatării țărănimii, care acum lăncezește ca un leu adormit, dar când se va trezi, atunci, o! atunci va fi vai și amar de... streinii venetici. Bineînțeles că polemica dintre partide se urmează și în parlament, tot așa de acerbă ca în presă.

Știu că toate acestea nu sânt serioase; că cei cari tună și fulgeră, cași cei împotriva cărora se tună și se fulgeră, după ședința parlamentară ies *bras dessus, bras dessous*; că totul e pentru publicul de afară, căci — *entre amis* — dece să nu se facă tirade oricât de violente, când *ça ne tire pas à conséquence* și când, după aceea, cași până atunci, realitatea neoiobagă va rămânea neștirbită? Ba, aceasta folosește chiar, ca diversiune. Decât, socoteala e greșită: acuma *ça tire à conséquence* și încă al naibii, pentru că acum țăranul, prin mijlocirea chiar a gazetei lui Vodă, ascultă la ușa parlamentului, ascultă și trage propriile sale concluzii.

Și ceea ce este adevărat despre armată, presă, parlament, e adevărat despre toate celelalte manifestații și funcții ale statului modern ca atare. Astfel e legea, justiția, întrucât, în orașe cel puțin, e aplicată; astfel, mai ales, e școala, care lărgeste orizontul intelectual și moral al neoiobagului; astfel e activitatea extrașcolară și a. m. d.

Statul modern, reprezentând o organizație capitalistă-burgheză occidentală, el, prin toate manifestațiile sale ca atare, dizolvă, în mod fatal, relațiile feudale rămase; deci, în mod fatal, cată să dizolve și neoiobagia noastră și, ca atare, el lucrează și instigă încontra ei, care e la baza relațiilor noastre agrare.

Și lucru în adevăr abominabil: tot acest stat, care e un puternic instigator la răscoale, când izbucnesc, tot el lucrează cu ultima rigoare împotriva lor, măcelărește fără milă pe răsculați, iară imediat după cruda și sângheroasa represiune își reîncepe rolul de instigator. Firește, această activitate a statului e fatală și inconștientă; nimeni n'ar fi atât de nebun și de criminal s'o facă în chip conștient și cu tot dinadinsul.

Dar dacă activitatea statului, ca factor producător al răscoalelor, e inconștientă, involuntară și fatală, este un alt factor, a cărui acțiune în acest senz e tot atât de puternică și eficace, având de asemenea ramificații și agenți în toate cătunele, dar a cărui activitate e mai mult sau mai puțin conștientă și voluntară: e burghezimea și proprietatea mijlocie sătească.

După răscoalele din 1907 s'au orânduit anchete pentru a căuta pe autorii răscoalelor, adică pe iconari și jugănari, pe potemkiniști, etc. Și când, în locul acestor autori prezumptivi, s'a dat de fruntașii satelor, adică de cârciumari, cămătari, șefi de garnizoană și pe alocurea de dascăli și preoți, guvernânții noștri au rămas petrificați de mirare. Ca un țaran, ajuns în ultimul grad de mizerie, să se răscoale, asta mai poate s'o înțeleagă oligarhia noastră. — Și oligarhii, la rândul lor, când printr'o lungă ședere în opoziție rămân fără para chioară în buzunar, iau ciomagul, ies în stradă și fac revoluție pentru a răsturna guvernul. — Dar ca fruntașii satelor—cârciumarii, notarii, șefii de garnizoană, foștii sergenți, popii, dascălii—să se pună în fruntea mișcării, să facă revoluție, asta a întrecut cu mult priceperea politicianismului nostru și

a oamenilor noștri politici. Unii mai abili au găsit mijlocul potrivit ca să scape de încurcătură: negarea faptelor și evidenții. Participarea burghezimii sătești la revoltele dela 1907, pentru dumnealor e o calomnie și o intrigă a negrei reacțiuni.

Dealtfel faptul era și greu, ba chiar imposibil de explicat prin metoda obișnuită a sociologilor noștri, care consistă în a măsura și explica fenomenele vieții noastre sociale prin măsura și analogia celor din Occident. În adevăr, văzut prin prizma Occidentului, faptul pare absolut monstruos și inexplicabil.

În Occident răscoala proprietarilor mijlocii împotriva celor mari e o absolută imposibilitate. Acolo proprietatea mijlocie este cea mai puternică apărătoare nu numai, dupăcum am văzut, a proprietății individuale în general, dar și a proprietății mari îndeosebi. Dece? Din cauza identității de interese. Proprietarul mijlociu face aceeaș politică pe care o face și cel mare, aparțin amândouă aceluiăș partid agrarian, care se luptă pe toate căile și cu toată energia ca prin tarifele vamale să oprească intrarea produselor agrare streine, ca să și-le poată vinde mai scump pe ale lor. Ei au depotrivă interesul să afameze pe consumatorii orașeni. Și au de dus aceeaș luptă împotriva burghezimii industriale, și pentrucă ea caută să deschidă granițele produselor agrare streine, și pentrucă ea provoacă acel exod al populației sătești către orașe, lăsând agricultura fără muncitori. Și, iarăși, aceeaș luptă o vor duce împotriva capitalului mobilier, cămătăresc, care prin ipoteci grele îi apasă și ruinează pe amândoi. Amândouă, însfârșit, au de dus lupta împotriva poporului muncitor pro-

priu zis—proletariatul agrar—pentru a-i zădărnici sindicatele, a-i tăia din drepturi, a-i muia cerbicia și a-l preface într'o materie de exploatat mai ieftină, mai maleabilă, mai supusă. Atâtea interese, deci, atât de asemănătoare, fac neprobabilă chiar și o luptă pașnică între aceste două clase. O revoltă sângeroasă, însă, e absolut imposibilă.

Dar la noi?

Mai întâi la noi o clasă *țărănească* mijlocie, ca atare, aproape nu există. Ea ar fi putut să se formeze din vechii răzeși mai înțoliți, dar și aceștia dispar mereu în condițiile atât de grele și absurde ale regimului nostru agrar. Inalienabilitatea pământurilor deoparte, și relațiile de producție neoiobăgiste de alta, împiedică stabilirea proprietății mici țărănești propriu zise și a proprietății mijlocii. Proprietatea mijlocie e reprezentată la țară prin negustori, cârciumari, foști notari, cămătari, uneori prin dascăli și preoți, cari acaparează pământurile țăranilor săraci prin fel de fel de mijloace, în special prin arendări cu termene atât de lungi și în condiții atât de meșteșugite, încât ele reprezintă o vânzare deghizată și frauduloasă. Astfel, această burghezie sătească are acaparate, în fiecare sat, mii de pogoane; sânt frunțași cari dispun fiecare de sute de pogoane. Și am văzut mai sus ce mare întindere e arendată sau înstreinată în felul acesta.

Dar nu această acaparare creează conflicte profunde între burghezimea sătească acaparatoare și marea proprietate. Ceeace creează aceste conflicte sânt relațiile de producție neoiobage dela noi.

Dacă relațiile de producție ar fi capitaliste, dacă pământurile burghezimii sătești, cași ale marei

proprietăți, ar fi lucrate de proletari salariați, n'ar avea pentruce să fie între aceste două clase exploatatoare vre-o rivalitate sau dușmănie; mai curând dimpotrivă, afară doar de invidia meșteșugului și concurența în acapararea pământurilor țărănești. Dar la noi relațiile de producție sânt neoiobage și în felul acesta neoiobag se lucrează, nu numai pământurile marei proprietăți, dar și ale burghezimii sătești. Proprietarul lucrează cu țărani din *satul lui, satul moșiei*, prin învoieli, dijme—semn al iobăgiei și al robiei. Dacă proprietarul își arendează moșia, atunci el vinde arendașului, nu numai dreptul asupra pământului, ci-i vinde și brațele de muncă și anumite învoieli existente, hotărâte, fixe. Cu alte cuvinte, pentru o anume plată, proprietarul trece arendașului împreună cu moșia și drepturile sale iobăgiste asupra locuitorilor moșiei. Se înțelege, odată prețul plătit, brațele cumpărate, arendașul cată să învoească aceste brațe cumpărate și plătite, după regulile existente de învoieli neoiobage. Aici întâlnește însă o concurență—care trebuie să-i pară neleală și frauduloasă—a frunțașilor satului, cari au deasemenea pământ acaparat și arendat dela țărani, și cari, deasemenea, trebuie să și-l lucreze în acelaș mod și cu aceleași brațe, cari *aparțin* proprietarului și sânt de mai înainte vândute arendașului. Dacă arendașul invoacă, în apărarea drepturilor sale, ceea ce a rămas *feudal* în neoiobăgia noastră agrară, burghezul sătesc invoacă ceea ce este de un caracter juridico-burghezo-capitalist în aceeaș neoiobăgie. Cum adică? N'are dreptul și el să invoească pe țărani? Firește că-l are. Și odată ce-l are, firește că va uza de el după regulile existente,

adică va arvuni și el la cârciumă, de cu iarnă, munca de vară, se va folosi și el de mecanismul contractelor agrare existente.

Iată, deci, o cauză adâncă de conflicte și antagonisme economice și un prilej puternic pentru acuta vrăjmășie de clasă. Neapărat, proprietarii și arendașii fiind cei mai puternici, deobicei ei pun mâna cei dintâi și la timpul cel mai bun pe *brațele* moșiei. Dar atunci se scutură grâul burghezimii sătești, care se socoate nedreptățită și frustrată de marea proprietate, căreia îi plătește din belșug în ură și dușmănie.

Aceste antagonisme merg mai departe.

Proprietarul și arendașul, în virtutea relațiilor agrare neoiobage, se socotesc stăpâni pe toată plusvaloarea produsă de țăran. Am văzut mai sus că, prin mecanismul miraculos al contractului agricol, se poate reduce plata muncii la mai nimic. Arendașul, în plata arendeii, scontează dela început și categoria economică a *brațelor și învoielilor*. Dar în drumul încasării acestei plusvalori, care uneori are elasticitatea de a se ridica pânăla aproape întregul product al muncii țăranului, stă cămătarul, cârciumarul, notarul, adesea învățătorul, popa, etc., cari store și ei o parte, uneori destul de măricică. Și cucât stoarce mai mult burghezimea sătească, cuatât îi rămâne mai puțin de încasat proprietății și arendașiei mari; și cucât încasează mai mult proprietatea și arendașia mare, cuatât rămâne mai puțin de încasat burghezimii sătești. *De aici lamentațiile proprietarilor și arendașilor prefăcuți ad-hoc în poporanști, împotriva lipitorilor satului, cari sărăcesc biata țără-nime, și lamentațiile burghezimii sătești, poporanistă*

și ea, împotriva boierilor și arendașilor, cari omoară țărănimea.

Și mai sânt și alte motive de vrăjmășie între proprietatea mare și burghezia satelor. În Occident nu poate exista nici un antagonism între cârciumarul sau berarul satului și marele proprietar. Dacă un proletar agricol salariat începe să se îmbete, marele proprietar îi dă drumul, îl înlocuește cu altul și atâta tot. La noi cârciumarul cumulează și funcția de cămătar și pe aceea de acaparator al pământurilor țărănești și, afară de asta, el deoboșează și alcoolizează țărănimea. Tocmai în toiul muncii se îmbată uneori țăranul, care nu e un salariat proletar, ca să-l poți înlocui cu altul din marele rezervoriu național al muncii proletare salariate, ci e un neoiobag, face parte din *brațele* ce aparțin moșiei. Sentimentele proprietarului și arendașului român față de cârciumari trebuie să fie asemănătoare cu sentimentele unui plantator din America de altădată, față de un cârciumar care i-ar fi deoboșat și alcoolizat *robii lui*. Natural că la aceste sentimente cârciumarul răspunde prin sentimente la fel.

În afară de asemenea cauze economice adânci, mai sânt și cauze de ordin politic și moral, cari întetesc această vrăjmășie. Marea proprietate, care, spre a-și putea exercita neoiobăgia economică, e silită să reducă pe țăran -- și politicește și juridicește -- la robia de fapt, vrea să realizeze același lucru și față de burghezimea sătească. Aceasta, însă, compusă din foști notari, cari știu legile, din foști sergenți, cari știu mânuirea armelor, iară în parte și din dascăli și preoți, cari adesea întrec în inteligență și cultură pe proprietari și arendași, opune

o rezistență disperată. Și toate acestea se petrec, într'un mediu semisălbatic de relații anarhice, lipsit de cele mai elementare norme de viață legală.

Ce mirare deci că în timpul răscoalelor, țărăni, sub conducerea burghezimii sătești, pornesc să spintece vitele boierului, iară boierii și arendașii, intrând cu armata în sate cari nici nu participaseră la revolte, caută să se debaraseze de concurent și vrăjmaș — burghezia sătească — măcelărindu-l? Exemple de acestea, în 1907, din nenorocire, am avut destule.

Dacă mai luăm în seamă că burghezia sătească trăește cu țărani, în mijlocul lor și din viața lor, dacă luăm în seamă ce enormă înrâurire trebuie să aibă ea asupra țăranilor, prin averea, inteligența și relativa ei cultură, atunci ne vom putea lămuri ce factor puternic e această burghezie sătească în producerea revoltelor. Marea masă țărănească merge condusă și împinsă de această burghezime, merge să scoată castanele din foc pentru alții, căci pentru ea însăși, în orice caz și în orice fel, numai pacoste și nenorocire poate să iasă din aceste revolte.

Am putea urma cu analiza altor factori cari contribuiesc la producerea revoltelor, dar cei enumerați și analizați sânt deajuns, cuatât mai mult cucât sânt factorii principali, cari îi rezumează și însumează pe toți ceilalți.

Neoiobăgia noastră, cu dublul ei caracter de capitalism burghez și feudalism iobăgist; multiplele contradicții, antagonisme și vrăjmășii ce rezultă dintr'însa; relațiile sociale anarhice dela țară; lipsa normelor legale de viață; administrația instituită în stăpânire de fapt fără justificare legală; ilegalismul ce se ino-

culează sistematic țărănimii,—toate aceste creează la sate o atmosferă latentă de revolte. Și în această atmosferă apar instigatori puternici, împrăștiați în toate satele și cătunele. Aceștia sânt: statul, prin toate funcțiunile sale de stat modern occidental și clasele superioare ce se diferențiază în satul însuș: burghezimea sătească. Toate aceste forțe sociale largi, adânci, puternice, an cu an, zi cu zi, ceas cu ceas, strâng și prepară materialul explozibil, căruia, odată acumulat în cantități suficiente, îi ajunge o scânteie, din cele multe produse de luptele și ciocnirile vieții sociale, ca să facă explozie.

Care a fost scânteia la 1907, o știm cu toții. A fost propaganda și agitația antisemită. Administratorii din provincie, dela sate, n'au priceput că agitația antisemită și poporanistă dela centru, din guvern și parlament, era în fond o diversiune, un mijloc de a masca adevăratele vini și adevăratele cauze ale răului. Toată această agitație ei au luat-o în serios și unii dintre dânșii au și pornit pe țăran împotriva *jidanului*. Unii, chiar, dintre administratorii noștri din provincie au crezut, în deșteptăciunea lor, că aprinzând casa evreului va arde numai această casă. Dar focul e foc, e o putere elementară a naturii; și dând foc casei *jidanului*, au dat foc țării.

Dar este evident că nu această agitație antisemită a fost cauza profundă a revoltelor; am spus că a fost numai scânteia; dacă nu ar fi fost ea, ar fi venit alta; doar sânt atâtea în societatea noastră de azi. Ceeace e hotărîtor în revoltele țărănești, ca în orice explozie, nu e scânteia, ci masa de explozibil ce se strînge și se îngămădește.

Și când explozia se produce, atunci guvernânții

noștri, speriați, uluiți, aleargă în toate părțile ca să găsească pe vinovați, în mintea lor îngrozită se ivesc: țarul și jugănarul, potemkinistul și anarhistul (dela Toulouse sau de aiurea), d-nii Kogălniceanu și Vălescu și alți oameni mascați, îmbrăcați în verde, cari, cu flamura roșie într'o mână și un corn de os în cealaltă, călări pe cai năzdrăvani, cutreeră satele, sunând revolta.

Astfel fetișistul căruia șuvoiul i-a luat coliba, trăsnetul i-a omorît femeea, molima i-a nimicît o parte din trib, astfel fetișistul, trist și obidit și revoltat, se năpustește asupra fetișului de lemn, creație a propriei lui fantazii sărace de om primitiv. Se năpustește, și-l bate, și-l biciuește și caută să răsbune asupra lui toată obida sa: că i-a luat coliba, i-a omorît femeea, și i-a nimicît atâția voinici din trib!

Sărmanii fetișiști!

VII

CURENTE DE IDEI ȘI OPINII ÎN LEGĂTURA CU NEOIOBĂGIA

Am văzut până acum cât de absurd e regimul nostru economic neoiobag, cât de păgubitor este el țăranimii, agriculturii și însăși țării și, deci, cât este de neviabil. Și nici n'ar fi trăit atâta vreme — aproape o jumătate de secol — dacă însăși providența n'ar fi dat claselor dominante un mijloc de întreținere a acestei existențe absurde, prin pământurile statului. Aceste pământuri, cari cuprindeau o întindere imensă — aproape atâta cât s'a dat la prima împroprietărire țăranilor — împărțite apoi prin împroprietăririle succesive, linișteau starea de spirit atât de îngrijitoare a țăranilor, consolidând astfel regimul neoiobag.

Țăranul nostru, ca toți țărani de altfel, are iubirea, setea de pământ. Această stare sufletească se explică psihicește prin acea legătură care se formează între pământ și acela care-l lucrează. La această cauză se adaugă, la țăranul nostru, altele speciale lui. Astfel, în spiritul țăranului trăește convingerea că el are drepturi asupra pământului

țării, convingere rezultată și din reminiscența istorică, — așa de bine arătată de d. R. Rosetti, — și din înseși condițiile regimului neoiobag, convingere întărită apoi și prin succesivele împrăștiări, — lucruri ce am văzut mai sus. Deaceea setea de pământ a țaranului nostru e atât de nepotolită. Poetul Coșbuc a exprimat-o admirabil în poema sa «Noi vrem pământ!». Acolo țărănimea zice că ar îndura toate: și robie și bătaii și torturi și batjocuri, chiar moartea copiilor — numai să aibă pământ. Pământul pentru țaran devine un *coșmar*, o idee fixă, el nu mai e un instrument de muncă și, deci, de îndeplinire a nevoilor materiale și morale; nu, el se preface într'un scop în sine însuși, într'o entitate religioasă, fetișistă.

Dorința de pământ devenea, deci, un factor primordios de agitație socială, iară nouele împrăștiări nu numai că potoleau setea de pământ, dar distrăgeau atenția opiniei publice dela toate relele și mizeriile ce decurg din regimul nostru agrar.

Dealtfel aceasta nu e principala cauză, care a determinat clasele noastre dominante să dea pământ țăranilor. Dacă împărțirea pământurilor statului ar fi fost în dauna claselor dominante, dacă ea ar fi periclitat existența regimului neoiobag, țărănimea n'ar fi văzut un pogon de pământ, iară frământările și fierberea ei ar fi fost potolite ca în 1907. *Dar împrăștiările au fost în interesul vital al regimului.* După împrăștierea dela 1864 au rămas aproape 60.000 de țărani fără pământ, — proletari, — număr destul de respectabil, la care se adăuse curând acel al adolescenților de atunci, deveniți apoi vârstnici și cari rămâneau deasemenea proletari; înmulțirea populației dădea și ea un im-

portant procent de proletari agricoli, iară regimul neo-iobag, prin însuș mecanismul lui, cum am văzut, prefăce pe micii proprietari în proletari. Cea mai mare parte a țărănimii fiind, deci, pe cale de a se proletariza, s'ar fi schimbat în mod fatal și relațiile noastre de producție agrară, pentru că proletarul muncește în alte condiții decât iobagul: el e liber, cere plată bună și nu aduce inventar. Incât, proprietarii pe deoparte ar fi trebuit să vâre capital și să aibă imensa grijă a exploatării moșiei, iară pe de altă parte ar fi pierdut toate acele foloase și rușfeturi și havalele, pe cari le aveau de pe urma materialului învoibil ce erau neo-iobagii.

*Cu împroprietările succesive, pe deoparte se li-
nișteau spiritele țărănești și se potolea setea de pământ
a țăranului, iară pe de altă parte — rezultat și mai
important — se prefăcea populația proletară, peri-
culoasă regimului, în neo-iobagă.*

*Și lucrul era fatal: cu pământ insuficient pentru
organizarea unei gospodării de sine stătătoare, lipsiți
de capitalul necesar și în atmosfera neo-iobagă gene-
rală, — nouii împroprietăriți trebuiau să se prefacă
neapărat, cu vremea, în neo-iobagi.*

Cei mai inteligenți reprezentanți ai regimului își dădeau perfect seama de cele ce arătăm mai sus și în expunerile de motive cari însoțeau legile de împroprietărire, în fruntea argumentelor se punea pericolul înmulțirii proletariatului agricol. Acest argument suprem în primul rând avea menirea să convingă pe ideologii țărano-fili din clasele culte — cari, naivi cum i-a făcut Dumnezeu, se și convingeau îndată, în fața primejdiei ca țăranul să se proletarizeze din coșcogea proprietar ce este! — iară în al doilea rând trebuia să convingă

pe cei recalitranți din clasele dominante. Aceștia erau de două feluri: unii se opuneau împrumuturilor pentru că ei înșiși se uitau cu jind la pământurile statului, cari pe te miri ce se puteau lua în arendă, când «ai noștri» erau la putere, — ceea ce a și fost la noi o mare sursă de... acumulare primitivă; alții, însă, se opuneau împrumuturilor deoarece, cu drept cuvânt, vedeau în ele un pericol pentru marea proprietate, întrucât dădeau o sancțiune convingerii țaranului că pământul i se cuvine. «Pofta vine mâncând», ziceau acești recalitranți. Dar argumentul suprem al înmulțirii proletariatului agricol învingea toate rezistențele.

Adeptii d-lui P. P. Carp îi slăvesc umanitarismul și țaranofilismul, pentru că d-sa a fost acela care a împărțit țăranilor peste un milion de pogone. Ciudată gloriificare! Mai întâi, e cam nu știu cum să slăvești umanitarismul și galantomia unui om, care a dat ceva ce nu e al lui. Dar afară de asta, noi am văzut că această danie s'a făcut în interesul bine priceput al claselor dominante, nu al țăranilor. Un element de laudă se putea găsi mai degrabă în *felul* cum s'a străduit d. Carp să săvârșească împrumuturile, iară nu în faptul simplu că le-a săvârșit. D. Carp s'a silit să dea țăranilor și instrumente de muncă și capitalul necesar, pentru a preface pe unii în adevărați mici proprietari și mici producători, iară pe alții în proprietari mijlocii și proprietățile acestora în unități de producție prospere. D. Carp s'a strădănit să formeze sate model în Bărăgan — procurând acolo apă prin puțuri arteziene — să ridice producția țării și pe producători. Asupra întregii acestei ac-

tivități, mai ales asupra celei din urmă, adepții d-lui Carp trec cu vederea, jenați că această activitate n'a reușit, s'a arătat utopică. Este evident că întreaga vieată și întreaga luptă a d-lui Carp sânt pătrunse de un element utopic și de o profundă contradicere. D-sa a voit să desvolte categorii economice ieșite sub și din regimul capitalist-burghez, a voit să le desvolte într'o țară cu regim semifeudal, neoiobag—și asta, nu numai fără a înlătura acest regim, dar silindu-se încă să-l consolideze. Asta e adevărat. D. Carp nu numai că n'a văzut piedicile din drumul său, și deci n'a căutat să le înlătore, dar le-a și înmulțit; decât, cel puțin a văzut drumul și a lucrat în consecință, fără a se abate pe căi lăturalnice, fără a căuta diversiuni, spunând adevărul așa cum îl vedea și sfidând bărbătește demagogia din toate partidele—chiar și dintr'al său.

Și înloc să-l glorifice pentru aceste merite și pentru altele, adepții săi găsesc împărțirea de pământ!

* * *

Am văzut ce rol adevărat providențial au avut pentru regimul nostru pământurile statului. Din nenorocire, însă, vorba neamțului: *alle Herrlichkeit hat ein Ende*; și au început să «aibă sfârșit» și pământurile statului, pecând proletariatul creștea, creștea mereu, și prin înmulțirea populației și prin însuș mecanismul regimului neoiobag.

Ce era de făcut? Unde să găsești un mijloc atât de bun, cum au fost pământurile statului, pentru a liniști spiritele pe deoparte, și a consolida regimul neoiobag, pe de alta? Și au început să dea din colț în colț oamenii noștri politici, politicianii,

filantropii, cărturarii, economiștii, sociologii noștri, căutând acest nou mijloc, care să facă măcar în parte serviciul pe care l-au făcut pământurile statului.

Atunci a început acel potop de proiecte, propuneri, discursuri, ochiri asupra stării și pentru îmbunătățirea poziției țaranului nostru, cași potopul de reforme. Și tot atunci a început și potopul de sfaturi date țărănimii ca să-i înlocuească pământul—sfaturi politice, economice, sociale, agricole, sanitare, igienice, administrative, dar mai ales culturale și morale, pentrucă, îndeinitiv, omul nu trăește pentru stomac, ci pentru suflet.

Câte sfaturi și învățături, și ce sfaturi și învățături!

Unii învățau pe țaran că e și rușinos și nesănătos să trăească în coliba de hotentot în care trăește el acuma, căci locuința trebuie să aibă o anumită cantitate de aer, să fie anume împărțită în vederea higienii și moralei; iară pentru a demonstra învățăturile acestea în mod intuitiv, după sistemul lui Pestalozzi, au construit pe valea Prahovei un șir de vile-model— numerotate — cari să servească de tip pentru casele țărănești. Alții îl învățau cum trebuie să mănânce, pentrucă mâncarea își are și ea socoteala ei, și anume: unui om normal îi trebuie atâta azot, atâta carbon, etc., și toate acestea le poate găsi în... soia japoneză, soia miraculoasă, din care se poate face și pâne și lapte și brânză și... pastramă și salată de țări. Alții îl povățueau cum să se îmbrace, observând și igiena și estetica, alții cum să-și lucreze ogorul și cum să facă grădinăritul, prefăcându-se într'un producător de pătrunjel și postârnac. Unii îi dădeau lecții de sobrietate, povățuindu-l cum și cât

trebuie să economisească și să depună la bancă spre fructificare, pentru că se știe că dacă strămoșul nostru Adam ar fi fost mai prevăzător și ar fi depus la bancă numai cinci parale, fiecare din noi ar dispune azi de-o avere care ar întrece pe a lui Rothschild, Rockefeller și Carnegie la un loc. Alții, iarăși, îi dădeau sfaturi morale cum să trăească în societate și în familie: să nu bea, să nu injure, să aibă frică de Dumnezeu și de stăpânire și mai ales să iubească pe aproapele său ca pe sine însuși — și, în treacăt fie zis, cine e mai aproape de țăran decât proprietarul, arendașul și jandar-mul rural? Alții, înșfârșit, îl povățueau să învețe, să se cultive, să studieze neincetat, că numai așa va scăpa de toate nevoile, căci nu degeaba zice românul: «ai carte, ai parte».

Toate aceste învățături sânt profesate de poporanistii cari n'au nici o răspundere, sânt o manifestare a poporanismului *volintir*, sânt vorbe — de obicei inofensive — cari reprezintă activitatea verbală a țăranofilismului și poporanismului. Acestei activități verbale, ca un corolar necesar, îi corespunde activitatea de fapt a celor cari au răspunderea situației, cari dețin guvernul și parlamentul. Aceștia, îmboldiți de aceleași pricini, au pornit acea activitate reformătoare, acea neobosită legislație țăranofilă, care bântue încă.

Firește, când n'ai pământ pentru țăran, îi dai legi.

Asupra celor mai însemnate din legile «protectoare», cari privesc relațiile dintre țărani și stăpâni, am vorbit mai sus. Dar în afară de acestea — atât de multe și variate — au început să se fabrice și altele, cu caracter economic, social,

moral, cultural, sanitar, etc. Și astfel se stabilea o relație directă -- cum trebuie să fie în orice regim democratic -- între opinia publică și legiuitor, între cei ce stau în afară de guvern -- așa numiți, în limbajul politic, *poporul* -- și cei ce stau în lăuntrul lui, și astfel se realiza, deasemenea, armonia dintre vorbă și fapt.

Spre pildă. Poporanistul care stă în afară de guvern deplânge lipsa de administrație la sate, din pricina căreia țăranul trăește ca în codrul Vlăsiei; iară poporanistul ajuns la guvern, preface dezideratul în fapt, dăruind țăranului -- pe jandarmul rural. Poporanistul de afară deplânge starea de groaznică necurățenie în care trăește țăranul; iară poporanistul dela guvern dă o sancțiune acestei plângeri, trimițând pe țărani sub escortă, ca să fie scăldați în mlăștinile satului -- cu săpun gratis¹⁾. Poporanistul de afară deplânge oribila stare sanitară a țăranului; iară cel dela guvern face infirmerii populare, a căror organizare--două lavițe cu câte o rogojină -- costă 30 de lei și inaugurarea de către d. prefect 300, iară restul de cheltuieli administrative 3000. Poporanistul cel fără de răspundere povățuește pe țăran să studieze, căci e o rușine națională să fim poporul cel mai analfabet din Europa; iară poporanistul cu răspundere trânteste o amendă sdravănă recalcitrantului care nu-și trimite copilul la învățătură -- și astfel băiatul, care nu urmează iarna la școală pentrucă are numai o ciobotă, o pierde și pe aceea. Poporanistul fără situație sfătuește pe țăran să nu bea, arătându-i dezaastroasele urmări ale beției; iară poporanistul cu situație

¹⁾ Aceste sânt fapte autentice.

închide cărciuma țăranului care a avut îndrăzneala să-și piardă nevasta, pentrucă o cărciumă condusă de un văduv ar putea să vateme morala văduvelor vesele din sat. Și astfel, vorbele celor cari stau în afară de guvern se prefac de către acesta din urmă în fapte, adică în legi, cari la rândul lor se prefac în... vorbe goale. Și asta încă în cazul cel mai fericit, pentrucă de multe ori vorbele inofensive ale celor dintâi se prefac de către cei din urmă în legi foarte ofensive.

A vorbi pe larg despre toată această activitate teoretică și practică, e imposibil. Dar o analiză sumară se impune, întâi pentrucă ea ne va ajuta să adâncim problema noastră agrară ca atare, al doilea pentrucă în toată această activitate teoretică și practică este și o parte pornită din cuget curat, din dorința sinceră de-a ajuta și mântui țărănimea, așa că are tot dreptul să fie tratată serios, și al treilea pentrucă această activitate reprezintă un întreg curent în opinia publică, o anumite mentalitate a unei epoci întregi, — ca rezultat al unui anumit regim economico-social, — este deci un document sociologic de oarecare însemnătate.

* * *

Când regimul neoibag nu-și arătase încă toate urmările nenorocite, — iară pe măsură ce ele se iveau clasele dominante puteau să le potolească, grație imenselor întinderi de pământ ale statului, — atunci nu era nevoie și nu era nici loc de țărano-filism și proporanism. Atunci oamenii de stat și apologiștii regimului erau mândri, dârji, intransigenți și găseau că totul e admirabil în această cea mai bună dintre lumi, iară, îndeosebi, mai

bine decât oriunde e în țara românească. Curentul de opinie și idei dominant pe atunci se caracterizează admirabil prin celebra frază depe vremuri, o frază rămasă istorică și despre care am mai pomenit: «*în țara românească nimeni nu moare de foame*», frază care, prin motivările ce i s'au dat, nu reprezenta numai faptul concret de *bine* din țara noastră, dar și ideea de *mai bine* decât aiurea, chiar decât în țările occidentale, unde sânt oameni cari mor de foame, pecând la noi nu-s. Și tocmai pentru că această frază reprezintă mentalitatea unei epoci, cată să ne oprim câtuși de puțin asupra ei.

Este adevărat că în Occidentul capitalist lucrătorul proletar, care trăește din vânzarea acelei mărfi speciale ce este munca lui, uneori nu găsește cumpărător și atunci moare de foame. Mai mult: regimul capitalist, prin însuș mecanismul lui, creează o armată de rezervă a muncii, a muncitorilor fără ocupație. Această armată de rezervă nu este posibilă și în regimul nostru agrar, țăranul nostru nu poate rămânea fără lucru, pentru că, întrucât își înstreinează munca, el o dă în calitate sa de *învoit*, e învoit încă de cu iarnă, și nu numai el, ci și nevasta, și copiii, și cei vârstnici și cei nevârstnici. Urmează de aici că țăranul nostru stă mai bine decât proletarul din Occident? Ferească Dumnezeu! Mai întâi proletarul din Occident e un om relativ liber, pecând țăranul nostru, și absolut și relativ, e încă neoiobag. Se înțelege că în regimul sclavajului, în robia *sans phrases*, stabilitatea muncii e și mai mare decât la noi, robul nu rămâne niciodată fără muncă.

Dacă comparăm starea materială a proletarului din Occident cu a țăranului nostru — și doar

aceasta o are în vedere acea frază celebră — constatăm că proletarul occidental, chiar când rămâne fără lucru, când e nevoit să trăească din rămășiți, datorii și expediente, când este adică ceea ce se cheamă muritor de foame, încă trăește mai bine decât trăește deobicei imensa majoritate a țărânimii noastre.¹⁾

Comparația dintre proletariatul occidental și țărâניה română ne duce la următoarea con-

¹⁾ Prin legile economice, în regimul capitalist, ceea ce primește lucrătorul în medie pentru munca sa e *strictul necesar pentru viață*. Aceasta reprezintă valoarea muncii în regimul capitalist. Dar acest *strict necesar* pentru viață, care formează *standard of life* al muncitorului, nu reprezintă o mărime și o sumă fixă, nu e acelaș, ci dimpotrivă variază foarte mult, după timp, după loc, după împrejurări. Înălțimea la care ajunge acest *strict necesar* și, împreună cu ea, înălțimea *standard of life*-ului lucrătorului, depinde de multe împrejurări, mai ales însă de trei: 1) productivitatea muncii și bogăția țării în general, 2) înălțimea culturală și morală la care au ajuns lucrătorii și, deci, cerințele neapărate ce au ei de un anume nivel al vieții, care și formează așa zisul „*strict necesar*“ și 3) conștiința muncitorimii de interesele ei de clasă și organizarea ei de luptă pentru a-și îmbunătăți traiul, (sindicate, Gewerkschaften, trades-unions).

Standard of life-ul țaranului nostru învoit, care e un fel de salariat, arendaș și proprietar, adică un neoiobag, e natural să fie incomparabil mai jos decât al proletarului occidental, și din cauzele speciale ale neoiobăgiei, pe cari le-am arătat mai sus, și din cauză că cerințele strictului necesar sânt mult mai joase, țara e mult mai săracă, cultura mai inferioară, iară despre organizări de lucrători țărani în senzul celor occidentale, nici vorbă nu poate fi. În așa condiții e ușor de înțeles de ce proletarul occidental trăește mai bine, nu numai decât imensa majoritate a țărânimii noastre, dar chiar decât fericitele ei excepții: frunțașii satelor. Cât depreciază regimul nostru neoiobag munca țaranului, am văzut mai sus.

cluzie · proletariatul occidental, uneori, neavând de lucru rămâne muritor de foame; țărănimea noastră având întotdeauna de lucru în timpul sezonului agricol, este, în imensa ei majoritate, veșnic muritoare de foame. Iară fraza celebră: «în România nimeni nu moare de foame», se preface aproape, întrucât privește țărănimea săracă, în contrarul ei.

Dealtfel, vieța reală s'a însărcinat să dea o desmințire grozavă apoligiștilor regimului. Țărănimea degenera văzând cu ochii, nu mai dădea soldați după măsură, și pe cine nu-l convingeau nici aceste fapte, îl convingeau rășcoalele că e ceva putred în Danemarca Orientului. Cu mult regret a trebuit părăsită poziția mândră și atât de intransigentă și, înloc de a mai tăgădui cumplita mizerie a țăranului, a trebuit explicată.

Și seria explicațiilor a și venit.

* * *

Prima cauză și primul vinovat descoperit de apoligiștii regimului, a fost însuș țăranul. Ce nu s'a făcut pentru țăran? Liberat din iobăgie, împrietărit, i s'au dat libertăți politico-sociale, i s'a dat votul, administrația comunală a fost dată pe mâna lui, i s'a dat o instituție de credit, i s'a dat o întreagă legislație de protecție a muncii. Și dacă totuși a rămas în mizerie, în mizerie cumplită, cauza e el însuș. Țăranul e leneș, — un țăran occidental face într'o zi cât al nostru în trei, — bețiv — bea tot ce are; țăranul e neprevăzător, când are o bucată de mămăligă rece nu-l mai prinzi la muncă oricât i-ai plăti; însfârșit e rău, crud, necinstit, fatalist, etc., etc. De toate păcatele regimului era, deci, vinovat țăranul, adică hoțul de păgubaș.

Această tactică nouă era destul de abilă. Prin ea, pe deoparte, se făcea o diversiune în spiritul public, substituindu-se adevăratei cauze — regimul existent — o cauză aparentă: inferioritatea culturală și morală a țaranului; pe de altă parte se deplasa, implicit, și întreaga activitate practică pentru îndreptarea răului. Căci dacă nu regimul economico și politico-social e de vină, ci inferioritatea culturală și morală a țărănimii, atunci leacul nu mai trebuie căutat în schimbarea regimului și a condițiilor obiective de viață ale țaranului, ci în modificarea subiectivă a acestuia, și în ridicarea nivelului său cultural și în schimbarea caracterului său moral.

E unul din meritele socialismului român că a distrus întreagă această argumentare. El a răspuns victorios apoloغيștilor regimului, restabilind adevăratele cauze. Socialiștii au demonstrat că nu caracterul moral al claselor muncitoare produce mizeriile economice și sociale, ci, dimpotrivă, el e un produs al acestor mizerii. *Viciile țaranului nostru sânt doar rezultatul regimului economic în vigoare, nu cauza lui. Când, deci, agrarienii noștri descriu în culorile cele mai negre viciile țărănești, crezând că prin asta apără regimul, atunci dau de-a dreptul cu oiștea în gard. Cucât sânt mai negre culorile în cari se arată viciile țaranului, cuată mai de osândit e regimul care le produce.* Așa fiind, dacă e adevărat că țaranul român a ajuns în halul moral descris de agrarieni, — și aceasta e adevărat, lăsând la o parte exagerările, — asta e cea mai strigătoare dovadă că regimul trebuie înlăturat. *In felul acesta, arma reacționară pe care apărătorii regimului o credeau atât de sigură, a devenit o armă revoluționară și s'a întors împotriva lor.*

Era, deci, de-o necesitate imperioasă ca să se schimbe frontul și tactica. Și ele au fost schimbate. Hulirea țăranului a fost înlocuită prin cea mai demagogică și deșănțată complimentare. Nu-i vorbă, între patru ochi agrarianul nostru își păstrează vechea părere și îl descrie pe țăran ca autor al propriilor sale mizerii și al mizeriei altora (adică a proprietarului și a arendașului). Dar în manifestările oficiale, în parlament, în presă, țăranul are toate calitățile din lume și e superior, moralmente, țăranilor din celelalte țări. Dacă înainte, pe vremea tacticii vechi, a găsi vr'o calitate țăranului era un act subversiv, astăzi a-i găsi vr'un defect e un act de lèse-naționalism și acela care o face e sau un reacționar ruginit sau un internaționalist-sindicalist-anarhist. Firește, aceasta numai întrucât e vorba de complimentarea platonice; în ce privește purtarea practică față de țăran, ea a rămas tot cea veche: brutală, crudă, iobăgistă.

Nici o îndoială că tactica nouă e mult mai abilă decât cea de altădată. Când exploatezi neomenos pe cineva și nici tu singur nu ești convins că ai dreptate și că faci bine, e mult mai abil să-l copleșești cu complimentele decât să-l detractezi, căci astfel ai mai multe șanse să-l zăpăcești și pe el și mai ales, — ceeace-i mai important, — pe aceia cari, eventual, i-ar putea sări în ajutor. Și de zăpăceală, de *aiureală* a început să se simtă mare nevoie decând poporanismul — vom vedea de ce — tinde să devină o forță socială. Această forță — aliata posibilă a țăranimii — trebuia ademenită în favoarea regimului, ori măcar neutralizată! Și pentru asta, tactica cea nouă era foarte potrivită. Dealtfel poporanismul, — nu vorbesc de cel de

doctrină, ci de acela care reprezintă un curent în opinia publică, — prin însăși metoda sa de cercetare naivo-idealistică, era menit să cadă în cursă. După el, nu starea morală și intelectuală e rezultatul relațiilor și forțelor sociale (între cari, în primul rând, cele de producție economică), ci dimpotrivă, acestea din urmă sânt rezultanta celor dintâi; prin urmare prefacerile sociale trebuie să urmeze, nu din schimbarea condițiilor obiective de traiu, ci din schimbarea calităților subiective, a calităților culturale și morale ale oamenilor. Am văzut mai sus cât de mult îi convine regimului concepția asta și ce consecințe utile pentru el a știut să scoată dintr'însa. Aici a fost, deci, primul punct de contact între poporaniști și apărătorii regimului.

Dar poporaniștii nu sânt servitorii conștienți și de bunăvoie ai claselor privilegiate și ai regimului neoibăgist, — vorbesc, bineînțeles, de poporaniștii sinceri, — ci dimpotrivă, vor să apere interesele țărănimii. Deaceea ei n'au putut accepta teoria inferiorității morale a țăranului. Căci după concepția lor, dacă țăranul ar fi atât de inferior, cum ziceau altădată apărătorii regimului, atunci și-ar merita soarta, n'ar merita atâta simpatie, n'ar merita ca oamenii de inimă să se ocupe de el; sau, dacă s'ar ocupa, în interesul național al viitorului, atunci ar trebui să înceapă prin a-i schimba cultura și caracterul moral, înainte de a-i schimba condițiile de traiu.

Spre a scăpa de această cursă pe care le-o întindeau și apărătorii regimului și propria lor concepție, poporaniștii au început să idealizeze pe țărani, să le găsească toate calitățile, pentruca astfel, pe temeiul acestor calități, să poată ajunge

la încheierea că țărani *merită* o soartă mai bună și că, deci, clasele superioare și culte sânt datoare să le-o asigure, ridicându-le starea economico-materială și însemnătatea politică. Dar tocmai acum poporaniștii cad în cursă, pentrucă apărătorii inteligenți ai neoiobăgiei, nu numai că nu contrazic apologia țărănimii, dar se asociază la ea — și am văzut dece. Decât, în mod tacit trag alte concluzii: dacă regimul nostru economic produce efecte atât de bune încât îl face pe țăranul nostru superior celui strein, atunci trebuie susținut din răspuțeri împotriva oricărei tentative de răsturnare. Cu această rezervă mintală, apologiștii regimului se asociază cu poporaniștii, recunosc oarecari neajunsuri și se declară gata să le îndrepte: să mai modificăm tocmelele agricole, spre a feri țărănimea de prea marea lăcomie a arendașului strein (se știe doar că lăcomia e un defect eminentamente strein); să mai îmbunătățim administrația, înlocuind pe subprefecți prin administratori comunali; să facem infirmerii, băi sătești, și mai ales școli și iară școli, căci doară cel mai mare dușman al țăranului este lipsa de cultură. Și așa se stabilește acordul între apărătorii regimului și poporaniștii noștri.

Și iată cum neoiobăgiștii au început să devină poporaniști și poporaniștii, de multe ori fără să vrea și fără s'o știe, au început să devină apărătorii regimului neoiobag.

Este însă alt fapt mai important, care constituie o legătură mai puternică între poporanism și neoiobăgism. Poporanismul nostru — și, iarăși, îl am în vedere pe cel sincer — se erijează în sprijinitor și reprezentant al intereselor țărănimii. Țărănimea noastră, însă, după alcătuirea și interesele ei, nu

este o massă uniformă, cum o arată numele, ci e împărțită în grupe și clase, cari au, se înțelege, interese comune țărănești, dar au și interese deosebite și uneori chiar antagonice. E, prin urmare, dela sine înțeles, că poporanismul poate să reprezinte interesele întregii țărâni numai întruatâta întrucât ele sânt aceleași; acolo însă unde ele se deosebesc, poporanismul trebuie să aleagă, și reprezentând interesele unei grupe sau clase, implicit se va găsi în vrăjmășie cu celelalte. *Asta e fatal. Asta nu depinde de buna sau rea voință a omului, ci de fatalitatea împrejurărilor sociale obiective.*

Poporanismul nostru, însă, e de origine și natură mic-burgheză; aceasta din capul locului, prin însăși originea imensei majorități a acelor cari îl compun. Poporaniștii, deobicei, sânt fii ai micii burghezii orășenești și ai clasei profesiunilor libere, care este la rândul ei de origine mic-burgheză; apoi fii ai țărânimii înțolite, ai preoților și învățătorilor, ai negustorilor sătești. Din această cauză și din altele, poporanismul român e pătruns de ideologia micii burghezimi. *Sub cuvântul și pretextul de reprezentant al intereselor poporului țărănesc (de aici și denumirea de poporanist), în fond el reprezintă mai ales interesele burgheziei țărănești, iară pe ale imensei majorități, pe ale țărânimii desmoștenite, le reprezintă numai întrucât sânt în armonie, sau cel puțin nu se ciocnesc cu cele dintâi. Când însă această ciocnire se ivește, poporanismul trece de partea burghezimii sătești, împotriva mulțimii.* Dovezi despre toate acestea vom avea destule mai jos.

Dar noi am văzut și vom vedea că burghezimea sătească are tot interesul, ca regimul neoio-băgist să crească și să înflorească, nu să dispară.

Pe baza acestui regim ea practică exploatarea țărânimii, în mic nu e vorbă, dar mai intensiv chiar decât arendașii și proprietarii mari. Burghezimea sătească e împotriva acestora din urmă, dar nu pentru că ei sânt temelia regimului, ci pentru că nu-i dau și ei destulă latitudine ca să se folosească de acest regim cât ar vrea. Burghezimea sătească e cea mai aprigă vrăjmașă a proprietarilor și arendașilor; idealul ei ar fi dispariția lor totală, dar nu pentru că odată cu dâșii să dispară și regimul, ci pentru că, pecăt posibil, să-i înlocuească. Tot astfel și poporanistul, în calitatea sa de reprezentant ideolog al intereselor burgheziei sătești, e un strașnic adversar al marilor proprietari și arendași, dar face ochi dulci neoiobăgiei. Și pe acest teren apărătorii inteligenți ai neoiobăgiei și poporaniștii noștri se întâlnesc nu ca vrăjmași, ci ca aliați.

Și iată cum chiar și o bună parte din clasele noastre dominante și dintre guvernanții noștri au devenit poporaniști, poporaniștii au devenit guvernanți, și țara toată s'a acoperit de poporaniști și poporanism: poporaniști civili și militari, laici și clerici, bărbați și femei; poporanism liberal, poporanism conservator, poporanism guvernamental, poporanism opoziționist, poporanism naționalist, poporanism antisemit, poporanism democrat, poporanism socialist și poporanism poporanist propriu zis.

* * *

Am pomenit până acum de mai multe ori cuvântul poporanism, fără să lămuresc ce este acest curent de idei și opinii și ce înțeleg eu prin poporanism.

Şi nu că n'ar merita-o; dimpotrivă. Despre poporanismul literar, politic, economic, etc., se vorbeşte atâta, încât încercarea de a lămuri pe larg chestia poporanismului ar fi foarte utilă. Din nenorocire, nu pot s'o fac aici, aceasta ar ieşi cu totul din marginile studiului de faţă. Câteva cuvinte sânt, totuşi, absolut necesare, având în vedere marea confuzie ce se face cu termenul poporanism.

Şi înainte de a vedea despre ce fel de poporanism vorbesc aici, vreau să precizez care e poporanismul despre care nu vorbesc. Aici nu mă ocup de poporanismul specific rusesc, acea teorie atât de larg umanitară, revoluţionară (cel puţin în aparenţă), atât de frumoasă şi ademenitoare în formă şi atât de superficială, utopică şi uneori chiar reacţionară, în fond. Acest poporanism a influenţat începuturile mişcării socialiste române deacum un sfert de veac. El ocupa încă un loc destul de important în prima lucrare socialistă marxistă română, *Ce vor socialiştii români*, şi anume în partea care tratează problema agrară. Acolo se mai face încă încercarea de-a împăca poporanismul cu marxismul, de a pune poporanismul sub scutul marxismului şi al metodei lui de cercetare.

Nu voiu vorbi nici de poporanismul apărut în ţară la vr'o 15 ani după cel dintâi şi din aceeaş sursă, dar de data asta nu sub scutul marxismului, ci, caşi în Rusia, în opoziţie cu el şi împotriva lui. Lipsit de metoda riguroasă a marxismului, acest poporanism se arată cu toată semnificarea lui originală şi cu tot utopismul lui, în articolul d-lui Şarcăleanu asupra poetului Goga. Nu voiu vorbi nici despre poporanismul aşacum se prezintă în articolele d-lui Stere *Socialdemocratism sau popora-*

nism. In aceste articole poporanismul pare să aibă ca principal atribut de a fi contra socialdemocratismului și lucrul cel mai greu de descurcat dintr'însele e tocmai: ce e poporanismul?

Despre toate aceste feluri de poporanism nu voiu vorbi aici; poate, sper chiar, s'o fac altădată. Aici am în vedere numai poporanismul nostru național, român, așa cum a izvorit din condițiile deosebite și reale ale țării noastre. Acest poporanism e mai mult practic decât teoretic, ba nici nu-și are propria sa teorie. Strădania d-lui Stere de a-i da una, n'a reușit deloc. Dar acest poporanism are propriile sale vederi și atitudini și — ceea ce e mai important — propria sa practică. Și la această practică reală, care influențează mersul real al lucrurilor din țară, s'au asociat, într'un fel sau într'altul, toți poporaniștii de tot felul, incluziv aceia cari stau sub înrâurirea poporanismului rusesc ca teorie. Dar și acest poporanism național e departe, foarte departe de a fi uniform. Aceasta se vede chiar din acele grupuri multiple cari îl compun, grupe pe cari le-am enumerat mai sus și cari de multeori se răsboiesc crâncen între ele.

Aici, pentru lămuririle ce ne sânt neapărat necesare, voiu căuta să deosebesc pe poporaniști numai în două grupe principale, cari diferă între ele prin însăși originea poporanismului lor. In prima grupă pun pe poporaniștii claselor dominante, apărători conștienți și interesați ai regimului nostru economic și politico-social în vigoare. Noi am văzut de unde vine mai cu seamă poporanismul lor, am văzut că el nu este sincer, ci este un poporanism de nevoie, de tactică bineînțeleasă. In a doua grupă

pun poporanismul cel sincer, care-și are izvorul în alte clase și alte interese sociale.

Dacă în țara noastră — lipsită, în bună parte, de marea industrie și, deci, de marele comerț — burghezia mare e foarte slab reprezentată, în schimb s'a dezvoltat burghezia mică și cea mijlocie, din micul comerț, din industriile mici și mijlocii, din burghezia sătească însfârșit. Or, interesele acestei mici burghezii, în special ale celei orășenești, nu numai că nu sânt antagonice cu ale țărănimii muncitoare, dar de multeori se armonizează. Mica burghezie orășenească trăind în mare parte din tranzacțiile cu țărănimea, propășirea celei dintâi atârnă de a celei de a doua. Până și burghezimea sătească, interesată să exploateze cât mai mult pe țăranii muncitori, și chiar în interesul acestei exploatări, are, totuși, și interese identice cu ale lor, interese special țărănești. Mica burghezie, deci, în generalitatea ei, în mod firesc își îndreaptă mai mult sau mai puțin simpatiile către țărănimea oropsită.

Pe urmă vine o clasă, dezvoltată peste măsură la noi, biurocrația, care în straturile ei superioare se confundă în interese cu clasele dominante, dar în straturile inferioare e înclinată mai mult în favoarea țărănimii; — aceasta atât prin originea ei — căci în imensa majoritate a cazurilor se trage din mica burghezie orășenească și sătească și din profesiunile libere — cât și din pricina situației sale precare și nenorocite. Bineînțeles, nu vorbim de acea parte a biurocrației inferioare, care e întrebuințată în administrație, direct împotriva țărănimii.

Apoi vine clasa, foarte importantă, a profesior libere, a intelectualilor, mai ales a proleta-

riatului intelectual. Acesta din urmă a luat și la noi, ca la toate popoarele semicapitaliste, o dezvoltare anormală, patologică. Și această clasă va fi deasemenea înclinată să simpatizeze cu țărănimea, atât din cauza originii și situației sale precare, cât și din cauza culturii sale, care o face să vadă că decăderea, ruina și degenerarea țărânimii într'o țară agrară, înseamnă degenerarea, decăderea și ruina țării însăși. Această clasă e menită, nu numai să mărească curentul țăranofil și poporanist, dar și să-i dea teoreticianii, ideologii și utopiștii, cari știu câteodată să se libereze de păcatul originii lor mic burgheze și să simtă interesele adevărate ale masselor muncitoare oropsite, — din nenorocire să le simtă numai, nu să le vadă clar. Aceștia, cad, deobicei, în exagerări — exagerarea fiind inerentă curentelor de idei pornite din sentimente — și apărând interesele țărănești, ei prefac vieața țărănistă într'un ideal moral și social, în senzualitatea căreia trebuie să se desvolte țara, ba chiar lumea toată¹⁾.

¹⁾ Nu mai vorbim de proletariatul industrial dela orașe, care reprezintă în mod firesc interesele adevărate ale profundelor masse muncitoare țărănești, dupăcum poporanismul reprezintă interesele burghezimii sătești, iară în viitor proletariatul industrial e menit să formeze avangarda în lupta de desrobire a întregii muncitorimi. În acțiunea lui, el se solidarizează cu țărănimea oropsită, se institue în protectorul ei și, agitând în favoarea ei prin graiu și prin scris, mărește în opinia publică curentul de simpatie pentru țărani. Dar acesta e singurul punct de contact dintre proletariatul industrial conștient și poporanismul cel sincer. Încolo, între acest proletariat și acest poporanism este o deosebire profundă și de concepție și de metodă.

Dar despre aceasta vom vorbi în lucrarea viitoare.

Iată, deci, atâtea clase și grupe cari reprezintă o mare forță socială și cari produc curentul poporanist sincer, deosebit de cel nesincer al claselor dominante și al reprezentanților regimului neoiobag.

E o chestie de elementară dreptate să nu confundăm aceste două curente, cari au și origine și imbold și intenții atât de deosebite. Din nenorocire, însă, și acest curent poporanist sincer, curat, de multeori cade în păcatele celui nesincer, alunecă în felul de a vedea al acestuia, substituind cauze imaginare celor adevărate și adânci, deplasând atenția publică și îndreptând astfel activitatea socială mai mult împotriva, decât în folosul masselor muncitorești agrare. E, deci, de cel mai mare interes pentru înșiși poporaniștii sinceri o critică, fie chiar și mai caustică, a concepției și activității lor.

Și aici o mică lămurire, mai mult personală. Știu că multora critica pe care o fac poporanismului le va părea că e rezultatul intransigenții sectare socialisto-marxiste a subsemnatului, care nu vrea decât totul sau nimica, pentru care nu contează decât activitatea pornită în vederea schimbării societății actuale în societate socialistă, iară restul e reacționarism și burghezism infam. Nu! De această concepție sectară: *totul sau nimica*, nu m'am făcut vinovat nici în tinerețele mele cele fragede, când o asemenea intransigență îi șade bine omului, când ea este și explicabilă și justificată; dar încă la bătrânețe! În țările semicapitaliste, cari sufăr de răul a două regimuri deosebite — al celui feudal, care nu vrea să moară și al celui capitalist, care nu poate încă să trăească — răul acesta e atât de mare, încât cel mai mic bine real în intenție sau în executare e binevenit, de oriunde ar veni.

Când un învățător sătesc, așa numit apostol al satului, — nu acela care ca membru al unei bănci populare, al unei asociații de arendare, își face treburile și cariera, — când un învățător caută din răspuțeri să mai aducă puțină lumină în bezna satului și se sbuciumă să capete un pic de dreptate pentru sătean, atunci fapta lui e mare și frumoasă¹⁾. Știu că rezultatele acestei activități vor fi mici, meschine, uneori aproape nule: lumina nu e făcută pentru rob și dreptatea nu e pentru neoiobag. Dar mărima morală a faptelor omenești nu se judecă numai după rezultat, ci mai ales după intenția curată cu care au fost făcute, după jertfa ce li s'a închinat. De mulțori rezultatele mari și frumoase, cari fac sgomot, sânt urmarea condițiilor obiective ale împrejurărilor sociale, în ivirea cărora omul n'are nici merit, nici vină.

Când un doctor sătesc, întreaga vieță, în condiții absolut mizerabile, se străduiește să aline cât de puțin durerile țaranului neoiobag, — fapta lui e mare și frumoasă! Știu că rezultatele vor fi meschine, aproape nule. În starea sanitară a satelor, cu mizeria lor înfiorătoare, intervențiile sânt aproape de prisos. Dar fapta lui e totuși mare, prin inima voioasă și spiritul de sacrificiu cu care a fost făcută.

Când un ministru, o vieță întreagă, se silește să stimuleze activitatea școlară și extrașcolară, ca să ridice starea culturală și morală a țaranilor, fapta lui e foarte importantă, oricât de mici ar fi

¹⁾ Mulți, foarte mulți din acești învățători au făcut parte din așa numita veche mișcare socialistă și au fost educați în ideile, morala și idealismul ei. La criza acelei mișcări, dâșii au fost moșteniți de poporanism.

rezultatele obținute. Și campania acerbă întreprinsă de protivnici încontra acelu ministru, arată cât de însemnată moralmente este activitatea lui. Dar—și aci e un *dar* serios de tot — e foarte important să se știe clar *la portée*, marginile acelei activități, ce poate și ce nu poate să dea; să nu fie erijată în ceea ce nu este și nu poate fi, să nu se creadă și să nu se caute să se încredințeze și pe alții, că acea activitate rezolvă sau vrea să rezolve o problemă mare și adâncă, pecând în realitate trece pelângă ea fără s'o atingă — și mai ales să nu se creeze prin ea diversiuni, să nu se distragă profundele masse ale țărănimii muncitoare dela adevăratele ei țeluri de mântuire.

Când un lucrător, rămas fără lucru, e muritor de foame cu nevasta și copiii, și silit să întindă mâna, — atunci dați-i cât vă lasă inima și cât puteți; și dacă nu puteți mai mult, dați-i o para: para cu para, în douăzeci de zile va strânge 20 de bani, și dacă până atunci nu va muri de foame, va cumpăra o pâne—și tot e mai bine decât nimic. Dar nu ziceți că prin filantropia dv. i-ați rezolvit sau sânteți pe cale de a-i rezolvi problema mizeriei, căci vă înșelați pe dv. înșivă, induceți în eroare opinia publică, pe care o faceți să se creadă cu conștiința împăcată și rătăciți și pe bietul om dela adevărata cale a rezolvirii problemei, care e: căpătarea unei munci sigure și bine retribuite.

Din nenorocire, cum am zis, și poporanismul cel sincer cade în cursă, și crezând că lucrează pentru salvarea țărănimii, de multeori își irosește zadarnic energia, creează diversiuni și produce și confuzie în spirite, chiar în acele chestii în cari, în fond, are dreptate. Să luăm, ca pildă izbitoare,

campania atât de dreaptă dusă de poporanismul cel sincer împotriva crudei și neomenoasei exploatarea a țăranilor de către clasa marilor proprietari și arendași, pentru a vedea că până și în această campanie pornită din motive atât de curate, poporanismul reușește să producă o confuzie în spirite și o diversiune, care servește așa de mult regimului neoiobag.

Și mai întâi, e greșit felul cum pun chestia poporanistii, găsim ultima cauză eficientă a groaznicei exploatarea și aserviri a țăranului, nu într'o anumite organizație economică, în anumite instituții, în anumite fel și relații de producție și împărțire a bogățiilor, ci în răutatea oamenilor, a proprietarilor și arendașilor, sau a unor anumite categorii de proprietari și arendași.

Arendașul cel mai omenos, mai cumsecade și mai cu frica lui Dumnezeu, când va lua o moșie își va face socoteala câți locuitori are ea, cari sânt condițiile și relațiile existente de muncă și conform cu aceste date va plăti arenda corespunzătoare. Apoi va trebui să valorifice toate acele condiții și relații de producție, să lucreze cu învoielile existente,—dijme, rușfeturi, contractul agricol actual,— să lucreze cu inventarul țăranului, etc., ca să scoată arenda și câștigul obișnuit. Or, lucrând în toate condițiile astea, pentru cari n'are nici o vină, căci doar nu el le-a creat, arendașul va urma să ruineze totodată și țăranimea și producția agricolă a țării. Sub regimul capitalist, lucrând ca fermier, cu lucrători salariați, ar fi nevoit să bage capital în producție, să facă agricultură sistematică, să exploateze, firește, și acolo, — exploatarea, pânăla realizarea regimului socialist, fiind o condiție ine-

vitabilă și necesară a vieții economico-sociale, — dar această exploatare ar fi mai omenoasă și înloc de element de ruinare a producției țării, ar fi un element de propășire a ei. Deci, în ultima instanță, nu arendașul, ci sistemul, regimul e de vină.

Se înțelege, sânt proprietari și arendași cari duc consecințele regimului la ultima limită, cari duc cruzimea chiar peste marginile impuse de regim. Și se înțelege că lupta cea mai aprigă împotriva lor e o datorie de cinste. Pe dealtăparte, în lupta politico-socială nu te răsboiești cu un regim abstract, ci cu oameni, cu indivizi, căroră le dai și dela cari primești lovituri. Dar pentruca lupta să fie rodnică, nu trebuie permise diversiunile, ci sub răutatea oamenilor trebuie pătrunse adevăratele cauze ale răului, raporturile sociale din cari izvorăște el. Altfel, mai mult deservești cauza aceloră pe cari vrei să-i aperi.

Când dai toată vina pe caracterul personal al arendașilor sau pe excrescențele regimului, pe exagerările la cari ajunge el în unele cazuri, apoloğiștii regimului se agață cu multă dibăcie de aceasta și trag concluziile ce le convin: dacă pricina e răutatea unor arendași, atunci trebuie gășiți alții mai buni; dacă exploatarea e uneori absurd de exagerată, trebuie luate măsuri împotriva acestor exagerări cari compromit regimul — măsuri cari vor ajuta la consolidarea lui. Și astfel regimul, — principala cauză a răului, — este consolidat nu numai de prietenii lui, ceeace ar fi natural, dar și de protivnicii lui, ceeace nu e natural deloc; iară poporanistul, care se crede atât de înaintat, încât se miră el singur de revoluționarismul său, navighează cu pânzele întinse în apele regimului existent.

Toate acestea se văd cu o claritate absolută în campania dusă de poporanism în genere, de cel antisemit în special, împotriva arendașilor streini, îndeosebi — bineînțeles — a arendașilor evrei: jidanul e de vină! Dacă în arendașie, ca instituție a sistemului, dacă în arendași, ca agenți ai lui, se vede încă legătura directă cu regimul și, deci, se mai poate da de cauza adevărată a răului, aici orice legătură dispare, deplasarea și substituirea sânt complete, înotăm în plină diversiune ideală: cauza e arendașul ca jidan, cauza e în religia și rasa arendașului, cari sânt tocmai atât de vinovate cât și culoarea părului sau ochilor lui. Și dacă culoarea părului și ochilor arendașului n'a fost întrebuințată ca diversiune, pricina nu e în absurditatea vădită a unei asemenea aserțiuni, ci în faptul că religia și rasa fac serviciul acesta în mod mai temeinic. Nu e vorbă, o mică deosebire există între arendașul pământean și cel strein în privința exploatării nemiloase a țărănimii; dar această deosebire nu atârână de religie și rasă, ci de poziția politico-socială respectivă a unuia și a celuilalt; și această deosebire dovedește contrarul de ceace vor să dovedească antisemiții noștri.

Am arătat mai sus că neoiobăgia noastră consistă din două elemente: unul economico-social — amestecul ibrid de capitalism și feudalism — și altul politico-social — desbrăcarea țărănimii de orice drepturi, cari sânt trecute, spre uz și abuz, claselor dominante. În privința întâia, poziția arendașului evreu și a celui român este egală; în privința a doua, poziția celui dintâi e absolut inferioară: el nu poate să-și valorizeze toată puterea lui de exploatare, din cauza lipsei de drepturi po-

litice și din cauza situației lui de evreu. Poziția lui e inferioară și față de cei exploatați, pentru cari el nu este un boier, un ciocoiu, ci un jidan, și față de administrație, pe ale cărei organe subalterne știe să le împace, nu-i vorbă, dar cele superioare îi rămân ostile. Poziția lui e îngreueată și de curentul antisemit, atât de puternic, și de opinia publică, ostilă, și de presă, în mare parte antisemită, dar mai cu seamă de regimul însuș, care dându-i pe deoparte toate avantajele neoio-băgiei, se folosește, pe dealtăparte, de poziția lui de jidan, pentru a face din el o diversiune și un țap ispășitor al păcatelor regimului.

Din toate aceste cauze, arendașului evreu îi este mult mai greu să ducă exploatarea la ultimele ei consecințe, și asta nu pentru că n'ar dori-o — cum să n'o dorească? — dar pentru că, având prea mulți ochi ațintiți asupra-și, nu poate să întindă prea mult coarda, căci la el se rupe mult mai curând decât la colegul creștin. Dând brânză putredă țăranului, arendașul evreu riscă s'o vadă expusă în vitrina unui ziar liberal sau conservator; pecând o brânză și mai putredă, poate, a arendașului alegător în colegiul I și deputat, nu va avea cinstea să fie expusă în vitrina ziarului, sau va apărea acolo sub forma unei splendide roți de cremă de Olanda, pentru că ziarul e liberal sau conservator, iară arendașul deputat e deasemenea liberal sau conservator — sau și una și alta ¹⁾. Urmează

¹⁾ Sânt cunoscute de toți cazurile dela Iași și Vlașca, unde niște mari cultivatori au dat muncitorilor să mănânce carne de vite, ce fuseseră tăeate fiindcă erau bolnave, pricinuind astfel moartea mai multor muncitori, și acel dela Constanța, unde un proprietar dăduse argaților săi opinci din pielea

de aici că pe moșiile arendate evreilor țărării trăesc mai bine? Doamne ferește! Mizeria e aceeași, și asta arată înc'odată că regimul, în impersonalitatea lui, își impune, vrând-nevrând, toate consecințele nefaste.

Mai original e când campania împotriva arendașilor e dusă de mării proprietari. Original, dar explicabil. Clasele dominante, ca să producă diversiune și să distragă atenția dela regimul care li-i sursa de dominare, sânt gata să acuze pe Dumnezeu și pe oameni; iară când regimul merge spre decădere și sursele de diversiune sânt epuizate, încep să se acuze reciproc. Arendașii sânt toată vina, zic unii proprietari; arendașii, cari prin lăcomia lor, au îngreueat învoielile, au mărit exploatarea, au ruinat țărănimea, și a. m. d. E adevărat că arendașii au fost, în mare parte, aceia cari au dus exploatarea la ultimele margini, trăgând ultimele consecințe din regimul existent. Dar în aceasta ei au fost agenții mării proprietăți, pentru ridicarea rentei și valorii ei.

Arendașul e un produs fatal și firesc al regimului, cași țăranul neoiobag. Arendașul X. ia în arendă moșia Z. pentru 50.000 de lei anual, iară beneficiul lui mediu este, să zicem, de 30.000. Îngreuind învoielile, exagerând exploatarea, scoate înloc de 80.000 de lei, 100.000, și astfel, peste câștigul obișnuit de 30.000, scoate încă 20.000. Dar aceasta va dura numai cât ține termenul contractului, destul de scurt la noi—

unei vite moarte de boală, ceea ce iară pricinuisse moartea unui om. Unul din vinovați fiind jidov, a fost arestat, ceilalți, fiind români, alegători și prînrumare ocrotiți, au rămas liberi, unul din ei punând chiar autoritatea pe fugă. (R. Rosetti, *Pentru ce s'au răscolat țărării*, (pag. 506, notă).

deobicei 3-5 ani. Pe urmă, în baza novelor condiții de învoieli și exploatare introduse de arendaș, proprietarul urcă arenda la 70.000, profitul obișnuit al arendașului revenind la cel de mai înainte. În felul acesta renta și valoarea moșiei Z. se măresc enorm și așa s'a făcut că în ultimul pătrar de veac renta și valoarea moșiilor au crescut atât de imens¹⁾. E, deci, vădit că din mărirea exploatarei țărănești arendașul beneficiază un termen scurt, iară pe urmă proprietatea mare beneficiază pentru totdeauna și că arendașii, mărind exploatarea, au fost agenții cei mai eficaci pentru mărirea rentei și valorii pământului.

Și atunci? Poate că nu arendașii, ci proprietarii au toată vina?

Personal și individual tot atâta cât și arendașii. Astfel, în exemplul de mai sus, proprietarul cel mai cumsecade din lume, dacă ar scădea arenda ar dovedi o inimă bună, dar și multă naivitate, pentru că scăderea ar folosi arendașului și burgeziei sătești, iară nu țăranimii muncitoare. De altfel, a cere ca lumea să vândă mai ieftin decât se oferă, este o copilărie economică, ar fi a întoarce pe dos legea ofertei și cererei și legea concurenței — legi economice fundamentale ale societăților moderne²⁾.

¹⁾ Mărirea exploatarei muncitorului nu e unicul factor de mărire a rentei. Mai e și prețul cerealelor din piața mondială și mărirea întinderii culturii și mărirea populației; dar acestea nu interesează aci.

²⁾ În condițiile semifeudale dela țară se poate ca un proprietar, om bun și care exploatează singur moșia, să facă învoieli mai favorabile, ce ies din regulă. Dar un asemenea proprietar va fi o excepție și de excepții aici, bineînțeles, nu putem vorbi.

Mai clar se vede lipsa de vină a proprietarului, ca individ, în cazul când moșia e cumpărată decurând, — și doar acesta e cazul foarte multor moșii în țara noastră, unde marea proprietate fonciară nu e legată de anume familii și tradiții, — boierii proprietari fonciari fiind, în genere, de origine foarte burgheză și de dată foarte recentă. La noi pământul este pe deoparte o marfă, ca toate mărfurile, iară pe de altă parte o plasare de capital, ca oricare alta. Deci un capitalist, având de plasat 500.000 de lei, cari la noi, unde rata profitului e cam de 5%, produc 25.000, îi plasează într'o moșie care produce 25.000 de lei, sumă pe care o cere când dă moșia în arendă. Inșă în această arendă, date fiind raporturile sociale de producție, e fixată și exploatarea ruinoasă a țaranului și tendința de ruinare a agriculturii și țării. Ei bine, întrucât proprietarul acesta este el, personal și individual, mai vinovat acuma de ruinarea țaranului și a țării, decât atunci când își avea capitalul plasat în bonuri? Și cucât e mai vinovat el decât colegul său, care a plasat o jumătate de milion în proprietatea urbană sau în acțiuni industriale?

* * *

Poporaniștii mai inteligenți și mai culți au simțit naivitatea acestei explicări a profundelor noastre anomalii agrare, prin însușirile sufletești personale ale proprietarilor și arendașilor, de unde ar rezulta, bineînțeles, că rezolvirea problemei constă în selecționarea și educarea unor proprietari și arendași mai buni. Și atunci au găsit altă explicație: problema noastră agrară rezidă în reaua împărțire a proprietății noastre rurale, în prea

marea ei concentrare în câteva mâni, luând astfel forma de proprietate fonciară latifundiară. Aici e problema, aici e buba, în asta rezidă cele mai multe anomalii ale vieții noastre agrare și ale vieții sociale în general. Dacă, după vorba celebră a lui Pliniu, *latifundia perdidere Roma*, acea Romă care era stăpâna lumii, cucât mai ușor vor pierde pe fiica ei plăpândă depe țărmlul Dunării?

Trebue să recunoaștem că, făcând toate constatările acestea, pe cari dealtfel le făcuse și vechea mișcare socialistă, poporaniștii cei democrați se ridică aici mult mai sus decât deobiceiu, și prin puterea de abstracție în căutarea unor cauze generale, și prin metoda de a le căuta. Impărțirea proprietății — respectiv a celei rurale — e un fenomen economic atât de important, încât e explicabilă greșeala de a lua acest fapt ca fenomenul esențial și generător al problemei noastre agrare. Pe dealtăparte au dreptate poporaniștii-democrați când inzistă asupra fenomenului special al formei de proprietate-latifundii, și nu inzistă asupra fenomenului generic al acestei proprietăți — forma ei individuală.

În adevăr, proprietatea individuală — nu numai asupra pământului, dar asupra tuturor instrumentelor de muncă — e fenomenul general și generător, nu al problemei și chestiei agrare, ci al problemei și chestiei sociale în general și nu numai în țara noastră, ci în toate țările moderne; iară schimbarea formei de proprietate din individuală în colectivă va deslega, când va veni vremea, întreaga problemă și chestie socială, cu toate problemele ce cuprinde și dintre cari chestia agrară e una din cele mai importante. *Problema agrară*

însă, de care ne ocupăm noi, nu cuprinde chestia socială și nici nu seamănă cu problemele agrare ale țărilor din Occident; e o problemă specială țării noastre, și pentru a o pricepe, trebuie să ne îndreptăm atenția nu asupra elementelor prin cari ne asemănăm cu Apusul, ci tocmai asupra acelor prin cari ne deosebim, cari ne sânt speciale, căci tocmai acolo rezidă și problema și rezolvirea ei.

Or, proprietatea latifundiară e un fenomen economico-social și foarte important și foarte bătător la ochi și, în forma în care se găsește la noi, e un fenomen special țării noastre. Și tocmai pentru că îndeplinește multe condiții esențiale pentru găsirea și rezolvirea problemei, deaceea a încurcat și pe cercetătorii noștri și opinia publică, astfel că la un moment dat a răsunat dela Severin la Dorohoiu: proprietatea latifundiară, iată inamicul!

Să vedem cari sânt elementele de adevăr și neadevăr cuprinse în această aserțiune.

A fost o vreme când concentrarea peste măsură a întinderilor de pământ în unele mâni, în proprietate individuală — latifundiară — se socotea de către unii economiști și unii teoreticieni ai socialismului, ca un rezultat inevitabil al dezvoltării capitaliste a societăților moderne, această concentrare fiind un caz special al fenomenului general și inevitabil: concentrarea capitalurilor în puține mâni. Spencer, în tinerețele sale, a fost așa de îngrozit de această perspectivă, încât el, intransigentul manchesterian de mai târziu, a și devenit, pentru puțină vreme, un parțial socialist. În prima lui lucrare socială mai importantă, *Social Statics*, Spencer argumentează cam așa:

Dacă concentrarea pământurilor va urma îna-

înte, atunci vom ajunge ca țara întreagă, pământul întreg să devină proprietatea câtorva familii. Acestea însă, în virtutea principiului proprietății individuale — *jus utendi et abutendi* — vor avea voie să gonească pe toată lumea depe moșiile lor, însuș dreptul de a trăi al oamenilor va ajunge la discreția unei mici coterii de latifundiari. Omenirea va ajunge, deci, într'o robie cumplită, cum n'a mai fost, și rezultatul va fi sau peirea societăților cu toată civilizația lor, sau prefacerea proprietății individuale asupra pământului în proprietate colectivă ¹⁾.

¹⁾ Reproducem întreaga argumentare pe care o făcea în această privință, Spencer, ferocele individualist și anti-socialist de mai târziu, care a scris «Robia viitorului». E interesant de văzut ce păreri avea el mai înainte despre robia prezentului :

«Dreptatea nu admite proprietatea asupra pământului, pentrucă dacă o parte a pământului poate fi a unui individ care o ține pentru trebuința sa proprie ca pe un lucru asupra căruia are drept exclusiv, tot astfel celelalte părți ale pământului pot fi ținute cu acelaș drept, și așa toată fața planetei noastre ar putea să cadă în mâinile câtorva inși. Iată atunci dilema la care se poate ajunge :

«Dacă toată fața locuită a globului ajunge proprietatea exclusivă a câtorva familii, în acest caz acei cari nu sânt proprietari n'au niciun drept de-a avea loc pe pământ. Aceștia din urmă există numai prin toleranță, sau sânt toți uzurpatori, și numai cu voia stăpânului de pământ găsesc un loc pe care să-și pună piciorul ; și dacă stăpânul pământului ar voi să nu le dea acest loc, atunci oamenii aceștia fără pământ pot fi surghiuniți pentru totdeauna din lumea asta. Dacă admitem dar că pământul poate fi supus proprietății exclusive, urmează că tot globul poate fi proprietatea câtorva inși, domeniul lor privat ; și în acest caz, toți cei cari n-au pământ nu și-ar putea exercita facultățile, ba nici n'ar putea să existe, decât cu consimțământul proprietarilor.

«E lucru lămurit, deci, că proprietatea exclusivă calcă

Desvoltarea reală a societăților capitaliste n'a justificat prevederile teoreticianilor socialiști, nici temerile lui Spencer. Concentrarea acestui capital special ce este pământul n'a mers progresiv în țările capitaliste, cum este cazul cu celelalte feluri și forme de capital — industrial, mobilier, financiar, cămătăresc, etc. După unii teoreticieni, în anumite țări se observă chiar — fapt de altfel contestabil — un proces contrar, — neînsemnat.

Nu-i vorbă, capitalul ajunge la acelaș scop — la concentrarea și supunerea către el a proprietății rurale — și pe alte căi, lăturalnice, cum e înglodarea ei în datorii și ipoteci. Neputându-și ajunge scopul sub forma de capital producător, și-l ajunge sub aceea de capital cămătăresc, mobilier. Dar concentrarea directă și progresivă a proprietății rurale în unele mâni, în adevăr nu se observă.

Cari sânt cauzele acestui fenomen neprevăzut? Ele sânt multiple. Astfel e, spre pildă, concurența țărilor înapoate agricole semicapitaliste, care reduce strașnic profitul agriculturii țărilor industriale, și face mai profitabilă plasarea capitalului în industrie. Astfel e, în țările industriale, emigrarea

în picioare principiul libertății, pentru că oamenii cari nu trăesc și nu se mișcă decât cu voia altuia, încetează de a fi ființe libere-cași stăpânii lor. Nici lucrul, nici chiar împărțirea egală a pământului nu pot da naștere dreptului absolut și exclusiv, pentru că ajungând la marginile sale extreme, un asemenea drept dă naștere despotismului desăvârșit al proprietarilor și întotdeauna legile votate de parlament sânt negarea unui asemenea drept.

«În fine, teoria dreptului colectiv al moștenirii fonciare, recunoscute fiecărui om, este potrivită cu progresul și cu civilizația și oricât ar fi de grea realizarea acestei teorii în practică, totuși dreptatea cere să se îndeplinească».

lucrătorilor agricoli în centrele de industrie; ridicarea salariilor muncitorilor agricoli și, deci, reducerea profitului agricultorilor mari; creșterea intențității culturii pământului, care face ca pentru unele culturi — cari ajung să se efectueze în felul grădinăritului — mica proprietate să fie mai potrivită decât cea mare și, deci, s'o poată concura cu succes; astfel e faptul că agricultura intențivă cere capital tot mai mare; înfățișat mai e și munca excesivă și munca istovitoare la care se supune pe sine și a-i săi micul proprietar agrar, pentru a-și conserva proprietatea, și asta e poate una din cauzele cele mai principale; — mai sânt și alte cauze, asupra cărora nu putem insista aici.

Cum vedem, în țările capitaliste sânt condiții sociale puternice cari se împotrivesc tendinței latifundiare. *Intr'o țară semicapitalistă și neoiobagă, cum e a noastră, dimpotrivă, toate condițiile favorizează foarte mult formarea latifundiilor.* Intruâtăa întrucât sântem o țară capitalistă, pământul la noi a devenit o marfă, trecerea lui din mână în mână — neîntâmpinând condițiile împotrivoare din alte țări — e mai ușoară decât oriunde. *Regimul nostru neoiobag, prin elementul lui capitalisto-occidental, înlesnește și favorizează achiziționarea și rotuniirea latifundiilor, iară prin elementul lui iobăgist favorizează și face rentabilă această formă de proprietate rurală.*

În adevăr, noi nu ne temem de concurența agrară a țărilor occidentale capitaliste. Dimpotrivă, ca țară agrară semicapitalistă, noi le facem concurență. La noi domnește nu cultura intențivă, ci cultura extenșivă; or, aceasta din urmă e, netăgăduit, mai rentabilă la proprietatea mare decât la cea mică. La noi proprietatea mică nu poate s'o concureze pe cea mare,

pentru motivul că proprietate mică, în adevărata accepție a cuvântului, nici n'avem. Dar mai important decât toate este că neoiobăgia noastră, prin relațiile de producție existente, pune la dispoziția proprietății mari latifundiare un muncitor semirobit, pe care îl lipește pământului, îl presface într'un muncitor prost plătit, semigratuit, și totodată liberează latifundiile de grija conducerii și de necesitatea capitalului, pentru că neoiobagul lucrează cu inventarul său. In aceste condiții extraordinar de favorabile pentru latifundiarea țării, nu e de mirare că latifundiile există, ci că nu progresează mai repede. Dealtfel, ele s'ar fi dezvoltat și mai mult dacă n'ar fi existat piedica inalienabilității pământurilor țărănești. Organizația și instituțiile medievale sânt foarte favorabile latifundiilor. In despotiile asiatiche întreg pământul aparține despotului, monarhului, care-l împarte favorișilor săi. In Moldova noastră iobăgistă o mare parte a țării aparținea câtorva familii.

Așadar, latifundiile sânt un rezultat firesc al regimului nostru economic, nu o cauză a lui.

Problema latifundiilor nu constituie problema noastră agrară și nu e nici elementul ei cel mai important; poporaniștii i-au exagerat, deci, importanța și au exagerat și relele pe cari le înfățișează ea. După d-lor, una din cauzele creșterii exploatării și, deci, mizeriei țărănești, sânt latifundiile. Pe moșiile mai mici — așa argumentează poporaniștii — învoielile vor fi mai avantajoase, din cauza concurenței moșierilor: neconvenindu-i țăranului anume condiții de muncă, se va duce la moșia vecină, pe când așa, prins într'un domeniu imens de mai multe moșii împreunate, n'are unde să meargă,

trebuie să primească condițiile ce i se dictează. Acest raționament e numai în parte adevărat.

Țăranul nostru nu trăește sub regimul liberiei concurențe, ci sub regimul neoiobag, sub regimul unui contract agrar impus de împrejurările economice și politico-sociale, cari nu depind de mărimea moșiei. Apoi, proprietarii nelatifundiari, spre a înlătura neajunsul ce rezultă pentru ei din micimea relativă a moșiei, se înțeleg, ca vecini, nu numai asupra învoielilor uniforme de făcut, dar și asupra unor amănunte, cum e, spre pildă, care țăran trebuie ținut în frâu și care nu trebuie învoit deloc pentrucă e recalitrant, etc. În felul acesta avantajul moșiilor nelatifundiare dispăre aproape cu totul pentru țărani. În schimb, exploatarea și stoarcerea muncii țărănești, nu numai că nu-s direct proporționale cu întinderea moșiei, dar mai curând sânt invers proporționale: cucât domeniul e mai mare cuatâta supravegherea și, deci, și stoarcerea e mai dificilă; și cea mai teribilă stoarcere a muncii e pe micile proprietăți ale fruntașilor țărani. Din acest punct de vedere latifundiile sânt chiar ceva mai favorabile țăranimii, nu în chip însemnat, dealfel.

Nepriceperea adevăratului rost al latifundiilor duce la concluzii false, cari îngăduesc soluții diversioniste, dacă putem să ne exprimăm așa. Dacă latifundiile sânt inamicul, dacă principala caracteristică a țării este că e o țară de latifundii, cum zic unii poporaniști, atunci evident că soluția este în dispariția lor. Și s'a și cerut ca statul, printr'o lege specială, să limiteze întinderea proprietăților mari la un anumit maximum de hectare, lege care ar face să dispară latifundiile ca prin minune.

Însă care ar fi rezultatul?

Avem 4000 de proprietari mari și vr'o 2500—3000 arendași, să zicem în total 7000. Prin fixarea aceluia maximum de întindere, să zicem că numărul proprietarilor mari s'ar întrei, ar fi de 12.000. Dacă legiuitorul, fiind consecvent, ar limita și dreptul de arendare la o singură moșie, am avea, să zicem, 20.000 de proprietari și arendași.

Consecințele pentru masa țăranimii muncitoare și pentru interesele adevărate ale țării ar fi detestabile. Lasă că țăranii înloc de 7.000 de stăpâni ar avea 20.000, cari ar duce stoarcerea țăranimii la niște proporții necunoscute până acum. Dar gândiți-vă, ce putere formidabilă ar fi cei 20.000 de agrarieni alegători în colegiul I și ce rezistență de neînvingătoare ar opune ei oricărei intervenții adevărate în favoarea țăranimii! Ei ar da o bază puternică neoiobăgiei noastre, care azi se clatină atât de rău, ar consolida, deci, pentru multă vreme robia și mizeria țăranului și ar compromite desvoltarea țării.

Astfel, când poporanistul nostru se apucă să fie înaintat de tot, și cere legi strașnic de revoluționare, tocmai atunci cade în reacționarism.

Dealtfel, în această cerere se vede în toată transparența caracterul mic-burghez al poporanismului. Prin această nouă lege a maximumului (par'că n'am avut destule!), s'ar crea mii și mii de locuri vacante de mari proprietari și arendași. Pentru țăranime și pentru țară ar fi un rău; dar ce chilipir pentru burghezia mică, ce perspectivă pentru toți Titircii Inimă rea ai satelor!

Ceeace am spus despre latifundii se potrivește tot așa de bine și trusturilor arendașești, cari sânt

un corolar al latifundiilor, și, ca atare, un rezultat și o excrescență a regimului neoiobag, dupăcum trusturile industriale și financiare sânt o excrescență a regimului capitalist. Este evident, că dacă o mare parte a țării poate să aparțină câtorva proprietari, ea poate și să fie arendată câtorva arendași. Ba, latifundiarea arendășească e chiar mult mai ușoară decât cea proprietărească. Pentru cumpărarea de moșii trebuie barem capitaluri mari, pe când arendășia neoiobagă în Moldova cere foarte puțin capital, iară în Muntenia mai deloc.

În aceste condiții, n'ar fi de mirare ca întreaga țară să fie arendată unui singur trust, ba chiar unui singur arendaș. Și cum proprietarul, prin actul de arendare, trece arendașului, nu numai dreptul de a cultiva pământul, dar și anume drepturi semif feudale asupra țărănimii, — iată, deci, un om care devine stăpânul de fapt al unei mari părți a țării și al locuitorilor ei țărani, un fel de Domn fanariot de odinioară, care arenda și el țara dela turci. Imprejurarea că acest stăpân poate să fie un capitalist strein, adus de vânt de peste mări și țări, face ca lucrul să fie și mai monstruos, și la absurdul economico-social adaugă și un pericol național.

Campania împotriva trusturilor ar fi fost, deci, binevenită și perfect justificată, cu condiția, însă, ca să se țină bine seamă că fenomenul trusturilor — corolar al latifundiilor — e un rezultat al regimului nostru agrar, un efect, nu o cauză a lui, și dispariția trusturilor, chiar dacă se va putea obține în practică, nu va aduce vre-o importantă schimbare economică, pentru că regimul va rămânea, cu toate consecințele lui.

Dacă nu se ține seamă de toate acestea, atunci se confundă cauza cu efectul, atunci se substituie cauze imaginare celor adevărate, atunci și chestia trusturilor se preface într'o diversiune în folosul regimului, dupăcum s'a și făcut la un moment dat, cu binevoitorul concurs chiar și al poporaniștilor-democrați, când întreaga noastră problemă agrară era cât pe-aci să fie prefăcută într'o problemă Mochi Fișer.

VIII

REMEIILE SOCIALE PALIATIVE

Dupăce am văzut concepția greșită sau insuficientă, care domnește cu privire la chestia agrară, dupăce am văzut și principalele remedii aduse de clasele dominante pentru îndreptarea răului produs de regim,—remedii cari în fond aveau menirea să consolideze și să perpetueze răul,—să vedem acum remediile plănuite sau administrate sub influența curentului poporanist. Firește, nu le vom putea cerceta pe toate. Vom trece în revistă numai pe cele mai caracteristice, a căror cercetare critică e importantă, și pentru luminarea opiniei publice asupra unor probleme sociale ale țării, și pentru priceperea problemei noastre agrare și a soluției ce i se cuvine.

Incepem cu soia, de veselă memorie. Se înțelege, lecuirea profundelor rele sociale, produse de regimul agrar, printr'o misterioasă plantă japoneză, e atât de copilărească, încât n'ar merita să ne ocupăm de ea. Dar aduceți-vă aminte ce ambalare a fost acum câțiva ani pentru această soluție împotriva mizeriei țărănești. Câți tineri n'am

cunoscut eu însumi, cari visau mântuirea țăranilor prin iarba miraculoasă! Dar nu e de mirare nai-vitatea utopică a tinerilor; mai de mirare ar fi ambalarea claselor noastre dominante, cari numai naive și utopice nu sânt; dar aceasta din urmă are alt substrat și altă explicație. Mai întâi e, bineînțeles, și *diversiunea*, — îndreptarea atenției și activității publice pe căi... soioase, dacă ne putem exprima astfel. Dar mai e și altă explicație a interesului claselor dominante pentru soia.

Intreg productul național al unei țări se împarte, *grosso modo*, în două părți: *valoarea necesară*, care trece în mânilor producătorilor sub toate formele și categoriile lor, și alta, *plusvaloarea*, care trece în mânilor statului și claselor exploatoare, iarăși sub toate formele și categoriile lor. E dela sine înțeles că productul național fiind împărțit în două părți, cucât una va fi mai mare, cuatât cealaltă va fi mai mică. Cucât va fi mai mică partea ce va lua muncitorimea, cuatât va fi mai mare aceea pe care o vor lua clasele dominante și statul. Hrana muncitorimii, însă, e un element important în suma producției naționale și face parte — o parte covârșitoare — din valoarea necesară. Cucât, deci, costul ei ar scădea, cuatâta ar scădea valoarea necesară și cuatâta s'ar mări plusvaloarea. Or, se pare că soia e o hrană extraordinar de ieftină; introducerea ei ar scădea, prinurmare, valoarea totală pe care o consumă muncitorimea și ar mări cuatâta plusvaloarea națională, renta pământului, veniturile statului, etc.

Și astfel, pecând poporanistul naiv visa, că odată cu soia va intra belșugul în casa țăranului, arendașul, om practic, sconta în minte momentul

acela, când țăranul se va hrăni cu brânză de soia, pe când cea bună, de oaie, va fi dusă la conacul boieresc.

Dacă chestia alimentării țăranului cu soia e și veselă și comică totodată, schimbarea alimentării exclusive cu porumb prin alimentarea cu grâu, e o chestie foarte serioasă, de-o însemnătate nespusă, de-o însemnătate tragică. Avem o sută de mii de pelagroși—și încă asta după datele oficiale. Sântem un popor de pelagroși, și asta e o grăzăvie care amenință serios însăși existența țării. Așa fiind, preocuparea poporaniștilor de-a înlocui porumbul prin grâu, e nu numai legitimă, dar importantă și simpatică în cel mai înalt grad. Din nenorocire, ei tratează și această chestie cu aceeaș lipsă de pătrundere cu care le tratează pe toate. Ei cred că totul se reduce la luminarea și convingerea țăranului: țăranul trebuie luminat asupra consecințelor nefaste ale hranei cu porumb, mai ales necopt, iară pe de altă parte statul să facă cuptoare comunale pentru pâinea de grâu, și atunci țăranul va semăna grâu înloc de porumb, va coace pâinea în cuptoarele comunale,—și iată chestia rezolvită. Se poate ceva mai simplu? Foarte simplu, în adevăr.

A spune că din cauza prostiei și neștiinții mă-nâncă țăranul porumb necopt, stricat, e neadevărat, nedrept și revoltător. Dar cum se face că pânăla 1864 pelagra mai n'a existat în țara noastră? Se vede că în timpul iobăgiei țăranul era luminat, iară în epoca neoiobăgiei și-a pierdut lumina.

Țăranul, dupăcum am văzut, își lucrează câmpul pe apucate, în vremea ce-i rămâne dupăce face toate muncile la boier. Deaceea el seamănă, prășește și culege porumbul, nu când trebuie și

când vrea, ci când poate; deaceea îl lucrează rău și îl culege necopt. Aceasta e adevărat pentru porumbul pe care-l seamănă pe pământul său sau pe pământul luat în dijmă la tarla. În ce privește pământul ce-l ia în dijmă deavalma, acolo intervine o altă pacoste: nedijmuitul la vreme. Țăranul e dijmuit toamna târziu și chiar iarna, după ce porumbul s'a acoperit de zăpadă, și astfel e silit să mănânce porumb stricat. Această dijmuire târzie, contrară legii, nu e o simplă neglijență, ci este o armă teribilă în mâinile proprietarilor și arendașilor împotriva nesupunerii țăranului, împotriva veleităților lui de a scăpa de neoiobăgie cu ajutorul acelor instituții legale cari i-o permit, o armă eficace pentru menținerea regimului neoiobag.

Astfel, deci, cauza pentru care țăranul mănâncă porumb stricat, care-i dă pelagra, rezidă în raporturile intime de producție ale regimului nostru neoiobag. Se va zice, desigur: un motiv cuatăt mai puternic ca țăranul să-și schimbe alimentația.

Problema este prin urmare aceasta: de ce țăranul român se alimentează exclusiv cu porumb? Iată de ce. Mai întâi pentru acelaș motiv pentru care clasele noastre dominante s'au entuziasmat pentru soia: mămăliga e mai ieftină decât pânea de grâu. Alimentarea țăranimii cu porumb e mai preferabilă pentru statul nostru și clasele dominante, pentru că în felul acesta țăranimea consumă o valoare totală mai mică decât ar consuma alimentându-se cu grâu, așa că statul și clasele dominante pot lua o mai mare valoare totală din produsul național. Și fiindcă nu țăranimea ci statul și clasele dominante dispun de viața politico-socială, cași economico-socială a țării, deaceea porumbul a fost

impus și se impune și acum ca hrană exclusivă a țărănimii ¹⁾).

Altă cauză importantă rezidă în felul de agricultură ce facem. Sântem o țară producătoare mai ales de grâu și porumb. Agricultură noastră fiind extenzivă, pentru a întreține rodnicia pământului trebuie făcută rotația. Nu se poate pune grâu după grâu, căci pământul s'ar istovi în câțiva ani și recoltele ar merge scăzând. Porumbul nu numai că nu micșorează rodnicia grâului, dar o sporește încă: cultura porumbului îmbunătățește pământul, îl pregătește pentru cultura grâului. Așadar, e absolut imposibil ca marele proprietar sau arendaș să dea țăranilor întreaga moșie pentru grâu; el e obligat s'o împartă mai ales în două părți, una pentru porumb și alta pentru grâu. Producerea porumbului e, deci, o necesitate absolută și, o dată produs, el servește de hrană țărănimii, iară grâul, ca produs mai prețios, se exportează în străinătate.

Dar mai este ceva care favorizează cultura porumbului. Am zis că țăranul, prin faptul că cultivă porumbul, îmbunătățește pământul pentru grâul anului viitor. Or, nici prin învoielile agricole, ori cari ar fi ele, nici prin contractele de arendare către țărani, această parte a muncii țăranului nu este prevăzută; țăranul o dă absolut gratuit. Un avantaj de care, iarăși, cu greu s'ar lipsi clasele noastre dominante agrare.

30. ¹⁾ Se înțelege că odată ce un aliment se impune populației, intervine pe urmă obișnuința, care face ca ea să ție la acel aliment. Dar încăpățănarea țăranului de a se hrăni cu mămăligă, și nu cu pâine de grâu, e mult mai mică decât se presupune. Un țăran stabilit la oraș, iute-iute se deprinde cu pâinea bună de grâu — numai să o aibă.

Insfârșit, o altă cauză și poate cea mai importantă, e relativa nedensitate a populației noastre agrare și, deci, lipsa de brațe în sezonul muncilor agricole, mai ales al secerișului, care în condițiile climaterice ale țării noastre trebuie făcut cât de repede. În vremea aceea toată țărănimea, dela primar până la cel din urmă sătean, bărbați, neveste, copii, toți sânt la munca boierească; până și copiii de țâță apar pe lanurile boierești, ca să nu rețină dela muncă pe mamele lor. Și cu toate astea, uneori tot nu ajung brațele și o parte din grâu se scutură. Ce-ar mai fi dacă țărănimea ar pune grâu pe mai toate pământurile ei, ceeace ar fi necesar deîndatăce ar fi să se hrănească exclusiv cu el? S'ar întâmpla una din două: ori boierul și-ar secera grâul lui cu țărani învoiți și aduși de jandarmi — și în acest caz grâul țaranului s'ar scutura și prăpădi; ori țaranul ar fi lăsat să-și secere grâul propriu — și atunci proprietatea mare ar trebui să-și mărginească întinderea culturii grâului. Dar grâul e baza însăși a gospodăriei noastre naționale și a veniturilor claselor dominante agrare. O însemnată restrângere a culturii grâului din partea proprietății mari, ar aduce o perturbare gravă în gospodăria generală a țării.

Toate aceste cauze importante fac din alimentarea țărănimii cu porumb, și cu porumb stricat, o necesitate socială. *Această alimentare, ca fenomen economico-social, e strâns împletită cu regimul neo-iobag și nu va putea să dispară decât odată cu dânsul. Încât, explicația faptului atât de ciudat și trist, că sântem unica țară modernă pe lumea asta, unde poporul se alimentează exclusiv cu porumb, se găsește*

în faptul, nu mai puțin trist, că sântem unica țară neoiobagă dintre toate țările moderne¹⁾.

Să trecem acum la alt remediu parțial al mizeriei țărănești, preconizat de poporanismul nostru. Acum câțiva ani, în timpul absurdului conflict de tristă memorie cu Bulgaria, s'au descoperit, între alți bulgari din țara noastră, și bulgari grădinari. Și astfel economiștii noștri au aflat că țărănimea noastră nu se ocupă de grădinărit, care se face, mai tot, de grădinari bulgari, iară poporaniștii, conduși deopotrivă de considerații economice cași de considerații naționale, au început să propage naționalizarea grădinăritului, — grădinăritul să se facă de țărani români. Foloasele ce ar rezulta de aici pentru economia și vieța noastră națională ar fi incalculabile. Mai întâi, cele douăzeci de milioane pe cari le scot bulgarii ar rămânea în țară. Și apoi, cercetând ultimele compendii de agricultură, poporaniștii descoperiseră ce mare rendement dă pământul prin grădinăritul sistematic. Dacă țărani ar face grădinărie sistematică numai în curtea casei, care deobiceiu rămâne părăginită, încă ar scoate atâta zarzavat încât le-ar ajunge din belșug pentru a se hrăni toată iarna. Astfel, una din cele mai grave probleme ale mizeriei ță-

¹⁾ Rusia, ce e drept, are unele puncte de asemănare cu neoiobăgia noastră. Dar dacă regimul rusesc n'a impus poporului alimentarea cu porumb (sau cu o soia oarecare), e că în Rusia porumbul nu rodește. Neavând porumb sau soia pentru înlocuirea grâului, regimul rusesc l-a înlocuit cu ce-a putut, și anume: cu secara.

rănești — foametea din timpul iernei — ar fi în parte rezolvită.

Și atunci apostolul satului a fost însărcinat de urgență să intervină pelângă țăran, să-l lumineze asupra importanței chestiunii și să-l învețe grădinăritul. Da, să fim bineînțeleși: nu apostolul să învețe grădinăritul dela țăran, care e agricultor din moși-strămoși, și cunoaște meseria asta în condițiile speciale climaterice și agricole ale țării noastre, ci dimpotrivă: el, apostolul, care foarte adesea habar n'are de agricultură și a cetit despre ea într'un compendiu, care tratează despre agricultura din alte țări, — el să-l învețe pe țăran. De altfel, întreprinderea aceasta ar fi reușit, cu sau fără intervenția apostolului — dacă... dacă grădinăritul s'ar putea face iarna, pe zăpadă. Atunci s'ar fi procopsit în adevăr țăranul, din această dublă cultură a pământului; nu-i vorba, numai o scurtă vreme, deoarece creșterea productivității pământului ar fi avut de rezultat creșterea rentei lui, și foloasele, în mare parte, ar fi intrat la urma-urmei în alte mâni; dar câțiva ani măcar țăranul ar fi avut zarzavat din belșug, pentru tot anul. Din nenorocire, grădinăritul pe zăpadă nu-i posibil; el se face numai vara și anume în toiul muncilor agricole și deaceea întreaga întreprindere a trebuit să cadă. Doar câte un apostol mai practic și mai abil, folosindu-se de munca gratuită a elevilor, își face o grădină bună pelângă școală, și mănâncă sănătos zarzavat gratis, în numele poporanismului român.

Nicăieri, poate, nu se vede mai clar, ca în chestiunea asta, nefamiliarizarea cu condițiile economice de viață ale țărănimii noastre. În virtutea regimului în vigoare, țăranul muncește vara, cu

nevastă, copii și nepoți, lanurile proprietății. El nu e lăsat să-și lucreze propriul său pământ semănat cu porumb, care cere o muncă relativ simplă; și dumnealor îi recomandă grădinăritul—o muncă migăloasă și complexă, care cere concentrarea întregii atenții și a tuturor forțelor tocmai vara, când omul e executat aiurea¹⁾.

* * *

Înainte de a trece la remediile și reformele poporaniste fundamentale, încă un exemplu de remediu parțial.

D. C. Alimăneștianu a tradus o broșurică de 20 de pagini a lui Louis Tegner, despre *Desvoltarea agriculturii și a creșterii vitelor în Danemarca*. În prefață d. Alimăneștianu scrie:

«M'am crezut dator, în interesul obștesc, s'o traduc nu-maidecât, fiindcă e de foarte iminentă actualitate, față de legile ce se vor pregăti, să fim orientați cât mai bine asupra chemării proprietății mici în viitor, și fiindcă d. Tegner a avut darul ca, într'o dare de seamă foarte modestă și foarte restrânsă, să dea nu numai condițiile de prosperare a pro-

¹⁾ D. G. Maior arată de ce țăranul nostru nu cultivă legume: «El n'a fost ținut la îngrădirea și cultivarea acestora, pentru a nu-l sustrage dela munca câmpului propriu zisă, și proprietarii și arendașii au făcut un fel de monopol din cultura și vânzarea legumelor prin bulgarul adus pe moșie, care trebuie să câștige și el și să plătească o arendă enormă pentru pământ», (p. 81).

Iară d. C. Garoffid, în *Problema agrară și deslegarea ei*, (pag. 84), spune următoarele:

«E ridicol a-l face vinovat (pe țăran) că e tributarul sârbului zarzavagiu, când felul lui de cultură latifundiară pe pământ propriu sau arendat, îl silește în timpul muncii să-și petreacă toată săptămâna pe câmp. Cât timp acest fel de cultură nomadă va dăinui, o activitate gospodărească mai desvoltată a țăranului nu e cu putință».

prietății mici în Danemarca, dar și tot, însă absolut tot, ce fără pretenții, trebuie să se știe, pentruca dintr'o întindere de pământ de 2 hectare să se creeze, pentru o familie, un izvor nesecat de adevărate bogății și de viață demnă și de traiu independent».

Ca să ajungă și țărănimea noastră să-și creeze din două hectare «un izvor nesecat de adevărate bogății și de viață demnă și de traiu independent», d. Alimăneștianu propune organizarea pentru țărani a călătoriilor de studii, «călătorii de învățământ și pregătire». Și anume: țărani să-și aleagă o sută dintre ai lor, cari sub conducerea a doi specialiști, să fie trimiși în țările cu cultură agricolă înaintată, ca «să vadă ei cu propriii lor ochi, să pipăe cu propriile lor mâni și să audă cu propriile lor urechi, și dela alții nu numai dela noi și la fața locului, ce-au făcut și ce fac alte neamuri cu pământul ce-l stăpânesc». Pe urmă, se înțelege, după studiile făcute, țărani au să aplice cunoștințele căpătate la propriile lor mici proprietăți, alții îi vor imita — exemplele bune cași cele rele fiind molipsitoare — și astfel, puțin câte puțin, ne vom preface din Belgia în Danemarca Orientului. Și d. Alimăneștianu face socoteală că întreaga expediție n'ar costa mai mult de 100.000 de lei. Desigur, rar un rezultat mai important a fost obținut cu sacrificii mai neînsemnate.

Sânt perfect de acord cu d. Alimăneștianu. Mai întâi, am avut atâtea bursieri surtucari, încât dece n'am avea și o sută de bursieri țărani, mai ales când asta s'ar face, cum zice d. Alimăneștianu, pentru «biata țărănime și mica proprietate». Al doilea, pentrucă țărani trimiși ar avea în adevăr ce să învețe, mai ales în Danemarca. Acolo vor

învăţa, cum vedem din broşura lui Tegner, cum să îngrăşe pământul, cum să crească vitele, cum să desfacă productele. În privinţa îngrăşămintelor ţăranul va învăţa că trebuie să construească un fel de «casă pentru băligar, sub care el să fie ferit de a se subţia prin apa din ploii sau din zăpezi» (pag. 26), iară în privinţa îngrăşămintelor artificiale, va învăţa că cele mai bune sânt: «azotatul de potasă de Chili, sulfatul de amoniac, guano din Peru şi guano de peşte» (pag. 27). În privinţa culturii pământului, ţăranul român va afla că nu trebuie să se mulţamească numai cu cultura cerealelor. «Trebuie să cultive şi plante cu *rădăcini* întrebuinţabile... — Pelângă acestea mai trebuie cultivate una sau mai multe plante *de grădinărie* ca: mazăre, bob, morcovi, fragi, castraveţi, conopide, ş. a.» (pag. 21). În privinţa creşterii şi hranei vitelor, ţăranul român va afla că trebuie să dea vacii următoarea hrană, în anume combinaţie: «turte de rapiţă, sămânţă de humbac, floarea soarelui, grăunţe amestecate, sfeclă, fân, paie» (pag. 23). Va vedea de asemenea cu «propriii lui ochi», că «va fi de mare importanţă să se ţină vaci de cea mai bună rasă. Ele trebuie să fie de *statură mare* şi să dea *mult lapte gras*» (pag. 22). În sfârşit, va afla că «atât vacilor cât şi porcilor trebuie să li se dea grăul bine uruit» (pag. 25). Această cunoştinţă, mai ales, va fi de mare folos ţăranului român, pentru că hrănind porcul cu grău neuruit, dupăcum obişnueste, porcul capătă de multeori deranjare de stomac.

Aşadar, sânt de acord. Dar, pentru a obţine în adevăr foloase temeinice şi rezultate ştiinţifice din experienţa sociologică propusă de d. Alimăneştianu, a-şi modifica-o în sensul următor.

«După o prealabilă înțelegere cu miniștrii și consuliile noștri respectiv», dupăcum zice și d. Alimăneștianu, să se intervină pelângă Danemarca în senzul ca să putem stabili acolo o sută de țărani români, cari să-și facă agricultura în condițiile economico și politico-sociale de acolo, iară Danemarca să ne împrumute o sută de țărani, pe cari să-i punem să facă agricultură în condițiile naturale și economico-sociale românești. Atunci vom avea toată garanția că experiența va fi făcută în condițiile cerute de știință și că ne va da rezultate pe cât de exacte pe atât și de instructive. Și rezultatele se pot ușor prevedea, și d. Alimăneștianu, care e un om inteligent, cult, și cunoaște bine țara, sânt sigur că va fi perfect de acord cu subsemnatul asupra lor.

Țăranii noștri, deveniți mici agricultori în Danemarca, s'ar trezi în următoarele condiții extraordinar de favorabile: un sol fertil, condiții climatice admirabile, umiditate suficientă, și din cauza mărilor ce scaldă țara și din cauza pădurilor seculare, păstrate cu atâta îngrijire, încât ieși dintr'o pădure minunată ca să dai într'o superbă vale roditoare, care te duce în altă pădure minunată. Ploi suficiente, dese, parcă înadins comandate. Condiții naturale de muncă extrem de favorabile — nici prea brusce schimbări de climă, nici călduri sufocante ca în Sahara, ci o temperatură parcă înadins făcută pentru lucrul câmpului. Dealungul coastelor, pe-o întindere de sute de kilometri, pășuni naturale splendide, parcă înadins aranjate de Dumnezeu spre a servi producătorilor de unt. Condiții economice și mai favorabile decât cele naturale: țăranul e un mic producător perfect liber,

independent, ocupându-se numai de mica lui proprietate și nu numai neîmpiedecat dela această ocupație, dar favorizat de stat prin toate raporturile sociale existente. Pentru desfacerea produselor micii lui proprietăți, țăranul este iarăși favorizat în chip neobișnuit, în primul loc prin situația geografică a țării sale: țară marină — popor marinar de mii de ani — alături de Germania și aproape de Engllitera — cele mai puternice state industriale din lume — aproape, dealtfel, de toate țările accesibile pe apă, ceea ce e foarte important; și apoi, mai are pentru desfacerea produselor sale și o piață internă, grație unei industrii naționale destul de puternic dezvoltate. Dar țăranul danez e și mai favorizat prin condițiile politice, culturale, morale. Cetățean liber de sute de ani, cu o cultură veche, el are glas hotărîtor în afacerile țării. Bucurându-se de toate drepturile politico-sociale, este egal cu toți cetățenii, absolut egal, mai cu seamă în fața legii: legea și servitori ei — justiția și administrația — îi apără averea și cinstea deopotrivă cași bogătașului ori ministrului, îi garantează munca liniștită și folosința sigură și fără grijă a roadelor muncii lui. Se înțelege că în așa împrejurări țăranul danez e sănătos la trup și la suflet și are toate acele calități pe cari i le cunoaștem.

Iată, deci, în ce condiții naturale și economico-politico-sociale, în ce atmosferă, în ce rai s'ar pomeni în Danemarca țărani noștri. Și care ar fi rezultatul? Cred că și aci vom fi perfect de acord cu d. Alimăneștianu: țărani noștri ar deveni, după o vreme oarecare, tot așa de buni agricultori cași danezii. Se înțelege, la început ar merge cam șovăind, cam împletcindu-se; rezultatele unei cul-

turi seculare nu se capătă în câteva zile. Dar aceasta privește mai mult partea psihică. În ce privește partea economico-socială, țăranul român ar deveni curând un bun gospodar cași danezul, cu atât mai mult, cucât, dacă are atâtea inferiorități, are și o superioritate care l-ar ajuta să se adapteze: țăranul român știe să muncească optsprezece ceasuri pe zi sub arșița unui soare ca în Sahara—și fără mâncare. Să poftească danezul să facă acest *tour de force*, nu toată vieața, dar măcar o singură lună. Și astfel, țăranul român și mai ales copiii lui crescuți acolo, ar munci și ei «ca dintr'o întindere de două hectare să creeze pentru o familie un izvor nesecat de adevărate bogății și de vieață demnă și de traiu independent».

Să vedem acuma ce s'ar întâmpla cu suta aceea de țărani danezi, mici cultivatori de pământ, mutați în țara românească, pentru a munci aici, în condițiile naturale și economico-politico-sociale ale țării noastre?

Aici țărani danezi vor găsi o țară cu un sol fertil, dar o climă aspră, schimbări brusce de temperatură, un sezon de muncă scurt și o arșiță de Sahara în timpul muncilor agricole, lipsă de umiditate, secetă frecventă, mărită încă prin devastarea pădurilor, distrugerea nefastă a codrului-frate cu românul. Dar nu condițiile naturale sânt cele mai rele,—marea fertilitate a solului le compensează adesea. Condițiile economico și politico-sociale, relațiile de producție, ar deveni fatale țăranului danez. Aici, înloc de a fi proprietar liber și independent pe propriul său pământ, el va da de învoieli, de contractul agricol ce-l robește de cu iarnă, de dijma deavalma și dijma la tarla, de

rușfaturi și alte rămășițe feudale. Aici, în scurtul sezon de muncă, sub arșița dogoritoare a soarelui, el va fi adus de jandarm să lucreze lanurile boierești, să execute învoielile, iară porumbul lui se va îngălbeni, grâul se va scutura. Piață internă de desfacere pentru alte produse nu va găsi, pentru că avem atât de puțină industrie, iară grâul și porumbul, articol de export, cât i-ar mai rămânea, va fi cumpărat de cămătar, sau scos în vânzare de perceptor... și cumpărat tot de el. Aici curând ar rămânea și fără mămăligă, așacă ar fi silit să se învoească pentru anul viitor, și ar tremura, gol și desculț, într'un bordeiu de troglodit. Aici legea nu va exista pentru el, iară păzitoarea ei, administrația, nu numai că nu-i va da cele mai elementare garanții de viață, dar dimpotrivă, prin reprezentanții ei autorizați — cum e jandarmul rural — se va uita cu jind la francul din buzunarul lui, ca să pună mâna pe el; tot administrația îi va necinsti nevasta și fata, iară la cea dintâiu protestare din partea lui, îl va declara răsvrătitor și îl va trânti, legat, în beciurile primăriei, unde-l va tortura ca pe timpul inchiziției. Aici, într'un cuvânt, pus în condițiile economico-politico-sociale și culturalo-morale ale țaranului român, danezul va trăi viața caracteristică a neoiobagului nostru de sub regimul în vigoare ¹⁾.

¹⁾ Firește că experiența noastră sociologică s'ar putea face și altfel: să aducem o sută de țărani danezi, să le facem, pe socoteala statului, ferme model, să-i hrănim din buget, iară la plecare, după obiceiul țării, să le dăm și un banchet de despărțire la Capșa, ca să plece oamenii cu amintiri plăcute și să ne laude în streinătate. Dar experiența astfel făcută n'ar dovedi nimica. Pentruca experiența să dovedească

Și atunci ce s'ar întâmpla cu țărani noștri danezi? Sper că și aci vom fi de acord cu d. Alimăneștianu. Unii dintre ei — prea puțini — foarte rezistenți și foarte adaptabili, s'ar adapta nouelor condiții de traiu și ar deveni și ei, cu timpul, neoiobagi români, cași cei de baștină. Cea mai mare parte, însă, s'ar muta, unul câte unul, în tristul țintirim al tristului sat românesc. Și în fața atâtor morminte deschise, în fața atâtor victime ale experiențelor noastre sociologice, poate s'ar lumina și poporanıştii noștri danemarcofilii, că, în general condițiile sociale de vieață și de muncă ale muncitorimii, și relațiile sociale de producție în special, hotărăsc de vieața și materială și culturală și morală a muncitorimii — și nu viceversa; că a da sfaturi și a ține predici țărănimii, fără a-i schimba aceste condiții fundamentale, cari hotărăsc de vieața ei, e cașicum, văzând un om cu mânil și picioarele încătușate, i-ai ține prelegeri igienice, arătându-i cât de importantă e mișcarea, ba încă l-ai și trimite, așa încātușat, în Suedia, — voiaj de «învățământ și pregătire» — ca «să vadă el, cu propriii lui ochi, să pipăe cu propriile lui mâni și să audă cu propriile lui urechi», ce binefăcătoare e gimnastica suedeză!

Descātușați țărănimea română și ea va porni și va merge, cu sau fără ajutorul Dv. Și atunci și sfaturile Dv. și predicile Dv. vor avea un rezultat și vor da un folos real. Altfel sânt inutile și zadar nice, vai! cât de inutile și cât de zadar nice!

ceva, trebue ca țărani noștri, duși în Danemarca, să fie puși în condiții perfect egale cu ale țărănilor danezi, iară aceștia din urmă, aduși la noi, să fie puși în condiții perfect egale cu ale țărănilor neoiobag români.

IX

BĂNCILE POPULARE

Să trecem acum dela aceste remedii paliative la remediile radicale, la acele cari ar fi *le clou* al remediilor și instituțiilor poporaniste. Acestea sânt, dupăcum se știe, băncile populare, casa rurală și obștiile țărănești.

Cine vrea să vadă până unde poate merge ambalarea în țara noastră, să recitească debaterile parlamentare, să-și reamintească tot sgomotul făcut în jurul băncilor populare. Se părea că însuș țăranul găsisse, în sfârșit, mijlocul liberării și emancipării sale. Se formase o întreagă literatură, care povestea — în parte adevărat, în parte exagerat — cât suferă țăranul depe urma cametei. Se enumerau satele unde sânt cămătari, cari au strâns zeci de mii de lei depe spinarea țăranului. Atâta sgomot s'a făcut în jurul acestei exploatări, încât s'ar fi părut că toată plusvaloarea produsă de țăranimea noastră nu e creată în timpul producției și nu e înghițită de stat și de clasele dominante, ci apare numai în timpul tranzacțiilor

dintre țaran și cămătar, și e înghițită de cămătarii satelor.

Dealtfel, această ambalare e foarte explicabilă la clasele noastre dominante. Mai întâi, este iarăși chestie de diversiune și încă de ce diversiune? Cămătarii satelor prefăcuți în cauza principală a răului și băncile populare în marele leac, iară neo-iobăgia noastră nicăieri, parcă nici n'ar fi, — se poate chilipir mai mare? Și mai este un chilipir tot așa de mare: orice reformă sau îmbunătățire întreprinsă în folosul, real sau imaginar, al țăranilor, costă pe stat parale, câteodată destul de multe, iară reforma aceasta — instituția băncilor — nu-l costă aproape nimic: țaranul își îmbunătățește soarta, se emancipează de camăta ruinătoare, și asta pe propriul său compt și rizic.

Nu tot așa de justificată este ambalarea poporaniștilor sinceri și a sincerilor iubitori ai țărănimii din alte grupări și partide. Entuziasmul exagerat al acestora se explică, în bună parte, prin necompetință, prin lipsa de elementare cunoștinți economice. Pentrucă e un adevăr elementar în economia politică, precumcă o îmbunătățire fundamentală în soarta masselor muncitoare trebuie căutată în schimbarea felului și în modificarea raporturilor de producție, în domeniul producției, nu în modificarea tranzacțiilor comerciale, a schimbului, a creditului. Creditul e o categorie economică derivată, nu fundamentală, creditul nu creează, ci, în anume condițiuni, ajută în mod însemnat producțiunea; el poate, deci, trecând la cazul care ne interesează, să ajute unei prosperări economice create, dar nu poate s'o creeze. E adevărat că un om de mare talent și o strălucită inteligență, cum a fost Proud-

hon, preconiza prefacerea raporturilor de producție, transformarea pe alte baze a societății însăși, prin credit. Dar Proudhon avea justificarea că a trăit în mijlocul unei societăți în care creditul începuse să aibă o influență atât de mare asupra producției; și Proudhon nici n'a fost economist propriu zis și afară de asta a trecut atâta vreme de atunci și am mai învățat ceva.

Instituțiile de credit și marea lor influență asupra vieții economice sânt de dată destul de recentă. Creditul și importanța lui s'au dezvoltat treptat, împreună cu dezvoltarea economică a societăților. El ia naștere și se dezvoltă împreună cu dezvoltarea producerii valorilor de schimb, în locul valorilor de întrebuințare. Cât timp a durat gospodăria naturală, cât timp se produceau numai valori de întrebuințare, creditul propriu zis avea o importanță minimă sau nulă. Cucât însă se dezvoltă gospodăria bănească, în care producerea se face aproape exclusiv pentru schimb, în care se produc aproape exclusiv valori de schimb, mărfuri, cucât se dezvoltă societatea capitalistă, creditul și instituțiile de credit iau o dezvoltare tot mai mare și capătă o influență imensă asupra vieții economico-sociale. Dar în această dezvoltare, importanța creditului pentru țară și pentru clasele dominante nu e aceeași ca pentru clasele muncitoare. Pentru acestea din urmă creditul are uneori mai mult o importanță indirectă, întrucât influențează dezvoltarea economică generală; dar importanță directă, pentru îmbunătățirea sorței lor și a prosperării lor economice, n'are deloc, sau are una cu totul minimă. Astfel, pentru robii plantatorilor de bumbac din America, creditul n'avea nici o valoare,

sub nici o formă, cum n'avea pentru caii plantatorilor. Astfel, pentru clăcașii noștri țărani, creditul iarăși nu putea să aibă vr'un mare preț.

Mai mult decât atâta. Uneori, pecând pentru economia națională și pentru clasele dominante importanța creditului crește, pentru poporul muncitor, dimpotrivă, scade. Așa, pentru micii mese-riași din evul mediu, întrucât ei erau proprietarii instrumentelor lor de lucru, creditul avea oarecare însemnătate; dar de atunci până în zilele noastre, pecând pentru economia națională și clasele economice dominante, importanța creditului a crescut imens, pentru clasele muncitoare proletare însemnătatea lui a devenit minimă. Astăzi nici un economist burghez serios nu mai preconizează îmbunătățirea sorței muncitorimii proletare prin instituții de credit; iară proletariatul însuș, perfect conștient de ceace-i trebuie, nu cere, pentru îmbunătățirea sorței sale, instituții de credit și economie, ci reducerea orelor de muncă, mărirea salariilor, contracte colective de muncă, etc., iară pentru viitor, ca soluție definitivă, naționalizarea sau socializarea tuturor instrumentelor de muncă. În alte cuvinte, poporul muncitor își caută îmbunătățirea sorței și soluția problemei sale în modificarea parțială sau totală a felului și raporturilor de producție, nu în instituțiile de credit, cari pentru el direct n'au aproape nici o valoare.

Se va obiecta, desigur, că toate acestea sânt adevărate pentru proletariat, nu însă pentru țărănimea mică proprietară, stăpână pe instrumentele ei de muncă, pe micul ei capital agricol productiv, pentru care, deci, în societatea capitalistă, creditul are, dacă nu chiar atâta însemnătate cât pentru

proprietarul unei mari uzine sau mari moșii, totuși o însemnătate destul de considerabilă. Recunoaștem aceasta. Pentru micul proprietar țăran, creditul și mai ales — trebuie să adăugim și să subliniăm — creditul sub forma lui socială largă și francă, creditul statului, are destulă importanță. Nu-i lipsit de valoare nici creditul celălalt — să-i zicem creditul popular — de care sânt legate numele lui Schultze Delitzsch și Raiffeisen și care e organizat, în streinătate, sub o formă mai mult ori mai puțin asemănătoare cu a băncilor noastre populare. Acestui din urmă credit i se exagerează chiar și în streinătate importanța — deși nu în măsura în care lucrul se făcea la noi — dar înfărsit își are și el importanța lui pentru micul proprietar țăran. Decât, este și aici un *dar*, în care rezidă cauza greșelilor teoretice ale economiștilor, sociologilor și reformatorilor noștri, cași greșelile practice ale guvernanților noștri. Și anume: *țăranul nostru nu este mic proprietar.*

E foarte interesant și instructiv cum economiștii, sociologii, oamenii noștri politici, și acum în urmă și teoreticienii poporanismului, au cheltuit atâta spirit pentru a ironiza pe socialiști, cari *quasi* n'au băgat de seamă că țăranul nostru nu e un muncitor proletar ca în Occident, iară ei aproape cu toții, și nu *quasi*, ci deabinelea, au scăpat din vedere că țăranul nostru nu este un țăran mic proprietar ca cel din Occident. Țăranul nostru, ce-i drept, nu e proletar, dar nici mic^{ca} proprietar, ci este ce e mai rău: un ^{neoiobag}. Ce însemnează asta, am văzut mai sus. Față cu categoria economică a creditului, situația țăranului e următoarea:

Faptul că pământul lui, avutul lui principal e ina-

lienabil, îi reduce foarte mult, uneori aproape la nimic, întinderea creditului de care se poate bucura. Iară faptul că nu e un proprietar propriu zis, care-și lucrează propriul său pământ, ci e un semiclăcaș și semiproletar, lucrând mai ales pământul marei proprietăți, nu-i permite să se folosească de credit în mod productiv. Așa fiind, creditul pentru țăranul nostru are o importanță relativ neînsemnată.

E adevărat că este o parte caracteristică în gospodăria neoiobagă, parte care face creditul necesar neoiobagului nostru, necesar și lui, necesar și economiei și producției țării: e faptul că țăranul e depozitarul inventarului agricol. Și acuma, dar mai ales acum douăzeci de ani, mai întreg pământul, nu numai al țăranului, dar și al marei proprietăți, era lucrat aproape exclusiv cu inventarul țăranului: cu plugul lui, cu boii lui; câteodată tot el dădea — și dă uneori și acuma — și sămânța pentru pământul boieresc lucrat în dijmă. Conservarea și chiar îmbunătățirea inventarului era, deci, și este, și în interesul țăranului, dar și mai mult în interesul marilor proprietari și arendași, precum și al statului și al claselor dominante în general. În consecință, fundarea unui institut de credit, care să vină în ajutorul țăranului pentru conservarea și îmbunătățirea inventarului, procurarea săminței, etc., era în interesul și al țăranilor și al statului și al proprietarilor și arendașilor, cari se descărcau de-o asemenea grijă pe spinarea statului. Și tocmai deaceia creditul agricol a fost fundat, când țăranul nici nu se gândea să ceară așa ceva.

Creditul agricol a fost, deci, întemeiat sub auspiciile cele mai fericite: corespunzând unei necesități, fiind în folosul statului și fundat de el și —

caz atât de rar! — fiind totodată în folosul tuturor claselor sociale. Și cu toate acestea, creditul agricol n'a reușit. Cum se explică acest fapt extraordinar? Se explică foarte ușor, și acest *fiasco* era foarte ușor de prevăzut pentru cine știe să se uite în adâncimile raporturilor economico-sociale.

Pentru reușita creditului agricol erau necesare, în primul loc, două condiții esențiale: creditul să aibă o anume întindere — cel acordat cu țârâita și în sume mici se risipește degeaba — și creditul să poată fi întrebuințat în mod productiv. Două mii de lei împrumutați și băgați în îmbunătățirea micii proprietăți — în îngrășăminte, instrumente perfecționate, vite de rasă, etc. — încep să producă, după o vreme oarecare, un surplus de venit, să zicem, de 300 de lei. Scăzând 120 de lei procente, rămâne încă un surplus de 180, care, desigur, e produs și el de muncă, dar pare căzut din cer: e un rezultat al virtuții creditului, care mărește prosperitatea debitorului.

Dar cele două condiții esențiale, dupăcum am văzut, lipsesc țăranului. Pământul lui fiind inalienabil, întinderea creditului lui e foarte restrânsă. Dar ceea ce e mai important, el nu poate să întrebuințeze în mod productiv creditul căpătat, și din cauza sărăciei și din cauza raporturilor de producere existente. Se poate oare vorbi serios ca neoiobagul învoit la proprietar și arendaș să introducă agricultură sistematică, îngrășăminte, vite de rasă, etc., pe pământul lui? Cât valorează aceste iluzii danemarcofile, am văzut mai sus.

Dar mai este încă o formă a creditului: e creditul dat, nu pentru consumarea productivă, ci pentru consumarea personală.

Această formă a creditului de multeori e cel

mai bun mijloc, nu de a mări prosperitatea debitorului, ci de a-l ruina. Ai nevoie neapărată de bani, îi împrumuți și-i consumi; pe urmă vine termenul fatal, n'ai cu ce plăti, și se vinde ce se poate vinde, și ca rezultat ești mai sărac decât înainte, din nou trebuie să te împrumuți cu orice preț, cazi pe mâna cămătarilor și procesul ruinării e gata. E o poveste așa de veche și așa de banală!

Și s'a întâmplat aidoma țăranului român: mulțămă creditului agricol s'a înglodat și mai mult în datorii, a căzut și mai ușor pradă cămătarului din sat — și astfel creditul, înloc de instrument de prosperare, a devenit instrument de sărăcire.

Agrarienii noștri deobicei acuză pe țăran pentru acest rezultat negativ. E vina lui, zic dânșii; e și aci nepăsarea, neprevederea, necinstea și nesocotința lui: își amaneta cea din urmă avere, cheltuea banii fără a se mai gândi că va trebui să plătească, și pe urmă, se înțelege, i se vindea amanetul și rămânea și mai sărac, cădea în și mai mare atârănare de arendaș și cămătar.

Nu, domnilor, nu-i așa. Țăranul român, spre nefericirea lui, e om și el, om ca toți oamenii, cum sântem cu toții; erou nu e. Țăranul român e sărac lipit pământului. El are întotdeauna nevoi mari, vitale, urgente. Iarna copiii îi țipă de foame, de frig: trebuie mămăligă, trebuie lemne, trebuie o haină, — trebuie bani; trebuie bani pentru botez și, vai! tot așa de des trebuie bani de înmormântare; trebuie bani pentru bir, că te omoară perceptorul! Și iată că s'a făcut o bancă de către boieri, de către stăpânire și ai puțința să te împrumuți punând vitele amanet, ca să scapi de tortura perceptorului și să mănânci și tu și copiii... Și țăranul

se împrumută și, până una-alta, scapă de foame. Dar consecințele, prevederea, dar ce va fi pe urmă? Ei, va fi ce-o da Dumnezeu, că mai rău decât acuma nu va fi; și chiar de ar fi, bine că măcar odată a mâncat și el ca să se sature. Și, de altfel, ce poate fi mai rău? Or să-i vândă vitele. Lasă că trebuie ciocoiul sau arendașul să-l împrumute ca să cumpere altele, că altfel rămân cu ogorul nelucrat. Are să rămână iară fără mămăligă? Apoi când n'o mai avea de unde să ia, trebuie să-i dea statul porumb, că rămâne fără birnici. Și atunci, ce-am avut și ce-am pierdut?

Nepăsare, neprevvedere, nesocotință! Apoi dacă e vorba ca în orice caz să fii redus la o bucată de mămăligă cu ceapă, atunci lasă să se îngrijească cei mari de ea, că altfel rămân și ei fără mămăligă. Și, zău, cinstit vorbind: poate că argumentarea țăranului nu e tocmai lipsită de temei.

Așadar, creditul agricol, cu toate că a fost fundat sub cele mai fericite auspicii, cu toate că era în interesul tuturor claselor, cu toate că a fost întemeiat pe baza cea largă a creditului de stat, n'a reușit, pentrucă nu și-a găsit terenul în condițiile economice rele ale țării, pentrucă aceste condiții sânt defavorabile existenței și funcționării lui.

Și se cerea ca băncile populare, cari mergeau pe calea cea strâmtă a creditului privat și au fost întâmpinate vrăjmășește de unele din clasele superioare, aceste bănci să fie menite a face, nu numai ceea ce n'a putut creditul agricol, dar ceea ce nu este în stare nici un credit: să devină punctul de plecare al regenerării și emancipării țărânimii române!

Dar ce se întâmplase? se schimbaseră oare așa de profund condițiile sociale ale țării? Deloc,

nici umbră. Atunci ce putere tainică și vrăjită se ascundea în băncile populare? Acea putere minunată era tocmai ceea ce, după oamenii cari pricep ceva în materie, constituia slăbiciunea lor: ele nu mergeau pe calea largă a creditului statului, ci pe calea strâmtă a creditului privat, ele nu cereau ajutorul statului, ci se bazau pe ceea ce englezul numește *self-help*, neamțul *Selbsthilfe*, rusul *samopomoștș*, iară românul nici n'are pentru asta un termen special: *ajutorul prin sine*. Țăranul, prin propriile sale puteri, creând băncile, alimentându-le din micile sale economii, împrumutându-se de acolo, când e în nevoie, cu un procent mic, scapă de camătă — principalul inamic — își îmbunătățește traiul, și puțin câte puțin se emancipează din condițiile mizerabile în cari se sbate, o eră nouă se deschide pentru el: ajută-te și Dumnezeu te va ajuta.

Ați înțeles? Nu știu. Eu am înțeles. Neoiobagul român, sărac lipit, strivit de formidabilele forțe sociale cari îl robesc pământului și oamenilor, să se ajute el singur și atunci îl va ajuta și Dumnezeu.

Bugetul unei mari părți a muncitorimii neoiobage sărace, după ce plătește toate angaralele, e în mijlociu cam de 180 — 200 lei pe an. Pentru o familie cu trei copii asta înseamnă cam la 10—12 parale pe zi. Din aceste 10—12 parale țăranul va cheltui pentru mâncare, băutură, îmbrăcăminte, încălzit, luminat; pentru modestele sale necesități religioase și culturale; pentru împăcarea autorităților comunale și jandarmului rural; va face și diversele cheltuieli neprevăzute; iară restul, paraua chioară ce-i va rămânea, dacă e om strângător și bine chibzuit, o va depune spre fructificare la banca, al cărei acționar va deveni; și dacă va

avea noroc și aptitudinile necesare, poate ajunge și conducătorul băncii și va avea mândria să-și scrie pe carta de vizită: «Ioan al Saftei, președintele consiliului de administrație al băncii populare din Pârliții-de-Sus».

E adevărat că pe urmă s'a văzut, că în felul acesta băncile populare nu pot să reușească și atunci a intervenit un ajutor parțial al statului și al Băncii Naționale, care prin creditul agricol scotează portofoliul băncilor populare. Dar cu toate acestea scopul urmărit tot nu se poate atinge.

Se va obiecta că, împotriva tuturor prevederilor teoretice, băncile populare au reușit, dovadă acele mii de bănci înființate, dovadă capitalul lor de vre-o 50 milioane. Și cu toate acestea, răspundem noi, prevederile teoretice s'au dovedit perfect întemeiate. Căci mai întâi trebuie să vedem cât capital s'a vărsat în adevăr și mai ales *cine* l-a vărsat, *ce fel* de țărani sânt aceia cari l-au vărsat. O comparație cu Transilvania va fi edificatoare. Acolo băncile țărănești au un capital deplin vărsat de 120 milioane. La noi, dacă vom ținea seama de capitalul în adevăr vărsat, și mai cu seamă vărsat de adevărați țărani, și dacă vom mai ținea socoteală că populația noastră e de două ori mai mare decât a Transilvaniei, atunci se va vedea cât de neînsemnat, relativ, e capitalul vărsat în bănci de țărănimea noastră. Și doar băncile noastre sânt protejate de stat, sânt susținute pe toate căile de autorități și au cont deschis la Banca Națională, pecând cele din Transilvania sânt persecutate în toate chipurile de statul ungar.

Și nici nu se putea să fie altfel. Căci, încă o dată, ce s'a schimbat în țara noastră, dela înte-

meierea creditului agricol încoace? Țărănimea nu s'a îmbogățit, ci, dimpotrivă, a ajuns mai săracă decât oricând. Intinderea și elasticitatea creditului țăranului nu s'a mărit, pentru că pământul lui e tot inalienabil. Pentru consumarea productivă a creditului nu s'au ivit condiții mai prielnice, pentru că raporturile de producție au rămas aceleași. Atunci ce s'a schimbat? Și ce-a rămas din virtuțile și potențele creditului nostru popular de a îmbunătăți soarta țăranimii?

A mai rămas creditul pentru consumarea personală. Această formă de credit e cea mai puțin producătoare de bine, ea poartă în sine, dupăcum am văzut, inconveniente și chiar pericole. Dar, în sfârșit, în anume condiții și într'o anume măsură, e necesară și folositoare. A se da țăranului nostru — veșnic în nevoie și veșnic silit să se împrumute — a i se da un credit ieftin, fie și un credit de consumare personală, e desigur un mare bine. Așa judecă chiar și poporaniștii cei mai serioși. Ei nu exagerează importanța socială a băncilor populare, nu cred că din ele va izvorî fericirea țăranilor; decât, ei zic că ele vor scăpa țăărănimea din ghiarele cametei. — Și aceasta încă este o mare exagerare.

Să scape țăărănimea de camătă? Ușor de zis. Cât de ușoare le par toate economiștilor, sociologilor și poporaniștilor noștri! Să distrugi camăta când condițiile sociale o favorizează? De două mii de ani durează lupta asta. A dus-o statul antic și statul medieval cu puternica lui organizație de stat; a dus-o cea mai formidabilă organizație ce-a avut vreodată omenirea, — biserica creștină. Și n'au învins camăta. Și o vor învinge

poporaniștii noștri, cu instituțiile lor de bancă alimentate de paraua chioară a lui Ioan al Saftei?

Să vedem, în adevăr, cum distrug camăta băncile noastre populare.

Ioan al Saftei are nevoie absolută de doi poli: trebuie să plătească birul, să cumpere mălaiu, să îngroape un copil și a. m. d. Altădată el îi împrumuta dela Titircă Inimă-rea din sat. Titircă, afară de un procent oarecare, îi lua lui Ioan, tot drept procente, anumite rușfeturi, — o limbă de porc, pui, etc., — îi lua zile de arătură, prașilă, cărat, îi cumpăra mai ieftin o parte din porumbul necules încă, lucruri cari, socotite în bani, făceau procente de sută la sută, uneori și mai mult. Acum omul se duce la bancă și cu o poliță ridică banii, cu procentul — neînsemnat în condițiile satului — de 10—12°/. Perfect. Dar condițiile esențiale ale funcționării unei bănci, mari sau mici, principiile acestei funcționări, sânt aceleași. O bancă nu poate da bani la infinit și nici cât i se cere, căci nu câteva milioane, dar zeci și sute de milioane s'ar risipi în câteva clipe. O bancă nu poate să acorde credit decât după capacitatea de credit a individului. Această capacitate pentru Ioan al Saftei e foarte mică, pentrucă e sărac și pentrucă avutul lui principal, pământul, e inalienabil. Să zicem că pentru Ioan această capacitate e de doi poli. El ridică acești bani, cari față de nevoile lui, multe, vitale, urgente, se topesc ca gheața la soarele lui Cuptor. Și pe urmă ce să facă? Banca nu mai dă parale, pentrucă s'a isprăvit cu capacitatea lui de credit. Capacitatea creditului a încetat, dar capacitatea nevoilor, nu. Nevoile cresc, vin puhoiu, și iară trebuiesc bani. Ce să facă Ioan? Se duce la

Titircă, acesta-i dă bani, și-i ia procente și rușfaturi și zile de arat, de prășit, de cărat, și îl robește cametei absolut cași înainte, și asta pentru tot restul vieții, căci la bancă nu mai are nas. Și atunci ce s'a schimbat?

S'a schimbat că în afară de camătă, Ioan, înglodat în datoria băncii, trebuie să plătească și acolo procente.

Se va zice: «bine, în fond nu s'a schimbat nimic, dar cel puțin pentru acești doi poli, ridicați dela bancă, nenorocitul va plăti 10—12% înloc de sută la sută; nu e mult, dar tot e ceva». Da, desigur, ar fi ceva, — dar nu e. Spre a face un împrumut trebuie protecție, și acolo la bancă Titircă e tare și mare; și trebuie un gir valabil, fără de care nu se pot lua bani, — și Titircă dă un gir, dar, bineînțeles, nu degeaba, ci — după importanța sumei ridicate — Ioan îi dă rușfaturi, zile de muncă, etc. Incât, Ioan plătește procente băncii, rușfaturi și zile de muncă lui Titircă, iară rezultatul e mai mult ori mai puțin acelaș.

Ce s'a schimbat dar? Nimic. Ba tot s'a schimbat ceva. Mai înainte, la efectuarea unui împrumut, Ioan avea aface cu Titircă și atâta tot: relații foarte grele, dar simple și patriarhale. Acuma, însă, la reînnoirea împrumutului bietul Ioan trebuie să stea de vorbă cu un întreg *consiliu* de administrație: sânt acolo și Titirci și preotul și învățătorul și alții. Pe urmă e vorba acum de poliță, de girant, de scadență, de protest, tot lucruri de cari, la reînnoirea unui împrumut, îngheață și un mic negustor de oraș, dar încă bietul Ioan, care, buimăcit și înghețat, stă înaintea acestor lucruri streine, pricepând doar atâta că la o zi anumită, dacă Titircă nu va pune o anume iscălitură, s'a sfârșit

cu el: i se va vinde și cenușa din vatră, și nu de către Titircă — pe care e învățat să-l împace — ci de către bancă, de către un întreg *conțiliu*. Și de toate acestea îl scapă Titircă, prin iscălitura lui. Și Ioan plătește procente și muncește pentru girul lui Titircă, și caută să împace și pe unii consilieri, muncind câte ceva și pela ei, că doar ce-l costă munca? n'a plătit pentru ea, o are gratis! Apoi dacă făcând socoteala, el în locul sutei la sută de odinioară plătește acum câteodată și mai mult, e și drept, pentrucă acum el are bancă proprie, populară și poporanistă, e acționarul unei bănci și de! obrazul subțire cu cheltueală se ține.

Așadar, situația lui Ioan nu s'a schimbat, sau s'a schimbat foarte puțin. În schimb, situația lui Titircă s'a schimbat în unele privințe chiar fundamental. În adevăr, înainte Titircă exploata cu propriile sale capitaluri, strânse, de multeori, cu cine știe ce greutăți și sacrificii. Acuma însă s'au schimbat lucrurile, Titircă are cont deschis la banca populară, pe care tot el o învârtește: el ia parale dela bancă și cu ele îl împrumută pe Ioan. Dar banca dispune, nu numai de paralele depuse de Titircă și de semenii săi, ci și de paralele depuse de Ioan al Saftei și de ajutorul statului și al Băncii Naționale.

Deasemenea, când Titircă îl împrumută pe Ioan în mod indirect, intervenind la bancă, dându-i girul său, banii aceștia nu sânt numai ai lui Titircă și ai burgheziei sătești, ci și ai lui Ioan al Saftei, ai țărănimii sărace și muncitoare, precum și ai statului și ai Băncii Naționale. Ce urmează de aici? *Urmează că înainte vreme Titircă cu propriile sale capitaluri făcea cămătărie și îl storcea pe Ioan, pe-*

când azi, cu instituirea băncii populare, îl stoarce pe Ioan cu banii Băncii Naționale — și chiar cu banii proprii ai lui Ioan! Cred că progresul e vădit pentru orîșicine¹⁾.

Dar se va mai zice poate: «dacă băncile populare nu sînt și nu puteau fi de folos masselor mari ale țărănimii muncitoare, nu e acelaș lucru cu țărăanii fruntași, cari alcătuesc proprietatea noastră mijlocie; acestora, vădit că băncile le-au folosit mult, și ăsta tot e un bine».

Da, desigur, în alte condiții ăsta, în adevăr, ar fi un bine și pentru proprietatea agricolă mijlocie și pentru producția agrară a țării. Dar fruntașul nostru țăran, țăranul bogat, nu e un proprietar mijlociu ca în Occident, care folosindu-se de un credit mai ieftin își rotunjește proprietatea, introduce îmbunătățiri în cultură și astfel, servindu-se pe sine, servește și agricultura și producția țării. Fruntașul nostru țăran deobicei este pe jumătate—dacă nu chiar pe de-a'ntregul — cămătar

¹⁾ În afară de burghezia sătească, mai e cineva care profită depe urma băncilor populare: e... arendașul și proprietarul. Aceștia, când le vine mai bine la socoteală să-și încaseze datoriile dela țărani în bani și nu în învoieli nouă, pun pe țărani să se împrumute dela banca populară și să le plătească lor. Aceasta s'a adus la cunoștința congresului băncilor populare, ținut la Ploiești. Iată, textual, un fragment din darea de seamă publicată de ziarul *Dimineața* dela 19 septembrie 1909: țăranul Oancea din cătunul Corbu (județul Buzău) a spus: «Țăranul se împrumută la băncile populare și cu acești bani plătește datoriile la arendași și proprietari. Când conducătorii băncilor cer țăranului datoria ce are să dea, acesta nu are nici bani, căci i-a dat boierului, nici cereale, din cauza că dijma i se ia una și una, plus înșelătoria». Ziarul adaugă că, chestiunea nefiind la ordinea zilei, președintele congresului a oprit pe Oancea de a continua.

agricol. El este doar acela care—cași cârciumarul și întreaga burghezie sătească din care face parte—ia pe nimica pământurile țărănești pe termen de 99 de ani; el este acela care în felul acesta fraudulos își face o moșioară respectabilă și o lucrează în condițiile primitive arătate mai sus, după relațiile de producție existente, — cu dijme, rușfeturi, servituți, cu muncă drept procente pentru bani împrumutați,—și știe să stoarcă munca mai abitir decât proprietarul și arendașul. Această exploatare și deposedare a țăranimii muncitoare, această întărire a neoiobăgiei, țăranul îmbogățit, mai înainte o făcea cu propriile sale mijloace, acum o face și cu mijloacele băncii populare, al căreia important acționar este, adică acum o face și cu banii Băncii Naționale și cu propriii bani ai celor deposedați.

Și astfel băncile populare organizează camăta, îi largesc câmpul de activitate, ajutând la sărăcirea și robirea țăranului și la consolidarea neoiobăgiei lui.

Și aici vedem cauza adevărată a acelei reușite parțiale a băncilor populare, cu care se laudă poporanistii noștri. Milioanele vărsate în băncile populare, — și cari, cu toate rezervele făcute mai sus, ar însemna, totuși, mult pentru o țară cu o țăranime atât de îngrozitor de săracă.—sânt în mare parte vărsate de burghezimea sătească, de acei cămătari, pe cari băncile erau menite să-i desființeze.

Știu că la început cămătarii satelor erau grozav de speriați și luptau din răspuțeri împotriva înființării băncilor. Așa s'a întâmplat cu toate remediile agrare de o jumătate de veac încoace, începând cu cel dela 1864. La început zarvă, sgomot, luptă crâncenă, cașicum ar fi sosit o revoluție socială ori chiar sfârșitul lumii. Unii o fac din abili-

tate, spre a căpăta mai multe avantaje; alții se sperie serios. Apoi iese la iveală că reforma, sau așa numita revoluție, poate și trebuie să se întoarcă spre binele lor și atunci se acomodează perfect și încep să tragă toate foloasele.

«Noi am gândit—îmi spunea un arendaș, rezumând opinia tuturor arendașilor despre reformele agrare, poreclite socialiste—noi am gândit că reformele socialiștilor dela guvern ne vor omori; și când colo, ele devin pentru noi». Astfel și burghezimea sătească și cămătarii satelor la început s'au speriat rău, au început să combată cu energie fundarea băncilor, până au băgat de seamă că «ele devin pentru ei». Atunci au început ei singuri să dea bani, să deschidă bănci, au devenit *factotum* în ele, și au atras spre ei pe cărturarii satelor, necesari în noua organizație de camătă, unde se cere mai multă știință de carte, punându-se chiar sub scutul aparent al acestora.

Deci, băncile populare, ținând seamă de scopul pentru care au fost create, au dat un complet *fiasco*.

Și aceasta era ușor de prevăzut. Așa trebuia să se întâmple, prin jocul firesc al forțelor sociale din organizația noastră economico-agrară neoiobăgistă, așa trebuia să se întâmple în virtutea unei legi sociologice inexorabile, o lege mecanico-sociologică, legea *relațiilor de forță*.

Când un corp se află în mișcare prin acționarea unei anume forțe, dacă vrei să-l oprești, ori să-i schimbi direcția, trebuie să-i opuneți o forță corespunzătoare; întrebuintând o forță prea mică, atunci corpul își va urma mersul și direcția primitivă. Dacă într'o societate, unde domnesc anume puteri economico, politico și juridico-sociale, ce dau o anume direcție

întregii vieți a țării, vreți să schimbați acea direcție, trebuie să întrebuințați puteri — reforme — corespunzătoare. Altfel remediile și paliativele voastre nu vor opri vieța socială din mersul și direcția ei primitivă, ba chiar uneori o vor ajuta în această mișcare. Prin aceasta legea sociologică se deosebește de cea mecanică: în aceasta din urmă, oricât de mică ar fi forța opritoare, ea totuși intru-atâta va micșora forța inițială; pecând în sociologie se poate întâmpla contrarul: s'o ajute, s'o mărească.

Când într'o țară cu un nenorocit regim economic agrar, bazat pe anume relații de producție neoiobăgiste și care dă o anumită direcție vieții agrare, doriți să schimbați acea direcție, atunci nu prin paliative puteți s'o faceți: acestea din urmă se vor preface și ele după chipul și asemănarea regimului neoiobag. Și tocmai aceasta s'a întâmplat și se va întâmpla cu băncile noastre populare. Fundate cu gândul de a distruge camăta și a întări mica proprietate țărănească, ele au devenit și vor deveni tot mai mult centre de organizare mai savantă a cametei și de deposedare a țărănimii, pe căi lăturalnice, de micile ei proprietăți, întărind neoiobăgia existentă

Regimul preface băncile, în fond și în formă, în instituții neoiobăgiste.

În adevăr, ce era camăta mai înainte, în fondul și în forma ei? Ea corespundea iobăgiei de altădată. Între Titircă și Ioan erau relații patriarhale, asemănătoare cu relațiile dintre boier și iobagul sau clăcașul de altădată. Pentru galbenul împrumutat, Ioan dădea munca în natură, cum o dădea sub forma de felurite servituți, boierului. Era, deci, o camătă de formă iobăgistă. Dar acum,

sub regimul băncilor populare? Ioan plătește procentele în bună parte tot în muncă, — fondul iobăgist al cametei s'a conservat deci, — dar el dă procente, are a face cu banca, polițe, giruri, etc.; va să zică, la fondul iobăgist s'au adăugit și elemente capitaliste, s'a adăugit și o formă occidentală, — *cu alte cuvinte, camăta, din iobăgistă, a devenit neoiobăgistă*. Vom vedea mai jos oarecari exemple pentru verificarea acestei extrem de importante legi sociologice.

Față de o singură categorie de țărani băncile populare au corespuns întrucâtva scopului pentru care au fost create. Aceasta e categoria — destul de mică — de țărani înțoliți, semifrunțași, dar cari nici nu fac camătă, nici nu exploatează și deposedează țărănimea săracă. Țăranilor din această categorie, băncile le pot servi în forma — foarte restrânsă în condițiile agriculturii noastre mici — a creditului pentru consumarea productivă: cumpărarea unei vite, unui plug, etc. În ce privește creditul pentru consumarea personală, apoi având în vedere atmosfera de risipă nebună dela orașe, care influențează satele și având în vedere atmosfera de neprevvedere și nechibzuință dela sat, această formă de credit, chiar pentru un gospodar semifrunțaș, reprezintă de multe ori mai multe pericole decât foloase.

Bineînțeles că nici prin gând nu-mi trece să neg, că uncori băncile pot să fie de un real folos, nu numai semifrunțașilor, dar și micilor proprietari și țăranilor săraci. Și creditul agricol, netăgăduit, a fost uneori de folos țărânimii sărace. Dupăcum am spus, însă, excepțiile în viața socială, cași în gramatică, nu infirmă regula ci o confirmă. O in-

stituție socială se judecă după tendințele și efectele ei generale, nu după cele accidentale.

Dar este în băncile populare ceva care n'a fost prevăzut, pentru care n'au fost create, care nu se cuprinde în competența lor de instituții de credit și prin care ele sânt, în adevăr, necondiționat folositoare țărănimii, și nu numai claselor țărănești mai avute, dar tuturor țăranilor. Asta face pe oamenii de o veche și constantă bunăvoință pentru țărănime, să se entuziasmeze pentru băncile populare. E partea lor *educativă*, partea lor *ocultă*; da, *ocultă*: subliniăm cu tot dinadinsul acest cuvânt și îndată ne vom explica.

Băncile populare au pentru țărani — pentru unii în măsură mai mare, pentru alții în măsură mai mică — o însemnătate educativă. În întunericul și robia satelor, — înconjurate de un zid chinezesc, ca să nu pătrundă acolo o idee de civilizație, o instituție occidentală ce ar pune în primădie neoiobăgia, — apar băncile populare, cu polițe, giruri, consiliu de administrație ales de țărani, — tot lucruri nouă, cari lărgesc orizontul intelectual al țărănimii. Băncilor populare li s'au dat fel de fel de însărcinări: crearea de cooperative, luarea moșiilor în arendă, formarea obștiilor țărănești, — și vor să le dea până și însărcinări administrative și sanitare. În felul acesta țărănimea începe să se ocupe de afacerile ei, să le discute, să le priceapă; și nu numai afacerile fiecărui țăran în parte, ci afacerile obștiei țărănești, afacerile țărănimii, ale *clasei*, și afacerile țării. Băncile populare devin, deci, un ferment de deșteptare, de luminare a țărănimii, de educarea ei cetățenească, de educarea ei în a se ocupa de afacerile sale și indirect de afacerile țării.

Firește, toate astea n'ar trebui să privească banca, o instituție economică și financiară; pentru o astfel de educare există statul și viața politică și cetățenească a țării. Dar noi am văzut de ce statul nostru nu-și îndeplinește acest rol la țară și de ce nu și-l poate îndeplini, am văzut de ce nu este și nu poate fi adevărată viața politică și cetățenească la țară. Și de aceea funcțiile statului democratic, neputând fi împlinite pe calea directă și francă de către stat, câtă să fie împlinite pe cale indirectă, *ocultă*, de niște organe sociale a căror menire ar fi cu totul alta. E un proces care se petrece în organismul social asemănător cu procesul care se petrece în organismul individual: când o funcție nu poate fi împlinită de organul creat pentru aceasta, atunci e împlinită, în mod mai puțin eficace — și s'ar putea zice în mod ocult — de unul sau mai multe organe adiacente, — când stomacul nu funcționează, intestinele îi îndeplinesc funcțiile. Astfel sânt aceste funcțiuni ale băncilor populare, astfel e mai toată activitatea extrașcolară. Acest ocultism stă pe suflet mai ales agrarierilor noștri, tocmai pentru că servește ca ferment de deșteptare a țărânimii la viața cetățenească.

Acestui ocultism dela sate îi corespunde, sub altă formă, ocultismul dela orașe, un ocultism care pătrunde întreaga noastră viață economico-politico-socială și culturală. La noi prefectul, înloc de administrație face politică și alegeri, politicianul, șeful local al partidului dela putere, face administrație și numește în funcții; conducătorii de bănci conduc guvernul și politica țării, oamenii de guvern conduc băncile și comerțul, — și nu se poate forma, nu numai un partid sau o grupare politică,

dar nici o întreprindere comercială sau industrială și nici chiar o grupare culturală, ca să nu apară o ocultă corespunzătoare. Acest ocultism al întregii noastre vieți sociale atârnă de aceleași condiții profunde economico și politico-sociale și de aceeași dublă și antagonică organizație a societății noastre; dar despre aceasta se va vorbi la timp, când va fi vorba de orașe și de chestia socială în general. La țară, însă, ocultismul, în forma cum se manifestă prin băncile populare sau prin activitatea extrașcolară, e de un netăgăduit folos pentru țărănimea noastră.

Și afară de acest folos, băncile populare au și o însemnătate simptomatică. Forțele poporului, comprimate de toate rămășițele medievale iobăgiste, dar trezite de toate elementele civilizației capitalistoburgheze ce se găsesc în organismul social, caută o ieșire și nu așteaptă decât un prilej ca să năvălească cu furie, amenințând să rupă toate zăgazurile. Astfel, când mișcarea socialistă trecută a început să înființeze cluburi politice țărănești, în trei luni de zile au fost create sute de cluburi. Socialiștii nici nu visaseră o asemenea reușită. Șuvoiul popular, stârnit, a venit cu atâta furie și putere, încât a crescut peste capetele socialiștilor de atunci și pentru o vreme oarecare a distrus însăși mișcarea socialistă care-i dăduse drumul. Pe urmă au venit băncile populare și, într'o vreme relativ scurtă, s'au format mii de bănci. Țărănimea așteaptă dela băncile populare ceea ce aștepta dela cluburile sătești: liberarea. Aceasta băncile populare nu pot să le-o dea — ferească Dumnezeu! — aceasta băncile n'o pot deloc; dar ele dau țărănimii prilejul ca să-și manifesteze dorința supremă și asta tot e ceva.

Folosului indirect pe care-l aduc băncile țărănimii și valorii lor simptomatice, sânt înclinat mai curând să le exagerez însemnătatea, decât să le-o micșorez.

X

CASA RURALĂ

Să trecem acum la altă reformă poporanistă :
casa rurală.

Dacă băncile populare marchează, după poporaniști, o eră nouă pentru țărănimea oropsită, daramite casa rurală ! Ea are doară menirea — nici mai mult nici mai puțin — să răscumpere treptat proprietățile mari teriene și să le treacă țăranimii, în formă de mici proprietăți agrare. Casa rurală e, deci, cu adevărat desăvârșirea operei incomplete dela 1864. Și înrudirea acestor două opere pare atât de mare, încât au fost chiar apărute cu argumente la fel față de protivnicii lor.

Astfel, M. Kogălniceanu, ca să răspundă adversarilor liberării și împroprietăririi țăranimii, cari îl acuzau de socialism, anarhism, proudhonism, invoca, drept argument suprem, exemplul Rusiei. Iată Rusia, zicea el : o țară absolutistă, autocrată, și a liberat și împroprietărit țăărănimea : dar noi, țară liberală, constituțională ! Și doar Alexandru II și guvernul rusesc n'or fi socialiști, proudhoniști, anarhiști, vrăjmași și distrugători ai proprietății private ! Și cu acest argument închidea gura protivnicilor săi, cel puțin pentru moment.

Astfel și poporaniștii noștri mai mult sau mai puțin în curent cu vieța economică a Rusiei, când erau atacați de protivnicii casei rurale și taxați de socialiști, vrăjmași ai proprietății și ai statului, răspundeau cași Kogălniceanu, invocând exemplul Rusiei.

Dar este în această privință și o deosebire între Kogălniceanu și apărătorii casei rurale: Kogălniceanu, pe vremea aceea, nu putea ști ce rezultate va da liberarea și împroprietărirea țăranimii ruse, așa cum a fost făcută; pecând apărătorii casei rurale nu puteau să nu știe ce rezultate deplorabile a dat casa rurală rusească.

Banca țărănească a Rusiei, casa ei rurală, a dat un *fiasco* desăvârșit, și față de țărănime și față de stat. În prima și a doua Dumă a fost o grupare puternică, numită a muncii (*trudoviki*), compusă din 120 deputați, dintre cari foarte mulți țărani, adevărați, nu de carnaval. Ei bine, în acele interminabile discuții asupra chestiei agrare, cari au ținut luni întregi, decâteori venea vorba de casa rurală, țăranii săreau ca mușcați de șarpe și strigau într'un glas: nu ne trebuie banca țărănească (casa rurală), afară cu banca țărănească! Asta e atitudinea țăranimii față de casa rurală. În cât privește atitudinea statului, apoi chiar acum când scriu aceste rânduri cetesc în ziarele rusești, că ministrul de finanțe Kokovtzev pleacă în voiaj prin Rusia, ca să vadă ce e de făcut cu pământurile băncii țărănești, ca să se mântue de ele. Că de cumpărat a fost ușor: în Rusia — cași la noi — când dai un preț bun găsești vânzători câți voești; dar ce te faci pe urmă cu pământurile cumpărate? Le vinzi în loturi la țărani? Dar țăranii nu pot plăti

ratele și pământurile se întorc de unde au plecat. Și pe urmă, ce te faci cu ele? Bietul Kokovtzev!

Și rezultatul acesta — fiascul casei rurale — nu era greu de prevăzut nici pentru Rusia, nici pentru noi.

Că la noi se va întâmpla același lucru cași în Rusia și chiar mult mai pronunțat, nici o îndoială nu încap. Dece? După cele zise până acum în această lucrare, puține cuvinte ne vor trebui pentru a o demonstra.

Casa rurală are drept menire să cumpere pământurile proprietarilor mari și să le revândă în loturi mici agricultorilor țărani. În felul acesta latifundiile noastre se prefac în mică proprietate agrară. O condiție esențială pentru reușita lucrului este, ca lotul vândut țăranului să fie rentabil, adică rata plătită de țăran să nu fie mai mare decât ce-i produce pământul cumpărat, căci altfel el își cumpără o belea, merită să-l ruineze, nu să-l înțolească. Or, parcelele cumpărate dela casa rurală, în general vorbind — de excepții nu vorbim — nu sânt rentabile. Și cu asta, basta. Dece nu sânt rentabile? Pentrucă țăranul le plătește prea scump față de rentabilitatea lor, având în vedere condițiile în cari trebuie să le lucreze. Și le plătește prea scump, din mai multe pricini, dintre cari vom vedea pe cele mai principale.

Intâia pricină este că nu țăranul cumpără pământul, ci alții îl cumpără pentru el: funcționarii, diriguitorii casei rurale, cari de multeori pricep tot atâta nevoile unei mici culturi țărănești în condițiile date, cât pricepe țăranul operațiile complexe ale casei rurale, și cari n'au un interes direct și personal în această cumpărare, cum are un cum-

părător care cumpără pentru sine. În aceste condiții, lipsind și priceperea practică și interesul personal, cumpărăturile făcute vor fi mai scumpe. Și aici fac abstracție de simpla rea credință, care face să se plătească prețuri exorbitante, de complezență, pentru a proteja un prieten, a satisface intervenții puternice, a dobândi sau conserva partizani politici, etc. Pe urmă sânt cheltuielile de administrație ale casei rurale, foarte mari — lefuri grase, diurne, jetoane de prezență — cari scumpesc pământul, iară la casa noastră rurală, care e o bancă pe acțiuni, se mai adaugă și dividendele considerabile plătite acționarilor, cari cad și ele în sarcina pământului cumpărat. Apoi, însuș faptul ivirii pe piață a unui cumpărător atât de însemnat cum e casa rurală scumpește foarte mult pământul. Pământul, în societatea modernă, e o marfă ca toate mărfurile, iară prețul unei mărfi se hotărăște de legea ofertei și cererii: cucât se mărește cererea, cuatât crește și prețul. Sânt însă mărfuri speciale, acele cari nu pot fi reproduse în cantități arbitrare, voite, cum e pământul și produsele sale; acestea au tendința să crească în preț cu totul disproporționat cu ridicarea cererii din piață.

Casa rurală, deci, dacă își va lua rolul în serios și va cumpăra mari cantități de pământ, prin însuș faptul acesta va ridica foarte mult prețul pământului.

Și mai e o altă cauză și mai importantă, care face ca parcela cumpărată de țăran să-i revină prea scumpă, să nu-i fie rentabilă. Aceasta e rentabilitatea mai mare a proprietății mari decât a celei mici.

D. Stere a adus în țară discuția teoretică din Occident asupra relativei superiorități sau inferiorități de rentabilitate a proprietății agrare mari

și mici, pentru a dovedi că proprietatea mică țărănească, nu numai că nu este inferioară, dar este chiar superioară, în această privință, proprietății mari. Desigur, d. Stere a făcut un serviciu culturii noastre economice prin faptul că a ridicat această discuție, pentru că ea este pecăt de interesantă teoreticește, peată de importantă practicește. Dar d. Stere n'a băgat de seamă, cum n'au băgat de seamă nici alții, că pentru noi, *acuma*, această discuție poate să aibă numai un interes academic, că interes practic are numai în Occidentul Europei și în țările capitaliste, unde există cultura agricolă intenzivă și proprietatea mică propriu zisă. Acolo, în adevăr, se poate discuta care proprietate agrară e mai rentabilă: cea mare ori cea mică?

Noi, însă, avem cultura extenzivă și producem în mare parte cereale pentru export. În asemenea condiții nici un economist serios, oricât de fanatic partizan al micii proprietăți ar fi, nu va susține superioritatea acesteea asupra celei mari, ci contrarul. Afară de asta, noi nici n'avem proprietate mică propriu zisă, ci, dupăcum am arătat, proprietate semifeudală, neoiobăgistă. În aceste condiții speciale, superioritatea proprietății mari ca rentabilitate nici nu mai trebuie discutată. N'are decât să vadă cineva din statistici cât grâu și porumb la pogon produce proprietatea mare și cât cea țărănească, ce calitate de produs are și una și alta.

Se va obiecta că lucrurile vor sta altfel în alte condiții, în condiții favorabile micii proprietăți. Negreșit că atunci va fi altfel și că atunci va fi de discutat. Dar casa rurală, prin apariția ei, nuschimbă

o iotă în condițiile economice esențiale ale țării. După, cași înainte de apariția ei, rămânem o țară cu o cultură extensivă, producătoare mai cu seamă de cereale pentru export. Asemenea nu se schimbă nimic în raporturile noastre esențiale de producție sau în raporturile esențiale politico-sociale. Și împreună cu toate condițiile cari rămân neschimbate, rămâne și superioritatea rentabilității proprietății mari asupra celei mici.

Prețul pământului, însă, *e renta lui capitalizată*.

Deci țărănimea va plăti moșia după rentabilitatea ei de proprietate mare, dar se va folosi de ea în loturi mici, prin urmare cu rentabilitatea ei scăzută de proprietate mică; va se zică, va plăti moșia mai mult decât face, diferență de preț însemnată, care-i va fi fatală.

Cele arătate mai sus ar fi suficiente pentru a demonstra greutatea reușitei unei case rurale. Dar această reușită mai este dificilă și din altă pricină, esențială, hotărîtoare și specială țării noastre.

Menirea casei rurale este să creeze și să susțină mica și mijlocia proprietate țărănească. Inșă noi știm acuma că așa ceva n'avem și — cu raporturile de producție existente, în condițiile economico și politico-sociale în ființă — nici nu putem avea. Casa rurală, din punctul de vedere al scopului în care e întemeiată, este deci contradicția personificată: chiar dela înființare ea poartă în sine germeii morții, își propune să rezolve o problemă absolut nerezolvabilă, un fel de cvadratură a cercului.

Și e original, ca să nu zicem altfel, rolul statului (statului, în sensul larg al cuvântului) în crearea casei rurale: un rol absurd, provenit din dubla lui făptură de stat neoiobag și burghezo-democrat. In primul său ipostas, ca stat neoiobag,

prin întreaga legislație a muncii agrare, prin întreaga practică administrativă, prin tot sistemul economico-social și politico-social dela sate, el împiedică pe țăran de-a deveni mic proprietar și-l menține în stare de neoiobăgie; iară în al doilea ipostas, ca stat burghezo-democrat, el caută, prin casa rurală, să creeze proprietatea mică și mici proprietari, *adică să creeze ceva, ale cărui condiții de existență le-a distrus și le distruge.*

Și după ce a tăiat craca de sub picioarele casei rurale, care astfel se va rostogoli cu capul în jos și picioarele în sus, statul—cine știe? poate chiar în chip sincer—va deplânge lenea, inertia nechibzuința și stricăciunea țăranului, pe care «înzadar vei căuta să-l ajuți, orice ai face, e înzadar»!

Dealtfel, noi cunoaștem doar o activitate analoagă a statului și încă într'o formă mult mai largă decât casa rurală: aceasta e împroprietărirea țăranilor pe domeniile statului. Și una și alta au doar acelaș scop,—prevenirea proletarizării țăranimii,—a cărui realizare se urmărește prin acelaș mijloc: darea de pământ. Dar dacă e o mare asemănare, sânt și deosebiri importante. Priceperea acestora e de mare preț pentru priceperea casei rurale și a rezultatelor ce trebuie să dea.

Prima deosebire este că statul dădea pământul statului, al națiunii, așacă putea să-l dea cu preț cât de scăzut, putea să ierte restanțele de plată, etc. Nu-i vorba, statul a vândut deobicei cu prețuri curat cămătărești,—uneori, după mărturisirea a însuș d-lui Dimitrie Sturdza, într'unul din discursurile d-sale, cu prețuri duble decât era prețul curent,—și astfel ajungea chiar mai sigur la scop: de a împiedeca formarea proletariatului, dar de a impie-

deca și prefacerea proletarului în proprietar de sine stătător, prefăcându-l în proprietar neoiobag. Dar cel puțin teoreticește e admisibilă puțința ca statul să vândă pământul cât de ieftin. Pecând casa rurală nu poate să-l vândă decât după costul lui, așa cum îi revine ei însăși.

Altă deosebire însemnată este între scopul și mijloacele casei rurale și ale statului.

Scopul principal — mărturisit și nemărturisit — pe care-l urmărea statul odinioară, era să prevină proletarizarea țărănimii, prefăcând-o în neoiobagă. Scopul casei rurale, însă, nu este numai de a preveni proletarizarea țărănimii, dar și de a crea și de a asigura existența micilor proprietari și micilor proprietari ca atari. De această intenție bună și cinstită a preconizătorilor și inițiatorilor casei rurale nu mă îndoiesc un moment. Și în felul cum se deosebește scopul de odinioară al statului de scopul de acum al casei rurale, se deosebesc și mijloacele respective. Statul, pentru a împiedeca proletarizarea, dădea pământ în special la proletari, pecând casa rurală, pentru a crea și consolida mica proprietate, dă pământ numai țăranilor mai înțoliți, cari pot să răspundă înainte zece la sută cel puțin din prețul pământului, o sumă destul de însemnată pentru țărănimea noastră. Acest fel de a proceda se datorește priceperii greșite a cauzelor cari au făcut ca împroprietăririle să dea un rezultat atât de rău. Inițiatorii casei rurale nu văd, că dacă împroprietăririle au dat rezultatul știut, aceasta se datorește felului în care au fost făcute, însuș scopului — nemărturisit — urmărit de stat, și, mai cu seamă, regimului nostru agrar, economic și politico-social, cari împiedecă formarea

micilor proprietăți de sine stătătoare. Ei cred că pricina cea mai de seamă e *incapacitatea* celor împrorietăriți, lipsa, la cei mai mulți dintre dânșii, a calităților cerute pentru a deveni proprietari. Deaceea casa rurală vrea să facă o selecție de țărani, cari ar fi dovedit că pot să înjghebeze și să conducă o gospodărie, că au, prinurmare, capacitatea cerută pentru asta. Aceștia ar fi țărani mai înțoliți, semifrunțași sau frunțași, cari dispun de-o avere oarecare, așacă pot da un avans de 10 %. Această procedare nu e lipsită de logică și aparență de dreptate. Din nenorocire, rezultatul neîndoielnic la care va ajunge casa rurală, va fi diametral opus celui dorit — dorit sincer de astădată, nu mă îndoiesc. In mod tipic, iată ce se va întâmpla cu țăranul devenit proprietar prin casa rurală.

Țăranul e dornic de pământ. De cumpărători nu va fi lipsă. Țăranul își va aduna toate economiile, va vinde ce va putea, se va împrumuta ca să dea avansul. Și iată-l împreună cu alții cumpărând o moșie, devenind stăpân pe un lot. Pământul, din cauzele multiple arătate mai sus, îi revine prea scump, nu e rentabil, încât chiar în actul de vânzare se cuprinde, în mod tacit, înstreinarea lui ulterioară. Țăranul începe să-l muncească. Și vine anul cel mediocru, — nu mai vorbim de un an rău, foarte probabil, — sânt nevoi multiple și grele, cari trebuie împlinite întâi, și nu ajunge pentru rata casei rurale. Omul se împrumută dela cămătar sau ia dela banca populară cu girul cămătarului, își vinde munca sa arendașului sau frunțașului țăran — acaparatorul pământurilor țărănești — adică se *învoiește* pentru anul viitor. De acum e neoiobag în toată regula, va munci în

dijmă, va da rușfaturi, în mod direct sau indirect, va munci ca rob al arendașului și cămătarului și mai cu seamă ca rob al casei rurale, pentru a-și plăti ratele — iară pământul cumpărat și-l va sgâria în vremea slobodă după munca la stăpâni. Alt an mediocru, situația se agravează, datoria crește. Incepe agonia, care va dura cu atât mai mult, cu cât țăranul va fi mai harnic, mai chibzuit, mai sobru, dar sfârșitul va fi mereu acelaș: din cauza neplății ratelor, pământul se vinde sau se întoarce la matcă: la casa rurală. Se înțelege că un an de secetă cumplită va grăbi mult acest proces. Și, în clima noastră secetoasă, anii aceștia, din nenorocire, nu sânt rari, iară cu nenorocita despădurire a țării vor deveni cronici. Și astfel țăranul va pierde pământul — ceeace e numai o jumătate de nenorocire, având în vedere câte belele i-a adus — dar va pierde și avansul adunat cu atâtea sacrificii, — se va proletariza.

Și aici vedem acea deosebire dintre împroprietărirea de altădată, prin stat, și cea de acuma, prin casa rurală. *Statul, împroprietărind pe țărani, îi prefăcea de bine de rău, din proletari în mici proprietari — proprietari sui-generis, neoiobagi, dar oricum, mici proprietari; casa rurală va prefăce pe micii proprietari în proletari.*

Casa rurală, nu numai că nu va împiedeca procesul de proletarizare a țărănimii, proces care se petrece acum, dar încă îl va grăbi. Aceasta e neîndoielnic. Așa s'a întâmplat în Rusia, așa se va întâmpla și la noi — așa se va întâmpla mai ales la noi.

Acesta va fi rezultatul casei rurale pentru țărănimea muncitoare, mai înțolită.

Dar pentru fruntași, pentru cărciumari, cămă-tari, pentru Titircă Inimă-rea, pentru burghezia sătească într'un cuvânt? Pentru toți aceștia va fi o adevărată binefacere. Și lucrul se înțelege și *a priori*. Decâteori e vorba de o reformă popora-nistă, se poate zice cu ochii închiși că ea va servi exclusiv sau mai cu seamă burghezimii mici în general, celei sătești în special. Și asta chiar atunci când reforma e făcută împotriva ei — cum sânt băncile populare — dar ce să mai zicem când pare înadins făcută pentru ea, cum e casa rurală? Ti-tircă de atâta vreme se uită cu jind la moșia boie-rului X., dar n'are destule parale ca să pună mâna pe ea. Și iată vine casa rurală, care numai cu un avans de 10% îi dă puțința să apuce măcar o parte din ea. Dela început va cumpăra câteva loturi maximale pe nume felurite din familia sa, ori va cumpăra o moșie întreagă cu consătenii; pe urmă își va rotunji el partea lui cu loturile scoase în vânzare pentru ratele neplătite.

Pentru membrii burghezimii sătești sânt multe — și vor fi și mai multe — forme și posi-bilități, spre a face ca moșia latifundiară a boie-rului X. să devină, prin intermediul casei rurale, proprietatea lor, împărțită în moșii mai mici. Și lor moșioarele acestea le vor renta, și încă bine. Pentru ei pământul nu este doară un instrument de muncă nerentabil, sub forma de mică proprie-tate neoiobăgistă, din cauza prețului exagerat; pen-tru ei pământul este un instrument de stoarcere a muncii altora, *un capital* și încă *un capital sui-generis*, care afară de însușirea lui proprie de ca-pital, așa cum este el în societatea capitalistă, mai are și virtuți de exploatare speciale, feudalo-iobă-

giste. Și astfel, latifundiul boierului X. se va împărți în câteva moșii mai mici. Rezultatul, deci, va fi creșterea numărului proprietarilor mari și deci — dupăcum am văzut — creșterea intențităii exploataării țărănești și consolidarea detestabilului regim neoiobag¹⁾.

Am văzut până acum care va fi rezultatul casei rurale pentru feluritele categorii țărănești de cumpărători ai pământului, — lucru ce ne interesează în special. Să vedem, cât de pe scurt, care va fi situația proprie a casei rurale, — ceeace, dealtfel, ne interesează mai puțin.

Casa rurală va avea greutateți de cari nici nu-și dă seama. Intemeietorii au și început să le simtă dela primii pași, când au dat de greutatea cu pădurile și acareturile moșiilor cumpărate. Pământul îl împărți în parcele țăranilor cumpărători; dar cu pădurea și cu acareturile ce te faci? Grea problemă! Dar când casa rurală va fi nevoită să scoată în vânzare parcelele neplatnicilor și când, din lipsă de cumpărători, aceste parcele îi vor rămânea pe seamă și ea va deveni proprietara a mulțime de parcele risipite între micile proprietăți țărănești? Acestea sânt însă detalii cari, îndefinitiv, privesc pe acționarii casei rurale; lucrarea de față, după însuș planul ei, nu se ocupă de amănunte, ci de principii și fenomene generale. In general și în principiu vorbind, însă, casa rurală, în afară de

¹⁾ Nu-i vorbă, nici această dezagregare a latifundiilor nu va dura mult. După obiceiul țării, Titircă își va trimite copiii să învețe la Paris, își va mărita fetele cu boieri scăpătați și în atmosfera noastră de consumare neproductivă, moșia va fi cu vremea vândută și iarăși va întregi un latifundiu oarecare.

pământurile ce va vinde burgheziei sătești, va rămânea stăpână pe mari întinderi de pământ, fie de acel ce nu va putea fi vândut, fie de acel ce i se va întoarce înapoi. Ce va face ea cu acest pământ? Evident că, sau îl va lucra singură, pe propriul său compt și după sistemul agrar în vigoare, sau — ceeace e mult mai probabil — îl va da în arendă, pentru a scăpa de imensa greutate pe care o prezintă agricultura a mulțime de moșii, în diferite colțuri ale țării.

Și ce înseamnă asta? Insemnează că astfel casa rurală devine un proprietar latifundiar, se preface în cel mai mare latifundiu și în cea mai mare proprietate de mână moartă.

Și acum, cetitorule, vom putea cu și mai multă tărie și siguranță să verificăm exactitatea legii mecanico-sociale enunțate mai sus.

Casa rurală, în intenția preconizătorilor și întemeietorilor ei, a fost instituită pentru crearea și consolidarea de mici proprietăți țărănești și mici proprietari țărani, prin îmbucățirea latifundiilor particulare și de mână moartă, spre a scăpa țara, astfel, și de proprietatea latifundiară și de arendășia latifundiară à la Mochi Fișer. Dar în atmosfera economică a țării noastre și sub regimul nostru neoibag, *casa rurală va grăbi procesul de proletarizare a țărănimii, va mări latifundiarea țării și proprietățile de mână moartă*, și — cine știe? viitorul ne rezervă atâtea surprize! — va crea, poate, o serie de Mochi Fișeri mai mărunței, căci din toate ironiile istoriei omenirii, cea mai sângeroasă e ironia istoriei economice.

XI

OBȘTIILE SĂTEȘTI

Când s'a invederat pentru oricine, chiar pentru promotorii legilor agrare dela 1907, că ele sânt menite unui *fiasco* desăvârșit, bineînțeles în ce privește scopul lor, atunci reformatorii noștri au început să se gândească la alte soluții, dintre cari cea mai simpatică este, desigur, arendarea moșiilor către obștiile țărănești.

Un lucru ar părea curios: pecând toate reformele guvernului, cari erau sau mai bine zis păreau inspirate de idei socialiste — sau și mai bine zis: de idei quasisocialiste — au fost strașnic combătute de conservatori și agrarieni, formarea de obștii țărănești pentru a li se arenda pământurile, — un fel de cooperative de producție, — n'a făcut nici un sgomot, n'a întâmpinat aproape nici o rezistență. Faptul e, însă, foarte explicabil, pentru că idea obștiilor țărănești n'are nici o sancțiune.

Cine va închiria obștiilor?

Pământurile statului și cele de mână moartă sânt puține, deci contează puțin. Atunci, bineînțeles, rămân proprietarii mari. Aceștia vor arenda, dacă

vor voi. Dar dacă nu vor voi? Și cum vom vedea îndată, în cea mai mare parte nu vor voi. Atunci s'a sfârșit cu toată reforma. Apoi așa poți să preconizezi fără cea mai mică opunere din partea cuiva, și naționalizarea complectă a pământului,—dacă o doresc clasele dominante.

Asta-i curat vorba muscalului, care preconiza republica, dacă o dorește autoritatea (*nacialstvo*) și țarul. Or, nici *nacialstvo* și nici țarul nu vor dori republica și nici marii noștri proprietari, în *regulă generală*, nu vor arenda pământurile lor obștiilor țărănești. Și dece, e ușor de văzut.

Mai întâi, e foarte greu de tratat și de avut o afacere cu o întreagă obștie, alcătuită nu numai din diferite temperamente, dar și din diferite clase. Greutățile ce izvorăsc de aici sânt nenumărate și siguranța încasării regulate, și în orice împrejurări, a arendeii, suferă foarte mult.

Dar este un alt motiv mult mai serios, care în regulă generală va împiedeca arendarea proprietăților mari obștiilor țărănești. Am văzut mai sus condițiile istorice și economico-sociale cari fac pe țărani să aibă credința înrădăcinată că ei au un anume drept asupra moșiilor boierești. În credința lor, justificată cum am văzut, marea proprietate e grevată de anume servituți către ei. Și odată moșia arendată lor, ei vor socoti că au un drept anume și exclusiv ca să fie dânșii arendașii ei, și nu alții. De arendat va fi mai ușor; de scos din arendă va fi greu. Când proprietarul va fi nemulțumit de obștia sa, cum va arenda el altei obștii? «Și noi, și părinții noștri și părinții părinților noștri s'au hrănit pe moșia asta; cum să vină streinii peste noi»? Moșia arendată obștiei s'ar trezi

deci, știrbită în drepturile ei capitaliste, grevată de o servitute, și ca atare ar pierde și din prețul de vânzare, din valoarea ei venală.

Dar cel mai puternic motiv de nearendare către obștii e următorul: într'o obștie, care ar arenda pământul, s'ar stabili relații de producție cu desăvârșire altele decât cele neoiobăgiste de acum. Generalizarea arendării către obștii ar fi, deci, desființarea în bună parte a neoiobăgiei. Să presupunem că un proprietar, care a arendat obștiei moșia sa, la sfârșitul contractului dorește, el sau moștenitorul său, să-și lucreze singur moșia. Va putea el s'o lucreze iară în dijmă, cu rușfaturi și tot felul de servituți, cu o țărănime care s'a deprins să muncească în cu desăvârșire alte condiții? Și cine să desființeze aceste raporturi neoiobage, aceste importante rămășițe ale iobăgiei? Acea clasă care de multe generații se luptă ea însăși pentru menținerea lor!

Așadar, arendările către obștii a proprietăților mari private, nu numai că nu se vor generaliza, dar va scădea și numărul acelor arendate până acuma ca încercare, ca experiment.

Dar să presupunem și asta. Orice presupuneri sânt permise. La început se vor găsi — și s'au găsit — un număr de proprietari cari să arendeze obștiilor. Ce se va întâmpla? Experimentul economico-social nici de astădată nu va reuși, din cauza obștiilor înseși, mai ales din cauza felului constituirii lor, din cauză că obștiile nu conzistă dintr'o masă omogenă de țărani, ci din clase de țărani. Pentru economiștii, reformatorii și poporașiștii noștri, toți țăranii sânt țărani, dupăcum toate păsările sânt păsări.

Toți țărani sânt țărani, pentrucă toți au aceeaș denumire și cam acelaș port. Adevărul e, însă, că în sânul țărănimii s'a făcut o diferențiere însemnată, sânt și acolo clase cu interese protivnice cari se răsboiesc între ele. Țăran e Titircă Inimărea cel dela țară, dar țăran e și Ioan al Saftei, pe care Titircă îl exploatează și îl sughe. Și doară nu de hatărul poporanismului Titircă își va jertfi interesele și va conlucra frățește cu Ioan al Saftei, pentru reușita obștiilor sătești. Se înțelege, va veni și vremea aceea, când Titircă se va înfrăți cu Ioan, când lupul va sta alături cu oaia, sau mai bine zis, când nu vor mai fi nici lupi, nici oi, nici clase în luptă; dar vremea aceea e depărtată, iară acum a te bizui pe solidaritatea de interese dintre Titircă și Ioan al Saftei, înseamnă să construești pe nisip. Titircă și semenii lui, burghezimea satului (vedeți: iarăși burghezimea satului), care conduce băncile populare, va conduce și obștiile sătești, va cum-păra, va vinde, și profitul arendașului îl va încasa tot ea, în diferite moduri și sub diferite forme; iară massa, muncitorimea țărănească, va rămânea tot cu buzele umflate.

O mare piedică pentru reușita obștiilor sătești sânt, desigur, și defectele înseși ale masei muncitoare țărănești, defecte desvoltate de istorie și de regimul nostru economic. Țăranul nostru, crescut în condițiile neoibagului și având psihologia acestuia, e cam puțin susceptibil să devină membrul unei obștii semisocialiste, și să muncească stăruior pentru obștie, sub cuvânt că o părticică din munca asta îi va reveni și lui, ori sub cuvânt de interese obștești superioare.

Și o dificultate foarte mare rezidă asemenea

în faptul că membrii obșteii sânt în bună parte și arendașii colectivi ai unei moșii boierești, dar tot odată și mici proprietari pe propriul lor pământ. Țăranul va avea, deci, interes să lucreze înainte de toate propriul său pământ, al cărui product îi aparține integral, și numai resturi de vreme să dea obșteii, iară obștia va avea interesul contrariu. Cu alte cuvinte, poziția țăranului mic proprietar față de obștie va fi, întrucâtva, asemănătoare cu poziția lui de neoiobag față de marele arendaș, cu toate dezavantajele văzute mai sus.

E o contrazicere flagrantă să cauți să realizezi un fel de cooperativă semisocialistă, cu un țăran care rămâne tot odată proprietar individual pe propriul său pământ.

Aceasta în cazul când obștia ar forma o cooperativă producătoare.

Dacă însă obștia va împărți în loturi între membrii ei pământul arendat? Aceasta ar avea alte neajunsuri foarte mari. Mai întâi, în felul acesta s'ar pierde toate avantajele arendării obștești (prin obștie). Pe urmă, în cazul acesta burghezia sătească și frunțașii satelor ar pune neapărat mâna pe moșie și pe foloasele fostului mare arendaș, robind pe cei săraci și ca producători și ca vânzători de produse. Insfârșit, când obștia va împărți moșia în loturi, ea le va reveni prea scump — dupăcum am arătat mai sus — întrucât ei vor plăti arendă după productivitatea pământului ca moșie mare, și o vor munci ca producători mici.

Se va zice, desigur: «bine, așa e acum țăranul; dar cu vremea tocmai obștiile îl vor educa».

Dar cine îl va educa? Agrarienii, Titircii sau jandarmul rural?

Să presupunem, însă, imposibilul. Să presupunem, că mulți dintre marii proprietari (într'o generalizare a faptului nu cred nici adepții obștiilor) vor arenda obștiilor moșiile lor; că înăuntrul obștiilor Titircă se va înfrăți cu Ioan al Saftei, în aplauzele entuziaste ale conducătorilor și participanților; că administrația va da un concurs dezinteresat, iară jandarmul rural va deveni și el — *ad hoc* — un fervent și neobosit promovător al ideii semisocialiste a obștiilor țărănești. În acest caz obștiile, ca arendași, vor avea în adevăr un succes desăvârșit, adică vor încasa ele ceeace până acum încasa arendașul, ca intermediar între proprietar și țărani. Aceasta, însă, va dura o vreme foarte scurtă, cât va dura primul contract; pe urmă proprietarul va ridica arenda, încasând el și partea arendașului, iară țărani vor rămânea în situația de mai înainte, și asta în virtutea unor legi economice inexorabile ce cârmuesc societățile moderne.

În societățile moderne capitaliste produsul agricol se împarte în trei părți: în renta pământului, profitul capitalului fermierului și salariul muncitorului. Într'o țară neoiobăgistă legea împărțirii produsului suferă modificări, asupra cărora nu ne putem întinde, dar cari nu influențează rezultatul care ne interesează aci. Renta pământului în societățile capitaliste, cași arenda într'o societate semicapitalistă ca a noastră, nu sânt cantități accidentale, ci impuse de anume condiții și norme economice. Prețul arendării se stabilește, între altele, prin legea ofertei și cererei. Dacă proprietarul ar cere mult peste prețul normal, normal în condițiile date, arendași ar pleca în căutarea altor moșii, că sânt destule dela Dorohoiu pânăla Severin. Dacă

arendaşul va oferi un preţ sub cel normal, proprietarul se va adresa altor arendaşi, căci arendaşi sânt şi mai mulţi decât moşii. Şi astfel se hotărăşte preţul, *în condiţiile date* ale arendării.

Dar obştia arendătoare va fi oare şi ea faţă de proprietar în aceeaş situaţie ca oricare alt arendaş? Evident că nu. Obştia se găseşte în condiţii excepţionale. Ea nu poate — ca alt arendaş — dacă nu-i convine preţul arendei, să ia altă moşie în alt judeţ; ea nu poate, cu tot satul, cu familiile, cu vitele, cu locuinţele, să se mute din Dorohoiu în Teleorman; ea e legată, lipită de moşia boierului: nu degeaba o consideră obştia ca grevată de o servitute către ea.

Faţă cu obştia proprietarul e, deci, într'o situaţie deosebit de avantajoasă: obştia e şi mai mult robită proprietarului decât fiecare ţăran în parte. Obştiei, deci, proprietarul îi va putea impune un preţ, nu hotărît de legea ofertei şi cererei, ci un preţ de monopol, — orice preţ posibil în condiţiile date.

Şi impunându-i o arendă egală cu renta plus profitul arendaşului, o lasă cu partea ce i se cuvine în condiţiile neoiobage date, cu partea muncii, reducând-o la nivelul întregii ţărănime a ţării. Şi omul va avea şi o scuză morală: de! are şi el destul bocluc dacă arendează unei obştii întregi şi *trebuie* să ia o arendă mai mare; şi apoi, nu ia nimic din partea cuvenită muncii în împărţirea obişnuită a productului agrar, ci ia numai partea ce s'ar fi cuvenit arendaşului.

Şi aici găsim altă cauză explicativă de ce obştiile au avut o reuşită oarecare şi n'au fost atacate de clasa dominantă agrară: *ele vor avea tendinţa să ridice simţitor renta pământului.*

Deci, în cazul improbabil că obștiile țărănești ar avea o reușită — ca obștii cu adevărat țărănești, nu ca asociații conduse și exploatare de burghezia sătească — rezultatul ar fi ridicarea simfioare a rentei pământului, iară folosul material al țărănimii ar fi foarte neînsemnat.

În ce privește agricultura țării, obștiile încă prezintă un mare neajuns. Din acest punct de vedere, ele se găsesc în aceleași condiții ca oricare alt arendaș: având pământ strein în arendă și pe termen scurt, obștia n'are nici un interes să facă agricultură sistematică, îmbunătățiri și instalații, ci dincontra e interesată să stoarcă pământul cât mai mult și mai repede. Deci, agricultura prădalnică rămâne în vigoare.

Folosul material al obștiilor va fi minim, dacă nu cu totul nul, pentru masele muncitoare țărănești, — pentru masele muncitoare, nu însă și pentru burghezimea sătească (iară d-ei!), pentru care, dimpotrivă, pot să fie de un mare folos material.

Dar dacă foloasele materiale sânt atât de slabe, nu e tot așa și cu foloasele morale și educatoare; acestea sânt mult mai importante chiar decât ale băncilor populare.

Obștiile țărănești, nu numai că fac pe țărani — și pe toți țărani — să se ocupe de propriile lor afaceri, le lărgesc orizontul intelectual, le educă spiritul de inițiativă, dar îi arvață și pe ei și pe vecini că mai sânt și alte relații de producție decât cele știute, cu dijme, rușfeturi, servituți; obștiile țărănești, chiar nereușite, constituiesc un dizolvant al relațiilor de producție existente, deci al neoibăgiei noastre.

In acest senz, folosul lor, iarăși, sânt mai dispus să-l exagerez decât să-l micșorez; în acest senz, din toate întreprinderile poporaniste, obștiile țărănești sânt întreprinderea cea mai simpatică, și cea mai producătoare de rezultate bune.

XII

LEGISLAȚIA NEOIOBAGĂ QUASISOCIALISTĂ DELA 1907.

În fiecare dată după mișcările țărănești, cari amenințau să degenereze în răscoale ori luau chiar forma de răscoală țărănească, clasele noastre dominante erau apucate de dragoste de țărănime și de dor de legiferare pentru protecția *minorului*. Curentele din opinia publică, ce împingeau la legiferare și motivele celor chemați să legifereze, erau, bineînțeles, diferite. Ele ar putea fi grupate în trei categorii.

În prima categorie — o mică minoritate — se aflau democrații, prieteni sinceri ai țărănimii, cari doreau cu adevărat să realizeze o sumă cât mai mare de bine pentru țărani și pentru țară, dar ei nu vedeau clar calea de urmat, — astfel ar fi fost, spre pildă, Rosetti și rosetiștii. Pe urmă venea o categorie numeroasă, care pricepea că în interesul claselor dominante trebuie făcut ceva pentru țărani, căci e cuminte și practic să dai ceva, ca să'ți asiguri restul. Înfârșit, cei mai mulți din clasele dominante doreau și preconizau legiferarea, pentru

a face diversiune în spiritul public, pentru a svârli praf în ochii celor interesați, pentru a liniști și amuți spiritele agitate.

În legiferarea dela 1907 toate aceste curente au fost reprezentate; decât, deastădată s'a operat o schimbare în relațiile lor de număr și forță: unele — și anume curentele democratice — au crescut în număr și forță; altele — cele conservatoare-agrariene — au scăzut.

Cauzele acestei schimbări sânt multe. Astfel, cum am văzut, în ultimii ani s'a operat în țară o schimbare esențială, prin creșterea și dezvoltarea unor clase nouă, ca mica burghezie și clasa numeroasă a intelectualilor, a proletariatului intelectual, cași aceea a proletarilor industriali, cari au multe interese comune cu țărănimea. Apoi, în 1907 sguduirea a fost mai violentă ca niciodată, a amenințat chiar existența țării, încât înseși clasele dominante, înspăimântate, au început să ceară reforme. Era o atmosferă atât de prielnică legiuirilor agrare, cum cu greu o să se mai vadă. Și mai erau și condiții speciale, tot atât de prielnice, cum e manifestul regal din timpul răscoalelor, prin care se pusese în joc însuș cuvântul solemn al regelui, și cum e — *last not least* — faptul prezenței în partidul liberal a tinerimii generoase.

Sub cuvântul că în țările înapoeate, ca a noastră, socialismul n'are ce căuta, o întreagă generație de intelectuali, educați în socialism și sub bandiera socialdemocratică, trecuseră în partidul liberal, chemat să legifereze pentru țărănime. Formidabila problemă agrară era chiar una din piesele de justificare ale acestei tinerimi generoase: «sântem o țară de țărani, nu de proletari; trebuie să ne

gândim înainte de toate la îmbunătățirea sorții țăranilor și aceasta n'o putem face decât într'un partid de guvernământ, cum e cel liberal». Intrată în partidul liberal, tinerimea aceasta a avut neșansa să se trezească în fața revoltelor țărănești dela 1907 și a unei represiuni groaznice și sângeroase. Era, deci, pentru această tinerime — care căpătase atâta trecere în partidul liberal — era un punct de onoare și o datorie de conștiință, să facă mult, cât se poate mai mult, pentru țăranime. Și că aceasta îi era dorința sinceră, nu mă îndoiesc un moment.

Va să zică era o conjunctură, un întreg complex de împrejurări atât de favorabile unei legiuri protectoare pentru țărani, cum n'au mai fost niciodată și, îndrăznesc s'o spun, cum cu greu se vor mai găsi altădată. Și care e rezultatul? O știm cu toții. A fost chemată o comisiune de 40 de inși, presupuși a fi cei mai cunoscători în materie; a fost chemată o comisiune atât de numeroasă; pentru-ca din discuție să iasă lumină, dar socoteala de acasă pesemne că nu se potrivește cu cea din târg, și înloc de lumină . . . au ieșit legile agrare dela 1907, poreclite socialiste!

Ce decepție!

Că legile acestea, făcute sub auspicii atât de fericite, au avut o nereușită complectă, de asta nu se mai îndoiește nimeni, — nici măcar cei mai zeloși preconizători ai lor, cari le mai apără în public, de formă și din amor propriu, dar între patru ochi le recunosc complecta nereușită.

Dece rezultatul acesta? Cetitorii cari m'au urmărit cu atenție până aci, știu bine dece.

Cauza e că s'a legiferat pe baza regimului

economico și politico-social în vigoare. Toate neajunsurile adânci și nenumărate, pe cari legile din 1907 au vrut să le înlăture, decurg din însuș regimul neoiobag în vigoare la noi. Spre a le înlătura, trebuie desființată — evident! — însăș cauza care le produce, *adică regimul neoiobag*. Legiuitorul, însă, a legiferat pe baza acestui regim și nu numai că n'a căutat să-l desființeze, dar, dupăcum vom vedea mai jos, a căutat încă să-l fortifice, să-l consolideze. Și chiar și micile îmbunătățiri ce puteau rezulta pentru țărani din noiele legi, n'au putut și nu pot să fie realizate, din altă cauză fundamentală: lipsa de legalitate la țară, neaplicarea și inaplicabilitatea legilor.

Legiferăm pentru țărani pe baza unui regim juridic occidental și cu un aparat de legiferare iarăși occidental, — însă pentru susținerea și consolidarea unor raporturi economice în bună parte medievale; contradicție absurdă, din care neapărat urmează neaplicabilitatea legilor. Deci, legile dela 1907 trebuie să dea rezultat negativ, cași toate legile anterioare.

Și aici cu drept cuvânt am fi putut să ne oprim, fără să mai urmăm cu critica legilor dela 1907. Știm că legile au dat un rezultat lamentabil, știm și cauzele profunde ale acestui rezultat; prin-urmare, de ce să mai pierdem vremea și să îngroșăm degeaba această lucrare, care și așa a devenit prea voluminoasă? Și totuși trebuie să facem această critică, măcar cât de fugitiv, — și iată pentru ce.

Mai întâi, legile acestea nu reprezintă trecutul ci prezentul, sub ele trăim și ele au și susținători, fie și de formă, dar, oricum, susținători, inteligenți și culți. Pe urmă, am credința și speranța că, pentru

norocul acestei țări, legile acestea, așa numite protectoare, sânt ultimele de acest fel și nu se vor mai repeta, fie sub forma asta, fie sub altă formă. Insfârșit, ele au fost poreclite legi socialiste, pe tema asta s'a dus și se duce împotriva lor o campanie, întreagă și deci eu, ca socialist, am obligația să descurc și să spun ce este cu socialismul acestor legi.

Așadar, trebuie să vorbesc negreșit. Promit însă că voi fi scurt. Pentru o critică mai amănunțită nu dispunem de spațiu și după cele spuse nu e nici necesară: cetitorii o vor face și singuri.

* * *

Toate legiurile trecute asupra tocmelilor agricole, așa numite legiuri de protecție a muncii țărănești, se pot împărți, dupăcum am văzut, în două părți.

Intâia, dacă putem zice așa, stabilește starea civilă de neoiobag a țăranului, garantând și consolidând regimul neoiobăgist — aceasta e partea care se aplică și se aplică cu strășnicie. A doua privește apărarea țăranului împotriva asperităților prea crude și exagerate ale regimului — aceasta e partea platonică a legii și care în mare parte nu se aplică.

Afară de asta, prima parte, aceea care consolidează regimul, se subdivide și ea în două părți. Una directă, care stipulează fățiș neoiobăgia, cum sânt acele articole cari lipesc pe țăran pământului, îi împiedecă libertatea economică de mișcare, regulamentează raporturile de producție neoiobăgiste, pedepsesc pe primarul care ar tolera învoirea unui țăran din alte părți, pedepsesc pe proprietarul care ar momi la muncă pe țăranii altuia

și înfățișat, cum a fost la 1872, pun forța publică și armata la dispoziția proprietarilor și arendașilor, ca să aducă la muncă pe robul recalitrant. A doua parte e indirectă și e reprezentată prin întreaga economie a legii. Pentru că e evident, că odată ce legiuirea e făcută pe baza regimului în vigoare, chiar acele articole cari ar părea că sânt împotriva lui, îi servesc tot lui, întrucât, înlăturând asperitățile prea exagerate, cari l-ar putea compromite, îl consolidează.

Legea dela 1907 are toate aceste părți caracteristice.

Partea directă pare a fi mai moale reprezentată, dar sânt destule articole cari lipesc pe țaran pământului, pun piedici libertății economice a țaranului, amenință pe proprietarii cari ar momi lucrătorii altuia (cașicum țaranii ar fi robi negri).

Dar în această lege este o inovație cu o tendință indiscutabilă de a preface pe țaran în rob. Această inovație este *libretul*. Cităm aici întreg articolul respectiv, în vederea marei lui însemnătăți:

«Art. 39.—*Fiecare țaran, care se învoiește pentru a munci pe pământul unui proprietar sau arendaș, este obligat să aibă un libret de munci agricole, după modelul ce se va publica de ministerul de agricultură.*

Acest libret va fi eliberat de secretarul comunei domiciliului țaranului și va forma pentru el un certificat de identitate față de orice proprietar sau arendaș care ar voi să-l invoască.

Fiecare libret va cuprinde numele, semnalmentele și vârsta țaranului, comuna unde locuște, numărul și vârsta membrilor familiei sale minori și cari n'ar avea librete proprii, precum și întinderea de pământ propriu și numărul vitelor de cari dispune.

În libret se vor trece pe rând și legalizate, pe deoparte rămășițele de muncă din anul precedent, întinderea de pământ luată în dijmă sau în bani dela proprietar sau aren-

daș, muncile învoite, timpul aproximativ și locul unde trebuiesc executate și sumele ce țăranul are de luat; iară pe dealtăparte muncile făcute și banii primiți.

Inscrierile în libret se vor face cu cerneală și cel mai târziu în prima duminică; ștersăturile și îndreptările nu se vor ținea în seamă decât dacă sânt certificate de cel ce le-a făcut, ca contabilul moșiei sau secretarul comunal».

Cine cunoaște realmente raporturile dela țară — cași acela care a cetit desvoltările noastre anterioare — își va da seama de marea importanță a acestei inovații. Prin libret, prin această condicuță de servitor, țăranul e robit în chip mai eficace decât prin legile și măsurile de altădată. Deacum, prin condicuță, țăranul e mai mult și mai temeinic decât oricând lipit pământului și robit proprietarului. E adevărat că legea îi permite să contracteze și aiurea, dar, cităm textual (art. 41):

«Țăranul însă poate încheia contracte agricole și în altă comună, cu condiția de a prezenta libretul său din care să reiasă muncile agricole contractate».

Și mai departe legea pedepsește pe primarul care ar autentifica învoieli, fără să fi controlat și cercetat libretul. Oriunde ar apărea acum țăranul, el trebuie să arate condicuța de servitor, care e *biletul său de identitate*, unde e trecut *cu toate semnalmentele*, trecut acolo și el și nevasta și copiii, și deci... marș înapoi la stăpân!

Iată-l, deci, pe țăranul român, pe care-l știam neoiobag, iată-l și servitor cu condicuță — și nu un servitor liber, care trece dela un stăpân la altul, *ci un servitor neoiobag, lipit pământului și unui anu-mit stăpân*. Dacă până acum mai putea scăpa, prin excepție, măcar câteva zile în toiul muncii, când

munca e plătită cu suma, enormă pentru țăran, de doi și trei lei pe zi, acuma legea ia măsuri ca lucrul să nu se mai întâmple; dacă până acum măcar unul din familie, un flăcău nevârstnic, de 17-18 ani, mai putea să scape din neoiobăgie și în timpul muncilor agricole să capete o muncă mai bine plătită, — acum tendința legii este ca să împiedece și aceasta.

Spiritul din care au pornit asemenea dispoziții este evident și nu încapă îndoială că ele sânt foarte practice și au venit tocmai la vreme.

Am văzut cum și din ce cauză țăranimea noastră se proletarizează tot mai mult, încât am ajuns să avem peste o jumătate milion de țărani proletari și semiproletari. Or, proletarul, care vagabondează din loc în loc, pentru a-și vinde munca liberă, e o antiteză, e însăș negarea neoiobăgiei. Cum să aperi regimul de acest pericol, când statul nu mai are pământuri, cari împărțite în loturi să prefacă pe atâția proletari în tot atâția neoiobagi! Administrația, jandarmeria, sânt un mijloc bun de a lipi pământului și robi proletariatul, dar numai când acesta e în număr restrâns; care administrație din lume ar mai putea-o face, când masele proletarizate n'ar mai fi sute și mii, ci zeci de mii, sute de mii? Și iată că vine o lege, care printr'un singur articol prefacă pe toți țăranii în servitori cu condicuțe. Deacuma pot ei să fie și sute de mii: «scoate condicuța și marș înapoi la stăpân!»

Admirabilă lege!

Știu că nici cu asta regimul actual n'o va mai duce mult. Sântem o țară semicapitalistă, trăim în mijlocul capitalismului modern, întreaga noastră desvoltare și evoluție economică ne duce spre dizol-

varea regimului. Vorba e că pentru moment, cu condicuța și cu adaosul de 6.000 jandarmi rurali, regimul s'a întărit, s'a consolidat.

— Dar legea și chiar articolul cu condicuța au fost făcute ca să apere pe țăran împotriva înșelătoriei, ca să nu fie încărcat la socoteală.

O știu, și unii au urmărit chiar foarte sincer acest scop. Să vedem, deci, cum și în ce fel apără această lege interesele țărănești. Nu ne mai oprim la partea cea indirectă, prin care se consolidează neoiobăgia: ce noutate ar putea să ne mai spună partea cea indirectă, după ce a vorbit cea directă, cu articolul ei 39?

* * *

Când cetești și începi să te pierzi în haosul dispozițiilor, articolelor, aliniatelor din legea dela 1907, te izbește munca și sbuciumul legiuitorului de a veni în ajutorul țărănimii, măcar în chestii de amănunt. Munca și sbuciumul sânt sincere, e sinceră dorința de a veni în ajutorul țăranilor, întrucât pornește dela fracțiunea cea democrată și binevoitoare lor. Dacă legea, în locul rezultatului dorit, a dat unul opus, vina nu e a legiuitorului, ea este în contradicțiile regimului, în raporturile economico-sociale existente. Vina legiuitorului e numai că s'a apucat să legifereze în aceste condiții, că a încercat imposibilul, că a pornit să rezolve nerezolvabilul. Aceasta se vede chiar din primul articol protecționist, ca să-i zicem așa, al legii.

Se știe că unul din mijloacele, prin cari țărănimea e exploatată cămătărește și ținută în lanțurile contractului agricol, e dubla învoeală, în bani și în dijmă. Legiuitorul a vrut să înlătore acest

rău și deaceea, dupăce în primul articol definește obiectul legii, în cel următor, primul articol de protecție (art. 2), glăsuște :

«Arendarea de pământuri pentru arătură și fânețe se poate face sau numai (excluziv) în bani, sau numai (excluziv) în dijmă din recoltă (deavalma). Pentru acelaș loc nu sânt îngăduite învoieli și în dijmă și în bani».

Foarte bine, frumos și categoric, căci nu lipsește nici cuvântul categoric de *excluziv*. Dar, dupăce legiuitorul a hotărit această dispoziție categorică, i-au venit și lui în minte, în mod vag, greutatețile aplicării ei. Cum așa? Învoeala în dijmă rezultă dintr'un anume regim economic, rămășiță medievală, iobăgistă; învoeala în bani rezultă dintr'un anume regim economic, capitalisto-burghez. Aceste două regimuri le mențin pe amândouă, în forma lor ibridă și amestecată de regim neoiobag. Cum se poate, deci, să mențin regimurile economice și să opresc tranzacțiile, învoielile, ce rezultă dintr'insele?

Cum să iasă legiuitorul din această greutate? Foarte simplu. Legiuitorul nostru, dupăce, în prima parte a articolului, *oprește — excluziv și categoric!* — învoeala dublă, în a doua parte a articolului *o admite*, tot așa de categoric. A doua parte a articolului glăsuște astfel :

«Pe aceeaș moșie, acelaș locuitor poate să se învoească deodată și în bani și în dijma deavalma, cu condiția însă de a se determina deosebit prin contract partea de loc dată în bani și partea de loc dată în dijmă».

Cu alte cuvinte : țăranul ia dela arendaș câteva pogoane de loc, pentru cari dă arendașului dijmă

și o anume sumă de bani. «Nu, zice legiuitorul, asta nu se poate». Arendașul ia acelaș contract și specifică precumcă dijma o i-a pentru o parte de pământ și banii pentru alta. «Așa da, zice legiuitorul, așa înțeleg și eu». O fi înțelegând legiuitorul; dar ce va înțelege de aici țăranul?

Altă excrescență a regimului neoibag, una din cele mai urite, desigur, e dijma la tarla, atât de păgubitoare și țăranului și agriculturii țării. Legiuitorul și aici a vrut să fie categoric și deaceea declară scurt și hotărît (art. 3):

«Este oprită învoeala cu munca la tarla, adică obligația țăranului de a cultiva, pentru o anumită întindere de pământ, în folosul său, altă întindere de pământ în folosul proprietarului sau arendașului».

Perfect. Decât arendașul, mânuind dubla învoeală, va face sa treacă aceeaș dijma la tarla, cu toate neajunsurile ei pentru țăran și țară, sub forma de învoeală pe bani.

Sub vechea lege arendașul dădea țăranului un pogon, pentru care țăranul trebuia să-i muncească arendașului alt pogon, cu anumite munci specificate. Sub noua lege muncile absolut identice făcute pe pogonul arendașului, vor fi exprimate în bani, drept plată pentru pogonul dat țăranului.

Ce s'a schimbat?

Încă o excrescență urită a regimului e o veche și antipatică cunoștință a noastră: rușfeturile. Împotriva lor s'a mai luptat legiuitorul și altădată. Și nu pentrucă sânt cele mai rele pentru țăran, dar pentrucă sânt jenante, prea arată caracterul feudal al regimului și, îndeșnitiv, nici nu-s necesare, deoarece toate rușfeturile se pot lua țăranului și

sub o altă formă, mai puțin medievală și mai puțin urită. Deaceea au mai fost interzise și altă dată, dar fără rezultat: în practică au înviat, împotriva legii. Dece au înviat, e clar: un anume regim economic produce anume efecte și oricât le-ai declara desființate, ele vor renaște, în fond și în formă, ca fenixul din cenușa lui.

Noua lege din 1907 interzice din nou rușfeturile. Dece? Iși va fi zis legiuitorul că tot interzicându-le mereu, vor dispărea și ele de atâta interzicere. Dar prin mânuirea dublei învoieli, rușfeturile pot foarte bine să reînvie, ba nici nu se gândesc să moară. Altădată arendașul dădea țăranului câteva pogoane de pământ, pentru care lua o anumită dijmă, plus, ca supliment, felurite munci, rușfeturi. Acum o parte din acest pământ se va trece în contract ca dată pe bani, iară rușfeturile vor trece ca munci plătite cu acești bani.

Și aici n'avem de a face cu lucruri de amănunt, lipsite de importanță; sânt punctele esențiale cari privesc protecția țăranului: învoeala amestecată, dijma la tarla, rușfeturile, rele împotriva cărora se duce lupta de atât amar de vreme și ele tot rămân. Și rămân, nu numai prin ocolirea sau călcarea legii, dar chiar pe însăș baza ei. În realitate știu că nici nu va fi nevoie de multă bătaie de cap. Legea va fi ocolită, nu va fi luată în seamă și vorba ceea: o lege care nu se aplică va să zică că nu există.

Negreșit, mai sânt în lege și alte articole — și câte încă! — menite să protejeze pe țăran împotriva abuzurilor ce decurg din regimul în vigoare. Dar lasă că chiar dacă legea și-ar ajunge scopul, încă mare procopseală n'ar fi, căci ar dispărea abu-

zurile, dar ar rămânea regimul și asta e destul. Dar nici atâta bine nu va face. Articole sânt multe, 115, afară de diverse aliniate, în total 56 de pagini. Legiitorul a procedat energic, a strâns toate cauzurile de abuzuri ce se cunoșteau și împotriva fiecăruia a făcut un articol preventiv sau represiv — în felul acesta a vrut să impună măcar prin cantitate, dacă nu prin calitatea articolelor. Din nenorocire, însă, de multe ori se strecoară câte un articol care le nimicește pe celelalte. Așa spre pildă, partea legii care privește răfueala dintre țăran și arendaș.

Răfueala e un moment deciziv în vieța economică a țăranului: la răfueală el e încurcat, înșelat, așa că veșnic muncește și veșnic rămâne dator. Legea de față are multe dispoziții — unele bune — pentru apărarea țăranului împotriva trașgerii pe sfoară. Dar pe nesimțite s'a strecurat și următoarea (un mic aliniat la marele articol 81):

«Declarația în scris făcută înaintea primarului și atestată de acesta, prin care țăranul se recunoaște dator pentru prețul rămășițelor de muncă, face credință înaintea justiției ca act autentic».

Și acum s'a sfârșit. Căci, desigur, țăranul «*se va recunoaște dator*», fie că — fără voia lui — *va fi recunoscut* astfel de către primar, fie, mai ales, că se va «recunoaște» singur, pentrucă e neoiobag — iară, după legea nouă, slugă cu condicuță; se va «recunoaște» de nevoie, cum se recunoaște datornicul prins în mrejele cametei. Cu toate protestările d-lui Radu Mandrea, e neîndoielnic că, sub regimul neoiobag, relațiile dintre țărani și stăpâni sânt cămătărești, au toate caracterele cametei: și

fondul și forma ei și, între altele, *indestructibilitatea* ei. Datornicul prins în mrejele cametei se declară el însuș dator cât nu datorează. Și atunci, ce puțeți face? Nimic. Și cam așa se întâmplă în relațiile economice ale satelor noastre, — iară legiuitorul pare că nici n'o știe.

Sau să luăm ca exemplu chiar faimosul articol 39, cel cu condicuța. Și el pare a fi fost făcut *in extremis*, ca să apere țărănimea împotriva înșelăciunii. În condicuță se înscrie doară cât a muncit țăranul, cât mai are a munci, câte parale a primit și cât mai are să primească, și a. m. d. «Și acum, se gândea legiuitorul cel poporanist, să poftescă stăpânul să mai înșele pe țăran la răfueală! Că vine inspectorul agricol și vede tot, negru pe alb»! Lasă că pentru a vedea negru pe alb și nu alb pe negru, ar trebui să avem inspectori de un aluat cu totul deosebit; lasă că pentru a controla cu efect socotelile unui milion de țărani, ar trebui o armată de inspectori; lasă că pentru a mânui toate aceste socoteli și a se apăra cu toate legile astea, țăranul ar trebui să fie măcar cât de puțin contabil și jurist; dar chiar dacă toate acestea ar exista, ar mai trebui altceva: ar trebui ca țăranul să nu fie nevoit să recunoască de bune cele scrise în condicuță, ar trebui să trateze cu stăpânul său în condiții egale — nu economice, acestea nu există nicăieri — dar politice și juridico-sociale: să fie egal înaintea legii, să aibă, cași stăpânul, *drepturile omului*. Or, el este neoiobag și servitor cu condicuță și, deci, va zice cum vrea stăpânul. Asta e clar.

Chiar acuma, când scriu aceste rânduri, cetesc în *Adevărul* următorul fapt autentic și grozav. La

o moșie din Brăila au fost învoiți 70 de muncitori din Prahova, între cari 16 femei și fete mari. Ca deobiceiu, muncitorii au început să fie tratați ca negrii, bătuți, schingiuiți, hrăniți cu brânză cu viermi și mămăligă mucedă. Noaptea femeile și fetele au fost violate de personalul moșiei, iară când bărbații le-au sărit în ajutor, au fost crunt bătuți și schingiuiți. Atunci unii din ei, mai curajoși, au fugit spre casă. Pe drum au fost ajunși de jandarmii rurali, întorși cu sila la moșie, iarăși bătuți și schingiuiți și închiși într'un coteț de găște, unde într'o stare de nedescris i-a găsit inspectorul agricol. E un fapt autentic constatat și confirmat de inspectorul agricol și de prefectul din Brăila.

În altă parte acest fapt grozav ar fi ridicat țara întreagă în picioare, luni de zile nu s'ar fi vorbit decât de el; la noi nimeni n'a suflat un cuvânt, gazetele și întreaga opinie publică erau și sânt prea ocupate de foarte importanta chestiune a eventualei, posibilei, probabilei sau sigurei remanieri ministeriale. Dealtfel, această nepăsare se explică ușor: ea e rezultatul obișnuinței. *Aiurea, acest fapt ar fi o excepție grozavă; la noi, sub forme mai puțin drastice, e un fapt obișnuit.*

Și iată, legiuitorul îl scoate pe țaranul nostru din cotețul de găște, îi presupune cunoștințe juridice și de contabilitate, îl consideră ca pe un cetățean egal cu stăpânul său, bucurându-se, în mod conștient, de toate drepturile cetățenești, și în consecință — legiferează, legiferează, legiferează.

Când cetești toată grămada asta de articole și alineate, culese și înșirate cu atâta trudă sinceră și atâta iscusință, fără voie îți aduci aminte de cuvintele atât de adevărate spuse la o întrunire de

lucrători de marele agitator socialist Lassalle. Lassalle zicea că muncitorimea, democrația, a avut și are ca servitori și apărători ai intereselor ei, oameni însuflețiți de cele mai frumoase intenții, dar doctrinari naivi, pecând stăpânii, clasele dominante, au ca servitori și apărători ai intereselor lor, oameni pricepuți, abili și practici. Și Lassalle își termina discursul dorind astfel de servitori și muncitorimii.

Cât de mult se potrivesc aceste cuvinte țării noastre și democrațiilor noștri, dela neuitatul C. A. Rosetti până în prezent! Uitați-vă și acum: pecând democrații noștri poporaniști, cu intențiile cele mai bune, discutau asupra intervenționismului de stat și asudau ca să adune cât mai multe articole și alineate în apărarea țărănimii, articole menite ca la prima serioasă întâlnire cu realitatea să se prefacă în scrum și praf, — ceilalți, printr'un singur articol, au prefăcut țărănimia în servitori cu condicuță, și au instituit jandarmeria rurală, relativ cea mai puternică depe fața pământului.

Astfel de servitori ai intereselor ei dorim și noi țărănimii noastre.

* * *

S'ar putea obiecta — și cu oarecare dreptate — că toate criticile aduse legii din 1907 o ating foarte puțin, întrucât sânt făcute părții ei secundare, care indefinitiv reproduce — modificate — legiurile anterioare, al căror rezultat îl cunoaștem cu toții. Partea esențială a acestei legi și cu desăvârșire nouă, e cea așa numită socialistă: e minimul de salariu, maximul de arendă, islazurile comunale. Împotriva acestei părți s'au îndreptat toate criti-

cile, s'au dus toate campaniile, acestei părți i-au dat și făuritorii legii o deosebită importanță.

Să trecem, deci, și noi la această așa zisă lege socialistă.

Trecerea în corpore a foștilor socialiști în partidul liberal poate fi judecată în chip deosebit de fiecare, după felul lui de a vedea, după convingerile lui sociale și după partidul căruia aparține. Intr'o privință vor fi de acord cu toții, neexcepând nici pe foștii socialiști ei înșiși, și anume: trecerea lor la liberali a mărit într'un mod considerabil confuzia politico-socială existentă. Și mai înainte se făcea o confuzie fără seamăn între denumirile de liberal, conservator, junimist, radical și doctrinele corespunzătoare; și se făcea și atunci împerecheri atât de stranii ca liberal-conservator, conservator-democrat, radical-conservator, și a. m. d. Cu intrarea, însă, a foștilor socialiști în partidul liberal și cu formarea unei împerecheri nouă de liberal-socialist, această confuzie a ajuns la culme. Și e firesc. Toate partidele existente și doctrinele lor corespunzătoare, au un fond—mare și însemnat—comun între ele: toate stau pe terenul societății de azi, al organizației sociale actuale. Socialismul, însă, stă pe terenul unei organizații sociale diametral opuse celei de azi. Incât dacă, cu oarecare bunăvoință se mai poate pricepe o împerechere ca radical-conservator, — una ca liberal-socialist e un *non sens*. E, deci, lesne de înțeles cât de mult s'a mărit confuzia existentă prin intrarea foștilor socialiști în partidul liberal.

Cauza confuziei, în general vorbind, o cunoaștem: ea nu rezidă în oameni ci în raporturile sociale, în faptul că am adoptat — și am fost siliți

să adoptăm — fermele occidentale, păstrând un fond în parte feudal. Dar la această cauză generală, întrucât privește problema agrară, se mai adaugă o cauză specială.

Ai văzut desigur, cetitorule, piese amuzante a căror intrigă e bazată pe trucul următor: un personaj principal e luat drept altul, și de aici tot felul de încurcături inextricabile, mai ales pentru cel luat drept altul. Cam așa ceva s'a întâmplat și la noi, și la noi cineva a fost și e luat drept altul: e regimul nostru economico-social neoiobăgist, care a fost și este luat drept regim capitalisto-burghez, și e țăranul nostru neoiobag, care a fost și este luat ba drept proletar, ba drept mic proprietar, ba drept fermier ca în Occident. De aici, bineînțeles, confuzii și încurcături inextricabile.

Aceste încurcături s'au arătat cu toată claritatea în timpul nesfârșitelor discuții teoretice asupra intervenției de Stat, asupra școalei intervenționiste și manchesteriane. În adevăr, să vedem în două cuvinte, ce e intervenționismul de Stat ca teorie și practică?

Dupăce a căzut regimul feudal, economiștii burgheziei preziceau o eră nouă strălucită pentru desvoltarea societăților, cu condiția, însă, ca libertatea absolută a muncii și raporturilor economice să nu fie împiedecată de nimeni și de nimic. Statul să-și facă numai datoria de păzitor al ordinii, să fie un jandarm corect; în raporturile economice n'are penruce să se amestece, căci mai mult ar strica decât ar drege. Toate tranzacțiile omenești să fie lăsate libere, fiecare să-și caute netulburat de propriile lui interese; și atunci, în această societate, bazată pe proprietatea privată și pe con-

curența liberă, toate interesele omenești se vor armoniza spre mai marea fericire a tuturor, fiecare va primi ce i se cuvine și dezvoltarea socială va atinge niște culmi neînchipuite. *Laissez faire, laissez passer!*

E de netăgăduit că aceste preziceri s'au realizat în parte. Un socialist conștient o va nega mai puțin decât oricare altul. Și dealtfel, creșterea uriașă a societăților, a bogățiilor omenești, și creșterea corespunzătoare a tehnice, a științei, a culturii, o certifică îndeajuns.

Dar împreună cu această uriașă dezvoltare în bine, s'au dezvoltat unele rele nu mai puțin mari: crizele de supraproducție, cari sgudue din temelii societatea burgheză, abizul dintre bogăția imensă și sărăcia lucie, mizeria claselor muncitoare care amenință cu degenerarea țării, etc., — mizerii — acestea și altele — cari cresc mereu și nu vor fi înlăturate decât de altă organizație socială, cea socialistă.

Față cu aceste efecte atât de triste ale deplinei libertăți a tranzacțiilor economice, s'a cerut iarăși intervenția statului, deastădată a statului burghezo-capitalist, pentru a micșora efectele rele ale unei societăți bazate pe proprietatea privată și concurența liberă.

Cererile de intervenție au pornit din două părți. Mai întâi, bineînțeles, din partea claselor apăsate, desmoștenite și în noua organizație socială. În numele acestor clase cererea a fost formulată de reprezentanții lor teoretici, de socialiști. Dar și o parte a burghezimii, — cea mai prevăzătoare, mai cuminte, — a înțeles câte pericole ar prezenta, chiar pentru existența societății burghezo-capitaliste, o

desvoltare bazată pe libera concurență și absoluta libertate a tranzacțiilor; și, deci, în chiar interesul societății actuale și al desvoltării ei ulterioare, această parte a burghezimii a început să ceară intervenția statului.

Cei cari mai ales au formulat teoreticește cere-urile de intervenție din partea unora din clasele dominante chiar, sânt așa numiții «Kathedersocialiști», porecliți astfel mai mult de protivnicii intervenției — ca armă de luptă — căci de socialism n'au nici urmă, iară în măsura în care cer intervenția și în folosul muncitorimii, sânt democrați, nu socialiști. Socialiștii cer intervenția statului în folosul proletariatului, mai întâi ca reprezentanți firești și direcți ai intereselor lui imediate, dar o cer și spre a ridica puterea lui materială, culturală și morală, pentru o mai repede înlăturare a societății actuale capitalisto-burgeze și înlocuirea ei cu societatea socialistă. Kathedersocialiștii cer intervenția tocmai pentru întărirea societății actuale. Este deci un abiz între unii și alții — și nu numai în motive: el se întinde și asupra felului cum cer intervenția și asupra măsurii în care trebuie făcută.

Nu pot să mă opresc mai mult asupra acestor deosebiri profunde, dupăcum nu pot să mă opresc asupra caracterului intervențiilor statului, făcute, chipurile, în folosul lucrătorilor, dar cari sânt nu socialiste ci antisocialiste, retrograde. Lămuririle în această privință ar fi foarte interesante la noi, mai ales acuma, când mulțămită confuziilor existente, orice intervenție a statului, cât de retrogradă, e botezată socialistă, numai pentrucă e o intervenție a statului, astfelcă și o intervenție a statului pentru desființarea socialismului tot socialistă va fi.

Dar nu pot să mă întind asupra acestora, oricât de necesare și interesante ar fi, că m'ar duce prea departe.

Însă și din cele spuse urmează destul de clar, că *intervenționismul reprezintă tendința de a remedia efectele rele produse de raporturile economice bazate pe absoluta libertate și concurența liberă în societatea capitalistă,—intervenționismul, deci, e un remediu împotriva, dacă putem zice așa, excesului de libertate.*

Dar la noi, în relațiile agrare românești, există oare acest exces de libertate? Țăranul nostru este el proletar salariat ca în Occident și raporturile economice dela țară sânt ele bazate pe libera concurență? Relele ce decurg din raporturile noastre agrare rezidă ele oare în faptul că tranzacțiile economice sânt lăsate în absolută libertate? Este oare vinovat statul nostru de a fi lăsat absolut libere raporturile bazate pe concurența liberă? Nimic din toate astea. Țăranul nostru nu e proletar salariat ci neoiobag și rob, raporturile economice ca și cele politico-sociale sânt neoiobăgiste, statul nostru cit i-a fost în puțință—și prin starea legală și prin starea de fapt—a încătușat libertatea economică a țăranului. La noi există încă, în parte, acea stare de lucruri care a fost în Europa occidentală înaintea revoluției franceze; datoria unui democrat burghez și în bună parte a unui socialist, este deci mai curând de a preconiza *neintervenționismul statului actual, pentru că intervenționismul statului și reglementarea raporturilor economice pe baza unui regim neoiobăgist, trebuie să ducă neapărat la conduța de servitori și la șase mii de jandarmi, ori la ceva identic.* Și indiferent cine va fi la guvern, rezultatul va fi acelaș.

La noi, deci, *atâta vreme cât există regimul neoio-
băgist*, intervenționismul statului e un fapt mai
curând reacționar decât democratic.

Asta n'au înțeles-o democrații și poporaniștii
foști socialiști și deaceia, sub cuvânt că în Apus in-
tervenționismul e un principiu oarecum democratic,
se sileau să dovedească după Brentano, Wagner,
Schmoller, Sombart, etc., dreptul și datoria statului
de-a interveni în raporturile economice dintre stă-
pâni și muncitori. Și asta se predică statului nostru,
care de o jumătate veac nu face decât să intervie—
n'ar mai fi făcut-o!

Se înțelege ușor că, în asemenea împrejurări,
opiniile preconizate de democrații noștri, — demo-
cratice pentru țările capitaliste, — în mod fatal
trebueau să aibă, pentru țara noastră, o mare doză
de reacționarism, ceace și explică de ce atâtea
elemente reacționare le-au adoptat. Este drept că
atunci conservatorii noștri, văzând că socialiștii
prefăcuți în liberali predică intervenția statului și
reglementarea raporturilor economice, au devenit
neintervenționiști — din intervenționiștii strașnici
ce erau altădată. O fi fost teama de ideile prea
înaintate, — căci în streinătate, pentru împrejurările
de acolo, concepția asta are un caracter semiso-
cialist, — ori o fi fost spiritul de contrazicere poli-
tică, oricum un lucru e sigur: conservatorii au de-
venit neintervenționiști, se înțelege, numai în dis-
cuțiile teoretice, și în tot cazul cu rezerva expresă
ca intervenționismul neoiobag existent să rămână
în vigoare.

Astfel au început conservatorii să protesteze
împotriva intervenției exagerate a statului, împo-
triva tiraniei statului, care ucide spontaneitatea și

inițiativa individuală, moaie energiile și resorturile sufletești ale producătorilor; astfel au început conservatorii să vorbească de necesitatea de a descătușa forțele producătoare ale națiunii, etc. etc.,—adică au început să exprime idei curat burghezo-democratice, idei pe cari, la noi, ar trebui să le exprime democrații consecvenți și în parte chiar socialiștii. Și ceea ce este mai caracteristic pentru confuzia existentă, este că, vorbind astfel, conservatorii cred că combat grozav socialismul!

Pe de altă parte liberalii, oameni practici, cari simt clar lucrurile, chiar când nu le înțeleg bine, văzând că ideile preconizate de foștii socialiști și încheierile practice pe cari le scot, nu numai că nu amenință neoiobagia existentă, dar caută chiar s'o consolideze prin legi așa zise socialiste, prin infuzarea unui sânge socialist și tocmai la o vreme atât de critică pentru regimul neoiobag,—liberalii și-au zis, cu drept cuvânt: «dacă acesta e socialism, atunci sântem și noi socialiști».

Și au început să apere cu energie ideile așa zise socialiste ale foștilor socialiști.

Și iată cum conservatorii au devenit liberali-democrați burghezi, liberalii — socialiști-conservatori, iară socialiștii: democrați-reacționari.

Și în vremea asta, cauza involuntară a întregii confuzii, țaranul nostru — cel luat drept altul, cași personajul din piesa teatrală — încasa toate neajunsurile confuziei — condicuța de servitor și șease mii de jandarmi — el care nu e vinovat deloc de toată confuzia existentă.

Se înțelege că toate aceste confuzii și discuții atingeau foarte puțin fondul lucrurilor, ele se pe-

treceau și se petrec în partea cea formală a țării, care n'o atinge pe cea reală.

Iară neoiobăgia îșiurma cursul.

Dar dacă realitatea cea profundă a vieții economice agrare s'a resimțit foarte puțin de toate aceste confuzii, legile așa numite socialiste s'au resimțit foarte mult.

Ca pildă să luăm partea cea mai socialistă din legea tocmelilor agricole: *minimum de salar*.

Ce este minimum de salar în țările capitaliste, acolo de unde l-am luat și unde, în adevăr, are oarecum un caracter socialist?

Am văzut ce însemnează intervenționismul ca principiu general, în țările capitaliste. Să vedem acuma ce însemnează el ca aplicație specială la minimum de salar.

Toate tranzacțiile omenești, lăsate în voia lor pe baza concurenței libere, se vor armoniza, fiecare va primi, la urma urmei, ce i se cuvine, — ziceau economiștii burghezi. Iată, spre pildă, salariul. Ce este salariul? Este plata pe care o primește lucrătorul pentru marfa sa — munca. Valoarea acestei mărfi, ca a oricărei mărfi, este egală cu cheltuielile necesare pentru producerea ei, — în cazul de față pentru producerea și reproducerea lucrătorului, sau, cu alte cuvinte, strictul necesar pentru întreținerea vieții lucrătorului și familiei lui. Acesta, ziceau economiștii, e *adevăratul salar*, pe care în mod logic poate să-l pretindă lucrătorul și pe acesta îl va primi, pe baza liberei concurențe și sub imperiul legii ofertei și cererei. Deci: *laissez faire, laissez aller!*

Prevederile economiștilor, însă, nici aici nu s'au realizat. Pe deoparte marfa-muncă, și ca toate

mărfurile de altfel, de mulțori nu se putea vinde deloc, formându-se o armată de rezervă, masse de muncitori muritori de foame; pe de altă parte capitaliștii, folosindu-se de ascendentul ce-l dă capitalul și de însuș mecanismul organizației capitaliste, reduc salariul, de mulțori nu la strictul necesar vieții, ci la strictul necesar pentru a muri de foame.

Atunci proletariatul lucrător și reprezentanții lui, socialiștii, au pus capitalismul, cum s'ar zice, *au pied du mur*: «Recunoașteți dv. înșivă că salariul normal, echitabil, în societatea capitalistă, e strictul necesar pentru viață, că valoarea mărfii-muncă sânt cheltuielile necesare pentru producerea ei; ei bine, fixați dar acest strict necesar printr'o lege, în formă de minimum de salariu, fixați prețul mărfii-muncă, spre a nu putea fi vândută sub valoarea ei, recunoscută și atribuită ei de însăș societatea capitalistă. Aceasta trebues'o faceți chiar în interesul d-v., pentru că munca marfă e o marfă cu totul deosebită, ea produce toate celelalte mărfuri, ea reproduce nu numai valoarea sa, dar și plusvaloarea, — dispărând ea, muriți de foame cu toții».

Această cerere e, deci, pecăt de logică și dreaptă, peată de importantă pentru interesele proletariatului muncitor.

Țăranul nostru, însă, nu e proletar ci, după cum am văzut, e întrucâtva și proprietar de pământ, și chiar proletarizat, e proprietarul instrumentelor de muncă. Legat de șatul lui, de moșia boierului, el contractează în niște condiții, cari n'au nimic a face cu legea cererii și ofertei și a concurenței libere. Munca lui nu e prefăcută într'o marfă, care să se vândă pe piață ca orice marfă, căci el își lucrează propriul său pământ ca pro-

prietar, iară pe pământul boieresc lucrează în parte ca fermier și în bună parte ca serv, iobag. Intr'un cuvânt, țăranul nostru nu e un proletar, ci un neoiobag.

Și atunci ce rost are să legiferezi minimumul de salar acolo unde n'ai salariați? Nu-i vorbă, avem noi salariați: lucrătorii din orașe. Lor această lege li s'ar potrivi de minune și le-ar fi, în adevăr, de mare folos. Și tocmai deaceea lor nu li s'a dat.

Pentru țărănimea noastră, însă, sub imperiul contractului agricol neoiobăgăist, în toată complexitatea lui și cu toate feluritele învoieli pe cari le consacără, minimumul de salar va fi eliminat înainte de-a începe să existe. Unde mai pui că acest minimum e fixat de comisiuni, cari prin compunerea lor reprezintă interesele proprietății mari și ale burghezimii sătești?

Totuși legea ar putea să aibă un înțeles. Știm că țăranul nostru e o ființă complexă, o mixtură de atâtea categorii economice: proletar, fermier, proprietar, plus neoiobag. Sânt deci în viața țăranului momente — foarte scurte — când el e proletar. Asta se întâmplă, când prin împrejurări fericite scapă de invoielile de cu iarnă, sub toate formele lor, și astfel în timpul muncilor, om liber, este la largul lui: se tocmește unde găsește condiții mai bune. Atunci cererea de lucrători fiind mare, iară lucrătorii fiind mai toți robiți, *invoii*, se folosește și el de legea ofertei și cererei și obține prețul, extraordinar de rar în viața lui, de 2—3 lei pe zi. Dar atunci împrejurările fiindu-i prielnice, țăranul n'are nevoie de protecție și cuatăt mai puțin de un minimum de salar fixat de o comisie regională. Totuși, dacă n'are nevoie acuma, poate

să aibă în viitor. Oricum, e singurul caz când poate fi vorba de protecția minimului de salariu.

Ce face însă legea de față? Conformându-se sistemului și mentalității neoioabăgiste, ea tratează pe țaranul proletar ca pe un fiu vitreg al țării, îi retrage tocmai lui orice protecție, ba chiar îl excomunică de tot din țară, punându-l alături cu streinii. Iată ce zice, textual, articolul 36:

«Dispozițiile legii de față, în ce privește învoielile agricole arătate la art. 1, al. c, se aplică numai țăranilor învoii cel puțin cu 30 (treizeci) zile înainte de începerea muncii respective în localitate. Aceste dispoziții nu privesc pe muncitorii streini, nici pe cei români învoii chiar în timpul muncii».

În acest articol respiră întreg sufletul neoioabăgist al acestor legi așa numite socialiste: nu acordă protecție decât celor învoii de cu iarnă; e un fel de premiu acordat acelor cari nu vor voi să iasă din neoioabăgie. Legea pare a zice țaranului: «ori te învoiești de cu iarnă, rămâi neoioabăgist, și atunci îți acord protecția minimului de salariu de care are nevoie proletarul, — ori te faci proletar și atunci îți retrag această protecție».

Logica omenească urmează și ea formele de producție economică, devine și ea neoioabăgistă.

D. N. Filipescu, combătând legea minimului de salariu, zicea că e o lege socialistă, pe care cele mai înaintate țări n'au realizat-o încă. D. Filipescu are perfectă dreptate. Din parte-mi pot să adaug că această lege cu caracter socialist ar fi excelentisimă, dacă ar fi menită să apere... proletariatul industrial de excesul de exploatare din

partea capitalului. Și atunci de ce s'a supărat d. Filipescu pe această lege, eu nu pot s'o înțeleg.

* * *

A doua parte așa numită socialistă a legii este cea privitoare la islazurile comunale. Impotriva acesteea s'au ridicat multe obiecții și atât de temeinice, încât făuritorii ei n'au putut să dea nici un răspuns valabil. Iată unele dintre cele principale.

Proprietarii vor da pentru islazuri pământul cel mai puțin fertil și îl vor vinde scump, încât, îndefinitiv, țăranului îi vor reveni pășunile tot așa de scump cași mai înainte. A fixa prin lege întinderi mari de pământ pentru pășuni, însemnează a încuraja și a menține starea de înapoiere agricolă a țării. Acum e nevoie de pășuni artificiale, de cultura plantelor furajere, nu de pășuni naturale. Doar nu vom tinde să ne prefacem într'un popor de păstori, fixând imense întinderi din pământul țării pentru pășuni naturale. Apoi, în condițiile climaterice ale țării noastre, pășunile nu servesc decât două-trei luni; restul vremii vitele pasc în miriști — deci țăranul tot rămâne rob proprietarului sau arendașului, pentru pășunatul în miriști. Însfârșit, obiecția principală poate: pământul de pășuni trebuie schimbat mereu — ceeace și fac proprietarii și arendașii — pentru că pământul fiind mereu bătătorit de vite, după câțiva ani se întărește și devine impropriu pentru pășuni. Încât, peste câțiva ani țăranii vor continua să plătească islazul comunal, dar vor ajunge iară pe mâna arendașului, plătindu-i și lui islazurile, sau vor împărți islazul, ceeace însemnează o împroprietărire

deghizată (și ce însemnează o împroprietărire chiar nedeghizată o știm noi acuma) și vor rămânea iară fără pășuni.

La toate aceste obiecții legea a răspuns doar în chestia miriștilor, dând voie țăranului să-și pască boii în miriștea pământurilor învoite; însă legea adaugă — și recunoaștem că a fost nevoită să adauge: — «în afară de locurile rezervate de proprietar pentru vitele sale». Or, noi știm foarte bine că toate locurile vor fi rezervate «pentru vitele sale». Dar chiar dacă prin această dispoziție legea ar para una din obiecțiile aduse, celelalte rămân în picioare și sânt cât se poate de serioase ¹⁾. Și este una care s'ar putea face, care trebuie făcută și care le întrece pe toate.

Legiuitorul a văzut că țăranul nostru se prezintă în mai multe ipostase, că e și proletar și fermier și mic proprietar. Deaceia legea a și dat fiecărei categorii câte un avantaj și câte o protecție: pentru proletari minimum de salar (am văzut cum), pentru micii proprietari pășunile, pentru fermieri maximum de dijmă și arendă. E, desigur, logic și consecvent. Din nenorocire, legiuitorul n'a observat că *aceste categorii economice nu le avem deosebite, ci aproape fiecare țăran face parte din toate deodată și în plus mai e și serv medieval — neo-iobag*. Și fiindcă n'a băgat de seamă acest lucru, deaceia dispozițiile legilor sau nu servesc la nimic

¹⁾ Nu-i vorba, legea a mai răspuns și la altă obiecție, la aceea care privește cultura plantelor furajere, obligând pe țărani ca pe o parte a pământului de islaz să samene acele plante. Dar în condițiile noastre, așa cum le-am văzut, și această obligație va rămânea literă moartă, cași aceea de a face grădini.

țăranului, sau se întorc împotriva lui. Astfel sânt pășunile comunale.

Am văzut mai sus că una din cauzele principale cari leagă pe țăran, îl lipesc pământului, îi împiedecă libertatea economică și îl dau legat proprietarului și arendașului, e bucățica lui de pământ — mai mult sau mai puțin iluzorie — și faptul că el e depozitarul inventarului agricol: vitele și uneltele. Acum, când masele țăărănești se proletarizează tot mai mult, acest inventar — între altele, nu exclusiv — le robește. Dar, cu toată greutatea de mișcare cu plug și vite, țăranul uneori tot mai scăpa de învoielile cămătărești, ducându-se pe alte moșii mai mult ori mai puțin depărtate, dupăcum țăranii dela munte se coboară cu boi și pluguri la șes. De aci înainte, având și pășuni comunale scump plătite, țăranul e mai legat ca oricând de sat și moșie, de boier sau arendaș. Pășunile îl leagă mai mult decât împroprietăririle. Acestea din urmă, de bine, de rău, îl făceau proprietar; primii câțivă ani țăranul se mai lupta să trăească din proprietatea lui, putea să mai reziste abuzurilor boierești și arendașești.

Pășunile, însă, îl leagă de moșia boierească fără să-i dea altă resursă de vieală decât învoielile la proprietar sau arendaș; pășunile sânt, deci, o armă de robire curată.

Și aicea se vede cu cea mai mare claritate cum se verifică adevărul legii mecanico-sociale enunțate mai sus — și aici se vede, iarăși cu cea mai mare claritate, cum cu cele mai bune intenții nu se poate face nimic pentru țăărănime sub regimul neoiobăgist.

Lipsa de pășuni e o boală veche pentru țăărani.

De treizeci de ani se discută această chestie și binevoitorii țăranimii, cum au fost Rosetti și rosetiștii, au spus de mult că aceasta e cauza principală a robirii țăranilor. Nu-i vorbă, pentru un observator mai perspicace era evident, că dacă țăranul va avea islaz, se vor găsi destule alte mijloace pentru robirea lui — în această privință resursele regimului fiind ineputabile; — dar netăgăduit e că unul din principalele mijloace de robire era lipsa islazului.

Și iată, guvernul liberal actual a avut energia și curajul să taie în carne vie, să meargă până la exproprierea forțată pentru a da pășuni țăranilor. Ce-i drept, când a fost la o adică, a dat înapoi, dar însăș enunțarea principiului e un act de curaj. Ei, și care ar fi rezultatul întemeierii islazurilor?

Până acum țăranul a fost robit proprietarilor și arendașilor pentru că nu avea pășuni; de acum el va fi robit pentru că le are. Cine nu se va convinge nici de aici, e dificil de convins.

Dealtfel, această lege de protecție, cași cea cu minimul de salar, are un articol care-i strică întreaga economie, o reduce aproape la nimic:

«Țăranii sânt obligați a cultiva o întindere oarecare de zarzavaturi trebuincioase familiei lor. Acei cari nu vor fi următori acestei obligații nu se vor folosi de islazul comunal» (art. 59).

În bună limbă românească asta însemnează că, afară de excepții, țăranimea, în special cea săracă, nu se va putea folosi de islazul comunal. Dece, s'a văzut mai sus.

Această dispoziție, cași toate celelalte prin cari legea ordonă o cultură mai sistematică, mai inten-

zivă, arată cât de puțin e pătruns legiuitorul de raporturile economice din țara noastră. Luându-se după poporaniiștii noștri, legiuitorul pare a crede că dacă țăranul n'a ajuns la o cultură mai superioară a pământului, cauza e că n'o știe și n'o vrea; și atunci legiuitorul caută să-l învețe și să-l silească, dându-i ordine. Legiuitorul pare a nu cunoaște un lucru elementar în economia politică, și anume, că pentru o mai superioară cultură a pământului se cer neapărat anume *condiții economice obiective*. Dacă există acestea, vine ea și cunoștința și voința, iară îndrumătorul lor e interesul propriu; dacă însă aceste condiții economice obiective lipsesc — și am văzut că la noi lipsesc — atunci cunoștința și voința servesc tot atât de puțin, cât servește cunoștința înotatului și voința de-a înota omului care se găsește pe uscat.

* * *

Să trecem la a treea parte a legii cu caracter quasisocialist: maximum de dijmă și de arendare.

Această parte privind cele mai esențiale relații de producție neoiobăgistă, nu e de mirare că a provocat o campanie acerbă din partea agricultorilor conservatori și a doctrinarilor lor. Toate obiecțiile de natură teoretică aduse împotriva acestei părți a legii, și pe cari acum în urmă și le-a în-sușit un tânăr inteligent și cult, d. Radu Mandrea, prin cunoscutul său raport și prin demisia sa, toate aceste obiecții teoretice sânt de o valoare minimă sau nule.

Mai întâi, e vorba de legile economice imuabile, cum e aceea a rentei, pe cari le înfrânge această lege nouă. Sărmane legi imuabile! Mereu

sânt înfrânte și violate de clasele dominante agrare, când e vorba de mărit renta în interesul lor—cum e, spre pildă, în Germania și aiurea, prin impunerea produselor agricole streine. Când e vorba, însă, să fie violate și înfrânte în folosul muncitorimii, atunci reapare, deodată, caracterul lor de legi imuabile și naturale, cari nu trebuie nici atinse, dar încă violate!

«Dar renta, științificește vorbind, nu e o lege naturală?»

Nu. Renta e o lege sociologică, socială, ea apare și e rezultatul unei anume întocmiri sociale, dar odată ce există, ca o creație sociologică, e condiționată și de anume împrejurări naturale. Astfel, întrucât, spre pildă, renta e rezultatul fertilității deosebite a pământurilor, ea derivă din condiții naturale. Dar întruatâta, iarăși, ea nu este un bine, ci un rău, un rău natural, făcut de însuși Dumnezeu, dar nu mai puțin un rău. Dacă strămoșii noștri Adam și Eva, înloc să se țină de fleacuri și să se lăcomească la mărul oprit, ar fi rămas oameni serioși și evlavioși, atunci poate-poate că Dumnezeu ar fi fost mai galantom cu omenirea asta păcătoasă, i-ar fi dat un pământ peste tot așa de fertil ca pământurile cele mai fertile de acum, și ne mai existând deosebire de fertilitate, n'ar mai fi existat nici renta din această cauză. Și cred că și d. Mandrea va admite că aceasta ar fi fost un mare bine, nu un rău.

«Dar bine sau rău, e o lege naturală, deci nu trebuie înfrântă niciodată!»

Dar cine poate înfrânge o lege, dacă în adevăr e naturală? Când societatea sau legiuitorul intervine în raporturile economice și face să fie mai bine plătit

cel care muncește pământul, sau impune renta pământului, prin aceasta nu se înfrânge legea naturală a rentei; legea rămâne lege, dar efectele ei sânt altfel împărțite: o parte din renta naturală intră în buzunările muncitorilor și societății, înloc să intre în buzunările proprietarilor de pământ.

«Renta și creșterea ei, în vremea noastră și în condițiile sociale actuale, sânt un rezultat natural și necesar al dezvoltării și progresului economico-social și cultural al societăților moderne».

Perfect adevărat. Dar luând o parte din rentă, care e un factor parazitar și dând-o producătorilor și societății, eu prin aceasta, nu numai că nu împiedec creșterea și dezvoltarea naturală a societății, dar dimpotrivă: îi dau un imbold mai mare.

«Renta la noi în țară crește, nu numai din cauze interne, ci și din cauze externe, din cauza creșterii prețului cerealelor pe piața mondială».

Iarăși perfect adevărat.

«Renta se ridică la noi, nu numai din cauza înmulțirii populației noastre, dar și din cauza înmulțirii populației și dezvoltării industriei țărilor importatoare de produse agricole, ceea ce face să crească neconținut prețul cerealelor și împreună cu acesta să se urce renta».

Dar ce-a făcut guvernul actual ca să înfrângă această lege? A oprit exportul? A luat măsuri ca cerealele noastre să se vândă mai ieftin decât oferă streinătatea? Un astfel de guvern n'ar sta trei ceasuri la putere. Nu, guvernul, prin legea maximului dijmei și arendeii, a vrut să facă numai ca o părticică din creșterea rentei să intre și în buzunarul neoiobagului.

Inde ira.

Astfel e mentalitatea claselor economice dominante, mentalitate pe care și-o însușește d. R. Mandrea: numai buzunarul lor le pare natural, al celorlalți se vede că e artificial; și ceeace, după ele, ar trebui să intre în buzunarul lor și nu intră, li se pare distrus, pierdut nu numai pentru dânsese, dar pentru societatea întreagă, ale cărei legi naturale de dezvoltare sânt violate și înfrânte.

Toate celelalte obiecții teoretice sânt de aceeaș putere.

Cu totul altceva e cu obiecțiile practice împotriva legii, cu dovezile practice aduse pentru a-i arăta neaplicabilitatea, retrogradismul, și — ceeace e mai important — că nu-și ajunge deloc scopul. Aici sânt perfect de acord cu criticii legii și cu d. Mandrea, dupăcum sânt și mai de acord cu d-sa, când zice, că sub legea de excepție sub care trăim nu se poate face nimic temeinic pentru țăran. Această constatare face cinste perspicacității d-sale practice, deși teoreticește cade în contradicții flagrante¹⁾.

Greșeala fundamentală a acestei legi, cași a celor de mai sus, rezidă în confuzia pe care am arătat-o: legea îl ia pe țăran drept altul, lucru pe care-l fac, dealmintrelea, și toți criticii legii. Legea îl ia pe țăranul nostru ba drept proletarul, ba drept fermierul din țările capitaliste, pecând el nu este

¹⁾ Astfel, pe deoparte d-sa, cu drept cuvânt, găsește răul în faptul că trăim sub un regim economic de excepție, deci un regim în care legile economice burgheze obișnuite, așa numite veșnice, în partea lor esențială nici nu există sau nu sânt aplicabile; iară pe de altăparte acuză legile guvernului, în special a maximului dijmei, că înfrânge legile naturale imuabile, adică înfrânge niște legi cari nu există.

niciuna nici alta. Iată, spre pildă, cum fixează legea dijma (art. 65):

«Dijma cea mai ridicată ce va lua proprietarul nu va întrece proporția capitalului ce a depus față de muncitor. Pentru aceasta se va evalua tot ce pune pentru cultura în dijma proprietarul sau arendașul, ca pământ, arătură și alte munci; pe de altă parte se va evalua tot ce pune țăranul ca muncă».

Aș vrea să văd și eu acea comisie regională, care să fi făcut evaluarea pe baza indicată de lege. O asemenea comisie regională nu s'a găsit și nici nu se va găsi, dar în schimb s'a găsit o obștie de țărani, un sat din Olt, Băltenii, care printr'o petiție adresată inspectorului agricol și iscălită de toți locuitorii comunii, fac socoteala exactă ce dau ei, în conformitate cu legea de care-i vorba, și ce dă proprietarul. Petiția asta e un act de cea mai mare însemnătate. Țăranii considerându-se ei însiși ca proletari salariați, iară nu ca învoiți, socotesc în bani muncile făcute de ei, însă nu după prețul iernei, când, dupăcum zic țăranii:

«... când murim de foame, căci noi dupăce am muncit din greu anul întreg, tot noi rămânem datori și eram forțați de ger și de foame să ne învoim cu 20 de bani pe zi. Prețurile zilelor de muncă socotite după *valoarea muncii* (subliniat în petiție chiar) și momentul când trebuie executată, sânt următoarele».

Și aici urmează mijlocia prețurilor din timpul muncilor: ziua pentru secerat 3 lei, ziua cu mânila la orice fel de muncă 1.50, și a. m. d. Cum vedem, țăranul, în conformitate cu legea, se ia drept pro-

letar, când munca lui devine marfă în adevăr și socotind foarte migălos și foarte exact, câtămun că trebuie pentru un pogon și cât valorează această muncă-marfă, ajunge la concluzia că țărani pun într'un pogon de porumb o valoare de 64 lei, iară proprietarul 15 lei, — renta pământului, — și deci, conchid țărani, cu cel mai bun și sfânt drept din lume, dijma trebuie să fie din șese una sau din patru una, dupăcum e evaluată arenda pământului, și nu una și una, cum a hotărît comisia regională, — «căci atunci dăm dijma și din capitalurile noastre» ¹⁾, adaug naiv locuitorii.

Imi închipui ce mutră vor fi făcut și comisia regională și inspectoratul agricol și consiliul superior de agricultură, cetind această socoteală atât de clară și exactă, acest raționament de-o logică atât de implacabilă. Că puteau răspunde decât purul adevăr, că deși legea vorbește de raporturi libere între muncă și capital, de valoarea muncii și de alte categorii economice occidentale, *ea subînțelege, însă, valoarea muncii robite, învoite de cu iarnă; că legea, într'un cuvânt, a făcut o mică omisiune, a omis, adică, elementul neoiobăgist*, — pe baza căruia însă legiferează, — și de aici și o mică diferență între socoteala comisiunii regionale și socoteala țăranilor, diferență de *trei sute la sută* (una din șese, și una și una). In jenantă situație s'a mai pus și legiuitorul nostru!

Ori să luăm cealaltă confuzie: țăranul arendaș luat drept fermier.

Fermierul din Occident e un mic arendaș, care ține o bucată de pământ cu un contract lung, câte-

¹⁾ *Adevărul*, 20 August, 1908.

odată foarte lung. Capitalul băgat în fermă îi aparține lui în întregime, sau în parte proprietarului. E destul de ușor în streinătate — mai ales ținând seama de mijloacele de investigație de cari se dispune acolo — de a deosebi ceea ce există în fermă ca muncă, rentă, capital. Reducând renta, prin asta nu se stingherește capitalul, iară munca fermierului câștigă, întrucât e redusă renta. Reducând renta, se îmbunătățește soarta fermierului, el e încurajat să-și lucreze și mai bine ferma, și poate să bage și mai mult capital în îmbunătățiri, întrucât, la rezilierea contractului, legea îi garantează rambursarea îmbunătățirilor făcute. Pe de altăparte și proprietarul în orice caz, deși pierde ca rentier prin reducerea rentei, are totuși tot interesul să facă îmbunătățiri pe pământul său, întrucât reducerea rentei nu lovește capitalul propriu zis, iară pentru capitalul cheltuit de proprietar în îmbunătățiri, fermierul îi plătește deosebit. Incât, în streinătate, reducerea rentei și arendeii, nu numai că nu împiedecă progresul producției agricole, dar, dimpotrivă îl stimulează.

Țăranul nostru însă nu e fermier. El arendează anul acesta o bucată de pământ, anul viitor alta și pe urmă alta; el vagabondează dela o bucată la alta, n'are și nu poate avea un cât de mic capital vârit într'un anume pământ arendat. Legea noastră, reducând dijma, renta și arenda pământului, și presupunând că țăranul, arendaș-neoiobag, se va folosi de această reducere, nu-l poate încuraja însă ca să facă îmbunătățiri la pământul proprietarului: doar nu e nebun să îmbunătățească pământul ciociului, care anul viitor va fi luat de altul. Pe de altăparte, maximul arendeii

și dijmei odată fixat, proprietarul nu mai are nici el absolut nici un interes să facă vr'o îmbunătățire, ba are chiar interesul să lichideze și îmbunătățirile făcute. Orice măsuri luate pentru a combate această tendință, pe care o are reducerea arendei sub regimul nostru, sânt și vor rămânea fără rezultate apreciable.

Așadar, în țările capitaliste reducerea rentei și arendei în folosul fermierului stimulează progresul producției agricole; pecând la noi, reducerea rentei și arendei în folosul arendașului-neoiobag nu stimulează deloc acel progres. Afară de asta, legea e și retrogradă, pentrucă stabilește și consolidează relații de producție medievale, și încă biurocrato-medievale. Dar despre aceasta mai jos.

Mergem mai departe cu analiza legii. Am zis că în streinătate mijloacele de investigație economică sânt foarte puternice. La noi sânt nule. Acolo e relativ ușor de constatat cvantumul rentei propriu zise ce plătește un fermier; la noi e foarte greu. Deaceea legiuitorul împarte țara în regiuni întinse și stabilește maximul arendei și dijmei egal pentru toate moșiile dintr'o regiune. Cu cultura noastră extenzivă, însă, renta variază foarte mult, după diferența de fertilitate și condițiile naturale în cari se găsește moșia; și de multeori două moșii apropiate au, din cauze pur naturale, venit și valoare cu totul deosebite. Iară legea, prin maximul dijmei și arendei, le declară egale în venituri, deci și în valoare. Astfel un proprietar e avantajat, iară altul este expropriat în toată forma de o parte din averea sa. Și această expropriere se face în toată țara și fără nici o despăgubire.

Va întreba cineva: «ce vă pasă, dacă asta

servește țăranului?» Dar tocmai că nu servește! Cel avantajat va urma să lucreze moșia în dijmă și arendare, ridicând prețul până la valoarea fixată de comisiune, deci va pierde țăranul; iară cel dezavantajat va lucra moșia în regie și, pur și simplu, va eluda legea cu desăvârșire ¹⁾.

Și aici se vede încă odată marea deosebire — când e vorba de protecția muncii — între noi, cu regimul nostru neoiobag, și țările occidentale, cu regimul lor capitalist. Acolo, în Occident, legea nu poate fi eludată, categoriile economice sânt clare și hotărâte. Fermierul e fermier, nu e și un fel de arendaș și proletar în senzul burghezo-capitalist și proletar învoit de cu iarnă; deaceia odată prețul arendei redus, va rămânea redus frumos și bine: proprietarul n'are cum să se opună acestei reduceri. La noi, însă, proprietarul sau arendașul tratează cu țăranul în felurile lui ipostase, cași avarul lui Molière, care îmbrăcându-și servitorul în felurile moduri, îl preface ba în bucătar, ba în vizitiu, ba în fecior de casă.

Jonglând cu aceste felurite ipostase ale țăranului și cu combinațiile lor, proprietarul și arendașul eludează perfect toate legile de protecție.

Cum vedem, cam puțin rămâne și din această lege a maximului.

Și n'am vorbit de faptul cel mai important care îi nimicește efectele, cași pe ale oricărei legi de protecție: călcarea ei brutală. Aceasta a și început să se practice în lung și în lat, în tot cuprinsul țării. Astfel, legiuitorul a exceptat cu drept

¹⁾ În debaterile parlamentare din ultimii doi ani s'au dat destule dovezi pentru asta.

cuvânt din legea aceasta cultura tutunului, grădiniile și cultura pepenilor. Arendașul, căruia comisiunea i-a redus arenda pogonului dela 30 la 20 de lei, face contractul tot pentru 30 lei de pogon, dar înloc de porumb trece în contract grădinărie sau pepeni. E o practică devenită curentă. Și dacă legea va mai dura câțiva ani, statisticianul care se va orienta după contractele agricole, va constata cu surprindere că sântem o țară producătoare de spanac și pătrunjel. Dar iată o altă practică și mai curentă acuma: arendașul face contractul pentru 20 de lei, iară restul de 10 lei îl pune pe țăran să i-l plătească în afară de contract. Dar de ce se lasă țăranul jupuit, chiar împotriva legii? Am arătat de ce. Aici e tocmai una din originalitățile acestui regim, atât de bogat în originalități. Țăranul intră într'un fel de complot, ca să înșele stăpânirea nu în scopul de a se folosi el din această tragere pe sfoară, ceea ce ar fi urit dar explicabil, ci în scopul de a fi exploatat mai bine de complicele său.

Toate acestea le confirmă pe de-a'ntregul protivnicii legii, între cari și d. R. Mandrea, acesta după o practică de doi ani ca inspector agricol și, ceea ce-i mai important, o confirmă un om de valoare d-lui Th. Rosetti, fostul președinte al consiliului superior de agricultură. Cum vedem, deci, încăodată, din legea aceasta, cași din celelalte, rămâne, cum ar zice neamțul, *verdammmt wenig*.

Și totuși, opinia mea personală este că din toate dispozițiile legii din 1907, tot din aceasta — a maximumului de arendă și dijmă — țăranul va trage mai mult folos. Și iată de ce: din toate mijloacele pentru eludarea și desființarea acestei legi, cel mai simplu și eficace este exploatarea în regie — călca-

rea brutală a legii prezentând și inconveniente supărăcioase. Or, lucrarea în regie a unei moșii întregi nu convine proprietarilor și arendașilor. Cum să părăsești dijma deavalma și mai ales dijma la tarla, pe față sau deghizată, dijmele atât de dulci și cari constituiesc unul din caracterele esențiale ale neoiobăgiei?

Agrarienii noștri, și doctrinarii lor, cum e d. Pietraru și între alții și d. R. Mandrea, amenință mereu cu trecerea la cultura în regie și plâng amar soarta bietului țăran, care nu va mai căpăta pământ în dijma. Dar cu cine vor lucra acelaș pământ în regie? Nu tot cu aceiași țărani? Dacă proprietarilor și arendașilor le-ar conveni mai bine lucrarea întregii moșii în regie (lucrarea unei părți, cu învoieli neoiobăgiste, le convine în adevăr și aceasta o și practică), atunci de ce n'au făcut-o și până la legea din 1907? Din compătimire pentru bietul țăran? Astea sânt glume! Se înțelege, lucrarea în regie, nu cu munca-marfă proletară cumpărată, ci cu munca neoiobăgistă învoită, e încă foarte avantajoasă proprietarului și arendașului. Dar cucât s'ar generaliza lucrarea în regie, cuatât sistemul neoiobăgist de învoieli ar trebui să cedeze sistemului de cultură capitalistă cu inventar propriu. Și asta tocmai nu vor proprietarii și arendașii neoiobăgiști de azi. Dacă ei amenință să treacă la cultura în regie și chiar dacă în multe părți o vor face, va fi numai pentru a înfrânge cerbicia țăranelui român și a-l preface într'o materie învoibilă și dijmuibilă supusă. Proprietarii și arendașii nu vor părăsi munca în dijma, pentru că nu le convine și deaceea factorul principal al eludării legii, dacă nu dispăre, se atenuază mult.

Deci legea maximului arendării și dijmei va folosi totuși țărânimii.

E drept că pentru aceasta trebuie următorul concurs de condiții favorabile: comisiunea regională, chiar așa cum e constituită, să fixeze un maximum de arendă mai omenos decât cel existent; administrația și biurocrația agrară, ca să-i zicem așa, să controleze imparțial învoielile și să apere interesele țaranului; țaranul să-și cunoască interesele și legea, și să fie destul de dârz în apărarea lor. Unde va exista concursul acesta de condiții favorabile, acolo legea — alături cu partea-i negativă, arătată mai sus — va avea și o parte pozitivă și va fi de un folos destul de însemnat țărânimii.

Dealtfel nu tăgăduesc deloc, că și celelalte legiuiri dela 1907, în unele locuri, având un concurs de împrejurări favorabile, pot să fie de folos țaranilor. În aceste condiții și legile anterioare dădeau câteodată un rezultat bun. Dar o lege, cași o instituție socială, se judecă după tendințele ei generale și după rezultatele cele mai însemnate, pe cari le dă în condițiile iarăși generale.

Să vedem acum cât ne costă aplicarea legilor dela 1907.

XIII

CÂT NE COSTĂ NEOIOBĂGIA ȘI LEGIUIREA QUASI-SOCIALISTĂ DELA 1907

Când în acești trei ani din urmă, după răskoale, guvernul a venit cu un spor bugetar de 60 milioane, cifra asta a reușit să pună pe gânduri chiar pe parlamentarii noștri.

Ce Dumnezeu! e a cincea parte din bugetul țării, e anuitatea unui capital de un miliard și un sfert. E imens!

D. Costinescu, pricepând perfect imensitatea acestei cifre, a dat explicația necesară: această sumă înfricoșătoare, aceste sporuri bugetare, se cer în parte însemnată pentru aplicarea legilor agrare, pentru țărănime și asigurarea ordinii sociale. Atunci, bineînțeles, sporurile au fost votate. Unii le-au votat de dragul țărânimii, alții de dragul ordinii sociale.

În capitolul suplimentar al acestei lucrări, cetitorii vor vedea toată însemnătatea acestei cifre înflorătoare. Aci o vom caracteriza numai în treacăt.

Se știe că în anii obișnuiți țăranul își vinde porumbul cu vr'o 40—50 lei chila. Aceste 60 de milioane reprezintă, deci, o cantitate de porumb cam

de un milion și un sfert până la un milion și jumătate chile. Pe de altă parte, din peste cinci milioane de suflete țărănești sânt cel puțin două milioane și jumătate, cari n'au destulă mămăligă și sufăr de foame.

Să exprimăm această lipsă de mămăligă, această foamete, prin două și jumătate milioane de suflete, cari timp de șase luni pe an — 180 de zile — n'au o fărâma de mămăligă. E poate exagerat; nu știu, mi se pare, însă, că față de înfiorătoarea mizerie a țăranului, nu exagerăm. În tot cazul, dacă cifra e exagerată, dacă mizeria țăranilor e mai puțin grozavă, aceasta ar fi și mai în favoarea tezei noastre. Înmulțind 2.500.000 cu 180 avem 450.000.000 de zile de foame; distribuind țăranilor un milion și un sfert până la un milion și jumătate de chile de porumb, vedem că fiecare flămând ar avea cam un kilogram și jumătate de porumb pe zi, iară o familie țărănească de 5 inși ar avea cam 8 kgr. pe zi, adică atâta cât n'ar putea să consume și ar mai rămânea și pentru păsări, pentru porc și pentru vite.

Așadar, întrebuițând aceste 60 de milioane la cumpărarea de porumb pentru cei în nevoie, foametea sub forma ei cea mai hideasă — lipsa de mămăligă goală — ar dispărea ca prin minune din țara noastră.

Se înțelege, nu zicem că așa ar fi trebuit să facă guvernul, să hrănească el cu mămăligă populația țării. Atâta ar mai trebui, ca să ne îndrumăm direct spre despotiile asiatice. Am făcut numai această socoteală spre a demonstra cam ce însemnează suma de 60 de milioane în viața țării noastre. Și cred că demonstrarea e destul de sugestivă. Nu

mai inzist. Acesta e numai un exemplu de sacrificiul economic, material, pe care-l face țara pentru aplicarea legilor agrare și susținerea ordinii sociale (adică a regimului neoiobăgist).

Să aruncăm o privire și asupra sacrificiilor politico-sociale și morale.

Relațiile noastre agrare semimedievale au avut întotdeauna o influență detestabilă asupra întregii noastre vieți economice și culturale. Această influență e foarte naturală și foarte explicabilă. O societate nu e un agregat confuz, ci *un organism social*; deci nu se poate ca viața anormală dintr'o parte esențială a organismului, cum sânt raporturile agrare, să nu influențeze întreaga viață a întregului organism. Intotdeauna, în toate raporturile și în toate manifestările sociale, am suferit de virusul medieval; dar parcă niciodată în așa măsură ca în vremea din urmă, după revoltele țărănești, după regimul poporanist și după legislația așa zisă socialistă. Intotdeauna, de o jumătate de veac încoace, statul a fost alfa și omega vieții noastre sociale, soarele către care se îndreptau toate privirile și toate nădejtile, împărțitorul binelui și al răului, regulatorul întregii vieți... prin buget: statul poate tot, statul trebuie să facă tot. Dar parcă niciodată această statomanie n'a luat așa proporții ca în acești trei ani: statul intervine peste tot și în toate, el e singurul leac la toate nevoile, și din toate colțurile țării se aude acelaș strigăt de implorare: *intervenție!*

Caragiale, cu simțul lui fin pentru exagerările ridicule ale vieții noastre sociale, face pe un personaj dintr'o nuveletă a sa să ceară intervenția statului pentru reglementarea raporturilor conju-

gale ale doicilor pentru protejarea sănătății pruncului român.

Această manie a intervenției ajunge curat la absurd.

Ce e, spre pildă, acea faimoasă lege, care reglementează producția petrolului rafinat? O asemenea lege medievală, la începutul veacului al douăzecilea, într'o țară care tinde chipurile să devină industrială! Și altădată nici măcar la noi n'ar fi fost posibilă această lege; acum, cu intervenționismul de azi, a fost posibilă.

Și era și necesară, căci consumatorul român începuse să plătească prea din cale afară ieftin petrolul rafinat ¹⁾. Iară rezultatul grotesc este că fa-

¹⁾ Ceeace a provocat votarea acestei legi medievale e faptul că societatea «Româno-Americană» a lui Rockefeller a ieftinit foarte mult petrolul rafinat, făcând o concurență strașnică celorlalți fabricanți. Argumentul principal al acestora cari au fabricat legea, este că americanii vor vinde foarte ieftin petrolul pânăce vor ruina pe concurenți și pe urmă, dupăce vor acapara și vor monopoliza de fapt toată piața, vor ridica teribil prețurile, făcând pe consumatori să plătească întreit.

Superficialitatea acestui argument este evidentă. Dacă americanii, acaparând piața, ar fi ridicat prețurile, atunci statul ar fi putut doară să intervină, cu drept cuvânt, fixând el prețurile petrolului. Ar fi fost o represalie dreaptă împotriva manifestării unei acaparări nedrepte. Dar statul nici n'avea nevoie să alerge la represalii. Ar fi putut deschide granița petrolului rusesc și atunci publicul ar fi avut un petrolu foarte bun și ieftin, iară americanii sau ar fi ieftinit petrolul lor la fel cu cel rusesc, sau l'ar fi exportat în streinătate. Se înțelege însă că l'ar fi ieftinit, pentrucă și în streinătate trebuia să concureze cu cel rusesc. Dealtfel, împotriva unor concurențe neleale există depe acum sancțiuni anumite și măsuri, altele decât medievalizarea producției.

bricanții umblă cu petiții și cu stăruinți politice, ca să li se permită să fabrice câteva vagoane de petrol mai mult.

«Măcar de m'ar lăsa să distilez încă zece vagoane pe an!», îmi spunea cu jale unul din ei.

Și, dealtfel, de ce adică nu s'ar generaliza această lege, dacă e bună? De ce nu s'ar întinde asupra altor branșe de producție industrială? D. N. Basilescu, profesor de economie politică și fabricant de bere, a și tras această consecință, cerând la rândul d-sale, ca statul să reglementeze producția berei, pentru a-l apăra de concurenți. Și de ce nu, mă rog? Cum avem un consiliu superior al agriculturii, care regulează raporturile economice agrare, de ce n'am avea unul al industriei, care să reguleze raporturile industriale, altul pentru cele culturale și morale, iară deasupra tuturor oligarhia noastră politicianistă și statul biurocrat, prezidând la regularea producției, a distribuției bogățiilor și a întregului mers al vieții economice, culturale și morale a țării!

Statul nostru biurocrat bazat pe neoiombăgie și condus de oligarhia politicianistă, introducând un fel de socialism! O așa caricatură a socialismului nici unui Eugen Richter nu-i putea trece prin cap.

Am arătat că unul din rezultatele originale ale confuziei existente e, că toate măsurile acestea semimediievale sânt declarate de neștiutori ca având un caracter democrat și chiar socialist, cașicum oriunde e intervenție din partea statului, implicit ar fi și socialism.

Posibilitatea existenței într'o țară a unor legi, cum e aceea care regulează producția petrolului, e o descurajare și o amenințare pentru desvolta-

rea normală a industriei și vieții economice a țării.

Alt rău, care acum în urmă a luat o întindere foarte mare, e biurocrația și biurocratismul, clasa în bună parte parazitară, care roade de mult organismul nostru social, dar niciodată nu luase încă proporțiile îngrijitoare din ultimii trei ani, când cele șasezeci de milioane i-au dat o extenziune nemaipomenită.

Și împreună cu această plagă merge centralizarea biurocrațică a întregii noastre vieți. Nu e o întâmplare că tocmai acum s'a desființat autonomia comunelor rurale, care exista măcar pe hârtie, că toată conducerea statului se concentrează din ce în ce în mânele miniștrilor, adică ale biurocrației ministeriale și că statul nostru se polițienizează tot mai mult și că, după o jumătate secol de existență a regimului constituțional, tocmai acum s'a simțit nevoie de o secție a treia polițienească.

Nu sânt întâmplătoare toate acestea; ele se țin una de alta, sânt efectele acelorași cauze. Prin biurocratizarea și polițienizarea țării noi nu mergem spre socialism — ce socialism? păcatele mele! — ci de-a dreptul spre rusism. Acesta e cel mai curat și cel mai sfânt adevăr.

Un semn caracteristic al biurocratizării țării sânt și toate proiectele din ultima sesiune parlamentară, cari sub cuvânt de legi protetive lucrătorului — de cele deadreptul represive nu mai pomenim — țintesc să-i dea și lui conducerea, să-i impună respectul medieval către stăpân, întinzând astfel și asupra lucrătorilor dela oraș relațiile neoioabăgiste și omnipotența biurocrațică. Dar ce să mai

vorbim de lucrători? Proiectul legii teatrelor caută să prefacă în neoiombagi până și pe artiști, iar proiectul de așa numită încurajare a industriei naționale caută să prefacă în neoiombagi ai biurocrației oligarhice pe fabricanții înșiși — ca în Rusia. E acelaș spirit biurocrat, educat de neoiombăgia noastră, care se arată în toate și are aceleași surse sociale.

Biurocrația rusească, numeroasă, puternică și parazită, care conduce tot și toate, care reglementează întreaga viață socială a țării — economică, politică, intelectuală, morală — acea biurocrație nu este nici ea întâmplătoare; ea este, în bună parte, rezultanta unui regim economic agrar, asemănător întrucâtva cu al nostru. Și ea este aceea care a adus imensul imperiu la marginea prăpăstiei. Și noi prin biurocratizarea noastră ne îndreptăm nu spre poporanism — ce poporanism? păcatele mele! — ci spre stolypinismul rusesc. Mă mir și mă mir cum n'o văd poporanistii noștri cei democrați?

Dar jandarmeria rurală!

Sântem unica țară cu regim economic neoiombăgist și sântem unica țară, care avem o jandarmerie rurală atât de numeroasă. Cel puțin aici se vede cu perfectă claritate legătura puternică dintre cauză și efect: pentru susținerea unui așa regim, trebuie o așa jandarmerie. E logic. Jandarmeria rurală e o imensă nenorocire pentru țărănime, dar, cercetător imparțial, trebuie să recunosc, că guvernanții noștri, din punctul lor de vedere, nu puteau să procedeze altfel. Ei au simțit foarte bine că prin legile lor agrare nu se înlătură cauzele profunde, cari produc răscoalele, că dimpotrivă, prin perturbarea adusă de acele legi în relațiile

economice, șansele de răscoale se înmulțesc. Și atunci, pe deoparte au votat legile despre cari ei cred că vor aduce o ușurare materială țărănimii, iară pe dealtăparte au înmulțit jandarmii pentru reprimarea revoltelor. Insuși d. R. Rosetti se vede că așa a simțit, căci în soluțiile date de d-sa, jandarmul rural joacă un rol însemnat.

Dar ce lamentabile condiții de legiferare impune acest regim economic, dacă pe deoparte, prin legile făcute, trebuie să mărești perturbarea existentă, iară pe dealtăparte trebuie să crezi tot mai mari forțe pentru înăbușirea ei! Solid regim!

Decând am scris capitolul despre administrația noastră sătească și jandarmeria rurală, gazetele aduc neconținut alte și alte știri despre isprăvile groaznice ale acestei jandarmerii. Și doar în gazete nu se strecoară nici a suta parte din ce se întâmplă în adevăr.

Iată ce se întâmplă într'un sat din Prahova, — la nevoie pot să-i spun și numele — lucruri cunoscute mie personal. Un țăran, având pică pe alt țăran, economisește ceva bani, intruchipează o sumă, să zicem zece lei, și-i duce plocon la postul de jandarmi, cu rugămintea să i se dea o învățătură dușmanului său. Sub un pretext oarecare, dușmanul e chemat la postul de jandarmi. Omul pleacă, urmat de țipetele nevestii și copiilor, că doară știu ce-l așteaptă. Acolo e băgat la carceră și torturat îngrozitor. A doua zi vine acasă — sau e *adus*, asta depinde de mărimea sumei plătite — începe și el să strângă parale și când a strâns cincisprezece lei se duce și el la postul de jandarmi, ca să fie torturat și celălalt. Bineînțeles, nu acesta e faptul cel mai groaznic săvârșit de jandarmi; dar cât e de caracteristic!

Cuvier, dintr'un os găsit a reconstituit scheletul unui animal preistoric; tot așa din faptul citat, cine cunoaște țara poate reconstitui întreaga stare de silnicie și jaf adusă de jandarmeria rurală, care înăbușă orice sentiment de demnitate omenească și nimicește orice rest de siguranță personală.

Și pentru ce toate acestea? Pentru ce aceste imense sacrificii materiale? Pentru ce falsificarea întregii noastre vieți politico-sociale și economice printr'un virus medieval? Pentru ce biurocrațizarea noastră rusistă? Pentru ce această rupere dela munca cinstită a 6000 de muncitori români și năpustirea lor asupra satelor? Pentru ce toate acestea și atâtea altele, cari s'au văzut în lucrarea de față? — Pentru a susține un regim economic agrar detestabil, care în mod firesc și inevitabil merge spre peire. În mod firesc și inevitabil, pentru că întreaga noastră evoluție îl duce într'acolo.

Și tot acolo îl duc chiar legile agrare dela 1907, votate pentru a-l consolida și menține. Aceasta ar putea să pară un sofism, dar e un adevăr și un adevăr foarte explicabil: pentru că regimurile economice cari se duc, sânt prăbușite nu numai de forțele protivnice, dar și de cele chemate să le susțină. Am vorbit atâta de legile dela 1907, încât ar fi o nedreptate să nu relevăm și acest efect al lor.

Mai întâi, legile dela 1907 dau în mod direct o puternică lovitură regimului, prin faptul că arată clar ca lumina zilei că nimic nu e de făcut pe baza regimului agrar existent. Am văzut sub ce auspicii fericite, în ce împrejurări excepțional de favorabile, au fost votate aceste legi. Am văzut că până și quasisocialismul a fost pus la contri-

buție și foștii socialiști chemați la lucru. Și totuși rezultatul e negativ sau nul.

Acelaș lucru ni-l dovedește și critica făcută de adversarii extremi ai legii, adversarii partidului liberal. Ei strigă triumfători că legea a dat faliment. Foarte bine: am văzut că nici nu se putea altfel. Dar soluțiile lor cari sânt, ei ce propun? Nimic, nimic, — sau căpitănatele. Acestea ar însemna întoarcerea înapoi la o organizație politico-socială franc feudală, ceea ce ar fi în adevăr o soluție, — pe dos; dar ea e nerealizabilă, e o himeră și o utopie reacționară și nici d. Carp n'a căutat s'o tălmăcească în acest fel.

Atunci rămâne tălmăcirea d-lui Filipescu: administrația fiind marele vinovat, însănătoșirea ei este soluția căutată; iară pentru această însănătoșire, administrația trebuie dată pe mâna unor oameni fără prihană și cu puteri întinse. Deci, oameni providențiali. Dar ce alt au făcut liberalii când în consiliul superior de agricultură au numit oameni a căror cinste, bunăvoință și bunăcredință sânt în afară de orice bănuială? Și rezultatul îl știm.

Am arătat pe larg că nu administrația proastă e cauza raporturilor economice detestabile dela țară, ci dimpotrivă, aceste raporturi detestabile sânt cauza că administrația e proastă. Și atunci? Și afară de soluția asta nimic, nici un cuvânt de nicăieri. Dece? Foarte simplu: nu există vr'o soluție. Liberalii au epuizat toate soluțiile, până și una quasisocialistă.

Nu mai există nici o soluție decât dispariția a însuș regimului agrar, atât de nefast, dispariție spre care-l îndrumează chiar și legile agrare.

Toți protivnicii acestor legi constată că ele au

adus o mare perturbare și în raporturile economice și în sufletul țărănimii. Țăranii, zice și d. Mandrea, au devenit dârji; ei socotesc legile de față numai ca o arvună și așteaptă, nu știu nici ei singuri ce așteaptă. Firește! În legile recente țăranii au văzut în adevăr dorința de a se face și pentru ei ceva temeinic; și ei văd că acel ceva nu există și, deci, îl așteaptă și îl vor aștepta, și nu se vor mai liniști pânăcând raporturile economice nu se vor statornici pe alte baze, — pânăcând nu va fi dispărut regimul. Cuatât mai mult nu se vor liniști, cucât legile, prin toate formalitățile introduse, întrețin această așteptare și această neliniște. Pe dealtăparte legile liberale, dacă n'au putut — și nu puteau — să facă ceva temeinic pentru țărani, au îngreueat însă situația proprietarilor și arendașilor și anume a celor mai omenoși, mai cinstiți. Ceilalți, dimpotrivă, mai mult vor folosi decât vor pierde depe urma legii, căci vor ști să-i întoarcă în favoarea lor toate dispozițiile.

Când d. Filipescu zice că situația proprietarilor nu este de invidiat, îl credem pe cuvânt, întrucât are în vedere tocmai pe cei mai omenoși și mai corecți. În adevăr, deoparte e nemulțămirea și fierberea continuă a țărănimii, pe dealtăparte e o biurocrație nouă, care se amestecă în toate afacerile proprietarilor, deprinși până acum să fie stăpâni absoluți. Orice inspecție mai serioasă a unui inspector agricol, care în adevăr își face datoria, le-ar știrbi prestigiul. Și mai e și opinia publică: aceasta începe să-i acuze pe ei de toate neajunsurile ce produce regimul.

Deaceea cred chiar, că proprietarii și arendașii mai inteligenți, mai muncitori și mai corecți,

vor începe să vadă ei singuri, că nu mai merge cu regimul agrar neoiobăgist. Și asta cu atât mai mult cu cât creșterea populației, mașinile agricole, o cultură mai sistematică, vor face posibilă adaptarea acestor proprietari și arendași inteligenți și muncitori la alt regim economic.

Adversarii legilor dela 1907 declară triumfători că ele au dat faliment, dar se feresc să pomenească măcar că acelaș faliment l-au dat toate legile agrare anterioare.

Legile dela 1907 au dat faliment, se înțelege.

Dar împreună cu ele a dat faliment întregul regim economic agrar, un faliment nereabilitat și nereabilitabil.

Afară cu el!

XIV

SOLUȚIA PROBLEMEI AGRARE

Când după 1907 chestia țărănească a fost pusă din nou pe tapet,—în mod atât de tragic și sinistru,—mai tot ce gândește în clasele noastre culte s'a pus în căutarea unei soluții a chestiei.

De aici au urmat foarte multe soluții, dar afară de unele excepții, cari nici ele nu reprezintă o vedere destul de clară, soluția tot negăsită a rămas. Bineînțeles, n'am în vedere pe acei oameni de stat eminentemente practici, cari, după sistemul cunoscut, caută să împace capra cu varza, să dea ceva țăranului fără să ia de undeva, și deci să lase lucrurile tot cum au fost, având aerul, totuși, că au făcut ceva. Vorbesc de oamenii de bunăvoință și bunăcredință, cari au priceput că așa cum mergem, mergem spre dezastru și deci era abilităților eclectic-oportuniste trebuie să ia sfârșit.

Una din cauzele nereușitei nici a acestora din urmă e însuș felul cum pricepeau ei *soluția*. Pentru ei soluția e un fel de iarbă a fiarelor, o formulă magică; aceasta, odată găsită și enunțată, va face,

vorba ceea, ca «fiecare să prospere și România să trăească».

O revistă satirică din Capitală a avut pe vremea aceea o caricatură foarte reușită: un automat de soluții alături de care se perindau toți oamenii noștri politici, punând câte un ban în automat și fugind fiecare cu soluția în buzunar, de teamă să nu i-o afle rivalul.

Cauza acestei concepții a soluției e și nefamiliarizarea cu științele economico-sociale. La noi nu s'a priceput un lucru atât de elementar, că, *apriori* chiar vorbind, o soluție a problemei noastre agrare, nu putea fi decât o indicație a direcției și orientării pe care trebuie s'o ia dezvoltarea noastră economico-socială agrară și că, deci, rezultatele, — pentru cari trebuie muncă și sacrificii, — vor fi la sfârșitul acestei dezvoltări, sau în timpul ei. Soluționiștii noștri, însă, ar dori o astfel de soluție ca să avem rezultate îndată. Doar însuș regimul neoiobag ne-a învățat cu rezultate fără muncă. Dealtfel, când e vorba nu de interesele tale egoiste ci de interesele altora, această dorință de rezultate peșin e destul de lăudabilă. Din nenorocire e nerealizabilă: există *un imperu de necesități fatale*, căruia trebuie să se supună dorințele noastre cele mai curate.

Altă pricină, și mai serioasă, a nereușitei, e tot de natură metodologică. Unii căutau soluții, fără să-și dea seama ce însemnează, în cazul de față, o soluție. Alții căutau deslegarea problemei noastre agrare, fără să-și dea seama ce anume problemă agrară au de deslegat. Unii făceau confuzie între problema noastră agrară și cea din Occidentul european. Pe calea aceasta ajungeau

la deslegarea chestiei fermierilor din Irlanda, nu a neoiobagilor români. Alții vedeau bine că, țară eminentă agricolă, ne deosebim mult de țările capitaliste, dar exagerau chiar această deosebire și, sub influența poporanismului rusesc, construiau pentru noi o evoluție proprie, care n'a existat nicăieri și care face din viața țărănească un ideal social și un mijloc de trecere directă în societatea socialistă, fără a mai trece prin capitalism. Aceștia, orbiți de concepția lor, considerau țara noastră din punctul de vedere al oricărei țări rămase în urmă în dezvoltarea economico-socială, și de aceea la rândul lor au scăpat din vedere problema agrară specifică țării noastre.

Și astfel, cu toții silindu-se să prescrie leacul, cei mai mulți fără a căuta, iară restul fără a reuși să afle mai întâi ce boală este de lecuit, problema noastră agrară a rămas neformulată și cu atât mai puțin studiată¹⁾.

În lucrarea de față am studiat problema și acum o cunoaștem sub toate aspectele și în toate manifestările ei.

Această problemă e neoiobăgia.

Ce este neoiobăgia, o știm acum: e o întocmire economico și politico-socială agrară particulară țării noastre și care constă din patru termeni:

Raporturi de producție în bună parte iobăgiste, feudale;

¹⁾ O excepție serioasă și onorabilă, cum am văzut, face d. C. Garoffid în interesanta d-sale lucrare: *Problema agrară și deslegarea ei*. Pe baza producției noastre agrare și a tehnicei ei, d. Garoffid ajunge la concluzii și soluții în bună parte asemănătoare cu ale noastre, ceea ce e foarte natural, dat fiind că alte soluții nici nu pot să existe.

O stare de drept liberalo-burgheză, prefăcută în iluzie și minciună, lăsând pe țăran la discreția stăpânului;

O legislație tutelară care decretează inalienabilitatea pământurilor țărănești și reglementează raporturile dintre stăpâni și muncitori, raporturi izvorâte din cei doi termeni de mai sus;

Insfârșit, insuficiența pământului așa zisului mic proprietar țăran pentru munca și întreținerea familiei sale, fapt care-l silește să devină vasal al marei proprietăți.

Această întocmire am numit-o *neoiobăgie*, deoarece conservă fondul esențial al vechei iobăgii, dar cu un amestec necesar și fatal de elemente capitaliste, produs al vieții și dezvoltării noastre semicapitaliste și sub forme înșelătoare liberalo-burgheze; e deci o iobăgie nouă, o *neoiobăgie* și nu cred să se găsească un termen, care s'o caracterizeze mai bine.

Această întocmire ibridă și absurdă, această neo-iobăgie, constituie problema agrară specifică țării noastre.

Am studiat în această lucrare ce puteri și necesități economico și politico-sociale și ce lupte și lupte de clasă au dat naștere neo-iobăgiei, de unde și pentruce s'a născut, mediul istoric special din care a izvorit. Am analizat-o apoi pe ea însăși, elementele și structura ei și contradicțiile și absurditățile în cari e atât de bogată. Am cercetat influența ei asupra vieții și a raporturilor sociale agrare, asupra vieții economice, politice, culturale, morale și am văzut ce nefastă e această influență, care din când în când, prin anormalitățile, contradicțiile, antagonismele și toate relele acumulate, produce acele spasme teribile, cari se cheamă re-

volte țărănești, jacheriile noastre naționale. Am studiat relațiile dintre diferitele noastre clase și problema agrară, curente de opinie publică ce s'au format în jurul ei, remediile enunțate pentru vindecarea relelor produse de ea. Aceste remedii — inclusiv legile quasisocialiste dela 1907 — le-am studiat tocmai în vederea soluției ce trebuia găsită. Și din toată cercetarea asta putem acum să tragem concluzia definitivă, soluția cea adevărată, pe care o comportă problema noastră agrară.

Soluția aceasta, care reiese din toată lucrarea noastră, aproape din fiecare pagină, este: *desființarea totală, complectă, neîntârziată, a acestui regim nefast, regimul neoiobag*. Și tot așa de clar reiese din întreagă lucrarea aceasta — ceeace constituie un avantaj pentru noi, întrucât ne scutește deacuma de multe dezvoltări și explicații — tot așa de clar reiese ce anume însemnează această desființare. Ea însemnează:

Desființarea totală și definitivă a tuturor raporturilor de producție și a servituților medievale: dijme, rușfaturi, învoieli de cu iarnă, etc., desființarea totală a contractului agricol și înlocuirea lui prin raporturile de producție ce există în Occidentul capitalist;

Desființarea totală și definitivă a tuturor legilor de excepție așa numite tutelare, desființarea inalienabilității pământului și a întregului nămol de legi de tocmeli agricole și a tuturor reglementărilor pe cari le implică ele;

Prefacerea micii proprietăți aparente de azi — caracteristica regimului neoiobag — într'o adevărată mică proprietate țărănească de sine stătătoare, având o întindere suficientă pentru munca și hrana unei familii;

Prefacerea stării de drept din minciună în realitate, realizarea ei în raporturile politico și juridico-sociale dela țară.

Din punctul de vedere economic, soluția aceasta însemnează prefacerea raporturilor de producție agrare, în bună parte medievale, în raporturi de producție burgheze; din punctul de vedere politico și juridico-social, prefacerea raporturilor de drept din iluzie și minciună în realitate — și... dreptul comun.

«Dreptul comun!» vor exclama, desigur, cu mirare și îndoială, mulți, foarte mulți dintre cetătorii mei; «dreptul comun, despre care d. Carp a zis că însemnează «jaful comun», frază rămasă tipică, și cu care e de acord un om cu vederi atât de clare ca d. R. Rosetti, cu care sânt de acord oameni atât de binevoitori țărănimii ca d. Bibicescu și alții, frază consacrată, asupra căreia s'a stabilit un acord deplin între prietenii și adversarii țărănimii!»

Insuș acest acord al prietenilor și adversarilor asupra frazei consacrate, cam dă de gândit. De altfel, n'ar fi de mirare să fiu în dezacord cu toți cei cari au tratat chestia țărănească până acum, întrucât și punctul meu de vedere și metoda mea de cercetare e alta. Deastădată, însă, nu sânt deloc în dezacord, întrucât ce-a înțeles d. Carp prin dreptul comun și ce înțeleg eu, sânt lucruri fundamentale deosebite.

D. Carp a înțeles prin dreptul comun desființarea numai a unuia din cei patru termeni ai neoibăgiei — și anume a legislației excepționale tutelare — și păstrarea celorlalți, adică rămânerea în vigoare a relațiilor de producție neoibăgiste, cari prefac pe țaran în neoibag, față de dreptul comun

iluzoriu, care la rândul lui îl lasă la discreția stăpânului. Se înțelege că rezultatul unui asemenea drept comun n'ar putea fi decât jaful comun, după-cum, de altfel, rezultatul dreptului excepțional — al legilor «tutelare» — a fost jaful necomun

Eu însă înțeleg ca o condiție prealabilă a dreptului comun desființarea raporturilor de producție neoiobăgiste, adică tocmai a acelor raporturi, cari prefăcând pe țaran în neoiobag, au prefăcut și starea de drept existentă în minciună și au provocat o legislație agrară excepțională; înțeleg desființarea legislației excepționale, dar și a acestor raporturi de producție. Intre dreptul comun cum îl înțelege d. Carp și cum îl înțeleg eu, e deci o prăpastie.

«Desființarea neoiobăgiei, prefacerea raporturilor de producție medievale în capitalisto-burgheze, desființarea întregii legislații excepționale, dreptul comun», vor repeta cu deziluzie mulți dintre cetitorii mei — o știu, chiar foarte mulți — cari se așteptau la o soluție-formulă magică și cari nu-și dau seama că prefacerea relațiilor de producție economică însemnează, nu numai prefacerea vieții materiale a unei societăți, dar și o prefacere profundă a vieții ei politice, culturale, morale, naționale.

«Dar prefacerea capitalisto-burgheză a vieții noastre agrare nu va aduce oare după sine toate acele mizerii și neajunsuri inerente regimului capitalist?» vor zice alți deziluzionați de soluția dată.

Se înțelege că da. Desființarea neoiobăgiei va lecui mizeriile regimului neoiobăgist, nu pe ale celui capitalist; pentru acesta din urmă va veni odată alt regim, care va lecui toate rănilor produse de el: acesta e regimul socialist, care va veni și el, va veni sigur, de asta nu poate fi nici o îndoială.

«Dar cu înlăturarea regimului neoiobăgist și a legilor tutelare și mai ales a inalienabilității pământului, nu se va proletariza oare o parte din țărănime?» vor obiecta alții, în special dintre poporaniști.

Se înțelege că da și se înțelege, iarăși, că-mi dau seama de toată importanța acestui fapt.

Dar să lăsăm discuția cu cetitorii deziluzionați și să vedem, cari sânt clasele economice, ce se vor forma după desființarea regimului neoiobăgist. Aceasta ne va lămuri, între altele, asupra senzului și însemnătății desființării neoiobăgiei.

* * *

Acum mai bine de un sfert de veac, pecând vorbeam și eu cu atâta grijă de proletarizarea țărănimii, asta mai avea un înțeles. Astăzi însă, a te îngrozi de posibilitatea proletarizării, când după d. Creangă avem 500.000 de țărani proletarizați sau aproape proletarizați, astăzi o asemenea îngrozire ar fi cel puțin deplasată. Țăranii noștri, sub regimul neoiobăgist, încep să se proletarizeze într'o proporție înspăimântătoare. Mai mult de jumătate din țărănimea muncitoare s-a și proletarizat sau semiproletarizat.

Aceasta e aproape o monstruozitate!

Și proletarul țăran, pe care îl produce acest regim, e de speța cea mai nenorocită: are toate dezavantajele proletarului occidental, fără să aibă avantajele lui; e proletar și iobag în aceeaș vreme, e legat de sat, învoit de cu iarnă și lucrează în condiții iobăgiste, munca lui e robită, iară pe deasupra regimul îi pune în spinare și grija conservării și întreținerii inventarului, de care el nu mai are

nevoie, neavând pământ. Situația lui, deci, în comparație cu a proletarului țăran occidental—om liber, deslipit de gleba iobăgistă și care-și vinde munca unde și când găsește condițiile cele mai bune — e din toate punctele de vedere inferioară. Dealtfel, ca să vedem deosebirea politico-socială, culturală și morală dintre un proletar în sensul occidental și țăranul nostru proletarizat, n'avem decât să-l comparăm pe acesta cu proletarul nostru orășenesc și mai ales cu cel sindicat: e un adevărat abiz între ei. Nu-i vorbă, condițiile proletarului agricol sânt peste tot locul mai defavorabile decât ale altor categorii de proletari, dar chiar ținând seama de asta, încă poziția materială politico-socială, morală și culturală a proletarului liber e superioară poziției robului neoiobag.

Ceeace-i pune pe gânduri pe poporaniștii noștri, cași pe cei din alte țări agricole, este starea economico-materială a proletarilor agricoli. În privința aceasta e foarte important și instructiv ceeace se petrece chiar în rândurile țărănimii noastre, după revoltele dela 1907. D. Radu Mandrea, în interesantul raport citat mai sus, vorbește de următorul proces general, care se petrece în rîndurile țărănimii noastre.

«In luna aceasta maiu am avut de tranșat o serie de certuri între săteni și proprietari, a căror pricină era absolut asemănătoare și anume: sătenii cer pământ de muncă și de pășunat, conform hotărîrilor noiei legi, *nu vor însă în aceleași condiții să se angajeze la muncă prin contract*» (subliniat de noi).

Și mai departe d. Mandrea zice, că țăraniii își dau perfect seama de avantajele ce prezintă pentru

ei legea, întrucât ea oprește introducerea lucrătorilor streini și deci caută să-și ridice prețul muncii, folosindu-se de aceste condiții favorabile.

Or. ce înseamnă această constatare, în adevăr extrem de importantă? Insemnează că țăranul el însuș caută din toate puterile să scape din neoibăgie: el vrea să capete pământ de muncă, dar nu sub forma învoielilor și contractului agricol; vrea să-și vândă munca, dar sub forma ei de muncă proletară, folosindu-se de avantajele și conjunctura pieții, nu sub forma de învoieli neoibăgiste de cu iarnă. Astfel, țăranul a înțeles mult mai bine propriile sale interese, decât toți proteguitorii lui luați la un loc.

În anii din urmă, dar mai ales după 1907, țăranii au devenit mai exigenți, în adevăr, și caută să-și vândă munca pe cât se poate de scump, iară pe de altă parte, în unele locuri proprietarii și arendașii au început să se vaiete de prețul prea ridicat al muncii țărănești. Acest fapt îmbucurător se atribuie legilor agrare dela 1907 — și se atribuie și de către prieteni și de către adversari, cei dintâi lăudându-se cu acest rezultat, cei din urmă reprobându-l. Greșesc, însă, profund și unii și alții. Acest rezultat îl produce însuș procesul proletarizării țăranimii și al pătrunderii relațiilor capitaliste, proces care rupe zăgazurile neoibăgiei; și aceasta nu din cauza legii dela 1907, ci mai curând împotriva ei ¹⁾.

¹⁾ În aceeaș ordine de idei d. Theodor Rosetti, cu autoritatea pe care i-o dă calitatea de fost președinte al consiliului superior de agricultură, a venit cu fapte și cifre stupefiante. În discuția mesajului din ultima sesiune, d-sa a arătat că patru cincimi din totalul populației munci-

Foarte interesantă în această privință e și petiția locuitorilor din Bălteni, pomenită mai sus.

toare țărănești au refuzat să contracteze în conformitate cu noua lege.

Iată, textual, cuvintele d-lui Th. Rosetti:

«Am aci datele oficiale. Numărul locuitorilor în țara aceasta care se poate considera mai mult sau mai puțin ca lucrători agricoli, adică numărul micilor proprietari de pământ, adică având o proprietate mai mică de zece hectare, e aproximativ de 920.000. Prinurmare dacă admitem că mai toți acești locuitori sânt în relații de daraveri cu proprietarii sau arendașii moșiilor mari, ar trebui să-i avem pe toți acești 920.000 locuitori sau cel puțin o mare parte din ei, figurând în contractele pe care guvernul le-a impus ca obligatorii între proprietari și țărani. Or, ce vedem? Vedem că din acești 920.000 numai 187.000 figurează în contractele actuale, cari sânt astăzi în arhivele consiliului superior al agriculturii.

«Așacă, domnilor, după legea tocmelilor agricole, fiecare contract de felul acesta, după ce se intabulează la comună, trebuie să fie comunicat în copie consiliului superior al agriculturii. Și consiliul superior a pus mare inzistență și multă energie, ca această dispoziție a legii să fie exact îndeplinită. Prinurmare, putem spune cu siguranța de a nu fi prea îndepărtați de adevăr, că dintre cei 920.000 locuitori muncitori — sub o formă sau alta — a cincea parte, adică 20% s'au conformat legii, iară toți ceilalți au lucrat — dovadă că au lucrat este că câmpiile noastre sânt acoperite de-o îmbelșugată recoltă — fără să fi observat acea formă, fără ca contractul să fie făcut între proprietar, arendaș și locuitor». (Desbaterile Senatului, *Monitorul* dela 13 dec. 1909).

Faptele citate de d. Rosetti sânt foarte elocvente și simptomatice. În măsura în care țărani au fost aceia cari au refuzat binefacerea legii, lucrul dovedește că ei au început să-și priceapă mult mai bine interesele decât le pricepe lugiitorul nostru, căci ei își dau seama cât de nefavorabile le sânt așa numitele legi de protecție, — cari, chiar dacă cuprind și oarecari părți favorabile, nu se aplică, — și deci fug de toate aceste legi, cu condicuțele lor cu tot.

Acolo țărani ei însiși, sau reprezentanții lor, făcând socoteala migăloasă și exactă a tuturor muncilor cu prețul mijlociu din timpul muncilor agricole pe pogonul de porumb, ajung la valoarea de 64 lei. Dat fiind că pământul din Bălteni, dupăcum zic însiși țărani, e de calitate slabă, acești 64 de lei ar reprezenta aproape tot produsul pământului; încât, plătit astfel, țăranul ar încasa întreg produsul muncii sale.

Să ne înțelegem bine. Firește, nici prin gând nu-mi trece că așa ceva se va întâmpla în adevăr; și, bineînțeles, nu aștept pentru țăranul proletarizat râuri de lapte și miere. Starea proletarului în genere, iară a celui agricol îndeosebi, e mizerabilă chiar în țările capitaliste, dar încă în cele neajunse la capitalism dezvoltat. În această privință, și ca socialdemocrat și ca unul ce am scris un sfert de veac asupra neajunsurilor capitalismului, nu pot doar să-mi fac vre-o iluzie. Afară de asta, în ce privește țara noastră, în înapoierea stării noastre de producție, nici nu putem avea o țărănime cu adevărat înțolită și prosperă (lucru de care vom vorbi mai jos). Așadar, numai iluzionist nu sânt și nu pot fi. Dar ceea ce afirm e, că *relativ* starea materială a țăranului, devenit sub noile raporturi de producție adevărat proletar agricol liber, va fi mai bună decât starea-i actuală de semiproletar neoiobag rob; deasemenea și starea lui morală și socială.

Însfârșit, ceea ce e foarte important, sub noile raporturi de producție *se creează o posibilitate pentru ulterioara îmbunătățire materială, morală, culturală, politico-socială, a proletarului agricol*. Pe deoparte această posibilitate se creează prin o mai mare

creștere a producției; pe de altă parte prin însăși lupta proletariatului agricol.

Va fi una din datoriile și însărcinările cele mai importante ale socialdemocrației române, de a organiza în sindicate pe proletarii agrari, în scopul de a le îmbunătăți starea din toate punctele de vedere și a-i face să-și priceapă rolul istoric de clasă proletară.

Tot pentru îmbunătățirea stării materiale și morale a proletariatului agricol va fi nevoie de intervenția statului, și va depinde de hărnicia și vigoarea păturilor democratice, ca această intervenție să fie mai eficace și în sens mai larg democratic.

«Va să zică sânteți pentru intervenția statului? Tot intervenția statului?»

Negreșit! Intervenția statului în folosul claselor muncitoare e, după cum am văzut mai sus, un fel de corolar necesar al organizației economice și al relațiilor de producție capitaliste. Și dacă pe baza relațiilor de producție neoiobăgiste intervenția statului, — chiar când e făcută cu sincera dorință de a protegi muncitorimea, — duce la rezultate contrarii și se întoarce de obicei împotriva acelorora pentru cari e făcută, pe baza relațiilor de producție capitaliste ea dă, în adevăr, rezultatele dorite.

Dece? Pentru că așa e logic, pentru că aici se potrivește intervenția statului în sens democratic, și acolo ba.

La dezvoltările teoretice făcute mai sus nu ne mai întoarcem, dar vom da aci încă un exemplu, pecăt de clarifiant pe atât de sugestiv. Am văzut ce imense sacrificii ne costă intervenția statului prin legile dela 1907 și ce rezultate lamentabile au

dat. Asta e intervenția pe baze de producție neo-iobăgiste. Acum, pe baze nouă de producție voi propune și eu o lege sau mai bine zis o măsură de stat, care va avea rezultate nemăsurat de bune și reale pentru protegurea muncii proletariatului agricol, care va costa foarte puțin pe stat, poate mai nimic, care va fi din prima zi aplicată, fără putință să fie ocolită sau călcată.

Cetitorii mei, cari cunosc țara și rostul legilor noastre protectoare, vor zice, desigur, că cece spun e un paradox sau o mistificare. Nu, deloc. Și doar nu fac din legea mea nici un mister. Guvernul să intervină la direcția C. F. R. ca să înființeze trenuri de lucrători, să zicem cl. IV (în detalii nu intrăm), cu cari dela Dorohoiu până la Turnu-Severin țăranul ar putea să voiajeze pe un preț minim — minim chiar pentru țărani. În acest caz proletarul agricol, având la dispoziție întreaga piață de munci agricole, pe care ar putea s'o colinde cu o cheltuială neînsemnată, și folosindu-se de nevoia de muncitori în timpul sezonului, ar putea să obțină condițiile cele mai prielnice, fie ca argat, fie ca muncitor, care-și vinde brațele pe termene mai scurte. Prin aceasta și prin organizarea în sindicate puternice, proletariatul ar putea obține maximum de remunerare posibilă; bineînțeles posibilă, nu imposibilă: echivalentul produsului întreg al muncii sale, muncitorul nu-l poate obține în societatea modernă, — exploatarea și crearea de plus-valoare fiind o necesară și inevitabilă condiție de viață a acestei societăți.

Și este evident că această măsură atât de importantă pentru clasa proletariatului agricol se va realiza din prima zi, fără putință de ocolire, iară

întrucât privește cheltuielile statului (ale direcției C. F. R., care ar pierde la acest trafic) ele vor fi neînsemnate, pentrucă nu e vorba de un exod al populației muncitoare: va fi deajuns o deplasare de câteva zeci de mii de lucrători pe an, va fi deajuns ca stăpânii să știe că lucrătorii se pot deplasa în căutarea de lucru folosindu-se în toată plenitudinea de legea concurenței și legea ofertei și cererei, va fi deajuns atâta pentruca stăpânii să acorde prețurile cele mai bune posibile. Se înțelege că în acelaș senz ar lucra și o bursă a muncii bine organizată. Firește că aici e la locul ei, și ar da toate rezultatele dorite protecția muncii proletare. Da, aici ar da cu totul alte rezultate o lege a minimului de salar, aici ar da în adevăr rezultate minunate. Și tocmai deaceea nu vor fi acordate astfel de legi decât atunci, când socialdemocrația și proletariatul organizat vor avea destulă putere ca să le impună.

* * *

Să trecem acum la altă categorie, foarte importantă, de muncitori agricoli de sub noua întocmire agrară, de sub nouele întocmiri de producție: să trecem la mica proprietate țărănească.

Deastădată țăranul devine în adevăr mic proprietar agrar, dispunând liber—cași proprietarul cel mare — de proprietatea sa, dând întreaga sa grijă și întreaga sa muncă micii sale proprietăți, sursa vieții lui materiale. Intre acest proprietar, care poate să dispună liber de proprietatea sa, care scoate tot ce poate din pământul lui — chit că dacă-i mai rămâne vreme de prisos, să lucreze și aiurea ca salariat, după regula «bani

gata pe muncă gata» — între acest proprietar țăran și țăranul jumătate proprietar, jumătate proletar și pe deaîntregul neoiobag, e o deosebire tot atât de mare ca între un producător liber și unul rob. Deabea acum, sub nouele raporturi de producție, țăranimea devine în adevăr liberă, abea acum se va realiza acea liberare a țăranimii și acea formare a unei mici proprietăți țăărănești libere, pe care o visaseră unii dintre ideologii dela 48. Mica proprietate țăărăneasă devine un instrument de muncă și producere pentru țăran și țară, iară nu un pretext de a lipi pe țăran pământului și a-l robi marei proprietăți prin mijlocul contractului agricol.

Dar care e mijlocul de a prefăce pe țăranul român din neoiobag în mic proprietar, în înțelesul de mai sus, adică în adevăratul înțeles al cuvântului? Descătușarea lui din raporturile neoiobăgiste și îngrijirea, pecăt e cu puțință, ca mica lui proprietate să aibă întinderea necesară, ca să-l poată ocupa toată vremea și să-l facă muncitor de sine stătător.

Țăranul dela 1864 încoace s'a luptat din toate puterile ca să poată deveni un mic proprietar în adevăratul înțeles, dar n'a fost lăsat. Impotriva lui s'au ridicat forțele formidabile ale statului, s'a mobilizat armata, s'a creat o întregă legislație excepțională «tutelară», s'a falsificat toată viața noastră socială, s'a detronat un Domn, numai ca țăranul să nu poată deveni mic proprietar. Cum dar se poate gândi cineva că el nu va deveni adevărat mic proprietar și se va duce de bună-voie în neoiobăgie, când va fi lăsat în pace, sub dreptul comun, să-și lucreze propriul său pământ, proteguit chiar în această direcție? Dealtfel, dela

început statul, nu numai că nu va recunoaște nici un fel de învoieli vechi, dar le va prohibi.

Și atunci: desființarea inalienabilității pământurilor; desființarea legilor de excepție; aplicarea dreptului comun; nerecunoașterea și chiar prohibirea relațiilor de producție vechi; crearea adevăratei mici proprietăți țărănești, de sine stătătoare¹⁾, moșiile marilor proprietari lucrate cu argați, cu proletariat agricol și în mod ocazional cu micii proprietari, — cu aceștia din urmă numai în prisosul de vreme ce le rămâne din munca proprietăților lor și pe baza: bani gata pe munca gata. Cu acestea, noile raporturi de producție sânt introduse și mica proprietate în adevăratul înțeles creată.

Se înțelege, noi vorbim aici în general și în principiu; în detalii de modalități și aplicări practice nu putem intra, aceasta ar ieși din cadrul lucrării noastre.

Este, însă, o chestie de o deosebită importanță, când e vorba de mica proprietate țărănească, o chestie care privește însăși existența ei și de care nu putem să nu vorbim măcar pe scurt: e chestia împărțirii proprietății rurale, având în vedere lipsa de pământ.

Ca să avem mică proprietate trebuie să avem pământ, — și pământul devine tot mai rar și mai scump, și după părerea generală, lipsa lui începe să se simtă deabinelea. Cei cari susțin această

¹⁾ Această proprietate se va forma, pe deoparte, — grație alienabilității pământului — pe socoteala pământurilor copârtașilor și a micilor proprietăți neviabile, devenite non-valori, iară pe de altă parte, prin răscumpărarea silită, pe socoteala unei însemnate părți din proprietatea mare. Despre aceasta vom vorbi mai jos.

părerere au dreptate, intrucât văd numai pe deasupra. Să privim, însă, lucrurile mai deaproape și mai adânc.

Chiar dela prima vedere trebuie să fie clar pentru toată lumea, că nu numai n'avem lipsă de pământ, absolut vorbind, dar avem încă prea mult, în comparație cu populația agricolă a țării. Prima dovadă evidentă este că avem absolută nevoie de muncitori streini și aceasta nu pentru că sânt mai ieftini — dimpotrivă, sânt mai scumpi decât *invoii* noștri — dar pentru că muncitorii noștri nu ne ajung. A doua dovadă e că pământurile țărănimii, în sistemul neoibag, sânt lucrate mizerabil din lipsa de timp, pentru că cea mai mare parte a timpului țaranul, cu nevastă și copii, lucrează pământul boieresc. Dacă pământurile țărănești ar fi lucrate măcar ca ale marei proprietăți, ne ar trebui încă o sumă de muncitori și asta chiar pentru o cultură extenzivă, cum e aceea a marei noastre proprietăți. De o cultură mai intensivă nici nu mai vorbim. E, deci, evident că avem încă prea puțină populație agricolă pentru pământul nostru, avem încă mai mult pământ decât ne trebuie. Pe de altă parte, este pozitiv că din cauza înmulțirii populației, pământul pentru țărănime a devenit mai scump și mai rar, — îi lipsește.

Cum se explică deci misterul acesta, contrazi-cerea aceasta flagrantă și absurdă, care sfidează orice logică și orice bun simț: că avem prea puțin pământ, pentru că avem prea mult? Se explică foarte bine, tot prin regimul nostru economic.

Am arătat cum acest regim caută să reducă la nonvaloare, la un lucru auxiliar, pământurile țărănești, cari ajută la formarea de neoibagi. In

schimb caută să ridice în factor dominant — pecăt se poate exclusiv dominant — pământurile mării proprietăți, pe cari în timpul muncilor lucrează toată lumea, lucrează, după vorba dreaptă și sugestivă a d-lui Gh. Maior, dela vlădică pânăla opincă, dela preot și primar pânăla cel din urmă vătășel. Aceste pământuri proprietărești sânt factorul și instrumentul dominant, care mai ales hotărăște de belșugul sau lipsa pământului. Nu proporția între populația agricolă și întreg pământul țării, ci *mai ales* proporția între populația agricolă și pământul mării proprietăți, hotărăște de belșugul sau lipsa pământului. Pământul mării proprietăți rămânând însă acelaș și chiar împuținându-se, iară populația mărindu-se, e natural să se producă o *lipsă relativă* de pământ, chiar atunci când în mod absolut această lipsă nu există deloc.

Această creare a lipsei relative de pământ e încă unul din cele mai absurde și grotești rezultate ale regimului neoiobag.

Nouele raporturi de producție liberează și descătusează nu numai pe țărani, dar și pământurile lor: întreg pământul țării devine un fond liber cași cel al mării proprietăți de azi. Mica proprietate — a țăranului, care își muncește propriul său pământ și n'are nimic de împărțit cu proprietarul mare, căci acesta își lucrează pământul său cu proletari agricoli, nu cu țărani-proprietari — mica proprietate, cași cea mare, constituie acum fondul întreg al pământului țării, față de întreaga ei populație agricolă. Și raportul fiind între *tot* pământul și *toată* populația agricolă, se va arăta îndată că pentru o vreme *încă* avem pământ în destulător.

Căzând regimul neoibag, dispare cauza producătoare a lipsei relative de pământ.

Afară de asta, o parte din populația agricolă a țării fiind proletarizată, cererea de pământ scade în raport cu numărul proletarilor, — proletarii având cu totul alte revendicări de făcut pentru a-și îmbunătăți soarta, — încât e absolut evident că vom avea destul pământ pentru formarea unei mici proprietăți destul de puternice și numeroase.

În calea acestei formări se ridică, însă, o piedică însemnată, care este încă o problemă mare și grea: este repartizarea atât de monstruoasă a pământului nostru, faptul că marei proprietăți îi aparține mai mult de-o jumătate din pământul țării (mai ales ținând seama și de păduri), fapt anormal în cel mai mare grad. Dar am văzut că și aceasta e un rezultat al regimului nostru economic; am văzut cum regimul neoibăgist favorizează strașnic concentrarea pământurilor în latifundii, și numai inalienabilitatea pământurilor țărănești mai pune frâu acestei tendinți de concentrare. Contrar unor prevederi teoretice — cari ca teorie rămân și acuma juste — întocmirea și raporturile agrare capitaliste nu favorizează întruatăta, practicește vorbind, o creștere a concentrării pământurilor micii proprietăți — și în Occident mica proprietate, cel puțin vremelnic, își conservă mai mult sau mai puțin pozițiile. La noi, prin dispariția neoibăgiei și introducerea nouelor raporturi de producție, mica proprietate va fi mult favorizată față de cea mare.

În adevăr, ce realizează nouele raporturi de producție pentru micul proprietar țăran? Realizează visul lui de aur dela 1864 încoace — cași de veacuri înainte de acea dată — să i se dea puțința

să fie de sine stătător, să fie lăsat în pace ca să-și lucreze pământul propriu. Pe de altă parte, de greutatea de tehnică agrară nu poate fi vorba: doar tot el lucrează și acum și proprietatea mare ceva mai bine, și propria sa proprietate mai prost, dar tot el și în bună parte cu propriul său inventar. Atunci va începe din prima zi să-și lucreze pământul său așa cum îl lucrează azi pe al marelui proprietăți, iară cu timpul, îmboldit de propriul său interes și de încurajarea din afară — pe aceasta o vom lămurii îndată — va începe să lucreze mai bine, și din ce în ce mai bine. Așadar, noile raporturi favorizează foarte mult mica proprietate — și materialmente și moralmente — și nu-i pun nici o piedică tehnică.

Cu totul altceva e, însă, cu marea proprietate. Aceasta sub noile raporturi de producție, mai ales la început, se va pomeni în condiții foarte grele. Edenul exploatării ușoare a muncii aservite, dispare. Nici tu dijmă, nici tu învoală de cu iarnă, nici tu rușeturi fățișe sau ascunse, nici tu contract agricol, care le rezumă pe toate și procură o muncă aservită și semigratuită. Acum moșiile trebuie lucrate pe compt propriu, cu muncitori tocmiți cu anul (argați) și cu munca-marfă cumpărată din piață, cum ar face un atelier sau o fabrică. E o muncă mai scumpă decât cea neoiobagă. Iară dacă socialdemocrația își va face datoria, organizând pe muncitorii agrari în sindicate, și întreaga democrație își va face datoria, obligând statul să dea protecția cuvenită muncii, această muncă va fi și mai scumpă. Apoi dispare neoiobagul, depozitarul, îngrijitorul și conservatorul inventarului primitiv. De acum trebuie inventar

propriu, acarete costisitoare, vite bune, mașine perfecționate, personal numeros pe tot timpul anului, — deci, un capital însemnat băgat în producție; și pentru a conduce o moșie în asemenea condiții, mai trebuie și multă osteneală, multă muncă pricepută și încordată, cunoștinți tehnice și practice.

Astfelcă, pentru marea proprietate această prefacere a ei din neoiobăgistă în capitalistă va fi o criză însemnată, cum a fost și cea dela 1864.

Și aceasta cuatăt mai mult, cucât pentru arendași noiele condiții devin și mai grele decât pentru proprietari. Mulți proprietari, neputând trece criza, vor fi siliți să-și vândă proprietățile. Nu mai vorbesc de aceia cari nici nu știu bine pe unde le sânt moșiile, cari le consideră drept — ceeace și sânt, dealtfel — niște fiefuri feudale, unde lucrează robii, a căror muncă proprietarii o toacă la Monte-Carlo și pe bulevardele Parisului. Aceștia nici cuvânt că vor fi siliți să-și vândă cu orice chip moșiile. Ce-ar putea face cu ele în noiele condiții? Să le lucreze singuri, firește că nici vorbă nu poate fi; arendași se vor găsi greu, iară cei găsiți, având capital, pricepere și socotind greutatețile, scumpirea muncii și a exploatării moșiei, vor da o arendă redusă. Nu numai proprietarii mai sus pomeniți — și doar sânt mulți, foarte mulți — dar și o bună parte dintre proprietarii cari azi își văd singuri de moșii, vor fi siliți să le vândă. Să nu uităm că după criza prin care marea proprietate a trecut la 1864, cei mai mulți boieri de baștină și-au vândut proprietățile.

Rezultatul vădit al crizei, pe care o vor provoca felul nou și noiele raporturi de producție, va

fi, deci, o simțitoare scădere a rentei, iară din cauza ofertei abundente de moșii, o și mai simțitoare scădere de prețuri. Va fi mult pământ de vânzare și ieftin. Ca urmare a desființării neoiobăgiei, va fi cu puțință ca o parte din pământurile mării proprietăți să treacă la țărani. Indesebi țărani mai înțoliți, mai chiaburi, în asociație, vor cumpăra multe din moșii. În acest fel, pe comptul proprietății mari se va crea și consolida o proprietate mijlocie, care deastădată, sub nouele raporturi de producție, va fi adevărată proprietate mijlocie, și nu proprietate parazitarno-neoiobagă, așa cum e cea a burgheziei sătești de azi.

Pe de altă parte, statul va avea puțința să cumpere întinderi mari de pământ, pentru propriile sale necesități viitoare și pentru a-l trece miciei proprietăți, fie pentru a rotunji și a face viabile și rentabile prea micile proprietăți existente, fie pentru a crea asemenea mici proprietăți de sine stătătoare.

Statul, printr'un împrumut de 700—800 de milioane, ar putea deplasa o parte însemnată de pământ dela marea la mica proprietate. Această deplasare, împreună cu pământul cumpărat de țărani înțoliți, va face să ne apropiem de o repartizare mai normală a pământului țării.

Și poate că nici nu va fi nevoie de o răscumpărare silită. Se înțelege, nu sânt împotriva principiului răscumpărării silite; dimpotrivă, sânt partizanul ei, când e nevoie de dânsa, — ce Dumnezeu! doar și guvernul liberal de azi a admis principiul acesta prin legea răscumpărării silite a pământurilor pentru islazuri, — dar poate că nu va fi nevoie, va fi destul pământ de răscumpărat și așa. Dacă însă această transformare nu s'ar face destul de radical

și de repede, atunci prevederea mea nu se va realiza, atunci va fi absolută nevoie de răscumpărare silită (expropriere pentru utilitate publică) a unei însemnate părți a proprietății mari, și *aceasta va trebui făcută neapărat*, pentru a asigura o mică proprietate țărănească, pecăt de serioasă peatât de temeinică. După toate probabilitățile, însă, răscumpărările silită și de bunăvoie vor merge mână în mână.

Odată stăpân pe mari întinderi de pământ, cum ar trebui să procedeze statul? Să-l vândă țăranilor în loturi, întregind mica proprietate existentă și creând noua mică proprietate de sine stătătoare, sau să formeze mici ferme, îndestulătoare pentru a constitui gospodării agricole suficiente pentru munca și hrana unei familii, și să le arendeze la țărani? E o chestie practică, desigur foarte importantă, de care însă nu ne putem ocupa aici. În treacăt doar putem spune că: dacă statul nostru ar deveni un stat cu adevărat democratic, expresia sinceră a votului obștesc, atunci se înțelege că ar putea fi preferabilă soluția din urmă. În felul acesta, micile ferme arendate pe termene extrem de lungi (50—60 de ani și mai bine) și transmisibile la urmași, ar avea cea mai mare parte din avantajele miciei proprietăți, fără să aibă dezavantajul înrădăcinării sentimentelor individualiste ale miciei proprietăți excluzive, și statul democratic ar avea și cuvântul său de zis în felul de a lucra pământurile arendate. Dar ca statul cen-zitar, politicianist, oligarhic, cum e al nostru, să rămână stăpân pe întinderi imense de pământ, să aibă la discreția lui zeci de mii de fermieri țărani, pe cari să-i prefacă într'o cetățue a biurocrației

oligarhice, aceasta ar fi dezastruos și periculos în cel mai mare grad pentru viața și dezvoltarea politico-socială a țării. În acest caz, mica proprietate țărănească e din toate punctele de vedere preferabilă.

Deplasarea unei părți din proprietatea mare, *pe baza nouelor raporturi de producție*, arată clar imensa deosebire dintre aceste raporturi și cele neoiobăgiste de azi. În adevăr, noi știm ce s'ar întâmpla dacă s'ar deplasa *acuma*, prin răscumpărare, o parte din proprietatea mare, trecând-o la cea mică: pământul ar reveni prea scump țărănimii și deci ar fi nerentabil; prin acest pământ s'ar preface în neoiobagi atâția țărani deveniți proletari, așa că s'ar consolida neoiobăgia; înfârșit, domeniul mării proprietăți fiind micșorat prin această deplasare, s'ar agrava acea *lipsă relativă de pământ* și s'ar înrăutăți, deci, învoielile țaranului neoiobag. Va să zică, tot rezultate negative. Pe când deplasarea pământului sub nouele raporturi ar servi numai la crearea de mici proprietari de sine stătători, cu excluderea acestor neajunsuri.

D. R. Rosetti se sperie de ideea unui împrumut de câteva sute de milioane pentru o consolidare a micii proprietăți țărănești. Dece? Se înțelege că față de sărăcia noastră lucie sântem poate țara cea mai îndatorată din lume ¹⁾. Dar este datorie și dato-

¹⁾ În cei *trei ani* din urmă după răscoalele țărănești, bugetul țării a crescut cu 60 de milioane, pentru crearea unei jandarmerii rurale, unei armate de funcționari și a. m. d. Aceste 60 de milioane reprezintă o anuitate la un împrumut de un miliard și un sfert. Și de aceasta d. R. Rosetti nu se sperie. Și doar e mai preferabil să prefaci pe țaran în mic proprietar, decât în jandarm rural!

rie, și e o imensă deosebire între creditul productiv și cel neproductiv. Datoriile făcute chiar în scopuri necesare, dar economicește neproductive, pot să amenințe cu ruina o țară cași pe un individ; dar datoriile făcute în scopuri productive pot fi o sursă de prosperitate. Dacă un om se împrumută cu un milion pentru consumarea proprie, atunci cele cincizeci de mii de lei procente pot să-l ruineze; dar dacă ia milionul spre a-l plasa într'o producție, care-i dă un profit de o sută de mii de lei, evident că împrumutul devine o sursă de înavuțire. Și se poate oare o plasare de capital mai productivă decât prefacerea țărânimii neoiobage în producătoare independentă, și prefacerea pământului ei, — adică a unei mari părți a țării, — din pământ sgâriat în pământ lucrat mai bine și tot mai bine? În afară de toate avantajele sociale și morale, dar vorbind strict economicește, se poate o mai productivă plasare de capital? Și nu încapă îndoială că țăranul mic proprietar, liberat de neoiobăgie și de contractul agricol, și ajutat de stat pentru procurarea unui inventar mai bun, a săminții superioare, etc., va lucra din ce în ce mai bine și mai intenziv.

Fundarea micii proprietăți pe baza nouelor raporturi de producție va da o mică proprietate care, dacă nu va fi la înălțimea celei din Apus, cât timp, din cauza lipsei de industrie, nu vom avea piață internă de desfacere, va deveni totuși din ce în ce mai productivă.

Cauza principală care va face pe țăranul nostru să lucreze tot mai bine pământul, să-și îmbunătățească inventarul și a. m. d., e o cauză banală și veche, dar nu mai puțin sigură: *e interesul propriu — și acest interes nu împiedecă în toate chipu-*

rile ca acuma, ci dimpotrivă, stimulat de condițiile obiective economico și politico-sociale ale vieții.

Il va împinge pe țăran concurența capitalistă, lupta pentru conservarea proprietății; și-l vor împinge și condițiile negative, greutățile numeroase, cari apasă mica proprietate în societatea capitalistă. Și în aceasta țăranul va fi ajutat și de acele caractere bune și rele pe cari le dezvoltă într'însul adevărata mică proprietate: sobrietatea, avariția chiar, hărnicia, care merge din nenorocire pânăla istovirea puterilor lui și alor săi, spre a putea înfrunta forțele sociale adverse, dezvoltate, la rândul lor, de raporturile de producție capitaliste.

Statul *va trebui* să intervină și el, în diferite moduri, pentru ocrotirea și încurajarea micii proprietăți, în primul rând ușurându-i dările, pecăt posibil, și dându-i un credit ieftin în vederea procurării unui inventar mai bun și a altor îmbunătățiri. *Va trebui*, căci va fi în propriul lui interes. În noua întocmire, mica proprietatea devine o categorie economică totatât de importantă, ba mai importantă chiar decât proprietatea mare. *Pe dealtă parte, dispar acele antagonisme neoiobăgiste speciale dintre marea și mica proprietate, cari fac ca un ajutor cu adevărat eficace dat proprietății mici să lovească în interesele celei mari.* Acum antagonismele vor fi mai mult între proprietatea mare și proletariatul agricol. Deaceea statul nu va fi împiedecat și va trebui să intervină cu toată energia pentru propășirea proprietății mici, pe spinarea căreia va trăi în parte.

Poporaniștii cei sinceri vor avea aici un câmp larg pentru activitatea lor poporanistă. Asociațiile pentru cumpărarea de sămânță și mașine, coope-

rativale de consum și de vânzarea produselor, băncile populare, cari fără să aibă importanța creditului de stat, au totuși importanța lor, întreaga activitate extrașcolară pânăla călătoriile de studii incluziv — toate vor fi în adevăr folosite.

Greșeala poporanistilor sinceri este că preconizează acuma aceste măsuri de ocrotire a proprietății mici și nu bagă de seamă că această proprietate noi n'o avem încă. Deaceea rezultatele activității lor sânt înfime, câte odată nule și uneori chiar de-a dreptul vătămătoare, prefăcându-se în mijloace de diversiuone pentru regimul neoiobag.

* * *

Am vorbit de proletariatul agricol și de mica proprietate. Să spunem ceva și de proprietatea mare.

Economiștii și sociologii noștri, cari n'au băgat de seamă că n'avem mică proprietate propriu zisă (afară de cea răzășească), n'au băgat de seamă nici faptul că n'avem nici proprietate mare propriu zisă, în sensul occidental-capitalist. Proprietatea noastră mare și latifundiară, după sensul și caracterul ei juridic, e desigur quiritară și capitalistă; după funcționarea ei economică, însă, după relațiile ei cu munca, e încă în bună parte feudală. Numai după introducerea raporturilor nouă de producție, ea va deveni o categorie economică asemănătoare cu cea occidentală, o categorie economică în adevăr capitalistă, având toate caracterele bune și rele ale acesteia ¹⁾.

¹⁾ Am văzut mai sus că din desființarea neoiobăgiei câștigă păturile muncitoare, iară cheltuielile, gloaba acestei

Sânt două caractere, mai ales, prin cari marea proprietate capitalistă se deosebește profund—și în folosul ei—de marea proprietate latifundiară neoio-

transformări o va plăti marea proprietate. Lucrul se înțelege, dealtfel, și *a priori*. Acele adânci prefaceri economice, cari să fie în folosul tuturor claselor sociale în acelaș timp, sânt un basm interesat al oamenilor politici, cari vor să împace toate interesele, servindu-le în fond pe ale celor tari, sau păgubindu-le pe toate. E doar foarte clar, că dacă ar fi existat vre un mijloc de a rezolvi problema noastră agrară în folosul tuturor claselor interesate—și al celor dominante și al celor dominate—problema ar fi fost rezolvită în câteva zile—și asta de zeci de ani. Ceeace a împiedecat rezolvirea ei și ceeace a încălțit și întunecat priceperea ei, sânt acele interese profunde ale claselor dominante, direct interesate, și interesele statului și ale altor clase, indirect interesate în existența ei. Dealtfel, dupăce marea proprietate va trece prin criza de care am vorbit și care va avea de urmare împușinarea ei și scăderea rentei și valorii ei, când ea se va adapta la nouele condiții și va crea o cultură agrară superioară, renta și valoarea ei se va ridica iarăși, desigur mai sus chiar decât acuma.

Nouele raporturi, deci, de producție sânt favorabile unei proprietăți mari capitaliste, sânt însă defavorabile proprietăți mari neoiobăgiste.

Cât de solide sânt la noi cunoștințele înprivința fenomenelor economice, arată următorul fapt destul de elocvent.

În penultima sesiune parlamentară, un tânăr deputat, d. Banu, a pronunțat un lung discurs, foarte aplaudat de Cameră, în apărarea legilor agrare ale guvernului liberal. În acest discurs d. Banu spunea, între altele, că prevederile pesimiste ale adversarilor legii nu s'au realizat deloc: și renta pământului și prețurile arenzilor au crescut înloc să scadă, deci marii proprietari au câștigat din lege, iară de acum înainte va folosi din ea și țăranul. — Mai miraculoasă împăcare, printr'o simplă lege, a intereselor tuturor claselor, se poate?

Dar dacă renta și arendările au crescut, aceasta se poate atribui la două cauze. Una externă: ridicarea pre-

băgistă. Mai întâi ea nu împiedecă defel consolidarea și prosperarea micii proprietăți rurale¹⁾. Al doilea,

țului cerealelor pe piața mondială, — aceasta, însă, n'are nimic a face cu legile noastre agrare; doar, nu va susține d. Banu că acestea au ridicat prețurile cerealelor din Odesa, Marsilia, Anvers, etc. Și o cauză internă: punerea în cultură a unor întinderi nouă de pământ; dar la noi întreaga suprafață arabilă e pusă în cultură, iară ridicarea productivității muncii nu se poate face într'un an de zile. Ridicarea rentei și arendeii, întrucât ar fi un rezultat al nouelor legi, trebuie atribuită, deci, relațiilor nouă dintre țărani și proprietari și arendași, create de aceste legi nouă; aceasta tocmai vrea s'o spună și d. Banu. Or, această creștere nu se poate explica decât prin mai marea exploatare a țărănimii. Arendașii, oameni practici, văzând că prin legile nouă se poate căpăta un profit mai mare ca înainte, au ridicat arenzile.

Aceasta e, însă, cea mai vădită și hotărîtă condamnare a nouelor legi făcute pentru protejarea țărănimii. Dar se vede că după economia politică în vigoare, ridicarea ratei și gradului de exploatare a țăranului e o sursă de înavuțire pentru el.

¹⁾ În însăș socialdemocrația există două școli, ce se deosebesc fundamental în concepția lor asupra evoluției proprietății agrare în societatea modernă. Una, reprezentată mai ales prin E. David, crede că această evoluție merge cu totul altfel decât a industriei. Pecând industria merge tot concentrându-se, întrucât întreprinderile mari sânt mai productive și mai rentabile, agricultura, dimpotrivă, va merge desconcentrându-se, întrucât cultura mică e mai productivă și mai rentabilă decât cea mare. Altă școală, reprezentată mai ales prin Kautsky, deși admite că în unele ramuri ale agriculturii cultura mică e superioară celei mari, dar, *in general vorbind*, nu admite o deosebire fundamentală între evoluția industriei și agriculturii, susținând că tot cultura mare e superioară celei mici ca productivitate, iară concentrarea capitalisto-agrară și exproprierea micii proprietăți agrare, chiar când nu se face în mod direct, se face în mod indirect, prin înglodarea în datorii a micii proprietăți, prin ipoteci, etc. Nu putem intra în discuția acestor teorii.

ea nu împiedecă dezvoltarea agriculturii, ci o stimulează. După ce va trece prin marea criză arătată mai sus, proprietatea mare va fi nevoită să-și lucreze pământul cât mai sistematic și asta indi-

E însă clar că și la noi, sub nouele raporturi de producție, dacă are dreptate școala lui David, proprietatea mare, dela sine, prin însuș jocul forțelor economice, se va preface în proprietate mică. Să presupunem o moșie care, ca proprietate mare, dă un venit net de treizeci de mii lei. Dacă ea, împărțită în mici proprietăți țărănești, va da cincizeci de mii de lei, atunci evident că se va împărți în asemenea mici proprietăți, aceasta fiind și în interesul marelui proprietar, care va primi un capital ce-i va da un venit egal cu al moșiei, fără să-și mai bată capul cu ea, va fi și în interesul micilor proprietari-cumpărători, cari vor împărți între ei plusul de douăzeci de mii de lei, și va fi și în interesul țării, care-și va vedea mărit productul național.

Dacă, însă, are dreptate școala lui Kautsky, — cu care sântem dealtfel de acord, — atunci, dimpotrivă, mica proprietate își va vedea situația amenințată. În streinătate proprietatea mică își apără pozițiile pe deoparte prin aplicarea principiului asociației, pe dealtăparte și mai ales printr'o muncă excesivă și istovitoare a țăranului și a familiei sale.

Tocmai acest fapt nu este îndeajuns ținut în seamă de campionii micii proprietăți, când afirmă *în general* superioritatea economică a culturii mici asupra celei mari. Aici e principala lor eroare. Se înțelege că în acest caz și la noi țărănimea va avea să-și apere pozițiile prin asociație și supramuncă. Însă cred că la noi lupta țărănimii va fi mai ușoară, după criza prin care va avea să treacă proprietatea mare. Dar în acest caz, adică admitând teoria lui Kautsky, marea proprietate, cu condiția muncii bine retribuite, devine un factor util în dezvoltarea țării, întrucât reprezintă o unitate economică progresivă în producția ei.

Se înțelege, o categorie economică utilă, pe cât poate ea să fie utilă într'o societate bazată pe apropierea individuală a instrumentelor de muncă și ținând seamă de toate relele cari decurg de aici, — acuma, însă, altă societate e încă imposibilă.

ferent dacă moșile vor fi lucrate de însiși proprietarii sau de arendași, cari le vor lua în arendă pe termene foarte lungi.

Această cultură superioară, după cum am arătat, va fi impusă de aceleași raporturi agrare nouă. Acei proprietari cari n'o vor face, vor fi înlocuiți prin alții mai destoinici. Și când un capital fix tot mai însemnat va fi băgat în proprietatea mare și tot așa și în proprietatea mică, și când un capital fix tot mai însemnat va fi băgat și în industrie, căci va trebui și ea să înceapă să se desvolte și la noi, — fără ea nici desvoltarea țării nu este posibilă și nici măcar scăparea din mizerie a țăranului în-suş, care în industrie va găsi o piață internă de desfacere pentru produsele sale, — atunci vom începe și noi să trăim o viață economică mai modernă, mai normală, producând nu numai pentru consumare, dar și pentru producere.

Producere pentru consumare și pentru producere, și producere numai pentru consumare! — sau consumare productivă și consumare neproductivă.

Ce termeni inocenți la prima vedere și de ce imensă importanță economico-socială! Conținutul lor caracterizează doar stări sociale deosebite, civilizații deosebite. Mai mult decât atâta: el explică în primul rând de ce toate civilizațiile trecute au pierit, pecând deacuma avem siguranța că civilizația capitalistă va trăi, luând alte forme, superioare, — cele socialiste, — dar de pierit nu va pieri niciodată.

În civilizațiile trecute se producea pentru consumare neproductivă. Tot ce se producea se consuma și uneori se consuma chiar mai mult, ruinandu-se astfel resursele țării. Deaceea n'au avut

nici o consistență și nici o bază trainică. Era deajuns câte o puternică furtună socială sau invazie externă, ca să le măture depe fața pământului, și omenirea, jalnică și încovoeată, își începea iarăși mersul trudnic, ca să creeze alte civilizații. În civilizația capitalistă, însă, se produce pentru consumare — și chiar și pentru risipa claselor dominante — dar se produce tot mai mult și mai mult și pentru producere și pentru consumare productivă. Capitaluri tot mai mari se bagă în agricultură, în industrie, în construcții, în invenții de tot felul, capitalul constant și fix crește imens și vertiginos, dând posibilitate măririi populației.

Și în felul acesta se creează o bază largă, imensă, indestructibilă, pentru civilizația și cultura lumii — și se creează condițiile materiale obiective, necesare pentru dezvoltarea civilizației pe alte baze, mai largi, mai umane, mai progresive: cele socialiste.

Noi, țară eminentă agricolă, producem, mulțămită în primul rând regimului neoiobag, numai pentru consumare și risipă. Nu numai că nu creem o bază solidă pentru dezvoltarea noastră, dar cheltuim din patrimoniul părintesc, risipim și surpăm bazele existente. Deaceia și întreaga noastră dezvoltare materială, culturală, morală, națională, e așa de șubredă, e construită pe nisip. După desființarea neoiobăgiei și stabilirea nouelor raporturi de producție, vom putea începe să trăim ca o țară modernă, între altele și în agricultură, producând și pentru producere și pentru consumare productivă, nu numai pentru consumare neproductivă. Și în acest proces economic, rolul unei proprietăți mari, agricultată sistematic și în chip modern —

bineînțeleas cu munca bine retribuită¹⁾ — e destul de însemnat.

Și aici se vede încăodată și atât de sugestiv, marea și indiscutabila superioritate a raporturilor nouă de producție asupra celor vechi: pecând sub regimul neoiobag rolul mării proprietăți latifundiare e atât de nenorocit și nefast, încât amenință țara cu cele mai ireparabile dezastre, sub întocmirea nouă, proprietatea mare, bineînțeleas mai modestă, devine — în orice caz poate să devină — un factor util pentru producția țării și dezvoltarea ei ulterioară.

Cred că o mai bună dovadă nici nu e cu puțință.

Repet încăodată, că în acest capitol asupra soluției problemei agrare vreau să arăt numai în linii generale drumul de urmat, nu pot să intru însă aici în detalii. Dar e vădit că o stare de lucruri, mai ales în vieța economică, nu poate fi schimbată dintr'o zi într'alta, că între starea de neoiobagie și starea economică occidentaloburgheză, va urma necesarmente o stare de tranziție, foarte supărătoare, ca toate stările de tranziție, și tocmai deaceea trebuie urmărit cu toată energia ca ea să fie de cea mai scurtă durată. Deasemenea e vădit că în afară de cele trei mari clase sociale agrare: mari proprietari (și mijlocii), mici proprietari agrari și proletariatul agricol, se mai poate forma, după împrejurările speciale țării noastre, încă o clasă de muncitori agrari, și anume micii fermieri agricoli. Sub felul și nouele raporturi de producție, însă, aceștia vor fi mici fermieri ca în

¹⁾ Munca mizerabil plătită, al cărei rezultat e degenerarea populației, nu poate fi prin nimic nici justificată, nici compensată.

Occident, — nu învoiți și dijmuți neoiobagi. După ce, în condițiile nouă, marea proprietate va fi fost redusă la o întindere mai normală, poate că unora dintre marii proprietari le va fi mai convenabil să împartă moșia în mici ferme, pe cari să le arendeze pe termen lung țăranilor, cari n'au pământ, dar au încă inventar agricol.

E datoria statului să intervină în favoarea acestor mici fermieri, ca termenele contractelor să fie cât se poate de lungi: 30, 40 și chiar 50 de ani, ca aceste contracte să fie transmisibile asupra moștenitorilor. Deasemenea statul trebuie să reducă, pecât e cu puțință, renta acestor ferme (atunci această reducere va fi posibilă și rațională, servind atât muncitorilor fermieri cât și producției agricole); apoi statul va trebui să mijlocească pentru fermieri, cași pentru micii proprietari, un credit ieftin, asociații și cooperative pentru vânzare de produse, cumpărare ieftină de instrumente, îngrășăminte, etc. etc. . . Acești fermieri constituiesc, cași micii proprietari de pământ, o categorie economică occidental-burgheză, având în mare parte avantajele și neajunsurile adevăratei mici proprietăți rurale; între aceștia și neoiobagii orientalo-feudali de azi, cari sub regimul contractului agricol existent iau pământ în arendă cu dijma la tarla sau deavalma, e o adevărată prăpastie.

* * *

Impreună cu liberarea economică a neoiobagului, mână în mână cu ea, trebuie să meargă și liberarea lui politico și juridico-socială.

Știm acuma că asta însemnează: desființarea legii excepționale și prefacerea în realitate a tuturor

instituțiilor liberalo-burgheze dela țară, izvorite din Constituția noastră, aplicarea cinstită, corectă, imparțială, a legilor comune tuturor cetățenilor acestei țări, — *domnia legilor*. Știm deasemenea ce-a împiedecat realizarea acestei domnii. Cu introducerea nouelor raporturi nu mai există acea contradicere fundamentală între vieța și raporturile economice deoparte și starea de drept dealta; deci, aceasta din urmă va putea și va trebui să fie realizată.

Numai după această liberare economică și juridico-socială, se va realiza cu adevărat acea liberare desăvârșită din iobăgie a țăranimii române, visată de ideologii cinstiți ai burghezimii dela 1864, dar nerealizată de ei. Se înțelege că odată cu dispariția neoiobăgiei vor dispărea toate rezultatele ei nefaste analizate în această lucrare, rezultate atât de nefaste pentru populația satelor, cași pentru desvoltarea vieții agrare și pentru întreaga noastră vieță socială.

Astfel, ca să luăm un exemplu tipic, vor dispărea revoltele țăărănești. Căci este evident, că dispărând acele profunde contradicții și anomalii, cari sădesc în sufletul țăranului sămânța revoltei și prefac până și burghezimea sătească în instigatoare la revolte; dispărând acele contradicții politico și juridico-sociale, cari distrug simțul legalității și prefac până și statul în instigator; iară pe dealtă parte existând o clasă puternică de adevărați mici proprietari agrari, — atunci nu va mai putea fi vorba de revolte. Atunci socialdemocrația și democrația înaintată vor avea de luptat ca să facă țăărănimea — inertă și recalitrantă — mai accesibilă ideilor și mișcărilor progresiste. Revoltele vor rămânea o amintire a tristului trecut.

Și ce se va întâmpla cu revoltele, se va întâmpla și cu celelalte rezultate nefaste ale regimului economic de azi.

Bineînțeles, nici atunci nu se va coborî raiul pe pământul țării românești. Proletarul agricol, exploatat de marele proprietar, va trăi într'o mizerie mai mare decât proletarul de oraș, și din cauza exploatării și din cauza înapoierii producției. Deasemenea micul proprietar se va sbate și se va istovi, cu toată familia, spre a-și apăra proprietatea, pecând capitalul va căuta să-l robească copleșindu-l prin ipoteci, prin credite, prin cumpărarea ieftină a produselor, și a. m. d. Vor fi dispărut anomaliile și mizeriile izvorâte din raporturile neoiobăgiste, dar în locul lor vor rămânea și se vor desvolta anomaliile și mizeriile rezultate din raporturile capitaliste. Unele din acestea se vor putea lecu sau îndulci chiar în societatea de azi. Pentru celelalte n'a crescut și nu va crește leacul în societatea modernă; leacul îl va da dezvoltarea socială și societatea socialistă, — până atunci sânt inevitabile.

Decât, totul e relativ. Și în satul francez sau belgian sânt destule mizerii, știute de oricine cunoaște măcar din auzite literatura agrară occidentală. Totuși pentru noi gradul de prosperare al satului francez sau belgian e un vis, un vis frumos și, din nenorocire, pentru multă vreme nerealizabil, pentru că Franța și Belgia sânt țări cu industrie bogată, fără de care propășirea temeinică a satelor nu e cu putință. La început ne-am mulțumi și cu satul transilvănean — românesc și el doară — cu starea lui materială, morală, culturală; după o jumătate de veac a gospodăriei noas-

tre neoiobăgiste, satul transilvănean, de sub stăpânirea unгурilor, ne servește de model și ideal! Un sat asemănător cu cel transilvănean, ce pas însemnat ar fi acesta pentru însănătoșirea vieții noastre sătești, și, indirect, a vieții întregii țări!

Totul e relativ.

Dealtfel, soluția problemei agrare de care ne ocupăm, nu reprezintă vr'un plan ticluit de imaginația noastră. Cu puțină imaginație câtă mi-a dat Dumnezeu ași putea ticlui soluții și planuri neasemanat mai frumoase. Dar la ce folos, când ele s'ar îneca în marele imperiu al necesității istorice, ca visuri? Nu. *Soluția aceasta se găsește în linia și direcția dezvoltării noastre, e un rezultat necesar al acelor complexe puteri și raporturi sociale, cari ne hotărăsc evoluția.* Aceste forțe complexe sapă regimul neoiobăgist și ni-l impun pe cel capitalist.

Astfel este evoluția economică a orașelor, care în dezvoltarea ei e stingerită de neoiobăgismul agrar. Astfel e dezvoltarea cât de înceată a agriculturii sistematice, care nu se împacă defel cu munca neoiobăgistă. Astfel e dezvoltarea elementelor și raporturilor capitaliste chiar la sate, în viața agrară, și în primul loc proletarizarea în masă a țărănimii. Aceste masse proletarizate vor rupe zăgăzurile neoiobăgiei, oricâte condicute și oricâți jandarmi le-ai pune în cale. Apoi sânt legăturile noastre economice cu țările capitaliste, cari în totalitatea lor lucrează la desființarea neoiobăgiei; sânt clasele nouă ce se dezvoltă în societatea noastră — proletariatul industrial, proletariatul intelectual, mica burghezime orășenească — și cari toate nu pot fi decât vrăjmașe neoiobăgiei și tuturor rămășițelor medievale. Mai este apoi întreaga viață

și desvoltare a statului nostru, care în ipostasul lui capitalisto-burghez lucrează la dărâmarea neo-iobăgiei, — și, însfârșit, e desvoltarea stării de drept burghezo-civilizate și a sentimentelor de dreptate juridică izvorite din ea, cari duc la acelaș rezultat.

Acestea sânt principalele puteri sociale cari sapă neo-iobăgia și, cu toată apărarea ei legislativă, o dizolvă încetul cu încetul, încât, — cel puțin în unele privințe, — ea nu mai este astăzi ce-a fost acum treizeci de ani și chiar acum zece ani. Și e netăgăduit că chiar unele lucruri spuse în volumul acesta cu privire la neo-iobăgie, nu se mai potrivesc acuma în aceeaș măsură în care se potriveau acuma câțiva ani.

Dar atunci trebuie lăsată în seama evoluției firești, ca ea singură să suprime neo-iobăgia?

Nicidecum. *Se înțelege, evoluțiile sânt firești, ele se fac în virtutea unor puteri obiective și subiective și cad sub imperiul necesității istorice.* Dar una din aceste puteri și încă o putere mare și singura conștientă, e doar omul însuș, pentru care și prin care se face această evoluție.

Dacă omul ar lucra împotriva acestei evoluții firești, împotriva a însăș direcției în care se desvoltă societatea, rezultatele acțiunii lui ar fi sau nule sau negative și ar putea compromite însăș desvoltarea societății. Dacă, însă, această acțiune e îndreptată în sensul evoluției firești, în direcția desvoltării sociale, ea îi dă acesteea un tempo mai puternic și o face calitativ superioară.

La noi e tocmai cazul întâi: neo-iobăgia și statul care o susține, merg împotriva evoluției firești, expunând țara la cele mai amenințătoare

pericole și dezastre. Neoiobăgia trebuie, deci, să dispară cât mai curând, cât mai curând cuatăt mai bine.

Dar cine e chemat să înfăptuească această prefacere?

Formal se înțelege că statul. Statul trebuie să lucreze acum pentru înlăturarea neoiobăgiei, el care timp de 50 de ani a făcut atâta pentru consolidarea și susținerea ei. Apoi sânt toate grupările realmente democratice, începând cu socialdemocrația, cari trebuie să vegheze ca interesele păturilor muncitoare să fie salvardate. Trebuie salvardate interesele proletariatului agricol ca atare, extinzându-se asupra lui întreaga protecție a muncii proletare dela orașe, întrucât i se potrivește, completată prin toate acele măsuri, pe cari le comportă vieța lui specială.

Și trebuie salvardate și interesele micului proprietar agricol. Trebuie vegheat ca deplasarea pământului în folosul acestuia să se facă în condițiile cele mai favorabile, ca proprietățile mici țărănești de sine stătătoare să aibă întindere suficientă pentru munca și hrana unei familii; apoi el trebuie ajutat în apărarea poziției sale de mic proprietar, prin realizarea principiului de asociație sub toate formele ei și ajutorul statului sub toate formele lui de credit ieftin, degrevare de impozite, întinderea instrucției, favorizarea culturii agrare, favorizarea și încurajarea de cooperative sub toate formele lor, și a. m. d.

Dar statul și păturile democratice de unde se ia puterea de a săvârși această operă?

Evident că n'au de unde, decât dela însuș poporul muncitor.

Așadar, desființarea neoiobăgiei implică și che-

marea masselor muncitoare țărănești și orășănești la viața politico-socială.

Atunci ele nu numai că vor putea impune prefacerea economico și politico socială, dar vor avea garanția că ea se va face în adevăr în folosul și al lor și al țării. Am arătat că realizarea instituțiilor democratice și domnia legilor vor deveni posibile numai prin dispariția neoiobăgiei, înlocuită prin raporturile economice burghezo-capitaliste. Asta e indiscutabil.

Dar a face posibil un lucru nu înseamnă că el va și fi realizat. Impotriva realizării instituțiilor constituționale la sate vor sta încă multă vreme moravurile învechite, cum va sta și inegalitatea economică, tot mare și sub noile raporturi.

Numai chemarea și participarea conștientă la viața publică a masselor muncitoare profunde de la sate și orașe, va preface starea de drept democratică, deastădată *posibilă*, în realitate. Și acelaș lucru trebuie spus despre toate celelalte rezultate ale desființării neoiobăgiei.

Așadar, chemarea și participarea la viața publică a masselor populare dela orașe și sate va asigura rezultatele progresive ale prefacerii sociale de care am vorbit, dupăcum tot ea va face ca dezvoltarea înainte a vieții agrare să realizeze o tot mai mare sumă de bine posibil pentru aceasta viață și pentru țară. Și tot ea va fi o unealtă puternică în dezvoltarea țării către un ideal și o societate din care să dispară mizeriile societăților moderne. Sufragiul universal, întrebuițat de un popor chemat la viața publică, va fi încă o unealtă puternică și eficace pentru realizarea celor de mai sus: în unele privințe el ar putea fi chiar factorul

inițial, care să pună în mișcare masele profunde muncitorești din orașe și din sate și în tot cazul ar fi un imbold puternic pentru înlăturarea neobișnutei.

* * *

Înainte de a sfârși acest capitol, ținem să deschidem o paranteză pentru a răspunde, măcar în câteva cuvinte, unei obiecții serioase, foarte serioase, care poate să ne fie făcută de protivnicii noștri, ca și de unii din prietenii noștri de idei.

«Preconizarea evoluției capitalisto-burgheze a societăților agrare înapoate și mai ales preconizarea micii proprietăți individuale, a mării proprietăți teriene, a proletariatului agricol... toate aceste sânt autentice concepții și soluții burgheze» — va zice cu multă malițiozitate un adversar, căutând să pună pe autorul acestei lucrări în contradicție cu ideile sale socialiste.

«Consolidarea micii proprietăți, prefacerea unei părți din marea proprietate în mică și a unei categorii de proletari în mici proprietari, e o soluție menită să întărească starea capitalistă, nu să grăbească evoluția socială către o stare socialistă», — vor zice cu nedomirire chiar unii din prietenii de idei ai autorului. Și acești prieteni ar putea să invoace chiar propriile mele cuvinte de mai sus, în cari prefacerea mării proprietăți din *Occident* în mică și a proletarilor agricoli de acolo în mici proprietari, e considerată ca o faptă reacționară menită «să mărească simțul și puterea de rezistență a proprietății individuale, micșorând tot peatât simțul și puterea de rezistență ale proletariatului socialist și puterea clasei proletare».

În câteva cuvinte, dar numai în câteva cuvinte, iată răspunsul meu :

Socialdemocratul marxist, în virtutea concepției sale sociale însăși și a metodei sale de cercetare, nu e un inventator de forme de conviețuire și evoluție socială. Evoluția societăților se face în virtutea unor legi, cari rezultă din întreg complexul vieții sociale — din istoria omenirii — și dintr'un întreg complex de condiții naturale, în cari se dezvoltă omul și societatea. Socialdemocratul marxist cercetează aceste legi și din această cercetare se domirește asupra evoluției societăților moderne. Inventarea unor forme de societate și a unor evoluții închipuite, derivate din anume motive și formule morale și umanitaro-sentimentale și din anume fantazii poetice, — aceasta, marxismul socialist o lasă pe seama sentimentalismului umanitar burghez și a umanitarismului sentimental poporanist. Socialdemocratul marxist știe bine, că inventarea unor astfel de evoluții închipuite, efemere, ori din ce motive curate ar purcede, ar avea de efect întârzierea evoluției sociale, sau îndreptarea ei vremelnică pe căi greșite, — ar fi, deci, un fapt regresiv și reacționar, nu revoluționar.

Unul din caracterele esențiale ale evoluției formelor de conviețuire socială constă și în faptul că aceste forme se dezvoltă pas cu pas, una din alta, astfel că o formă socială și o epocă istorică pregătește condițiunile de existență necesare epocii următoare și dupăcum, spre pildă, epoca feudală a pregătit toate condițiunile obiective și subiective de existență epocii burgheze, astfel și aceasta din urmă le pregătește epocii socialiste. De aici urmează, în chip evident, că o societate nu numai

că nu poate, fără să-și primejduiască existența, să-și creeze o proprie evoluție în afară de aceea care rezultă din dezvoltarea ei istorică și firească, dar nici măcar nu poate să sară peste o anumită epocă de dezvoltare a societăților, cum ar fi, spre pildă, cea capitalistă—și nu poate dintr'o cauză foarte simplă: pentru că tocmai această epocă e aceea care pregătește condițiunile necesare de trai celei viitoare. Făcând un astfel de *salto mortale* societatea și-ar frânge gâtul, pentru că i-ar lipsi condițiile esențiale de existență și cele subiective și cele obiective.

Așa încât, societățile capitaliste *trebuie* să-și urmeze ciclul lor de dezvoltare, până ce se vor realiza în ele condițiunile necesare de trai, obiective și subiective, pentru o societate socialistă. Cu atât mai mult, bineînțeles, prin această dezvoltare capitalistă *trebuie* să treacă societățile rămase în urmă, atât din cauză că ele sânt târâte și duse într'acolo de societățile capitaliste înaintate, cât și prin faptul că ele n'au doar nici măcar condiții necesare de viață pentru o societate capitalistă dezvoltată, dar încă pentru una socialistă.

Toate aceste se admit de obicei de toți socialiștii și deosebiri de vederi nu intervin decât numai când e vorba de evoluția producției agrare și, deci, de evoluția societăților a căror viață materială e mai mult sau mai puțin bazată pe agricultură. Se obiectează că evoluția agriculturii și a producției agricole e alta decât cea industrială; astfel, spre pildă, se obiectează, că pecând producția și proprietatea industrială merg concentrându-se în tot mai puține mâni, cea agricolă sau se divizează sau rămâne *statu quo*.

Dar această deosebire între evoluția industriei

și a agriculturii, întrucât ea există în adevăr, ar putea decide doar asupra chestiunii mai mari sau mai mici viabilități a proprietății mici teriene în societățile moderne capitaliste, nici într'un caz, însă, din această deosebire n'ar putea să urmeze, că societățile agrare înapoeate pot să se prefacă de-a dreptul în societăți socialiste, sau semisocialiste, dupăcum cred, spre pildă, poporaniștii sau socialistii revoluționari ruși.

Producția economică agrară, chiar în țările industriale, e o parte așa de importantă din întreaga viață socială, încât e cu neputință ca această producție să se prefacă în socialistă, fără să se prefacă în atare și întreaga societate. Dar încă în țările înapoeate eminentemente agricole, unde producția agricolă servește de bază materială și indirect culturalo-morală întregii vieți sociale. Acolo e doar de ultima evidență că prefacerea vieții agrare în socialistă ar însemna *ipso facto* prefacerea societății întregi în socialistă. Dar o astfel de prefacere, într'o țară înapoeată agrară e absolut imposibilă, întrucât ea n'are nici măcar atâtea condiții necesare de viață pentru o societate socialistă cât le au societățile capitaliste, — și doar nici acestea nu le au încă pedepplin.

Astfel, dacă vom lua ca exemplu țara noastră, vom găsi în ea, pentru o societate socialistă, următoarele condiții obiective materiale de traiu: o producție națională mizerabilă, — 50 de bani de cap de locuitor, cum vom vedea mai jos, — pe aceste baze materiale o populație analfabetă, abrutizată și demoralizată de mizerie și nedreptate, cu moravuri semibarbare; iară sus, clase parazitare burgheze și biurocrate, cari împrăștie în toate vîn-

turile producția atât de mizerabilă a țării; vom găsi destrăbălare morală, politicianism și oligarhie politicianistă, etc...

Evident că în astfel de condiții obiective și subiective, materiale, culturalo-morale și politico-sociale, pot înflori raporturi omenești neoibăgiste, dar socialiste nu.

Da, oricare ar fi evoluția agrară a societăților moderne capitaliste, evoluția societăților agrare înapoeate trebuie să treacă prin felul de producere și raporturi de producere burgheze.

«Dar în acest caz, va zice cu malițiozitate amabilul meu adversar, dacă admiteți necesitatea evoluției burghezo-capitaliste a societăților agrare înapoeate, cum bunăoară e țara noastră, trebuie *ipso facto* să admiteți ca socialiștii ei înșiși să devină oameni politici și luptători burghezi luminați, colaboratori ai burghezimii, pentru transformarea mai repede și mai temeinică a țării într'un stat burghezo-capitalist înaintat».

Am răspuns în *Cuvinte uitate* la această întâmpinare și am răspuns, cred, destul de temeinic, deoarece nimeni n'a încercat măcar să combată arătările mele.

Ceeace hotărăște de socialismul sau nesocialismul unui om în societățile înapoeate, nu e faptul constatării că aceste societăți trebuie să treacă prin forma de dezvoltare burghezo-capitalistă. Această constatare e obligatorie pentru orice cercetător înarmat cu o metodă adevărată de cercetare.

Ceeace face pe un om socialist, *e felul cum pricepe această evoluare, senzul ce-i dă, sentimentele lui față de ea, convingerile lui socialiste, poziția anume pe care el o ea în calitate de socialist în lupta de clase ce du-*

rează în societate, interesele sociale anume pe cari el le apără, aspirațiile lui pentru viitorul și dezvoltarea societății, într'un cuvânt, ceea ce hotărăște de socialismul unui socialist în societățile înapoate, nu e constatarea realității sociale existente și a necesității evoluției ei burgheze, ci atitudinea lui specială socialistă față cu această realitate și cu această evoluție.

E un adevăr atât de evident și cu toate aceste atât de puțin priceput. Intre alții, nu l'au priceput deloc foștii socialiști, — tinerimea generoasă.

Constatând că țara noastră încă n'are condiții pentru existența socialismului asemănătoare cu cele din Occidentul capitalist și că ea trebuie să treacă prin faza capitalistă, democrato-burgheză, — ceea ce, dealtfel, e perfect adevărat, — ei au dedus de aici că și atitudinea lor față de această realitate socială și de această evoluare trebuie să fie deasemeni democrato-burgheză și nu socialistă, — ceea ce nu e adevărat deloc. Și făcând această deducție foarte greșită dintr'o premisă foarte adevărată, ei s'au și grăbit să intre în partidul liberal (care *par dessus le marché* nu e nici burghezo-democrat, ci, în parte cel puțin, neoiobăgist-medieval și reacționar sadea) și au devenit membrii disciplinați și devotați ai acestui partid. Foștii socialiști n-au priceput, că numai rămânând socialiști, numai păstrând o atitudine propriu-socialistă față de realitatea socială a țării și de evoluarea ei, și numai lucrând în consecință, ei, între altele, ar fi ajutat și la dezvoltarea burghezo-democratică a țării. Pecând așa, ca socialiști prefăcuți de hatărul evoluției noastre sociale în liberali, rezultatele activității lor pot fi mai curând protivnice acestei dezvoltări.

În adevăr : ce-ar fi putut face și cum ar fi putut

Acra socialiștii intrați la liberali pentru democra-
tizarea țării?

Să fi intrat în partidul liberal cu *reservatio mentalis* socialistă, să-și fi zis liberali burghezi și totuși să-și fi conservat atitudinea lor proprie socialistă față de realitatea socială și de evoluarea ei? Dar în acest caz ar fi fost măturați din partidul liberal în 24 de ore și fără să aibă cel mai mic drept să protesteze, sau să murmure măcar. Atunci poate ar fi trebuit, ca odată intrați în partidul liberal, foștii socialiști să se prefacă în burghezi veritabili, să-și înlocuească mentalitatea și concepțiile lor socialiste prin cele burgheze și în consecință, lucrând ca burghezi luminați, să ajute la democratizarea țării? Dar cum poate un om, care de ani și ani are o anume mentalitate și o anume concepție despre oameni și lucruri, despre viața socială, să-și schimbe întregă această concepție de hatărul unei evoluții, oricare ar fi ea, să zică negru la ceea ce a crezut și crede că-i alb, numai pentru că așa îi convine evoluției? E imposibil și ridicul în același timp. Și atunci, în disperare de cauză, foștii socialiști, sub pretext ca să democratizeze burghezimea și sub cuvântul greșit că intervenția statului e prin natura ei însăși mai mult ori mai puțin socialistă, au colaborat la neoiobăgizarea țării, la biurocra-
tizarea ei.

* * *

Să trecem acum la obiecția, pe care ar putea să mi-o facă și un prieten de idei, și anume, că preconizarea prefacerii unei părți din marea proprietate în mică ar fi o soluție reacționară și antisocialistă și că, prin această preconizare, eu

însumi aş cădea în contradicere cu cele spuse în chiar lucrarea de faţă.

Obiecţia asta se datoreşte confuziei care se face la noi, confuzie între categoriile economico-sociale din Occident şi ale noastre, şi care provine şi din faptul că şi unele şi altele poartă acelaş nume. Se înţelege că şi noi avem proprietate mare, mică, proletariat agricol, dar am văzut în cuprinsul acestei lucrări, cât de deosebite sânt aceste categorii sociale de cele din Occident, nu prin nume, ci prin conţinutul lor social. *In Occident preconizarea de mai sus ar fi cu adevărat reacţionară şi antisocialistă.*

In adevăr: să presupunem că o parte însemnată din marea proprietate rurală din Occident ar fi fost răscumpărată şi trecută în loturi, sub formă de mici proprietăţi, la familii de proletari agricoli. Care ar fi fost rezultatul? In Occident marea proprietate, cu cultura ei sistematică, cu capitaluri imense băgate în exploatarea agricolă, e o categorie economică foarte productivă. E adevărat că în unele culturi mica proprietate teriană concurează cu succes marea proprietate, dar aceste culturi, — grădinării, ferme, fructe, etc., — sânt acaparate de mica şi marea proprietate agricolă. Micile proprietăţi din nou formate n'ar înlocui aceste culturi atât de producătoare, ci cultura de cereale. Acestea, însă, sânt neîndoelnic mai rentabile sub formă de mare decât de mică proprietate. La asta se mai adaugă, că pentru o vreme destul de îndelungată, aceşti proletari învăţaţi să lucreze ca salariaţi, nu să conducă ei înşişi o gospodărie întreagă, ar fi slabi gospodari, şi cu toate aceste ei ar trebui să înlocuească nişte gospodării sistematice, desvoltate de generaţii de proprietari. Aşadar,

aceste mici proprietăți, mai ales la început, ar fi mai puțin producătoare și rentabile decât cele pe cari le-ar înlocui. Deci, din punctul de vedere al producției economice, transformarea aceasta ar însemna un regres.

Să vedem acum, care ar fi fost rezultatul împroprietăririi de proletari agricoli pentru ei înșiși, adică pentru cei în interesul cărora ar fi fost făcută.

Nouii împroprietăriți vor trebui să plătească vechilor mari proprietari, fie direct, fie prin intermediul statului, ratele de răscumpărare, cari cuprind prețul pământului și procentele. Marele proprietar, deci, n'ar fi deloc în pagubă, întrucât aceeaș plus-valoare, pe care el o lua dela vechiul proletar prin capitalul lui fonciar rural, acum o ia dela noul mic proprietar, sub forme de procente la capitalul lui devenit mobilier. Noul mic proprietar ar fi, deci, tot așa de tributar vechiului mare proprietar cași mai înainte, numai sub o altă formă. Pe de altă parte, având a înjgheba o gospodărie nouă, având a plăti ratele răscumpărării și toate aceste dintr'o gospodărie rurală, care în Occident, sub forma ei de mică proprietate, devine tot mai greu de condus, — noul mic proprietar va cădea cu siguranță pe mâna mijlocitorilor capitaliști, cari se ocupă cu cumpărarea și vânzarea produselor, și în mâna cămătarilor, creditorilor hipotecari.

Că așa ceva se va întâmpla, nu mai încapă îndoială. Dacă micii proprietari de generații întregi, fiind stăpâni pe proprietățile lor, neavând a plăti ratele răscumpărării, sânt totuși înglobați în datoriile hipotecare, ce se mai spunem de acest mic proprietar nou format, care pe deasupra mai are de plătit

și ratele răscumpărării? Că el se va îngloba în datorii hipotecare și va deveni robul cumpărătorului de produse și creditorului hipotecar, de asta, încăodată, nu mai încape umbră de îndoală.

Așa încât vechiul proletar, în calitatea lui de nou mic proprietar, va plăti vechiul tribut fostului său stăpân (sau altuia), marelui proprietar, va mai plăti și un tribut nou capitalului mobilier și cămătăresc și astfel se va istovi, el și cu ai săi, muncind mai mult, având mult mai multe griji decât înainte și trăind tot în vechea mizerie.

Așadar, pentru vechiul proletar prefăcut în mic proprietar, această transformare e de un îndoelnic folos și de o neîndoelnică pagubă.

Dar senzul și valoarea socială a acestei transformări? Proletariatul industrial cași cel agricol sânt doar, mai ales, acele clase cărora istoricește le revine sarcina de a transforma societatea capitalistă în cea socialistă, atunci când condițiile obiective și subiective sociale o vor permite. Organizarea proletariatului într'o forță și armată conștientă de luptă, pătrunderea proletariatului de priceperea rolului său istoric, desvoltarea în el a tuturor calităților intelectuale și morale necesare acestei transformări socialiste, sânt doar în primul loc acele condiții sociale *subiective* necesare transformării socialiste, de cari am vorbit mai sus.

Prefacerea dar a unei părți a proletariatului revoluționar în mic proprietar individual și individualist, ar însemna prefacerea unei părți din puterile sociale, cari împing spre transformarea societății, într'o putere opritoare, adversară acestei transformări, sau, în cel mai bun caz, într'o putere indiferentă. Deci, din punctul de vedere al mișcării

și dezvoltării sociale, o astfel de împroprietărire ar fi eminentemente reacționară și antirevoluționară. Deci, tot rezultate negative.

Dar la noi?

Am văzut că marea noastră proprietate neoio-băgistă, nu numai că nu e o categorie economică progresivă, ci, prin însăși firea ei socială, e eminentemente regresivă; ea nu numai că nu înlesnește progresul producției economice, ci îl oprește și îl împiedecă. Prefacerea, deci, a acestei mari proprietăți în mică proprietate, — nu mică *proprietate neoio-băgistă, ci cu adevărat mică proprietate asemănătoare celei din Occident*, care acolo știe să concureze marea proprietate intenзивă, — această prefacere va fi fără doar și poate un progres pentru producția economică. Pe de altă parte, noi am văzut cum marea proprietate neoio-băgistă prefacă pe țaran în neoio-bag, în serv și caută să medievalizeze țara nu numai economiceste, dar și politiceste și culturalicește și moralicește, caută s'o oprească în drumul dezvoltării ei sociale capitaliste. Prefacerea, deci, a unei însemnate părți din marea proprietate neoio-bagă în mică proprietate quiritară, burgheză, ar însemna transformarea unei însemnate puteri sociale, care oprește țara în mișcarea și dezvoltarea ei socială, într'o putere, care înlesnește și în orice caz nu se opune acestei dezvoltări.

Așadar, la noi transformarea unei însemnate părți a marei proprietăți în mică proprietate ar fi un fapt progresiv, revoluționar, nu regresiv și reacționar. Și proletarul neoio-bag român, pe care această împroprietărire l-ar prefăce în mic proprietar, nu seamănă deloc cu proletarul salariat

occidental. Proletarul occidental reprezintă o clasă puternică, eminentamente revoluționară, care poartă în sânul ei viitoarea societate socialistă; prefacerea ei într'o clasă de mici proprietari ar fi, cum am spus, un fapt eminentamente reacționar. Pecând semiproletarul neoiobag român, legat de glie prin pe-tecul său de pământ iluzoriu, sau numai printr'un inventar agricol sărăcăcios, acest proletar neoiobag e un rezultat al înapoierii noastre economice, e un rezultat al unor relații de producere medievală. Proletariatul neoiobăgist nu e o clasă progresivă, ci dimpotrivă, regresivă, menită să dispară prin desvoltarea succesivă a țării noastre. Prin prefacerea semiproletariatului nostru neoiobag în mic proprietar, nu se preface o clasă socialmente înaintată într'una mai înapoeată, ci dimpotrivă, o rămășiță a trecutului se transformă într'o categorie economică civilizată, un semiserv se schimbă într'un om liber. Transformarea aceasta e, deci, nu numai economică, dar și politică și moralicește un fapt progresiv și binefăcător.

Dar mica proprietate, micii proprietari nu vor deveni ei oare cu vremea, când vom ajunge și noi la o desvoltare capitalistă mai înaintată, un factor reacționar cași în Occident?

Se înțelege că da. Dar aceasta n'ar putea fi un argument împotriva ei acum, când mica proprietate ar fi un factor progresiv. Aici am avea numai confirmarea unei legi de desvoltare socială: că toate categoriile sociale, cari la timpul lor sânt progresive, cu vremea, cu desvoltarea succesivă a societăților, devin regresive; că toate categoriile și formele sociale, cari se nasc și trăesc, trebuie să îmbătrânească și să moară. Și legea asta socială,

la rândul ei, face parte dintr'una mai generală, din legea însăși a evoluției universale.

Așadar: prefacerea unei însemnate părți din marea proprietate în mică și din proletari agricoli în mici proprietari, în țările capitaliste înaintate ar fi un fapt social economicște păgubitor pentru țară, ar însemna un îndoelnic folos și o neîndoelnică pagubă pentru proletarii împrorietăriți ei inșiși, iară întrucât privește interesele desvoltării sociale, acest fapt ar fi regresiv, păgubitor și reacționar. Pecând la noi, transformarea unei însemnate părți din marea în mică proprietate ar fi un fapt social economicște progresiv și util țării și desvoltării ei economice, ar însemna un folos însemnat și economic și politic și moral pentru semiproletarii neoiobagi prefăcuți în adevărați mici proprietari, iară pentru desvoltarea țării ar fi un fapt progresiv, revoluționar.

«Cum se poate, va exclama un cetitor atent, ca acelaș fapt social să producă la noi și în societățile înaintate capitaliste, rezultate nu numai neasemănătoare, ci chiar diametral opuse?!»

Nu numai că e natural să fie așa, dar ar fi nenatural să fie altfel. Și cauza acestui fenomen social, care pare cu drept cuvânt atât de straniu, e că în multe privinți, noi și țările capitaliste înaintate ne găsim într'un stadiu de desvoltare istorică deosebite.

Pecând noi n'am eșit încă din stadiul de desvoltare medievală și trebuie să intrăm cu pânzele întinse în plină epocă burghezo-capitalistă; pecând noi ne găsim înaintea unei revoluții sociale capitaliste, — pașnică, dar totuși revoluție, — țările capitaliste înaintate încep să iasă din stadiul de desvoltare

capitalist și să se îndrepte cu pânzele întinse spre cel socialist; ele stau înaintea unei revoluții sociale socialiste.

E, deci, dela sine înțeles, că acelaș fapt social, care față cu punctul pe care noi îl ocupăm în drumul desvoltării sociale, ar însemna pentru noi un pas înainte, un progres; pentru Occidentul capitalist poate să însemne un regres, o retrogradare.

Priceperea și pătrunderea relativei poziții sociale a țărilor înapoate și înaintate în drumul lor trudnic spre progres și lumină, priceperea și pătrunderea acestui adevăr în toată întinderea lui și cu toate consecințele ce decurg de aici, ar fi o călăuză sigură pentru socialismul țărilor înapoate, ar feri pe socialiștii acestor țări de multe iluzii și deziluzii, iară pe unii, cum sânt cei ruși, de dezastre.

Dar aici încep să ies cu totul din cadrul acestei lucrări. Despre toate aceste cred, sper chiar, mai mult și mai pe larg, altădată.

PROBLEME VITALE

XV

PROBLEME VITALE

Am sfârșit analiza economico-sociologică, se înțelege destul de incomplectă, a problemei noastre agrare.

Tratarea unei probleme atât de vaste trebuie să dea loc la o mulțime de neînțelegeri, obiecții și contraziceri între autor și cetitorii lui; și în ce privește lucrarea de față, ele vor fi mai numeroase, din însăș cauza necesităților metodei analitice în-trebuințate aci. Pentru a analiza problema noastră agrară, a trebuit s'o izolez de celelalte probleme, cari toate, împreună cu ea, constituesc chestiunea socială a țării. Și această izolare poate pricinui cu-atât mai multe neînțelegeri — mai ales în ce privește soluția problemei — cucât ultrapoporaniștii hipertrofiând problema agrară, au reușit oarecum să introducă în conștiința publică idea, că această problemă se confundă la noi cu chestiunea socială, că o constituie chiar, așa-că soluția problemei agrare e totodată soluția chestiunii sociale a țării. O exagerare, care duce la confuzii și la deducții foarte greșite.

Problema agrară, importantă, extrem de importantă cum e, face totuși parte din chestia socială a țării, ca o parte dintr'un tot. Soluția problemei agrare nu numai că nu rezolvă, prin ea însăși, chestiunea socială a țării, dar nu rezolvă în totul măcar problema mizeriei țărănești.

Pentru a pricepe, deci, problema agrară, nu numai în ea însăși, dar în înlănțuirea ei cu celelalte probleme vitale ale țării, ca făcând parte din *chestiunea ei socială*, ar trebui studiată tocmai această chestiune socială în toată lărgimea și complexitatea ei, cu toate problemele economice, politice, morale, culturale, naționale, pe cari le implică. Lucrare formidabilă, de care nici vorbă nu poate fi aici.

În acest capitol adițional doresc numai să arunc o mică fășie de lumină, să deschid o mică perspectivă asupra chestiunii sociale a țării, ceea ce va contribui, între altele, la înțelegerea problemei agrare expusă aici și a soluției ei.

* * *

Înălțimea de producție la care a ajuns un popor arată gradul dezvoltării sale economice și chiar culturalo-morale.

E evident că numai pe baza unui anume grad de producție, pe baza unei anumite sume de bunuri materiale produse, se poate dezvolta nu numai o viață materială, relativ bună, dar și una culturală și morală, națională. E evident că o familie cu un venit, să zicem, de 15.000 lei anual va avea siguranța unui traiu material foarte bun pentru toți membrii ei: copiii vor putea să urmeze la școli și să ajungă oameni învățați; vor putea cu toții să meargă la teatre, concerte, galerii de pictură; să vo-

iajeze, ca să se instruească prin țări streine, și astfel să-și desvolte toate aptitudinile cu cari vor fi fost înzestrați. Dar iată o altă familie, care pentru toate necesitățile vieții are un venit de 180 lei pe an, 15 lei pe lună, 50 de bani pe zi, pentru toți membrii familiei și pentru toate necesitățile lor materiale, morale, culturale; (cunoaștem noi, cetitorule, nu una, ci mii și zeci de mii de familii de acestea). Care va fi rezultatul? Este iarăși evident: un bordeiu umed și murdar; nici măcar bucata de mămăligă asigurată; membrii familiei flămânzi și goi; boalele cronice secerând copiii; moravurile înăsprite și abrutizate; de învățătură nici vorbă; superstiții, ignoranță crasă, — degenerarea fizică, intelectuală, sufletească.

Ei bine, ceace este adevărat pentru acest mic organism social: familia, este tot așa de adevărat pentru organismul social cel mare: societatea. O societate bogată va avea puțința să se desvolte în toate direcțiile, o societate săracă, neproducând nici strictul necesar vieții, va degenera și va merge spre peire.

E drept că fiind vorba de organismul social-societate, intervine o complicație foarte gravă: se poate ca o societate să fie mai mult ori mai puțin bogată, dar o parte însemnată din productul național să fie consumată de o infimă minoritate risipitoare, iară majoritatea să fie redusă la mizerie și degenerare. Aceasta poate deasemenea să aibă drept rezultat decadența unei societăți; din vechime până acum cunoaștem, doar, destule societăți de acestea. Și tocmai deaceea e așa de important de știut într'o societate, și felul cum se produc bunurile, și felul cum se distribue. Nu-i mai puțin ade-

vărat și clar că pentru o distribuire mai echitabilă a bunurilor, care ar garanta o prosperare oarecare a membrilor unei societăți, trebuie ca bunurile... să fie produse, că altfel n'ai ce distribui¹⁾.

E deci vădit, că înălțimea gradului de producție și suma relativă de bunuri produse de societate, arată gradul de prosperitate a traiului ei material și chiar și al celui cultural și moral, și în orice caz arată puțința de a-și crea un anume grad de prosperitate materială, culturală și morală.

Să vedem, deci, care e suma producției noastre naționale.

Pentru aceasta vom căuta să aflăm, care e suma *valorilor nouă* produse de țară.

Categoria *valorilor nouă* este o categorie economică, ce nu corespunde cu categoria *venit național*. Venitul național e o categorie economică mai puțin sigură. În marea complexitate a raporturilor economice, chiar statisticianul de meserie va înregistra de mai multe ori acelaș venit, pentru că se manifestează sub diferite forme și astfel va umfla suma venitului național. Sânt și alte cauze cari fac, deobicei, ca această categorie economică a venitului național să fie umflată față de suma valorii produsului anual produs de o națiune.

Evaluarea sumei anuale a valorilor nouă, pe cari le produce țara noastră pentru îndestularea materială și culturală a locuitorilor ei, nu va putea fi decât aproximativă, — cifre mai exacte în această privință au numai Statele-Unite din America. Dar noi, pentru cele ce urmează, nici n'avem nevoie

¹⁾ Dealtfel și contrarul e adevărat: o mai rațională distribuire a produselor ajută producția.

decât de evaluări aproximative: încheierile ce vom scoate n'ar fi deloc atinse de greșeli de 10, 15 și chiar 20 la sută, în plus sau în minus.

După *Statistica Agricolă* a d-lui Colescu, valoarea brută a întregului nostru product agricol — inclusiv viile și livezile de prune — pe anul 1905 e, în cifră rotundă, de 966 milioane lei, iară cu venitul pășunilor e de 1.024.000.000.

Trebue să ținem seama, însă, că anul 1905 n'a fost un an obișnuit, ci un an abundent: am produs atunci 36 milioane hectolitri de grâu — principalul nostru product agricol — cari reprezentau peste 40% din valoarea totală a productului agricol. Dar noi am avut și un an (1904) cu 18 milioane hectolitri de grâu; iară în ce privește porumbul, sânt ani când se face atât de puțin, încât statul e silit să cumpere porumb ca să hrănească țărănimea cu el. Pe urmă d. Colescu vorbește de valoarea *brută* a produselor agricole, așa încât ar trebui să scădem valoarea săminții (pentru grâu, spre pildă, destul de importantă), pe urmă amortizarea inventarului, capitalului.

Trebue prinurmă să facem mijlocia dintre anii abundenți și anii răi, iară în locul produsului brut să căutăm suma valorilor nouă produse, și atunci întreg produsul agricol cu greu va ajunge la 800 de milioane.

D. Colescu ne-a furnizat, cu o extremă amabilitate, o cifră mijlocie, socotind anii buni și răi — 1900, 1903, 1905, 1908. Acea cifră este de 924 milioane, din care, după ce scade valoarea săminții, amortizarea capitalului (mașine agricole, clădiri, vite, etc.), d-sa ajunge la cifra totală a productului agricol, în valori nouă — 770 milioane.

Să vedem acuma cât produce industria noastră mare.

Inprivința aceasta cifrele oficiale, cași ale d-lui Paianu din broșura d-sale *Industria Mare*, sânt teribil de umflate, trec de 250 milioane.

D. Stere, în articolele sale *Socialdemocratism sau poporanism* a arătat foarte bine cât de imens de umflată e această cifră.

În adevăr, cifrele oficiale și ale d-lui Paianu, nu scad din valoarea produsului industrial valoarea materiei prime. Astfel, din valoarea făinii produse nu se scade însemnata valoare a grâului ce intră în produsul făină. E obișnuita greșeală care se face în evaluarea veniturilor naționale. Mai întâi evaluezi valoarea grâului, pe urmă găsești o parte din acest grâu la moară prefăcut în făină și îl pui încăodată la socoteală; în cele din urmă îl găsești la brutărie prefăcut în pâne și iară îl socotești. Și astfel, prin trucuri de socoteli, nația se îmbogățește fără muncă și sacrificii.

Corijând datele oficiale și scăzând materiile prime, combustibilul, amortizarea capitalului și scăzând cifra de 68 de milioane «diferența de preț datorită numai monopolului, protecțiunii și încurajărilor», d. Stere reduce produsul mării industriei la cifra ridiculă de 6 milioane lei (în cifre rotunde). Dealtfel pentru d. Stere, din punctul d-sale de vedere, care caută să stabilească nu cât se produce, ci dacă industria e utilă sau ba țării, cifra aceasta e întrucâtva logică. Deaceea și scade suma de 68 milioane, «diferența de preț datorită monopolului și încurajărilor». Însă ca sumă adevărată a producerii de valori nouă, această cifră constituie, bineînțeles, o exagerare imposibilă.

Noi avem în marea industrie (adică aceea ce numim noi marea industrie) 35.000—40.000 de lucrători. Și productul industrial fiind de 6 milioane, ar urma că fiecare lucrător produce vre-o 35—50 de centime pe zi, iară patronul, din bunătate de inimă, îi plătește 2, 3, 4 lei și mai mult pe zi.

Valoarea productului întreg produs de un lucrător este egală cu valoarea necesară și plusvaloarea. Dacă s'ar evalua exact una și alta, am ști exact suma productului nou industrial. Prima ne e dată cu o aproximație oarecare prin suma salariilor ce au primit lucrătorii, a doua, tot cu aproximație, prin profitul ce a încasat capitalul¹⁾. Dacă luăm suma salariilor după d. Paianu și suma profitului capitalului tot după d-sa și după d. Stai-covici, ajungem la o cifră aproximativă de 80 de milioane.

Industriașii mari contestă cifra oficială a numărului lucrătorilor și o ridică la 60.000. Decât, nu se știe dacă în această din urmă cifră, d-lor nu amestecă și pe lucrătorii din industriile și atelierele ce au mai puțin de 50 lucrători.

După numărul lucrătorilor dat de industriași, producția industriei mari, în valori nouă, ar întreze suma de 100 milioane.

Aceasta ar fi suma valorilor nouă produse de industria mare; adăogind aproximativ 40 de milioane ale industriei extractive, avem o sumă de producție industrială (valori nouă) de 140 de milioane, plus 770 milioane produsul agricol, fac 910

¹⁾ Categoriile economice *profit* și *plusvaloare* nu coincid, dar aceasta este o chestiune teoretică foarte grea, de care nu poate fi vorba aci.

milioane. Pentru industria mică, vite, lemne de foc, brânzeturi, lăpturi, pescării, păsări, ouă, fructe (afară de livezi de prune și vii, cari au fost trecute), și câteva neînsemnate articole neprevăzute, punem o cifră exagerată de 290 milioane.

Astfel căpătăm 1.200.000.000 ca sumă totală a valorilor nouă produse anual. Dealtfel și d. Colescu, în datele ce a binevoit să ne pună la dispoziție, socotind producția anuală a industriei mari și mici la cifra exagerată de 250.000.000 valori nouă iară producția industriei extractive la 55 milioane înloc de 40, ajunge, totuși, la o sumă totală a producției naționale aproape egală cu a noastră și anume 1.260.000.000. Se înțelege, e o cifră aproximativă și din toate socotelile făcute n'am putut să ajung la o cifră mai ridicată.

D. deputat G. C. Dragu, în documentatul său discurs dela Cameră din martie anul acesta, făcând o socoteală amănunțită asupra întregului venit național, ajunge la cifra de 1.400.000.000.

Dacă scădem venitul căilor ferate și a serviciului maritim, pe care d-sa îl socotește o sută de milioane, dacă scădem venitul caselor și dacă luăm în seamă că evaluarea venitului național e forțamente umflată, atunci suma venitului național dată de d. Dragu, redusă la producția totală de valori nouă, e mai pesimistă chiar decât cea dată de mine.

Pentru că teza mea e următoarea: avem căi ferate, șosele, porturi, docuri, serviciu maritim, case de locuit și producem încă pentru toate trebuințele noastre, pentru întreaga noastră vieță, un product național în valori nouă de 1.200.000.000. După d. Dragu, acest product național în valori nouă ar fi simțitor mai mic. Dealtfel, când cetești

și vezi câtă trudă conștiincioasă a pus d. Dragu în strânsul cifrelor d-sale, și cât de șubrede sânt, totuși, atunci vezi *cum nu trebuie* să se facă evaluările la noi ca să te domirești asupra venitului național și cucât mai superioară și mai exactă e categoria economică a producției totale naționale, evaluată în valori nouă.

D. Take Ionescu, într'un discurs pronunțat în ședința Camerei dela 30 noemvrie 1899 zicea că, dorind să se domirească asupra venitului național al României, a făcut d-sa și d. Panu socoteala, fiecare cu mijloace deosebite, și au ajuns la acelaș rezultat și anume: un miliard două sute de milioane. De atunci (1886) venitul național s'a mărit cu două-trei sute de milioane și deci acuma ar trebui să fie de vre-un miliard și 400—500 de milioane. Dacă ținem, însă, seamă că d-nii Take Ionescu și Panu au făcut socoteala categoriei venitului național cași d. Dragu, atunci, redusă la categoria produsului național în valori nouă, vom avea o cifră aproximativă ca a noastră.

Dealtfel, cum am văzut, d. Colescu socotind produsul național în valori nouă, ajunge aproape la aceeaș cifră aproximativă, — zic aproximativă, pentrucă astfel de calcule nu pot fi decât numai aproximative.

Deci țara românească — socotită ca o singură gospodărie — având un capital național fix în drumuri de fier, șosele, porturi, docuri, serviciu maritim, etc. și având și case de locuit, produce încă un produs național nou de un miliard și două sute de milioane. Dealtfel, cum am zis, cetitorii vor vedea, că dacă cineva ar ajunge la o mărire chiar de 10, 15, 20 % a cestei cifre, încă încheierile

extrem de importante, ce vom scoate din analiza sumei produsului național, nu vor suferi vre-o schimbare cât de puțin însemnată.

Din produsul național de valori nouă de un miliard și două sute de milioane, trebuie să trăească un popor de 7 milioane de suflete¹⁾. Aceasta e baza și pentru traiul material și pentru dezvoltarea culturală, morală, națională a țării.

Un miliard și două sute de milioane! Atât!

Dar înainte de-a analiza cifra produsului nostru național, să vedem cât retrace statul pentru trebuințele sale din acest produs.

După expunerea de motive la bugetul pe exercițiul 1910—1911 găsim că cheltuielile statului propriu zise (afară de casele speciale) sânt de 305 milioane. D. G. C. Dragu găsește, probabil cu mult drept cuvânt, că cheltuielile propriu zise numai ale statului pe exercițiul 1910—1911 sânt de 312 milioane.

După datele pe cari biuroul statistic al ministerului de comerț și industrie a avut extrema amabilitate să ni le furnizeze, cheltuielile bugetare, ordinare și extraordinare ale comunelor și județelor se ridică la suma de 90 milioane (89.989.620). Aceasta, însă, fără cheltuielile pe cari comunele, imitând statul, le fac din împrumuturi și cari se vădesc abea mai târziu. Impreună cu acestea, cheltuielile pot să ajungă la 100 milioane. D. G. C. Dragu socotește că cheltuielile comunelor și județelor se

¹⁾ După ultimul recensământ țara a avut șase milioane și jumătate de locuitori. Populația țării înmulțindu-se cu vre-o 80.000—100.000 suflete pe an, trebuie să avem acumă, debunăseamă, vr'o șapte milioane de locuitori.

ridică la suma de 120 milioane, o cifră ce ne pare exagerată.

Dacă adunăm la un loc cheltuielile statului cu ale comunelor și județelor, avem, după datele noastre, o sumă de 395 — 405 milioane, iară după socotelile d-lui Dragu chiar de 432 milioane.

Pentru a evita orice exagerare, să spunem că suma acestor cheltuieli e, în cifră rotundă, numai de 400 milioane.

Scăzând 400 de milioane consumate de stat (și de comune și județe) din întreaga producție a țării de un miliard două sute de milioane, rămâne încă pentru întreaga consumație a țării întregi suma de 800 milioane.

Dacă presupunem că din 7 milioane de suflete 500.000 trăesc depe urma statului, atunci pentru traiul restului de 6 milioane și jumătate rămâne o valoare totală de 800 milioane lei, sau împărțind această sumă la numărul locuitorilor, îi revine fiecăruia 123 lei pe an.

O sută douăzecișitri lei pe an, în mijlociu, pentru fiecare locuitor al țării, pentru fiecare suflet de român, — iată cât produce țara noastră!

Zece lei pe lună, 33 parale pe zi, iată, în termen de mijloc, cât produce țara noastră pentru toți fiii și fiicele ei, pentru mâncare, băutură, îmbrăcăminte, luminat, încălzit, pentru toate necesitățile materiale, culturale și morale (afară de acele pe cari le satisface statul).

«Treizeci și trei parale pe zi de om, zece lei pe lună (în cifră rotundă); cincizeci de lei pe lună pentru o familie de cinci persoane, — atâta produce țara, în medie, pentru fiii săi. Dar aceasta e înflorător!», va exclama cu drept cuvânt cetitorul

meu ¹⁾. «Treizeci și trei parale de cap de om pe zi e nu numai o înfiorătoare mizerie pentru milionari și bogătași, dar e o sărăcie lucie pentru un om sărac dela oraș».

Se înțelege că da; doar numai masele țărănești ar sta mult mai bine, dacă ar putea să consume ceea ce le-ar reveni din media producției țării pentru fiecare din fiii săi: 50 de lei pe lună, pentru o familie țărănească săracă de 5 persoane, după ce toate angaralele statului sânt plătite, ar fi o bunăstare, relativ bineînțeles, în comparație cu vieța mizerabilă pe care o duce acum. Dar dacă am lua ca termen de comparație vieța țăranimii din Occident, acești 50 de lei pe lună, pentru o familie de 5 persoane, încă ar fi o sărăcie lucie.

Dealtfel, fiindcă studiul acesta se ocupă în special de țăranime, să analizăm puțin cifrele de mai sus cu privire la ea.

Am văzut că productul agricol propriu zis produs de țăranime, ca valori nouă, e în medie de 770 milioane. Celelalte produse ale agriculturii: lemne, vite, lăpturi, păsări, pescării etc., se ridică la 150 milioane — avem, deci, un total de 920 milioane. Fiind țară eminentamente agricolă, cea mai mare parte din cheltuielile statului trebuie să cadă, firește,

¹⁾ Aceia, cari vor crede că socotelile noastre asupra producției țării sânt prea pesimiste și vor găsi că ea produce cu 10% și chiar cu 15—20% mai mult, vor avea pentru fiecare cap de român, înloc de 33 parale pe zi, până la 42 de parale pe zi. 42 de parale nu e glumă! Tocmai atâta ar reveni fiecărui locuitor român, dacă am admite suma venitului național dată de d. G. C. Dragu. Dar în acest caz locuitorul nostru ar avea de suportat din aceste 42 parale pe zi și cheltueala chiriei.

asupra produsului agricol; să zicem numai 300 din 400 milioane. Scăzând din 920 de milioane 300 pe cari le prelevă statul (împreună cu județele și comunele), rămâne un produs de 620 de milioane. Acesta e întregul produs anual agrar. Împărțind acest produs la $5\frac{1}{2}$ milioane suflete țărănești, vom avea ca rezultat 112—113 lei.

Adică 112—113 lei pe an reprezintă media ce s'ar cuveni fiecărui suflet țărănesc, dacă întreg produsul agricol ar fi împărțit între țărani. O sută doisprezece lei pe an, 9.50 (aproximativ) pe lună, 47 lei 50 bani pe lună pentru o familie țărănească de 5 persoane, 32 de bani pe zi de suflet de om, atâta s'ar cuveni țăranului dacă el ar lua întregul produs al muncii sale (afară de ceea ce prelevă statul), dacă n'ar fi exploatat deloc, nici de proprietar, nici de arendaș, nici de mijlocitor, nici de cămătari; *dacă țăranul ar primi întregul produs al muncii sale, atunci s'ar cuveni fiecărui suflet țărănesc 32 de bani pe zi.*

Treizeci și doi de bani pe zi! Aici am ajuns după o jumătate de veac de gospodărie neoiobăgistă.

Dacă n'ar fi indiscret, aș vrea să știu și eu, ce zic acuma apologiștii regimului neoiobag?

Acuma devine clară ca lumina zilei, fatalitatea, în condițiile date, a groaznicei sărăcii a țăranimii române.

Și doar socotelile de mai sus sânt întemeiate pe presupunerea că țăranul primește întreg produsul muncii sale. Or, din produsul de 620 milioane trebuie scăzut, dintr'un singur condeiu, 140 de milioane, renta pământului marei proprietăți. Pe urmă zeci de milioane profitul clasei arendașești, pe urmă milioanele ce câștigă intermediarii, negustorii, pe

urmă milioanele ce încasează cămătarii și burghezimea sătească. Dacă la toate acestea adăugim spre scădere ceea ce ridică cele câteva zeci de mii de suflete țărănești privilegiate (frunțașii și mijlocașii satelor), atunci pentru întreaga țărănime, care trece de 5 milioane de suflete, rămâne de împărțit un adevărat mezelic.

E deci evident, că pentru imensa majoritate a țărănimii, cei 32 de bani pe zi se reduc la cei 10—15 bani de cari vorbeam mai sus, — ba chiar la mai puțin ¹⁾.

«Treizeci și trei de parale de suflet pe zi din întreaga producție a țării, 32 de parale pe zi la țară, în cazul ideal, 10—15 parale pe zi, în cazul real!», va repeta uimit și uluit cetitorul meu, care mai știe din literatura socialistă și poporanistă despre mizeria țărănimii, dar care, desigur, va fi în culmea uimirii când va afla că țara noastră nici nu produce mai mult decât 33 parale, în medie,

¹⁾ În gospodăria țărănească dealtădată a jucat un rol mare industria casnică pentru propriile trebuințe și producerea hranei pentru casă (laptele, porcul de Ignat, etc.). Acestea, ca valori de întrebuințare, nu intră în socoteala noastră a produsului național. Firește, ele ar mai atenua tabloul mizerabil de mai sus. Acuma, însă, industria casnică a dispărut. La sate nu se mai găsesc vaci decât la frunțașii și mijlocașii satelor. Articolul acesta, care mai micșora starea mizerabilă a țărănimii, pentru marea ei majoritate e astăzi absolut neînsemnat.

Mai sus nu vorbim de acei țărani, cari găsesc ocupație în marea noastră industrie, dealtfel atât de redusă. Aceștia sânt adevărați privilegiați ai sorții. Și dacă vrea cineva să se pătrundă de însemnătatea unei industrii pentru țărănime, să vadă satele depe valea Prahovei, cum e mai ales Breaza din apropierea Câmpinei, care pare a fi un adevărat rai în comparație cu satele din restul țării.

pe zi, pentru toți locuitorii ei (dupăce statul își prelevă partea sa), ceea ce e o sărăcie în adevăr groaznică.

Ai de ce să cazi pe gânduri și pe gânduri negre!

Aceste 33 de parale constituiesc un fenomen adânc, foarte adânc și imens de însemnat, al întregii noastre vieți sociale, un fenomen generător de alte fenomene sociale și care invederează mizeria noastră economico-materială și explică cele mai multe din mizeriile noastre culturale, morale, naționale.

Dar atunci, va întreba cetitorul, de unde iluzia în care ne legănăm de zeci de ani că sântem o țară bogată, ori cel puțin pe cale de a deveni și că în orice caz am agonisit averi mari? De unde dar își iau materialul politicianii și oamenii politici serioși, cari în fiecă discurs caută să ne amețească cu progresele averei naționale, pe care am agonisit-o în ultima jumătate de veac?

De unde provine această iluzie atât de stranie, vom vedea îndată. Acum să vedem ce este și cu progresul bogăției, averei naționale agonisite în jumătate de veac.

Apologiștii regimului nostru economic și ai progresului înavuțirii noastre, când fac socoteala bogăției naționale crescute în ultima jumătate de secol, în primul loc pun la socoteală valoarea ce reprezintă *acuma* pământul țării. Dar acest pământ, dacă nu mă înșel, nu l-am făcut noi, el ne-a rămas din moși-strămoși și noi, nu numai n'am adăogit nimic la valoarea lui, ci i-am stors încă în mod considerabil rodnicia, am împușinat, am redus *valoarea lui de întrebuințare*.

Se va obiecta, desigur: «bine, așa e, dar va-

loarea lui locativă, *valoarea lui de schimb*, a crescut mult, foarte mult».

Se înțelege că da. Renta pământului a crescut enorm în ultimii patruzeci de ani, iară valoarea de schimb a pământului fiind renta capitalizată, evident că și ea a crescut în aceeaș proporție.

Dar noi știm acuma cari sânt cauzele adevărate ale creșterii rentei pământului și deci a valorii lui. Acestea sânt mai ales trei: conjunctura pieții mondiale de cereale, — creșterea prețului cerealelor pe piața universală; pe urmă înmulțirea populației țării — și ca rezultat al ei punerea sub cultură a întregului pământ cultivabil; și în sfârșit, gradul urcat de exploatare a muncii. Aceste trei cauze au mărit așa de mult renta pământului și deci valoarea lui.

Din aceste cauze, pentru cele două dintâi noi n'avem nici o vină și nici un merit. La faptul că valoarea pământului s'a ridicat prin conjunctura favorabilă a pieții universale, la acest fapt noi n'am contribuit doar cu nimic, absolut cu nimic. Deasemenea nu ne putem face un merit nici din faptul că țărănimea română s'a înmulțit cu toată sărăcia ei.

În cât privește cauza din urmă, — gradul urcat de exploatare a țărănimii, — la aceasta am contribuit într'adevăr, mai mult: sântem adevărații și exclusivii ei autori. Dar prin această urcare de exploatare a muncii țărănești am dezorganizat gospodăriile țărănimii, am făcut să degenereze și țărănimea, factorul principal al producției noastre economice, și vitele ei. Această degenerare a țărănimii e o colosală nenorocire națională, care nu poate fi evaluată cu nici o sumă, oricât de imensă ar fi.

Dar, chiar considerând acest fapt numai și numai din punct de vedere pur economic, încă prin dezorganizarea gospodăriei țărănești și prin slăbirea și degenerarea țăranului, principalul factor de producție a țării, *am redus forțele ei potențiale de înavuțire, am săpat la baza însăș a vieții ei economice.*

Așadar, e adevărat că valoarea pământului țării, în ultima jumătate de veac s'a mărit foarte mult, ceea ce constituie o creștere a avuției naționale. Dar la această sporire a avuției naționale, noi, prin noi înșine, sau că n'am contribuit deloc, nici cât negru sub unghie, sau, întrucât am contribuit cu adevărat la acest rezultat, am contribuit reducând desvoltarea potențială economică a țării, săpând la baza însăș a acestei desvoltări.

Și ne mai vine gustul să ne lăudăm cu aceasta!

Dar avem și alte progrese economice săvârșite în deceniile din urmă, o altă înavuțire la care am contribuit, pe care am creat-o fără a săpa la temeliile economice ale țării. Astfel avem drumuri de fier, șosele, serviciu maritim, docuri, porturi, avem armament, avem stații climaterice și balneare, avem edificii luxoase, pe unele moșii un utilaj oarecare mai occidental, unele orașe ca Bucureștii arată un progres însemnat (în schimb Iașii au decăzut, iară satele sânt în aceeaș stare, dacă nu mai rea ca mai înainte). Avem capital lichid mult mai mare decât am avut înainte, avem un început de industrie mare.

Da, desigur, avem toate acestea. Nu-i vorbă: avem un început de industrie mare, dar participarea capitalului românesc la toată această industrie și la întreprinderile financiare e absolut in-

fimă, restul e capital strein. Avem capital lichid, dar cât de însemnat e, se vede la subscripțiile pentru împrumuturile noastre de stat, la cari capitalul indigen participă cu un mezelic de 2 sau 3 milioane. Dar, însfârșit, toate cele enumerate mai sus, și în special drumurile de fier, constituiesc o avere relativ considerabilă.

Dar vorba e, cu ce parale le-am făcut?

Din această avere agonisită în ultimele decenii trebuie să scădem datoriile contractate de noi în streinătate în aceeaș vreme.

Datoria noastră publică trece de un miliard și jumătate. Dacă adăugim datoriile comunelor făcute la bănci, al căror capital e strein, dacă luăm în seamă sutele de milioane cu cari proprietatea noastră rurală și urbană e îndatorată la creditul fonciar și urban, al căror capital e deasemenea în parte strein, dacă adăugim întreaga noastră datorie privată făcută la bănci cu capital strein, — atunci suma datoriei noastre către streinătate, — a datoriei publice și private, — trece de două miliarde.

Și dacă scădem aceste două miliarde și mai bine din averea agonisită, enumerată mai sus, ea începe să se topească, întocmai ca zăpada în luna lui Cuptor.

Și n'am sfârșit încă socoteala — asta e asta!

În această jumătate de veac am cheltuit enorm din averea și disponibilitățile lăsate nouă din moși strămoși. Am tăiat pădurile, am desbrăcat sânul țării de cea mai mândră a ei podoabă — codrul. Uciderea aceasta a codrului e o greșeală nemăsurată, în unele privințe ireparabilă chiar, pentru clima și rodnicia țării. Dar aici avem în vedere numai valoarea imediată economică a codrului

distrus și aceasta reprezintă sute și sute de milioane.

Și mai e ceva și mai important în cazul de față.

De o jumătate de veac noi uzăm mereu pământul, mereu scoatem din elementele lui roditoare și nici un apologist al progresului nostru economic nu va susține că-i dăm pământului ceva în schimb. Mereu scoatem din rodnicia pământului, lăsată nouă din moși strămoși, și o trimitem în streinătate. Dar această risipă a disponibilităților și averii rămase din părinți n'o mai putem socoti cu sutele de milioane, ci trebuie să începem s'o socotim cu miliardele.

Și dacă punem la socoteală această imensă sumă cheltuită în jumătate de veac din averea țării rămasă din părinți, atunci sântem în deficit, atunci socoteala devine dezastroasă în toată puterea cuvântului pentru așa numita avere națională agonisită, atunci se invederează că noi, nu numai că am risipit în această jumătate de veac tot ce am produs, nu numai că am risipit acea imensă sumă de 14—15 miliarde, ce am primit din streinătate în jumătate de veac pentru cerealele noastre exportate, dar am risipit și din averea și din disponibilitățile lăsate nouă din părinți; și atunci se invederează și pentru cel care închide ochii și nu vrea să vadă, că prin gospodăria noastră nefastă, privată și publică, am dus și ducem țara nu spre progres, ci spre ruină și dezastre.

Dar dacă progresul atât de slăvit al bogăției noastre acumulate e o iluzie, și bogăția țării întregi, a producției ei, și mai mare iluzie, prin ce se explică faptul că de zeci de ani sântem ținuți în

iluzii și că ele sânt atât de înrădăcinate și stăpânesc opinia publică?

Pricinile acestor iluzii și legende sânt mai multe. Iată unele din cele mai principale.

Cum am văzut, noi producem o sumă relativ foarte mică de valori nouă: un miliard și două sute de milioane. Dar această sumă de producere nu se distribuie egal, ceea ce ar arăta o mizerie și sărăcie lucie. Dimpotrivă, în țara noastră — neobișnuită la sate și biurocrato-parazitara în orașe — această distribuire e, relativ, poate mai neegală decât oriunde și în orice caz rata plusvalorii în vieața noastră agrară e absolut enormă. Astfel, după ce statul retrage din întreaga producție suma imensă de 400 de milioane (împreună cu bugetele comunale și județene), rămân încă 800 de milioane, din cari o parte însemnată, ca plusvaloare, intră în mâna claselor mai avute, între cari una foarte subțire de mari bogătași. Aceste câteva sute de milioane, într'o țară unde se produce numai spre consumare și nu și pentru producere, se consumă și se risipesc ușor și repede, iară în clasa foarte subțire a marilor bogătași se risipesc într'un lux nebun pentru o țară atât de săracă.

Aceasta, însă, ne dă o aparență de bogăție în ochii streinilor și chiar și în ochii noștri proprii.

Noi risipim întreaga plusvaloare, a cărei rată e foarte mare, ba risipim și disponibilitățile, pe când în țările capitaliste, deși rata plusvalorii e mai mică, totuși se consumă numai o parte dintr'însa, iară restul se fixează în producție.

Ceea ce consumă și risipesc clasele noastre avute ar reprezenta, deci, în țările capitaliste, plusvaloarea unei producții de câteva miliarde, nu de un miliard

două sute milioane, cât este producția noastră; de aici iluzia și pentru noi și pentru streini, că avem acea producție de miliarde.

La noi statul, care retrace din producție imensa cifră de 400 de milioane, creează o clasă biurocrato-parazitară, care risipește cași celelalte clase avute, plus că statul, prin împrumuturi formidabile, se pune în posibilitatea de a face el însuș o risipă colosală, după tonul general al țării, în construcții de un lux nebun și a. m. d.

Și asta, iarăși, ne dă aerul de țară bogată și pentru noi și pentru streini. Streinul venit în țară, și care invariabil e dus să vadă edificiile din București, apoi Sinaia, Curtea de Argeș, Constanța și salinile din Slănic, pleacă și el cu impresia că țara face progrese formidabile și scrie aceasta și în streinătate, ceea ce ne măgulește vanitatea și ne întărește convingerea că sântem în plină prosperitate economică.

Și mai e și o explicație psihologică. Intr'o țară de producere numai pentru consumare neproductivă și risipă, clasele superioare își câștigă așa de ușor vieața, iară în vârful piramidei câștigă așa de ușor sutele de mii, și trăesc așa de bine și ușor economicește, *încât e foarte natural ca în sufletul lor să se nască iluzia că în general în țara asta se trăește ușor și că țara e foarte prosperă, pentru că lor le merge atât de bine. O iluzie psihologică perfect explicabilă.* Dealtfel — și asta e foarte important — întotdeauna clasele superioare, spre a consuma în tihnă plusvaloarea căpătată și pentru justificarea lor morală, caută să provoace în alții și în ele însele iluzia, că dacă prosperitatea nu e încă generală, prin progresele ce facem mergem într'a-

colo. Și doară clasele superioare sânt acele cari dau tonul.

Mai sânt și alte cauze ale acestei iluzii, dar nu le enumărăm pe toate; cele arătate sânt deja ajuns.

Astfel s'a creat și se creează iluzia pernicioasă, extrem de pernicioasă, că deși țărănimea e mizeră, sântem totuși o țară bogată și îndeplinim din zi în zi progrese de invidiat. Zic iluzie extrem de pernicioasă, pentru că pătrunși de ea și legănați în ea vom merge înainte pe această cale de gospodărie, care ne duce spre dezastru și ruină.

Știau și anticii marele adevăr că începutul înțelepciunii e să te cunoști pe tine însuși. Asta e tot atât de adevărat pentru o nație cași pentru un individ. Și noi trebuie neapărat să cunoaștem următoarele trei adevăruri cari ne privesc:

Intâi, că sântem extrem de săraci, că producem valori nouă 33 de parale pe zi de cap de om, (dupăce statul prelevă partea sa). — Al doilea, că prin producerea numai pentru consumare neproductivă și risipă, nu numai consumăm tot ce se produce, dar risipim și disponibilitățile moștenite și înghițim și tainul urmașilor. Prin această gospodărie și publică și particulară, a căreea una din manifestările cele mai caracteristice este gospodăria neoibăgistă, nu ducem țara spre progres, ci spre ruină și dezastru. — Și al treilea adevăr este, că în cele două de mai sus rezidă cauza principală a celor mai multe din mizeriile noastre, nu numai materiale, dar și culturale, morale, naționale. Când aceste adevăruri vor intra adânc în conștiința publică, atunci se va face posibilă o îndrumare nouă, o reînnoire a felului nostru de a gospodări, de unde va urma o reînnoire a întregii noastre vieți sociale.

Bineînțeles că aici nu putem să dezvoltăm toate acestea și să tragem toate concluziile. Acest capitol e doar numai aruncarea unei fășii de lumină asupra unor probleme formidabile și cel mult enunțarea unora din ele, nu analiza lor. Numai în treacăt putem releva aci caracterul nefast al risipii statului și claselor noastre avute. Se înțelege, risipa e risipă și e condamnată moralmente de oriunde ar veni și oriunde s'ar întâmpla, pentrucă se risipește un product muncit de alții și se introduce un factor demoralizător și dizolvant pentru țara unde risipa se săvârșește. Decât, în țările capitaliste bogate ea se face — când se face — dintr'un product național bogat; dar când se face dintr'unul atât de sărac ca al nostru, din cele 50 de parale de cap de om!

Cu toată scurtimea acestui capitol, trebuie să spunem măcar câteva cuvinte despre stat și gospodăria sa: a-l lăsa la o parte tocmai pe el ar fi, cum s'ar zice, să fii la Roma și să nu-l bagi de seamă pe papa.

* * *

Dupăcum am văzut, statul, județele și comunele, retrag și înghit din productul național formidabila cifră de 400 milioane ¹⁾, *adică a treea parte din productul național; numai bugetul statului re-*

¹⁾ E o deosebire destul de mare între bugetul statului propriu zis și acela al comunelor și județelor. Dar la noi, unde toate se găsesc, de fapt, în mâna aceluiaș stat și aceleeaș oligarhii politice, și în toate trei e aceeaș risipă și lipsă de socoteală, se poate vorbi de toate împreună ca de un singur buget de stat.

prezintă 305 milioane, adică a patra parte, 25 0/0, din tot productul național.

În Franța, relativ atât de bogată, și care e una din țările cele mai greu impuse, bugetul statului reprezintă a opta parte din productul național.

Ceeace se petrece la noi e, deci, pur și simplu monstruos.

Dar această monstruozitate se vedește și mai sugestiv când comparăm calificativamente — dacă putem zice așa — bugetul nostru cu al Franței. Franța, socotită ca o gospodărie națională, ar putea să achite cea mai mare parte a bugetului său din venitul imenselor capitaluri acumulate și plasate în cea mai mare parte în streinătate (aproape 14 miliarde numai în Rusia).

Să vedem cam ce însemnează bugetul statului nostru în starea economică în care ne găsim. După d. Colescu, venitul net al *întregii* noastre proprietăți rurale cultivabile — al celei mari și al celei mici — e de 276 milioane lei, în cifre rotunde¹⁾. Venitul net al mării noastre industrii, incluziv cea extractivă, e cam de 30 milioane lei; împreună cu venitul net al pământului, face aproximativ, în cifre rotunde, 306 milioane lei.

Astfel, într'o țară eminentemente agricolă, bugetul

¹⁾ Iată, cuvânt cu cuvânt, ce zice d. Colescu: «După necesământul fiscal, venitul total impozabil al proprietății cultivabile se urca în anul 1905 la cifra de 251.465.716 lei; în această sumă nu intrau domeniile statului și coroanei, nici viile, dar se cuprindea venitul pășunilor. Notăm încă că necesământul fiscal are în vedere venitul net al proprietății, dedus din valoarea ei locativă, după ce se scade o ze-cime drept cheltuieli de pază și întreținere».

statului e egal cu o sumă care ar reprezenta: venitul net al întregului pământ, plus venitul net al industriei.

E să nu-ți crezi ochilor.

Și vorbim numai de bugetul statului. Bugetele comunelor și județelor înghit o sumă egală cu întregul produs, în valori nouă, al mării noastre industriei (fără cea extractivă). Iară întreg bugetul statului, comunelor și județelor, înghite o sumă egală cu venitul net al întregului pământ, plus tot ce produce ca valoare nouă marea noastră industrie și industria extractivă ¹⁾.

E aproape un *coșmar!*

Aici găsim și explicația puterii formidabile,

¹⁾ De aici se poate vedea cât de greșit e d. P. P. Carp când afirmă, că românul e mult mai puțin impus decât cetățeanul unei alte țări moderne. Se înțelege, formal vorbind, dacă facem comparație după numărul locuitorilor unei țări, afirmațiunea d-sale e adevărată. Astfel, bugetul nostru de 305 milioane, ce apasă asupra unei populații de șapte milioane, reprezintă 43 lei de locuitor, pecând bugetul Franței de patru miliarde, cu o populație în cifre rotunde de 39.000.000, reprezintă o sută și mai bine de franci de locuitor. Deci, francezul plătește de două ori și jumătate mai mult decât românul. Dar comparația între sarcinile bugetare ale unei țări și ale alteea, trebuie făcută nu cu privire la numărul respectiv de locuitori, ci după sumele lor respective de producere națională sau venit național. Dacă facem această comparație cu adevărat rațională, logică și socialmente adevărată, atunci vedem că bugetul Franței reprezintă 12% din totalul veniturilor ei naționale, iară al nostru 25% (!!!) din totalul producției noastre, din totalul venitului nostru național, *deci românul plătește de două ori mai mult decât francezul.*

Sacrificiul bugetar al României e de două ori mai mare decât al Franței.

pe care începe s'o aibă tot mai mult statul, explicația acelei atracții invincibile pe care o are el pentru tot românul. Statul e la noi, cum am zis, distribuitorul binelui și răului, soarele dăttor de viață, toate mâinile se întind către el, toate interesele se grupează împrejurul lui. Și nu e de mirare!

Statul dispune de a treia parte din întreaga producție a țării, statul înghite, într'o țară emina-mente agricolă, o sumă de valori egală cu venitul net al întregului pământ, plus tot ce produce industria mare.

E aproape fantastic!

Relele cari decurg din creșterea aceasta anormală și hipertrofică a organului statului pentru organismul social, sânt nenumărate.

În primul loc, bineînțeles, e creșterea mizeriei populației, mizerie care se mărește în proporție directă cu creșterea anormală a bugetului statului.

Al doilea rău, foarte însemnat, e următorul. Statul, în societatea modernă, e un organ social supus, o expresie mai ales a intereselor claselor producătoare; nu a intereselor producătorilor direcți, a muncitorimii — exprimarea directă a acestora va fi statul socialist — statul însă democrat-burghez exprimă în primul rând interesele claselor economice dominante, a acelor cari conduc producția. Dar câteodată statul, în anumite condiții anormale, prin creșterea sa hipertrofică, prin faptul că ajunge să absoarbă o parte colosală din întreaga producție a țării, începe să se simtă tot mai mult și mai mult ca un organ de sine stătător, ba mai mult, ca un organ dominant, care

tinde să stăpânească toate clasele sociale și să dispună de însăși producția economică a țării.

Neavând însă funcțiunile unei clase producătoare, statul devine fatal, prin hipertrofierea sa, un organ parazită, care sugerează întreaga sevă a organismului social, îi falsifică și îi compromite creșterea și dezvoltarea.

Această hipertrofiere a organului statului, prefacerea lui într'un organ dominant, biurocrato-parazită, e una din cele mai periculoase boli de care poate fi cuprins organismul social *al unei societăți moderne*.

Tocmai de boala aceasta gravă suferă Rusia. E cancerul biurocrației parazită țariste, care roade, otrăvește și distruge organismul social rusesc. Și Rusia, printr'o luptă eroică, unică în felul ei, prin jertfele nenumărate, prin sângele celor mai buni din fii săi, n'a putut să scape până acuma de boala aceasta.

Prin hipertrofierea statului și prin neoiobăgia noastră (*aceste două fenomene sociale sânt strâns legate*) începem și noi să imităm Rusia și, sub acoperișul și scutul unor instituții constituționale-occidentale, începem să ne organizăm deabinelea un stat biurocrato-parazită.

Dar trebuie neapărat să ne oprim din drumul acesta, e vremea supremă să ne oprim din drumul acesta, pentru că ceea ce poate suporta marea și puternica Rusie, n'o putem noi: sântem prea debili pentru aceasta.

Și tot aici și în aceeași ordine de idei trebuie să căutăm explicația pentru alt fenomen social: locul așa de nemăsurat de mare pe care-l ocupă politica în viața țării.

Politica acaparează toate interesele, atrage toate inteligențele și talentele, înlănțuște toate conștiințele. Nu numai schimbarea unui guvern, dar până și schimbarea unui ministru de resort, ține în suspensie respirația țării întregi, parcă ar fi un eveniment important ce-i hotărăște soarta, și față de care dispar toate interesele și preocupările economice, intelectuale, culturale, naționale.

Din cele spuse mai sus e clar, pentru ce politica ocupă un loc atât de precumpănitor în viața țării.

Statul dispune de a treia parte din producția țării, de o sumă de valori egală cu întregul venit net al pământului și cu tot ce produce industria și tot el diriguește afacerile țării și hipertrofiindu-se devine o putere covârșitoare în societate. Pe de altă parte, politica în țările cu regim constituțional e mijlocul prin care se poate pune mâna pe stat, e mijlocul prin care poți să iei parte la afacerile statului. Ce mirare, deci, că politica devine ocupația de predilecție, centrul hipnotic de preocupare pentru toți cari vor să însemneze ceva în țară, cari vor să parvină. Și nu numai pentru aceștia, dar și pentru aceia cari vor chiar numai să trăească, întrucât într'o țară cu producție mizerabilă, lipsită de mare industrie, sânt clase întregi sociale, cum sânt oamenii cu ceva carte (proletariatul intelectual), cari nu-și găsesc și nu-și pot găsi decât numai la statul biurocrat mijloacele de trai.

Când, însă, statul normal prin hipertrofiere devine un stat biurocrat-parazitar, atunci într'un regim constituțional și *politica devine politicianism, iară partidele politice se prefac în oligarhii politice, cu clientelele lor și cu toate rezultatele nefaste pe*

cari le implică politicianismul și oligarhia politicianistă.

Și astfel în profunzimile vieții economice găsim explicația adevărată a fenomenelor politico-sociale.

* * *

Am spus mai sus că nu pot vorbi aci mai pe larg de toate rezultatele acestui fel de gospodărie, felului nostru de a gospodări.

Ne vom opri, totuși, aci mai mult asupra fenomenului atât de interesant, care se cheamă *scumpirea traiului*, având în vedere importanța, partea simptomatică și actualitatea lui mare. Cetitorii noștri nu ne vor lua aceasta în nume de rău, întrucât fenomenul în chestie îi privește *acuma* așa de aproape și atinge atât de adânc interesele lor cele mai vitale.

În ultimele trei decenii obiectele de prima necesitate — carne, pește, lemne, etc. — s'au scumpit într'un mod înfiorător, cu sute la sută; în acelaș interval chiriile s'au dublat, s'au triplat, și a. m. d.

De unde provine această imensă creștere a prețurilor, care în orașe începe să facă imposibilă viața omului mai sărac?

«Cauza e, au răspuns oamenii noștri politici, de stat, că sântem *acuma* mai bogați ca înainte, că avem bani mult mai mulți și deaceea, ca în toate țările mai bogate, banii se ieftinesc și fatal cresc prețurile; dar această scumpire de traiu, întrucât ea e rezultatul ieftinirii banului, e numai aparentă, nu e reală».

Nimic mai neexact.

Lasă că bogăția noastră e o legendă, cum am văzut mai sus, dar chiar dacă am avea mulți bani,

mulți de tot, aceasta ar putea influența prețurile numai întrucât s'ar mări cererea bunurilor și numai pânăcând și oferta s'ar mări, s'ar acomoda cererei, deci în mod vremelnic.

Ca să vedem foarte clar, cât de greșită e explicația oamenilor noștri de stat și a economiștilor noștri, cari explică scumpirea traiului prin mai marea abundență și ieftinire a banului, să facem următoarea presupunere, o ipoteză absolut exagerată, care nu se poate îndeplini în realitate, dar care invederează cele zise mai sus.

Să presupunem că renta pământului ar fi crescut așa de mult, iară bugetul statului așa de formidabil, încât acestea singure la un loc ar înghiți nu 45% din întreaga producție a țării, cum e cazul acuma, ci o sumă aproape dublă, adică 80%. Ce s'ar întâmpla atunci?

E vădit pentru oricine, că în acest caz rămânând pentru consumul și vieața tuturor claselor sociale, afară de rentieri și stat, numai 20% din întreaga producție a țării, toți locuitorii ei ar dispărea de foame și mizerie, și împreună cu ei ar dispărea și statul cu clasele bugetivore și rentivore.

Dar înainte de a ajunge la acest ultim dezastru, un altul ar veni să distrugă teoriile economice ale oamenilor noștri de stat.

În adevăr, în supoziția noastră, rentierii și statul absorbind 80% din întreaga producție și, după obiceiul pământului, cheltuind cea mai mare parte în streinătate sau pe mărfuri streine, iară întreaga țară neavând pentru consumul său decât numai 20% din producția națională, mizeria ar deveni înfricoșătoare, banii ar deveni extrem de rari.

Pe dealtăparte, prin creșterea nemăsurată a

renteii pământului s'ar scumpi în aceeaș măsură toate bunurile ce provin din pământ, deci tocmai cele strict necesare vieții, iară prin scumpirea acestora s'ar scumpi și munca lucrătorilor, prinurmare și toate bunurile produse de ea. Tot astfel, șcumpindu-se mult produsele pământului prin mărirea nemăsurată a rentei, s'ar ridica enorm prețul tuturor fabricatelor marei și micii industriei, în cari intră produsele pământului ca materii prime. Statul de asemenea mărind enorm impozitele, în special pe cele indirecte, ar mări întruatâta și prețul bunurilor.

Și atunci, în supoziția noastră, am avea următoarea stare de lucruri: deoparte, o grozavă lipsă și raritate a banilor, dealtăparte o îngrozitoare urcare a prețului bunurilor economice, o îngrozitoare scumpire a vieții.

Bineînțeles că atunci oamenii noștri de stat ar găsi, că scumpirea vieții provine din cauza rarității banului, dupăcum acuma gălesc, că provine din cauza abundenței lui.

E atât de evident, atât de simplu și atât de ușor: când vezi două fenomene coexistente, decretezi pe unul drept cauză a celuilalt și—basta! Banul în țara noastră e azi mult mai abundent ca acum un sfert de veac, vieța e mult mai scumpă, deci cauza scumpirii traiului e abundența banului. Nu-i vorbă, se poate zice și altfel: cauza abundenței banilor e scumpirea bunurilor economice, întrucât pentru a plăti și a comercializa o sumă de bunuri mai scumpe trebuesc și bani mai mulți. Ei, și atunci? Atunci ne-am încurcat, și atâta tot!

O, dacă explicațiile acestea atât de ușoare și simple, ar fi tot atât de adevărate științificește!

Din nefericire, explicările conforme aparențelor și priceperii obișnuite, practice, sânt ușoare, dar nu sânt adevărate, iară cele științifice sânt adevărate, dar nu sânt ușoare deloc.

Noi, însă, avem nevoie de explicările cele adevărate, și deaceea trebuie să facem o excursiune cât de mică în domeniul științii.

Pentru a afla de ce se scumpește valoarea și prețul bunurilor economice, ale mărfurilor, trebuie să cunoaștem, în două cuvinte măcar, ce e valoarea unei mărfi și ce e prețul ei?

Valoarea unei mărfi, după Marx, e egală cu timpul mijlociu necesar pentru producerea ei, iară după economiștii clasici burghezi, valoarea unui bun economic, a unei mărfi, e egală cu cheltuielile mijlocii necesare pentru producerea ei ¹⁾.

Prețul unei mărfi e valoarea ei exprimată în bani.

Sânt două legi economice fundamentale în societățile producătoare de mărfuri, cari fac ca în

¹⁾ Teoria lui Marx asupra valorii e incomparabil superioară, ca teorie științifică, celei a economiștilor clasici burghezi. Teoria lui Marx e mai generală, mai abstractă și cuprinde și lămurește, științificește vorbind, mult mai bine fenomenul valorii. Dar tocmai pentru că e mai abstractă, e mai grea de înțeles și deaceea noi, dorind să fim cât se poate de clari, în aceste câteva cuvinte teoretice întrebuițăm amândouă definițiile, și asta cu atât mai mult, cu cât definiția valorii economiștilor clasici burghezi *în practică* poate fi redusă la cea a lui Marx.

Asemenea, pentru a nu complica chestia tratată, vorbind de preț, facem abstracție de alte manifestări ale fenomenului prețului, cum e cel al monopolului, *prețul rarității*, etc... Pe noi aci ne interesează numai prețul mărfurilor ce pot fi produse în cantități voite, și care preț urcându-se, scumpește vieța, dar nu ne interesează prețul tablourilor artistice.

prețul unei mărfi să se manifesteze valoarea ei, ca prețul unei mărfi să caute să devină egal cu valoarea ei — aceste două legi fundamentale sânt: legea liberei concurențe și legea ofertei și cererei. Dacă în piață ar fi un singur vânzător de mărfuri, el s'ar folosi atunci de situația lui privilegiată și ar ridica prețul mărfurilor cu mult deasupra valorii lor, iară dacă în piață ar fi un singur cumpărător față de mulți vânzători, atunci și acesta s'ar folosi de situația lui privilegiată și ar coborî prețul mărfurilor mult sub valoarea lor. Dar vânzători sânt mulți și toți vor să vândă și prin concurența dintre ei caută să reducă prețul mărfurilor; deasemeni și cumpărători sânt mulți și prin concurența dintre ei caută, la rândul lor, să ridice prețul mărfurilor.

Pe dealtăparte, în societatea modernă unde se produce nu pentru consumare directă, ci pentru vânzare, nu se știe niciodată exact cât anume se cere în piață din mărfurile necesare. Deaceea se produce și se furnizează în piață uneori mai mult, alteori mai puțin decât se cere. Dacă oferta mărfurilor întrece cererea, atunci prețul acestora cade sub valoarea lor, ele se ieftinesc, dar atunci și producția mărfurilor și furnizarea lor în piață devenind păgubitoare, cată să se răstrângă, să se împuțineze, oferta deci scade și cată să se acomodeze cererei, ceea ce face ca și prețul mărfurilor să revină la valoarea lor. Dacă se întâmplă, dimpotrivă, ca cererea să întreacă oferta, atunci prețul mărfurilor se ridică deasupra valorii lor, ele se scumpesc, dar atunci și producătorii și furnizorii, mânați de dorința unui câștig mai mare, caută să producă și să furnizeze mai mult, oferta deci crește

și caută să se acomodeze cererei, ceea ce face ca prețul mărfurilor să scadă până la valoarea lor.

Astfel, prin aceste două legi fundamentale: libera concurență și legea ofertei și cererei, și prin oscilațiile provocate de ele, prețul mărfurilor e ba mai sus, ba mai jos decât valoarea lor și cată să ajungă, în mijlociu, la valoarea lor, care constă în cheltuielile lor de producere și de furnizare.

Acuma, când știm în câteva cuvinte ce e valoarea și ce e prețul mărfurilor, să vedem ce e banul.

Aurul (noi avem etalon de aur, iară hârtia monedă, schimbabilă în aur, e un reprezentant adecvat al acestuia), aurul, zic, e un bun economic întocmai ca oricare altul, a cărui valoare e, deci, egală cu vremea necesară, cu cheltuielile necesare pentru producerea lui. Dar aurul e un bun economic *sui generis*, are anumite calități, cari îl prefac în bani propriu ziși, în instrument de schimb și în instrument de măsurare a valorii tuturor celorlalte mărfuri. Faptul că aurul-monedă e totodată un bun economic ca toate celelalte, dar și un instrument de schimb și capital, faptul că se prezintă sub trei ipostase deosebite, că are trei funcții economice diferite, îl prefac într'o categorie economică foarte complexă, foarte greu de pătruns și care încurcă strașnic, nu numai publicul neștiutor sau diletant, dar și pe economistul de meserie.

Așadar, aurul-monedă e un bun economic, o marfă ca oricare alta, are valoarea lui, care se măsoară prin timpul mijlociu necesar pentru producerea lui, prin cheltuielile lui de producere, și tocmai de aceea, având pelângă asta și anumite calități speciale, devine *monedă* — un instrument de schimb și de măsurare a valorii celorlalte mărfuri.

O bucățică de aur — napoleonul — pentru producerea căruia se cer, să zicem, două zile de muncă, a cărui cheltueală de producere e de 20 de lei, se va schimba și va face să se schimbe între ele o pereche de ghete, un sac de făină sau o haină, cari cer deasemenea în medie pentru producerea lor câte 2 zile de muncă și ale căror cheltuieli de producere sânt de 20 de lei. Dacă cheltuielile de producere a unei mese vor fi de 40 de lei, a unui pat de 60 de lei, atunci masa se va schimba pe o bucată de aur cât 2 napoleoni, patul pe o bucată de aur cât 3 napoleoni sau pe hârtie-monedă echivalentă, care, într'o țară cu o circulație monetară normală și cu etalon de aur, e un reprezentant adecvat al aurului.

Intr'un cuvânt: mărfurile se schimbă între ele prin intermediul aurului după cheltuielile lor de producere și înprivința asta e indiferent dacă banii-aur vor fi abundenți în țară sau ba. De-or fi în țară 5, 10 ori 20 milioane de napoleoni de aur, tot o pereche de ghete se va schimba pe un napoleon, întrucât cheltuielile de producere și ale uneia și ale celuilalt sânt de 20 de lei.

Dar dacă ghetetele, haina, sacul de făină se vor scumpi, dacă cheltuielile lor de producere se vor dubla? Atunci e vădit că aceste mărfuri, ale căror cheltuieli de producere vor fi de câte 40 de lei, nu se vor mai putea schimba pe o bucată de aur cât un napoleon, ci pe o cantitate de aur dublă, ale cărei cheltuieli de producere sânt deasemenea de 40 de lei. În acest caz, însă, bunurile economice: ghetetele, haina, sacul de făină, s'au scumpit pentrucă s'au ridicat cheltuielile lor de producere, și nu pentrucă s'ar fi ieftinit aurul.

Dar dacă aurul s'ar ieftini, dacă cheltuielile lui de producere s'ar reduce la jumătate (prin procedee nouă de extracțiune ori prin descoperirea unor mine extraordinar de bogate)? Atunci da, atunci într'adevăr, din cauza și în proporția ieftinirii aurului-monedă s'ar scumpi și toate mărfurile, toate bunurile economice. Ghetetele, haina, sacul de făină, ale căror cheltuieli de producere au rămas aceleași, a căror valoare a rămas aceeași: 2 zile în mijlociu de muncă, nu se vor mai putea schimba pe o bucată de aur de un napoleon, a cărui valoare s'a redus la jumătate, ci pe doi napoleoni, prețul lor, deci, se va dubla, se va scumpi cași prețul tuturor celorlalte mărfuri. Scumpirea aceasta, însă, ar fi numai aparentă, întrucât cheltuielile de producere a tuturor bunurilor, și deci și valoarea lor, au rămas aceleași, și numai măsura cu care sânt măsurate — banul-aur — și-a schimbat valoarea.

Nu-i vorbă, chiar scumpirea aceasta aparentă ar face încă destule boclucuri și ar tulbura profund toate relațiile sociale. Astfel statul prin bugetul lui, întocmit după vechea valoare a aurului, ar retrace din producția țării numai jumătate din valorile vechi, ar fi deci în pierdere cu 50%, cari ar fi câștigate de contribuabili. Astfel și un creditor, care ar avea de încasat o mie de lei, ar primi numai jumătate din valoarea reală veche — o valoare reală veche de 500 de lei — iară pe celelalte 500 le-ar câștiga debitorul. Tot așa și lucrătorii salariați, întrucât ar primi vechiul lor salariu nominal, ar căpăta în realitate numai o jumătate a vechii valori reale, iară capitaliștii și patronii ar încasa-o pe cealaltă. Și întregul bocluc s'ar putea înlătura numai taxând aurul după noua lui

valoare, prefăcând o cantitate de aur de două ori mai mare într'o monedă nouă de 20 de lei. Atunci toate relațiile economice ar deveni iarăși normale.

Dar toate aceste desvoltări sânt gratuite, întrucât valoarea și prețul aurului de zeci de ani, cu oarecari oscilații, nu s'au schimbat în mod simțitor și prinurmare nici scumpirea bunurilor nu poate proveni din cauza aceasta. Și nici economiștii și oamenii noștri de stat nu susțin aceasta; ei nu zic că aurul-monedă s'ar fi ieftinit în țară din cauza reducerii valorii lui, a cheltuielilor lui de producere, ci din cauza abundenții sale.

Or, aceasta e o mare greșală, care provine din faptul că d-lor confundă banii în calitatea și funcția lor de capital, cu banii în calitatea și funcția lor de instrument de schimb.

Când banii — capitalul bănesc — sânt abundenți, când oferta lor în piața financiară întrece cererea, atunci *se ieftinesc* și, depuși la bancă, înloc să producă 6 la sută, produc, să zicem, 5, 4 sau chiar 3 la sută — productivitatea capitalului bănesc scade la jumătate, banii sânt de două ori mai ieftini. *Dar această ieftinire a banilor, în calitatea și funcția lor de capital, n'are a face cu banii în calitatea și funcția lor de instrument de schimb.* Un napoleon depus la bancă, de-o produce el. în calitate de capital, 50 de bani ori un leu, el tot pe o pereche de ghete se va schimba, întrucât cheltuielile de producere ale acesteea sânt egale cu cheltuielile de producere ale napoleonului. Prin urmare...!

Există un caz în care abundența banilor, *ca instrument de schimb*, poate să devină într'adevăr o cauză de scumpire a bunurilor de trai, și nu de scumpire aparentă, ci reală și adevărată. Aceasta

se întâmplă când banii năvălesc într'o țară deodată și pe neașteptate, așa cum a fost cazul de pildă la noi, în timpul războiului ruso-turc. Atunci banii înmulțindu-se deodată, cererea bunurilor crește mult și covârșește oferta, care nu i se poate acomoda imediat, — prețurile se ridică mult deasupra cheltuielilor de producere și furnizare, viața se scumpește mult. Dar, mânați de dorința unui câștig atât de ridicat, producătorii din interiorul țării și furnizorii mărfurilor din afară — negustorii — măresc producția și furnizarea, măresc oferta, care ajunge de obicei să întrecă și cererea, și astfel, după o perioadă de scumpire a bunurilor, vine o perioadă de ieftinire chiar sub valoarea lor. Și în acest caz excepțional, care n'are nimic a face cu ceea ce se petrece în țară la noi, abundența banilor poate să fie numai cauza unei scumpiri trecătoare, căreia îi urmează o perioadă de ieftinire a vieții.

Prin urmare, explicarea scumpirii traiului nostru, scumpire continuă, reală și crescândă, prin abundența banilor, *chiar dacă aceasta din urmă ar exista cu adevărat*, e o erezie economică și o fantazie practică.

Dar atunci cari sânt cauzele adevărate, ce scumpesc în realitate bunurile economice și deci și viața?

După cele spuse mai sus răspunsul e destul de clar: toate acele cauze cari măresc cheltuielile de producere a unei mărfi, mărindu-i valoarea, îi ridică și prețul și *ipso facto* scumpesc viața.

Astfel de cauze sânt multe, să le vedem pe cele principale.

Prima cauză, și o cauză fundamentală a scumpirii bunurilor de trai, ar putea să fie scăderea productivității muncii. Dacă pentru producerea unei

perechi de ghete, a unei haine, a unui sac de făină, ar fi necesare patru zile înloc de două, atunci și cheltuielile lor de producere s'ar dubla, atunci evident că și valoarea și prețul lor s'ar dubla.

Poate fi vorba la noi de scumpirea bunurilor de trai din această pricină? Evident că nu. Nici la noi, nici aiurea. Dimpotrivă, productivitatea muncii nu numai că nu scade, dar prin tehnica modernă, prin aplicațiile științei, crește mult în agricultură, vertiginos în industrie, tinzând să ieftinească uimitor bunurile de consumație. Factorul acesta economic ieftinește, deci, foarte mult traiul, nu-l scumpește.

Al doilea factor, care ar putea să ridice prețul bunurilor de trai, e scumpirea muncii. Mărindu-se prețul muncii muncitorului, în aceeași proporție cresc și cheltuielile de producere a mărfurilor și deci și prețul lor ¹⁾.

¹⁾ În societățile moderne capitaliste productul național, *grosso modo*, se împarte în valoarea necesară pe care o iau lucrătorii și plusvaloarea ce și-o aproprie capitalul. Dacă partea lucrătorilor crește, scade întruatăta partea capitalului și atâta tot. De aci, deci, n'are de unde să urmeze creșterea prețurilor.

În realitatea vieții economice, însă, nu crește întreagă, și nu crește deopotrivă, partea luată de toți lucrătorii. De obicei, în anume branșe de producție se ridică salariile din cauze diferite, în altele nu; și profiturile capitalului tinzând să se egalizeze, în branșa de producție unde s'au ridicat salariile cresc și prețurile. Întrucât privește pe lucrătorii independenți, micii meseriași, etc..., o categorie economică atât de importantă în țările semicapitaliste, apoi nici vorbă nu e că remunerarea muncii lor crescând, cresc și prețurile bunurilor produse de această muncă.

Decât, și aceasta trebuie de ținut bine seamă, la noi în adevăr s'a ridicat prețul muncii, dar nu și strictul necesar pentru producerea și reproducerea ei, munca nu consumă mai

E oare acesta cazul țării noastre? Nu. De țărănime nu mai vorbim, ea moare mai abitir acuma de foame decât oricând. Intrucât privește pe lucrătorii din orașe și lucrătorii industriali, apoi salariul acestora a crescut cu adevărat în cele din urmă trei patru decenii, uneori s'a dublat, alteori și mai mult. Dar în aceeaș măsură s'a scumpit și vieața, traiul muncitorului, așa-că în realitate el nu numai că nu consumă mai mult din produsul național, ci, chiar cu un salariu dublu, trăește poate mai greu decât mai înainte. Lucrătorul nu se alege, deci, cu nimica din scumpirea muncii — a mărffii lui munca; produsul și rezultatul acestei scumpiri intră numai vremelnic în punga lui, nu e consumat de el, ci de un X oarecaré. Acest X, scumpind munca, *ipso facto* scumpește bunurile produse de ea, iară rezultatul acestei scumpiri a muncii nu-i revine ei, ci aceluiaș X. Vom vedea îndată cine este acest X.

Atunci poate că negustorii, intermediarii, vânzătorii, or fi scumpind din lăcomie așa de mult vieața, urcând imens prețul bunurilor deasupra valorii lor și a cheltuielilor lor de producere?

Din toate explicațiile date scumpirii vieții, aceasta e cea mai absurdă, cea mai copilărească.

Dupăcum am văzut, prețul unui bun economic se reduce prin libera concurență la valoarea acestui bun (adică la cheltuielile lui de producere și furnizare, în cari intră și profitul obișnuit al negusto-

mult decât altădată, ci s'a ridicat prețul ei din cauza scumpirii bunurilor consumate de ea, *munca s'a scumpit din pricina scumpirii traiului, încât remunerarea crescândă în bani a muncii nu e cauza primă și eficientă a scumpirii traiului, ci este efectul ei.*

rului). Or, negoțul în țara noastră e bazat pe libera concurență. Dacă negustorii, intermediarii, ar realiza profiturile de sute la sută, cu cât au crescut prețurile bunurilor de trai, atunci nu numai capitalul intern, dar întreg capitalul mobilier din câteși patru colțurile lumii s'ar îndrepta spre negoțul țării, care dă profituri așa de fabuloase. În realitate e tocmai dimpotrivă: mai tot capitalul indigen neavând industrie unde să se poată plasa, caută să se bage în negoț, iară rezultatul e o concurență înverșunată între negustori.

Atunci poate că trusturile și cartelurile scumpesc traiul, ridicând prețul mărfurilor deasupra valorii lor?

Intr'o minimă măsură, da. Cartelurile, întrucât eludează legea liberei concurențe, scumpesc nenormal bunurile, mărfurile pentru vânzarea cărora sânt cartelate. Sânt, însă, foarte puține carteluri cu un număr absolut nînsemnat de mărfuri și, afară de asta, cea mai superficială analiză a prețului unei mărfi vîndute de cartel va arăta, cum acesta din urmă scumpește marfa cu mai puțin decît X-ul despre care am vorbit mai sus.

Atunci poate că industria indigenă și încurajarea ei ridică prețul mărfurilor și scumpește astfel traiul?

Intr'o mică măsură, da. Întrucât cheltuielile de producere ale industriei noastre mari sânt mai ridicate decît acelea ale industriei articolelor similare din streinătate, întruatăta, prin faptul tarifelor protectoare, plătim mai scump mărfurile acestea. Dar iarăși și în scumpirea aceasta intervine, mărinđ-o, X-ul nostru.

Afară de asta, bunurile produse de industria

noastră proteguită sânt foarte puține și, afară doar de zahăr, joacă un rol relativ neînsemnat în bugetul contribuabilului român, și deaceia și scumpirea vieții provenită din această pricină e neînsemnată în comparație cu enorma scumpire a traiului în țara noastră.

Atunci care e adevărata și adâncă pricină a acestei scumpiri enorme a traiului?

Iat-o, sau iată-le.

Mai întâi unele articole de prima necesitate, pe cari țăranul nostru le producea și le furniza pieții, se scumpesc, pentrucă țăranul e silit de regimul neoibag să devină tot mai exclusiv producător de cereale pentru export și produce din ce în ce mai puțin produsele auxiliare ale agriculturii — zarzavaturi, păsări, lapte, ouă, etc. — pe cari înainte le producea, și le vindea foarte ieftin, neținând seamă cât îl costă cu adevărat producerea lor.

Dar cauza principală, adâncă, permanentă, constantă, a scumpirii traiului și a creșterii mizeriei este: *sporirea nemăsurată a bugetului, a impozitelor statului și sporirea tot atât de nemăsurată a rentei pământului. Acestea, întrucât ridică cheltuielile de producere și furnizare a mărfurilor, întruatâta le măresc prețurile și, deci, scumpesc traiul.*

Asta e cauza adevărată, adâncă, permanentă și constantă, a scumpirii traiului.

Am văzut că statul ia din întreaga producție a țării 400 milioane; renta pământului marei proprietăți e de 120—140 milioane. Statul și renta iau, deci, dintr'un miliard și două sute de milioane până la 540 de milioane, adică aproximativ 45%. Va să zică statul și rentierii pământului retrag din

întreaga producție, -- care prin sine însăși e mizerabilă și insuficientă pentru o vieață omenească a țării, -- 45%; încât pentru restul întregii țări, cu toate clasele ei (afară de cei cari trăesc din buget și din renta pământului), rămâne 55%.

Ce mirare deci că, pe măsură ce statul și rentierii pământului retrag tot mai mult din productul țării, mizeria merge crescând?

Cucât statul și renta vor retrage mai mult, cu atât mizeria va crește. Și într'o țară capitalistă sau semicapitalistă, producătoare de mărfuri, această mizerie se manifestă pe deoparte prin faptul că locuitorii au tot mai puține mijloace cu cari să cumpere, iară pe dealtăparte prin scumpirea tot mai mare a mărfurilor, a bunurilor de consumare.

Renta, crescând într'o proporție nemăsurată, scumpește toate bunurile provenite din pământ, în primul rând, deci, bunurile cele mai importante și mai strict necesare vieții. Renta crescândă a pământului scumpește în aceeași măsură toate productele pământului, cari intră ca materii prime în fabricarea altor bunuri materiale, industriale. Scumpind vieața muncitorului, renta pământului scumpește bunurile produse de această muncă. Iară statul, prin impozitele directe și indirecte, produce același rezultat cași renta, într'o măsură și mai mare¹⁾.

Și atunci când renta și statul absorb din întreaga producție a țării grozava și imensa sumă de 45%, atunci când renta pământului și statul

¹⁾ Nu toate impozitele statului, dealtfel, scumpesc prețurile. Astfel, impozitul asupra rentei pământului micșorează această rentă, dar nu ridică prețurile.

înghit cât pe-ce jumătate din întreaga noastră producție, rămânând pentru întreaga țară numai o jumătate și ceva din ceea ce produce, a te mai mira de enorma scumpire a vieții și a-i căuta cauzele eficiente aiurea, e tot așa de logic și cuminte cașicum, după săptămâni întregi de ploii torențiale, te-ai mira de inundații și le-ai căuta cauza în apa cu care se stropesc străzile orașelor.

Dar opinia noastră publică a fost atât de mult înșelată și îndreptată pe căi greșite de cei neștiutori și interesați, încât cred că nu e de prisos să dau aici câteva exemple concrete pentru dovedirea celor de mai sus.

Să luăm ca pildă scumpirea chiriilor, cari joacă un rol covârșitor în bugetul omului sărac.

Pentru construirea unei case trebuie mai întâi teren, iară renta pământului, urban a crescut în proporții fabuloase; în ultimele trei-patru decenii prețul metrului pătrat în București s'a dublat, s'a triplat, s'a împătrit, ba și mai mult. Apoi pentru construirea pe acest teren, al cărui preț s'a ridicat cu 200%, 300%, etc. . . , trebuie material de construcție: var, nisip, cărămidă, lemn lucrat, etc. . . Producerea acestui material reclamă muncitori manuali și intelectuali, iară munca s'a scumpit și ea, deoparte din cauza scumpirii — prin creșterea rentei — a tuturor bunurilor strict necesare vieții, dealtăparte din cauza creșterii impozitelor directe și indirecte. Astfel muncitorii, cari produc materialele de construcție, primesc o remunerare mai mare ca mai înainte. Din nenorocire, mărirea aceasta a remunerării nu le folosește lor la nimic, ei sânt numai intermediarii, prin mijlocirea cărora surplusul acesta de salarii intră în buzunarul rentei

și al statului; nu-i mai puțin adevărat, însă, că prin această mărire a plății muncii se scumpesc bunurile produse de ea, se scumpesc, deci, foarte mult materialele de construcție. Acelaș lucru se întâmplă și cu munca direct întrebuințată în construcție; și munca aceasta — a arhitecților, zidarilor, lemnarilor etc... — e scumpită și din aceleași cauze. Pe urmă și toate materialele necesare aduse din streinătate sânt scumpite prin enormele taxe vamale, ce se prelevă asupra lor. În urmă vin angaralele statului, ce cad asupra casei și fel de fel de impozite comunale crescute.

Astfel, din toate aceste cauze, valoarea unei case e acuma de două sau trei ori mai mare ca altădată, și se înțelege că și chiria trebuie să se urce în aceeaș proporție ¹⁾.

Sau să luăm un alt exemplu—carnea, un obiect deasemenea de primă necesitate.

Acum treizeci de ani pășunile erau extraordinar de ieftine, era mult pământ disponibil, nu putea tot să fie pus sub cultură, și renta pământului era foarte redusă. Acuma, însă, renta a crescut enorm, mai tot pământul e pus sub cultură, așacă nici nu le mai vine deloc la socoteală proprietarilor și arendașilor să dea pământ pentru pășune, — pământ, care sub cultura cerealelor produce 50 de lei pogonul.

¹⁾ E evident că scumpirea chiriilor poate să provină și din cauza lipsei de case de închiriat, din cauza că cererea de case întrece oferta. În acest caz, însă, casele începând să producă venituri ce trec mult de venitul obișnuit și normal, se construiesc case multe și deobicei oferta lor mărită covârșește cererea, și chiriile cad sub normal. Scumpirea, deci, a chiriilor din această cauză nu poate fi decât vremelnică.

Oamenii noștri de stat abea după ce au obținut un briliant succes diplomatico-economic: permisiunea de a exporta vite în Austria, de abea atunci au băgat de seamă că vremurile s'au schimbat, că pășunile s'au scumpit până într'atâta, încât nu mai convine să creștem vite de export, că permisiunea exportului am obținut-o, foarte adevărat, decât numai atâta că... n'avem ce exporta.

Așadar, prețul pășunilor a crescut enorm, s'a întreit, ba și mai mult decât întreit. Or, vita nu se hrănește din aer, ci, trei ani de zile până ce devine bună de tăeat, trăește din pășuni, din produsele pământului.

Prin urmare, creșterea unei vite de tăeat costă astăzi cel puțin de trei ori mai mult decât acum trei decenii; iară după ce e adusă de măcelar la tăeat, mai vin încă multe alte cheltuieli și angarale: abatorul, veterinarul și fel de fel de impozite comunale. Apoi, prețul prăvăliei măcelarului s'a mărit, munca pe care o întrebuintează e acum mai scumpă ca altădată, însfârșit cheltuielile lui proprii și ale familiei lui, cari se ridicau acum trei decenii la 4000 lei anual, trec astăzi peste 8000 — și noi știm de ce și de unde vin toate aceste scumpiri.

Firește că aceste cheltuieli cad toate asupra cărnii de vânzare, îi măresc cheltuielile de producere și de furnizare, ca să vorbim în termeni economici.

Ce mirare, deci, că prețul cărnii s'a întreit și s'a împătrit în ultimii treizeci de ani!

Se înțelege, dacă s'au întreit cheltuielile de producere și de furnizare a cărnii, — în primul și esențialul rând din cauza creșterii rentei pământului și a impozitelor statului, — și prețul cărnii tre-

buea să crească în aceeași proporție. Dar publicul neștiutor, încurajat de cei interesați, acuză... pe măcelari (dece adică n'ar vinde mai ieftin decât îi costă) și cere împotriva lor intervenția statului.

Și ceceace e mai comic decât toate: statul chiar intervine, foarte grav și energic... *pentru a feri publicul consumator de spolierea negusturilor măcelari!*

E delă sine înțeles, că aceleași cauze cari scumpesc carnea, scumpesc și laptele, ouăle, păsările, zarzavaturile.

Pentru limpezirea și mai mare a celor spuse mai sus, să luăm încă o pildă foarte caracteristică: berea, care joacă și ea un rol oarecare în bugetul orășanului.

Berea se vinde de fabrici cu 50—52 lei hectolitru, 50—52 bani litru. Din acești 50 de lei, statul și comuna încasează direct 20 de lei, adică nici mai mult nici mai puțin decât 40% din prețul de vânzare al berei. Dar cel puțin din cele 60% rămase, din cei 30 de bani ce mai rămân de fiecare litru fabricantului, nu mai prelevează nimic statul și renta crescândă a pământului?

Aș, vorbă să fie!

Mai întâi, orzul și hameiul — materiile prime din cari se fabrică berea — se scumpesc din cauza creșterii rentei pământului (ori din cauza scumpirii lor crește renta pământului, ceceace revine la acelaș lucru). Această scumpire a materiilor prime mărește, bineînțeles, și cheltuielile de producere a berei. Apoi, alt element care mărește aceste cheltuieli e și capitalul băgat în fabrică și instalații. Or, terenul pe care e construită fabrica acum costă incomparabil mai mult decât înainte, din cauza creșterii imense a rentei pământului

urban, deasemenea incomparabil mai mult costă și construirea fabricii, din cauza scumpirii muncii prin creșterea rentei pământului și a impozitelor statului. Munca însemnată, manuală și calificată, intelectuală, întrebuințată la fabricarea berei e și ea scumpită din aceleași cauze.

Nu știu cucât pot toate acestea să mărească cheltuielile de producere a berei, — probabil cu 10 lei hectolitru, ori poate și mai mult.

Dar, mai departe. Fabricantul vinde berea cu 50 — 52 lei hectolitru, berarului, care urmează să o revândă consumatorilor. Pentru aceasta îi trebuie un local *la poziție, în centru*, adică tocmai acolo unde renta pământului urban a crescut enorm. Din această cauză și din cauza scumpirii construcției casei, berarul plătește astăzi pentru local o chirie de zece mii lei și mai bine. Apoi vin patenta, licența, fel de fel de impozite comunale. Lumina, gheața, munca întrebuințată de berar, toate s'au scumpit mult din cauzele știute; însfârșit berarul însuși și familia lui, cari acum un sfert de veac puteau să trăească bine cu 4.000 de lei anual, nu pot acum nici cu o sumă dublă.

Și toate cheltuielile acestea mărite cad, într'o țară săracă dupăcum e a noastră, asupra unui cerc restrâns de consumatori.

Și iată cum un litru de bere, ale cărui cheltuieli de producere (incluziv profitul fabricantului) ar trebui să se ridice la 20 de bani, ajunge de se vinde cu 1 leu, iară berarii, presupușii autori ai acestei scumpiri enorme, cu foarte rare excepții, trăesc de azi pe mâne, cu frica falimentului în spinare.

Intrucât privește renta pământului și statul,

apoi aceștia tac, înghit, își fac digestia, — și din când în când, la intervale din ce în ce mai scurte, statul intervine energic... pentru a feri publicul consumator de spolierea berarilor.

Aș putea să înmulțesc cât de mult exemplele acestea, sper însă că și cele citate sânt îndestulătoare.

Dealtfel și cetitorii singuri, fără ajutorul meu, pot să se convingă de veracitatea celor avansate aici. N'au decât să ia prețul crescut al unui bun economic oarecare, să-l analizeze descompunându-l în toate elementele lui și să cerceteze pentru fiecare element cucât participă la scumpirea acestuia statul și renta pământului, — atunci se vor convinge dela sine și vor pricepe clar legătura causală care există, de pildă, între scumpirea crenvirștilor și creșterea rentei pământului, între mărirea impozitului asupra sărei și pipărarea chi-riilor la București sau Craiova.

N'aș dori dealtfel să fiu rău înțeles. Eu nu zic, firește, că nu sânt negustori cări căută să scoată prețuri exagerate — cum să nu fie! — și nici nu zic că n'ar trebui luate măsuri împotriva cartelurilor și trusturilor, întrucât ele spoliază publicul, ridică prețurile, eludând o lege fundamentală a societăților moderne, — concurența liberă. Ceeace afirm eu e că toate aceste participă *relativ* cu puțin la scumpirea traiului și sânt trecătoare, pecând cauza ei adâncă, eficientă, fundamentală, permanentă, e creșterea nemăsurată a rentei pământului și creșterea și mai nemăsurată a impozitelor statului (incluziv ale comunelor și județelor).

«Dar, va zice cu mirare cetitorul, cum se poate ca de atâta vreme întreaga opinie publică să fie dusă pe căi atât de greșite?»

Da, se poate! E și neștiință, nepricepere la mijloc, dar mai ales sânt și puternice interese, cari o cer ca o diversiune. Dealtfel, în cazul de față se și simte nevoie mare de diversiune. Inchipuiți-vă, într'adevăr, pe contribuabilul român aflând deslușit adevăratele cauze ale înfiorătoarei scumpiri a traiului. Contribuabilul nostru ar putea face atunci următoarele deducții adevărate și logice.

Dacă pricina enormei scumpiri a traiului e creșterea neîncetată și nemăsurată a bugetului statului, atunci să facă d-sa bunătate să nu mai crească, ci dimpotrivă, să descrească; iară dacă marea creștere a rentei pământului, care scumpește și ea întruatâta traiul, e o fatalitate în societățile moderne, care se face fără vina sau meritul rentierului, atunci să fie impusă mai ales renta pământului, degrevând întruatâta consumația omului sărac.

Sânt foarte logice și adevărate toate acestea, dar, vedeți, cât de dezagreabile...

Pecând așa...

Când oligarhia politică mărește cu zeci de milioane bugetul statului, ceea ce constituie o adevărată și autentică grozăvenie pentru o țară cu o producție atât de săracă, ceea ce duce țara cu pași siguri spre ruină și dezastru și, între multe altele, produce și o înfiorătoare scumpire a traiului; când oligarhia, zic, mărește cu zeci de milioane bugetul statului, ea are grija să emită niște teorii economice, din cari urmează că flămânzirea contribuabilului român nu e un fenomen real, ci aparent, iară cauza lui rezidă în faptul că în buzunarul contribuabilului s'au înmulțit prea mult banii în numerar!

Nu-s acestea nici logice, nici adevărate, dar în schimb, cât de agreabile!

* * *

În cele spuse și dezvoltate mai sus se găsește și explicația acelui pesimism, acelui *malaise*, acelei deprimări sufletești, acelei crize morale, care stăpânește societatea noastră în toate clasele, chiar în clasele ei conducătoare.

«Mergem rău», auzi peste tot, ca un refren trist și apăsător, începând dela meseriaș și micul negustor și sfârșind cu oamenii mai avuți sau cu oamenii politici cari simt răul țării. «Mergem rău de tot; ce să faci, dacă n'avem oameni? Nu e omul care să îndrepte lucrurile; nu-l văd, d-le!»

Răul organismului social, cași al organismului individual, mai întâi se simte; explicația lui vine mai pe urmă.

Și doară, din cele spuse, se vede clar unde rezidă răul țării.

O organizație socială și de stat antagonică și contradictorie, care preface instituțiile ei în aparențe și minciună.

O vială politică și economică plină de resturi feudale, cari nu vor să moară, și bazată pe capitalism modern, care nu poate încă să trăească.

O producție națională mizerabilă: 50 parale de cap de om. Din această producție, care nu ajunge bine pentru cea mai simplă îndestulare materială a populației, statul retrage a treia parte, făcând risipă și creând o clasă biurocrato-parazitară. Din restul de două treimi o mare parte este iarăși acaparată de o mică minoritate, care o risipește în consumare neproductivă, într'un lux nesocotit. Și astfel se creează

tot mai mult și mai mult necesități și gusturi rafinate, dorințe fără frâu, a căror îndeplinire devine tot mai puțin și mai puțin posibilă. De aici naște egoismul, arivismul, descurajarea morală și toate acele semne ale decadentei, de parcă am fi un popor îmbătrânit.

Iară în vremea asta jos, în profunzimile vieții sociale, domnesc încă relații semifeudale, neoiobăgiste, cu întreg cortezul lor de contradicții și anomalii, cari fac posibile și inevitabile jacheriile.

Da, desigur, organismul nostru social e bolnav, foarte bolnav și boala se manifestă între altele prin acea destrăbălare morală, prin criza morală și prin acea anarhie în cugetare și în fapt, de care suferă țara noastră.

Dar cari sânt remediile pentru boala aceasta adâncă a organismului nostru social?

Se înțelege că remedii sânt. Și în marginile *statu quo*-ului nostru social se poate face mult.

Am arătat mai sus, numai ca o pildă, cum statul, deplasând câteva zeci de milioane din risipa nebună pe care o practică, ar putea face, într'un chip sau altul, să dispară foametea la sate sub cea mai hidoasă formă a ei: lipsa mămăligii goale.

Prin impunerea mai mare a rentei pământului și prin degrevarea consumației omului sărac, s'ar putea întrucâtva micșora scumpirea traiului. Dar se pot face multe altele, în special pentru îmbunătățirea sorții claselor muncitoare, pentru scăderea exploatării nemiloase, pentru civilizarea raporturilor sociale, ș. a. m. d.

Totuși, din impasul greu în care ne găsim, nu vom putea scăpa.

Și pentru a o invedera cu toată claritatea, n'avem decât să facem următoarea supoziție. Să presupunem că statul n'ar mai lua nici o centimă contribuabilului, toate serviciile statului, cu adevărat necesare, le-am avea gratuit, deasemenea toate serviciile comunale și județene. Să presupunem deasemenea că mării proprietari ar renunța în folosul națiunii la renta pământului; chiar și în acest caz am avea, atunci, un venit de 50 de bani pe zi de cap de locuitor pentru toate necesitățile lui.

Mizeria ar dispărea — mizeria ar rămânea.

Așadar, nu vom putea scăpa definitiv din impasul în care ne găsim, atâta timp cât baza producției naționale va fi cea veche, atâta timp cât suma produsului nostru național va fi atât de mizeră.

In marginile acestei producții mizere ne sufocăm.

Trebue, deci, pe baze nouă de producție, pe baze transformate, să mărim, și trebue să mărim considerabil, produsul nostru național.

Aceasta e problema problemelor țării noastre.

Deci, pe baze nouă și moderne trebue să mărim, să mărim cât de mult, produsul național, creând astfel o bază mai largă, tot mai largă, pentru existența noastră materială și, deci și culturală, morală, națională. Dar pentru aceasta trebue o renovare a organismului nostru social, o renovare economică și politică (votul universal), acești doi termeni ai vieții sociale fiind strâns și indisolubil legați între ei. Trebue deplasată, prin votul universal, puterea politică dela oligarhia noastră politicianistă de azi, printrucă așa, politicește vorbind, se poate face posibilă o renovare radicală a organismului nostru social întreg.*

Trebue o prefacere radicală a întregii noastre gospodării naționale.

Primul pas foarte important va fi desființarea neobișnutei și crearea raporturilor de producție occidental-civilizate la țară, după cum am arătat mai sus.

Aceasta însă nu ajunge, nu ajunge deloc. Pentru poporanistii puri și consecvenți deslegarea problemei țărănești e deslegarea problemei țării, țara românească fiind osândită să rămână o țară eminemamente agricolă, o țară țărănistă, — *viitorul țării fiind la sate*, cum zic poporanistii.

Nimic mai greșit.

Dacă acesta ar fi viitorul țării, țara ar fi fără viitor. O țară eminemamente agricolă e o țară și eminemamente săracă, înapoeată și economicește și culturalicește. Danemarca nu dovedește ceea ce vor să dovedească poporanistii noștri, ea având, cum am văzut, condiții și istorice și sociale și fizice cu totul excepționale, precum și o situație geografică — între Germania și Anglita — iarăși excepțională. Noi, pelângă toate celelalte împrejurări prin cari ne deosebim de Danemarca, o mai avem și pe aceea că sântem înconjurați de țări agricole, cari ne vor împiedeca exportul agricol, dar în schimb ne pot ușura dezvoltarea industrială. Și apoi, Danemarca devine din zi în zi mai industrială, ea își industrializează și agricultura și se dezvoltă și se va dezvolta pe baze capitaliste.

Un exemplu sugestiv ar fi China. Iată un stat, care s'a dezvoltat pe baze agrare, care a dus intențivitatea și productivitatea muncii agrare la ultimele posibilități și a întrecut, în această privință, tot ce-ar fi putut visa un popor civilizat. Și doar vedem unde a ajuns și ce reprezintă China.

Marele și arhigenialul poporanist Lew Tolstoi e cel puțin consecvent, când recomandă China ca ideal popoarelor civilizate.

Ca să vedem, cât se poate de clar, cam ce ar însemna dezvoltarea țării noastre pe bazele poporaniste, pe cari i le aștern poporaniștii noștri de doctrină, să ne închipuim, măcar în linii generale, ce ar fi, economicește vorbind, cu țara noastră peste 30 sau 40 de ani, dacă ar rămânea o țară eminentamente agricolă, cum îi recomandă poporaniștii noștri.

D. Colescu socotește întreg productul agricol al țării noastre în mijlociu și în valori nouă (scăzând deci sămânța și amortizarea capitalului), la 770 de milioane de lei. Solul țării noastre, prin cultura prădalnică ce se face, a și început să se istovească, așa că după patruzeci de ani de așa cultură, avem toate șansele ca productul nostru agricol să scadă în mod însemnat, nu să crească.

Să presupunem, însă, că în vremea asta vom fi scăpat de regimul nostru neoiobag, că agricultura noastră va fi devenit mult mai rațională, mai sistematică — și asta nu numai că ar compensa pierderile pământului, dar încă l-ar îmbunătăți, astfel că printr'o cultură mai sistematică vom fi ajuns să dublăm aproape productul nostru agrar — să producem, deci, valoarea foarte însemnată de un miliard și jumătate de lei.

Cam ce însemnează acest product agricol se poate vedea din următorul calcul. Noi producem acuma, în termen de mijloc, cam 13—14 hectolitri grâu — principalul nostru product de export — pe hectar. Dublând producția, am produce 28 hectolitri. Or, Franța în ultimii 6—7 ani, prin mari sfor-

țări, a reușit să ridice producția mijlocie dela 18 hectolitri la 20 hectolitri pe ha. Am întrece deci Franța cu 30%. Dar ce Franța, am întrece Danemarca însăși, — marele ideal al poporaniștilor noștri, — care produce 26 hectolitri pe ha. Și asta numai în 30—40 de ani! Sper că și d. Stere va fi de acord, că sânt mai curând optimist decât pesimist în presupunerile mele.

Dealtăparte, să presupunem deasemenea, că valoarea produselor micii industriei și ale industriei țărănești casnice, care în intenția d-lui Stere trebuie să se desvolte în locul marei industriei, să presupunem că aceasta, împreună cu produsele auxiliare ale agriculturii, cari se ridică acum la 400 de milioane, se vor dubla, deci vor ajunge la 800 de milioane, ba mai mult, să zicem la un miliard, ceace e desigur exagerat pentru o țară eminentemente agricolă.

Astfel, rămânând o țară eminentemente agricolă, vom avea un product de 2 miliarde și jumătate, înloc de un miliard și două sute de milioane, cât avem acuma. Pe dealtăparte, însă, în 30—40 de ani, împreună cu marea înmulțire a populației și a nevoilor statului, împreună cu dezvoltarea culturală și materială, trebuie să crească în proporție și bugetul statului și al comunelor.

Bugetul statului în cei patruzeci de ani din urmă a crescut de șase ori — dela 51 milioane la 305 milioane. Chiar dela 1880 până acuma aproape s'a triplat — ajungând dela 116 milioane la 305 milioane.

Să presupunem, însă, că și gospodăria statului va fi condusă mai rațional și bugetul, în patruzeci de ani, se va dubla numai, ajungând, împreună

cu bugetele comunelor și județelor, la suma de 800 de milioane. E neîndoelnic că în patruzeci de ani suma bugetelor noastre, ale statului și ale comunelor și județelor, va întrece suma aceasta.

Scăzând opt sute de milioane din suma totală a producției țării, rămâne întregii populații pentru consumare un miliard șapte sute de milioane. În 40 de ani populația noastră, care se înmulțește cam cu o sută de mii de suflete pe an, va avea $10\frac{1}{2}$ milioane locuitori. Această sumă de un miliard șapte sute de milioane, împărțită la 10 milioane de locuitori, ($\frac{1}{2}$ milion trăind depe urma bugetului statului), va da 170 lei de cap de om.

Așadar, după patruzeci de ani de dezvoltare poporanistă, vom ajunge ca locuitorii acestei țări, toți fiii și fiicele țării românești, să aibă câte 46 de bani pe zi, pentru toate nevoile și trebuințele lor, înloc de 33 parale cât au acuma¹⁾.

S'ar putea, desigur, obiecta: dar de ce să producem numai cereale de export și să nu trecem la culturi agricole mai bogate, mai productive: grădinării, flori, fructe, vinuri, unt. Se înțelege că aceste culturi sânt mai productive și dintr'un hectar de pământ pus sub cultura florilor scumpe se poate scoate un product de o foarte mare valoare. Dar cui să vândă agricultorii noștri toate aceste articole? Lor înșile? Pentru vânzarea acestor produse ale agriculturii intenzive trebuie, sau o puternică piață externă de desfacere, sau o bogată piață internă.

O puternică piață externă pentru desfacerea

¹⁾ Bineînțeles, «să aibă» sau «au acuma» sânt un mod de exprimare, pentru cazul când întreaga producție a țării ar fi împărțită egal între toți locuitorii ei.

acestor produse nu putem avea. *Țările cele mai industriale și mai dens populate, cari, ca atari, au o imperioasă necesitate de cerealele noastre, au ele însele din belșug propriul lor pământ pentru grădinarii, ferme, fructe.* Doar nu ne vom apuca să concurăm pe piața mondială Italia cu fructele noastre, Franța cu vinul nostru, — Franța, care nu știe ce să facă acum cu vinurile sale, al căror preț s'a scoborit la 40 de bani decalitrul, pecând noi, ca să ne apărăm de concurența vinului strein, îl impunem cu zece lei decalitrul (!). Sau poate vom concura în Englitera cu untul nostru pe Danemarca, atunci când, pentru a-l proteja în propria noastră țară împotriva celui unguresc și bucovinean, sântem nevoiți a-l impune cu 1 leu kgr.

Atunci rămâne condiția cealaltă necesară pentru producerea articolelor agriculturii cu adevărat intenzive — o bogată piață internă pentru desfacerea acestor produse.

E vădit însă, că pentru aceasta trebuie să se creeze alte valori în țară, cu cari să se poată cumpăra și plăti valorile produse de agricultură, cu alte cuvinte *pentru aceasta tocmai ne trebuie o industrie însemnată, care devine astfel o condiție vitală pentru existența acestei agriculturi intenzive.*

Dar produsele unei atari culturi agricole pot fi întrebuințate de clasele agricole ele însele și de clasele suprapuse și de cele parazitare?

Se înțelege că da, ba faptul acesta ar avea chiar foarte mare importanță, intrucât îi privește pe țărani noștri, cari, ca mici proprietari ori fermieri scăpați de neoiobăgie, ar putea să aibă din propria lor gospodărie, ca valori de întrebuințare, lapte, unt, legume, etc.

Dar chiar având toate aceste articole agrare pentru consumarea internă a țării, rămâne totuși faptul constatat mai sus, că locuitorii României vor avea, pentru toate celelalte necesități ale unui cetățean modern, câte 46 de bani pe zi. Și dacă mai ținem seama și de necesitățile crescânde ale unui om din ziua de azi, apoi în fața lor, peste 30 — 40 de ani, acești 46 de bani vor reprezenta tot o mizerie.

Și rezultatul mizeriei economice e mizeria sub toate formele ei.

Și, *nota bene*, aici vorbim numai de mizeria producției. Dar în societățile actuale dezvoltarea culturalo-socială și cea intelectualo-socială nu sânt nici ele posibile, decât pe baza largă a unor societăți dezvoltate economiceste, cu utilajul lor mecanic formidabil așa de complex, cu orașele lor mari, deschizătoare de orizonturi atât de imens de largi, centre ale unei culturi întinse; și deci numai pe baza unui asemenea fel de producție se pot lărgi orizonturile, se poate desvolta și o cultură întinsă care, oricât de multe defecte proprii ar avea, *ea e însă cultura epocii moderne*.

Societățile înapoeate, eminentemente agricole, cu producția lor săracă, orașele lor nedezvoltate, orizonturile strâmte ale satelor izolate, sânt condamnate în afară de mizerie materială, și la mizerie și înapoiere culturală, intelectuală.

Și iată de ce, pecând poporaniștii, pentru demonstrarea ideilor lor fantastice, invoacă drept exemplu țările agricole scandinave și în special Danemarca, pecând poporaniștii se îngrașă parcă văzând cu ochii, uitându-se la formidabilele motive de unt exportate din Danemarca, aceasta din

urmă caută din toate puterile să devină o țară industrială, în rând cu țările industriale din Occident, iară Suedia, micuța Suedie, ajunge la un așa nivel industrial, încât face posibilă cea mai mare grevă generală cunoscută până acuma, o grevă de aproape o jumătate de milion de lucrători industriali.

Păcat că nu se conduc și țările scandinave de concepțiile și ideile economiei politice poporaniste, că ar ajunge odată și ele, cu înmulțirea continuă a populației și creșterea necesităților statului, la ... 46 de bani de cap de om!...

Dacă trebuie, deci, ridicată neapărat productivitatea muncii agricole, tot așa de neapărat trebuie să dezvoltăm și toate celelalte resurse de producție ale țării și trebuie să devenim o țară industrială. Cum am zis și în *Cuvinte uitate: pentru țara noastră aceasta e o întrebare vitală, de a fi ori a nu fi.*

Și asta e de o importanță vitală nu numai pentru țară în general, dar și pentru însăși țărănimea. O înmulțire a populației și o dezvoltare ulterioară a țării pe baza producției agricole a 8 milioane hectare de pământ cât avem, ar fi o avansare iarăși... către înapoiere și mizerie. În industrie va găsi țăranul loc pentru plasarea fiilor săi și tot în industrie va găsi el o piață de desfacere pentru produsele sale. Pentrucă, încăodată, o agricultură mică, realmente intenzivă, e un *non sens* fără o piață internă de desfacere a produselor agricole, fără o piață industrială.

Incât, dacă e foarte adevărat că viitorul țării românești e la sat, este însă tot așa de adevărat că viitorul satului însuș e la oraș și în dezvoltarea industrială a țării. Viitorul țării întregi e în îndru-

marea ei, ca stat și organism social, către o organizație și o stare asemănătoare cu a statelor occidentale, și împreună cu acestea, către o organizație socială mai înaltă în viitor — societatea socialistă.

* * *

Aci aș putea să mă opresc.

În acest capitol adițional am voit numai să enunț unele probleme vitale ale țării, fără să le discut, analizez ori dovedesc, aruncând asupra lor o mică fășie de lumină, am voit numai să lărgesc orizonturile atât de restrânse în vremea din urmă și să arăt, între altele, că rezolvirea problemei agrare nu rezolvă chestia socială a țării; mai mult decât atâta: prin ea însăși soluția problemei agrare nu rezolvă nici chestia țărănească în totalitatea ei, pentru că aceasta face parte din chestia socială a țării întregi.

Dar problema dezvoltării noastre industriale e așa de imens de importantă, încât țin să mai adaug măcar câteva cuvinte.

«Ne trebuie neapărat, va zice cetitorul, o dezvoltare industrială și capitalistă asemănătoare cu a țărilor occidentale; foarte bine, dar n'a dovedit oare d. Stere în seria d-sale de articole *Socialdemocratism sau poporanism*, că o industrie și o dezvoltare industrială la noi e o iluzie și o pură imposibilitate?»

Nu. D. Stere n'a dovedit aceasta.

D. Stere a arătat o serie întreagă de argumente poporaniste, foarte serioase de altfel, cari ar trebui să dovedească asta; dar atâta tot.

Astfel, unele din argumentele d-lui Stere sânt și acestea: că sântem o țară mică și n'avem pu-

tere să impunem articolele noastre industriale de export, că nu putem avea un debușeu extern de desfacere de mărfuri, că n'avem colonii unde să le desfacem.

Asupra teoriei piețelor de desfacere și asupra greșelilor pe cari le face în această privință economia politică poporanistă, vom vorbi altădată. Aci vom observa numai următoarele: iată sora noastră din Occident, Belgia Occidentului, ea n'are colonii, mai n'are armată, n'are flotă de războiu și nici flotă comercială; mai tot exportul îl face pe vase de transport streine — și *Belgia e țara cea mai industrială din lume.*

Se înțelege, noi nu putem să ne comparăm cu Belgia, sântem departe de a fi în situația ei; dar oricum, când aduci ca un exemplu de imposibilitatea dezvoltării unei industrii, niște împrejurări sociale, cari există tocmai în cea mai industrială țară din lume, ne va concede oricine, că argumentul pierde din valoarea lui.

Alte argumente, foarte serioase de altfel, minite să arate imposibilitatea dezvoltării unei industrii mari în țară la noi, e că n'avem nici debușeu intern — țăranul nostru fiind sărac — și nici n'avem lucrătorii necesari. țăranul nostru fiind un lucrător impropriu pentru industria mare.

Argumentele sânt adevărate, dar ceeace n'a băgat de seamă d. Stere, și tocmai asta e hotărîtor, e că toate acestea sânt rezultatele neoiobăgiei noastre. Neoiobăgia, dupăcum am văzut, lipește pe țăran pământului, și astfel, ca în Occident în evul mediu, împiedică formarea unei clase de muncitori industriali. Neoiobăgia toropește pe țăran și îl face impropriu, nu numai pentru o industrie înaintată,

dar chiar pentru ocupația de servitor de oraș: până și pe servitori țara noastră îi importează din Transilvania, țara micii proprietăți țărănești, nu a neoiobăgiei. Pe urmă, neoiobăgia, prefăcând munca țăranului în semigratuită, reducându-l la sărăcie lucie, distruge principalul dețeu de desfacere pentru o industrie națională. Insfârșit, neoiobăgia, prin felul ei de a fi, creând o producere numai pentru consumare neproductivă și pentru risipă, împiedecă prin aceasta capitalizarea. Pe de altăparte, statul, ocupat cu crearea unei clase biurocrato-parazitare, dedat și el risipei și încurajând producerea numai pentru consumarea neproductivă, și întreaga noastră gospodărie națională având acelaș caracter, se oprește capitalizarea, se împiedecă formarea *capitalului*, care în societățile moderne e însuș nervul vital al unei dezvoltări industriale.

D. Stere mai are încă un argument pentru a arăta imposibilitatea dezvoltării unei industrii mari în țară la noi, și anume. Statul nostru a încurajat strașnic industria mare, a făcut jertfe enorme, publicul consumator a fost spoliat, iară rezultatul e o industrie neînsemnată, care produce nimica toată și care trăește din sacrificiile statului și pe spina-reă consumatorilor.

Argumentul e în bună parte adevărat. Decât și aci d. Stere n'a băgat de seamă, că așa numita încurajare a statului *nu e combinată în mod savant și eficace, în vederea ridicării forțelor și resurselor productive ale țării*, ci, mai ales, în vederea sporirii veniturilor statului biurocrat și în vederea profitului oligarhiei politicianiste și a procopselilor personale. D-sa n'a băgat de seamă că industria mare,

politicește vorbind, trebuie să se desvolte la noi în următoarele condiții extraordinare. Deoparte, e neoiobăgia noastră și clasa agrarienilor noștri, cari, la noi cași aiurea, oriunde în societățile moderne, sânt protivnicii naturali ai desvoltării industriale a țării. Dealtăparte, sânt partizanii acestei desvoltări, prietenii ei, între cari mai ales oligarhia politicianistă și biurocrația noastră, cari consideră industria ca un fel de fief al lor, se uită cu jind la profiturile ei, parcă ar fi luate din buzunarul lor, și caută să-i reglementeze vieța, să-i îndrepte pașii șovăitorii... *s'o protegească*, într'un cuvânt.

Și astfel, între acești protivnici naturali și prieteni nenaturali, trebuie să se desvolte o industrie mare!

D. Stere n'a băgat de seamă următorul fapt foarte important: *dacă industria mare la noi ar avea toate, absolut toate condițiile favorabile pentru desvoltarea ei, ar fi fost destulă această proteguire politicianisto-biurocrată, această legiferare industrială în fiecare an schimbăcioasă, după vederile și fantaziile miniștrilor respectivi, această legiferare semi-medievală, care ia industriei orice siguranță a zilei de mâne, orice garanție și puțința unei desvoltări normale; ar fi fost destulă numai această încurajare, ca o industrie mare, cu adevărat serioasă și nu parazită, să nu se poată desvolta, oricâte condiții favorabile pentru desvoltarea ei ar avea dealtfel. În condițiile acestea poate să se desvolte numai o industrie parazită.*

Așadar, d. Stere are foarte multă dreptate în criticile d-sale pe cari le aduce actualei noastre industrii mari, greșește însă foarte mult, când con-

sideră actuala dezvoltare industrială ca unica posibilă.

Și astfel, dacă d. Stere ar fi băgat de seamă toate de cari vorbim mai sus, ar fi ajuns și d-sa la următoarea concluzie importantă, foarte importantă, extrem de importantă pentru întreg viitorul țării noastre.

Sântem o țară economiceste înapoată și, ca să ajungem țările capitaliste civilizate ce ne-au devansat așa de mult în dezvoltarea economică și culturală, trebuie să eșim în aceeaș cale și să mergem pe acelaș drum larg de dezvoltare economică și culturală pe care au mers ele. Iară în drumul acesta larg nu ni se opun piedici fatale și invincibile, izvorite din însăș înapoierea noastră: izvorite din faptul că am venit prea târziu la ospățul capitalismului mondial și nu mai putem participa la el — toate locurile fiind ocupate — dupăcum gândesc poporaniștii ruși pentru Rusia și dupăcum gândește d. Stere pentru noi. Nu. Ceeace se opune în adevăr mersului nostru neîmpiedecat pe drumul acesta larg de dezvoltare economică și culturală, e întreaga noastră gospodărie națională detestabilă cu neoiobăgia ei, cu gospodăria ei de stat biurocrat, cu producerea ei numai pentru consumarea neproductivă și a. m. J. Și, deci, depinde de noi și e în mâinile noastre, ca modificând și reformând acest întreg fel al nostru de gospodărie națională, să mergem cu pași siguri pe aceeaș cale, pe care au pășit și pășesc popoarele civilizate înaintate.

Dacă d. Stere ar fi ajuns la această concluzie dreaptă și mântuitoare, atunci, bineînțeles, nu ne-ar mai fi propovăduit o evoluție himerică, proprie nouă, pe care nu va merge deacum înainte nici un popor, nici o societate pe lumea asta. Nu ne-ar

propovădui să ne prefacem deacuma înainte într'o țară țărănistă, cu mică industrie casnică, țărănească, și asta în secolul al XX-lea, în secolul uzinelor uriașe. Iară bruma de industrie mare, cât o admite d. Stere, n'ar monopoliza-o în mâna statului nostru biurocrat.

O astfel de creație economică ar fi perpetuarea mizeriei economice și a mizeriei culturale, naționale.

Șomajul forțat al țăranului în vreme de iarnă, și industria casnică țărănească ce trebuie să rezulte de aci, sânt unele din pietrele unghiulare ale edificiului economic poporanist doctrinar.

Țăranul muncește cel mult o jumătate de an, iară cealaltă jumătate e osândit la un șomaj forțat, de aci, după poporanști, sărăcia lui și a țării. Ce e de făcut dar? În marea industrie nu poate fi ocupat țăranul, întrucât ea cere lucrători permanenți pentru tot anul. În situația aceasta grea, poporanistul, ca remediu, îi hărăzește țăranului o mică industrie casnică, industrie care să-l ocupe toată vremea șomajului forțat. De aci urmează o societate rustică, bazată pe mica producție țărănească agricolă și pe mica industrie casnică țărănească, iară din această organizare economică urmează tot restul. Astfel, o industrie mare n'are ce căuta într'o asemenea societate țărănistă, întrucât industria mare e antagonică celei mici casnice, și caută s'o subordoneze și s'o distrugă. Deaceea și d. Stere o reduce la proporțiile cele mai modeste, la strictul necesar și o dă spre regulare statului țărănist, monopolizând-o în mâinile lui.

Din această concepție economică a poporanismului urmează, în mod logic, concepția lui culturală, morală, socială — concepția lui sociologică.

Ce s'ar întâmpla cu această societate, cu această creație economico-poporanistă, în caz dacă s'ar putea realiza, e clar pentru oricine are competență în materie. O industrie prosperă casnică țărănească în epoca uzinelor uriașe e un *non sens*. Această industrie ar fi nimicită sau de concurența marelui industriei indigene sau a celei streine, după cum s'a și întâmplat cu industria casnică țărănească dealtădată. Și pe atunci doar industria mare nu era încă o putere atât de formidabilă.

Productivitatea și rentabilitatea acestei mici industriei casnice pentru țăran ar fi minime — doar atâta că poporanismul ar avea satisfacția că țăranul se află în treabă.

Pe dealtăparte, cu industria mare s'ar întâmpla următoarele: sau statul țăranist, în mâinile căruia s'ar afla industria, ar fi un adevărat și sincer reprezentant al intereselor țăranimii mici-industriașe, și atunci ar căuta să gătue marea industrie, care fatal ar tinde să distrugă industria casnică; sau, ceeace e mai probabil, statul țăranist, semi-absolutist — ca în țările țăraniste — având în mâna sa o putere așa de formidabilă cum e marea industrie, ar întrebuița-o în propriile sale interese, devenind un stat hipertrofiat absolutisto-parazitar și ruinând astfel industria casnică țărănească, nu în folosul dezvoltării industriale a țării, ci în propriul său folos.

Ce mai chef ar fi pe statul acela al unui Milan Obrenovici românesc oarecare!

Greșeala poporaniștilor și a d-lui Stere e că d-sa nici aci n'a băgat de seamă, că *problema șomajului țăranimii și toate relele ce decurg din el e un rezultat*

tot al neoiobăgiei noastre, al regimului nostru economic agrar.

Țăranul, adevărat mic proprietar — nu neoiobag — muncind numai pământul său, având pământ îndestulător pentru munca sa și a familiei sale, având o gospodărie țărănească bine și sistematic organizată în vederea tuturor culturilor pe cari le face pe pământul său, și în vederea produselor auxiliare ale agriculturii, acest țăran e ocupat intens 7—8 luni pe an și are ocupații și restul de vreme. Și chiar dacă ar avea 3—4 luni de odihnă, această odihnă ar fi binevenită, bine meritată și chiar necesară, față cu cele 18 ceasuri pe zi pe cari le muncește țăranul vara, în timpul muncilor agricole, cu întreaga familie, până și cu copiii nevrâstnici. În Occident nu se plâng că țăranul proprietar e prea puțin ocupat, ci, dimpotrivă, că muncește prea mult, prea istovitor cu toată familia, ceea ce e în detrimentul și desvoltării sale culturale și fizice și morale.

Așadar, împreună cu neoiobăgia dispăre și problema șomajului țărănesc, iară împreună cu ea dispar unele din pietrele unghiulare ale edificiului economic poporanist și împreună cu ele... și restul.

O, știu! În intenția sinceră și în dorința curată a poporanistului de doctrină, în imaginația lui romantică, această societate trebuie să fie cu totul altceva.

E o societate modestă, sărăcăcioasă, dar liniștită, armonică, bazată pe munca harnică, sănătoasă, neprăhănită, o societate patriarhală, pastoralo-rustică, din care lipsesc toată neliniștea, invidia, frământarea, lupta și sbuciumul uriaș a societăților moderne. O societate sănătoasă la trup

și suflet, o societate rustică-idilică... Vine Rodica dela fântână cu cofițele pline de apă, vin flăcăi și fete cântând dela muncă, se aude buciulul sunând de departe, vin fugind și mugind vacile dela păscut, scârțae cumpăna dela fântână, latră câinii, oile behăesc, sar mieii, cântă cocoșii... o adevărată societate *chantecler*.

Dar asta în intenția și imaginația poporanistului de doctrină.

Dar realitatea, cruda realitate, ar semăna foarte puțin cu acest tablou rustic.

În realitate, o societate țărănistă ar fi o societate înapoeată și economicește și politicește și culturalicește. Ar lipsi din ea, ce-i dreptul, sbuciumul și frământarea societăților moderne, dar în schimb ar lipsi și cultura mintală și sufletească, speranțele mari, lumina ce răsare din această luptă și din acest sbucium; iară în locul lor ar domni moravuri crude, raporturi omenеști semibarbare, orizonturi strâmte. O societate bazată pe cultura mică agrară și pe industria casnică țărănească ar fi țara mizeriei economice și, deci, și culturale și morale, naționale.

O, nu. Nu o societate poporanisto-țărănistă poate să fie idealul nostru. Și nu numai societatea cea reală, dar nici cea romantico-ideală.

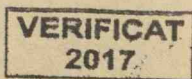
O, nu. Nu în staulul unde se rumegă atât de liniștit, unde se vegetează atât de domolit și potolit, și nu în curtea din dos unde găinele, rațele, găștele scormonesc pământul, cocoșii vestesc zorile și unde Rostand a găsit material și inspirație pentru poema sa păsărească.

Și nici într'o societate rustico-idilică poate fi idealul nostru și al țării.

Acolo, unde fierbe viața și lupta, acolo unde strigătul strident al sirenei cheamă mulțimea muncitoare la muncă, acolo unde masele muncitoare în mine răscolesc măruntaele pământului, unde ciocane uriașe spulberă blocuri de oțel, unde pădurea de coșuri înălțată spre cer anunță izbânda și victoria muncii omenești asupra naturii, unde vapoare uriașe spintecă oceanele, acolo unde în orașele gigantice se sbat și se izbesc pasiunile, se lovesc și se ciocnesc ideile, se plămădește cultura formidabilă de azi și cea imensă de mâine, acolo unde fierbe și spumegă lupta uriașă dintre muncă și capital, din care trebuie să nască o lume nouă... acolo și numai acolo poate fi idealul nostru și al țării.

Toată frământarea și lupta și sbuciumul uriaș și neîncetat de acolo nu sânt durerile cari vestesc apropierea morții, ci sânt frământările uriașe și durerile nașterii...

Acolo naște *viitorul!*

CUPRINSUL

	Pag.
Prefață	1
Introducere. — Din Evoluția societăților moderne	11
I. Instituțiile liberalo-burgheze în țara noastră	27
II. Liberarea și împroprietărirea țăranilor	52
III. In neoiobăgie	70
IV. Rezultatele economice ale neoiobăgiei	102
V. Problema ilegalismului și rezultatele morale, culturale, juridice și politice ale neoiobăgiei	127
VI. Revoltele țărănești	171
VII. Curente de idei și opinii în legătură cu neoiobăgia	208
VIII. Remediile sociale paliative	250
IX. Băncile populare	266
X. Casa rurală	290
XI. Obștiile sătești	303
XII. Legislația neoiobagă quasisocialistă dela 1907	312
XIII. Cât ne costă neoiobăgia și legiuirea quasisocialistă dela 1907	355
XIV. Soluția problemei agrare	367
XV. Probleme Vitale	423

